

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Горан Љ. Калуђеровић

**Етнички стереотипи у програмима цивилне
и политичке деснице у Војводини
2000 – 2012.**

докторска дисертација

Београд, 2016. године

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

Goran Lj. Kaluđerović

**Ethnic stereotypes in programs of the civil and
political right wing in Vojvodina**

2000 – 2012

doctoral thesis

Belgrade, 2016

Ментор

Проф. др Зоран Стојиљковић, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Комисија

Проф. др Чедомир Чупић, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Проф. др Јован Комшић, Универзитет у Новом Саду, Економски факултет

Доцент др Сениша Атлагић, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Садржај

Резиме	3
<i>Summary</i>	6
2 Увод.....	9
2.1 Предмет и циљ дисертације	9
2.2 Полазне хипотезе	11
2.3 Очекивани резултати и научни допринос	13
2.4 Методе и технике које ће бити примењене у истраживању.....	14
2.5 Теорија реалистичког конфликта интереса	21
2.6 Теорија социјалног идентитета	22
2.7 Ситуациона теорија	23
2.8 Интеракционистичка теорија.....	24
3 Теоријско објашњење основних појмова у истраживању	25
3.1 Основе политичке дистинкције на левицу и десницу.....	25
3.2 Друштвене предрасуде код политичке деснице	34
3.3 Стереотипи код политичке деснице	44
3.4 Закључак.....	54
4 Конзервативне политичке идеје и политичка десница	55
4.1 Конзервативне политичке идеје и екстремна организација Наши 1389 – огољена студија случаја.....	59
4.2 Конзервативне политичке идеје и њене одлике.....	62
4.3 Конзервативне политичке идеје и ауторитаризам	68
4.4 Извори конзервативних политичких идеја.....	72
4.5 Конзервативне политичке идеје и њихови носиоци	86
4.6 Десница у Србији на размеђи векова - значај конзервативне политичке идеје	94
5 Војводина на почетку XXI века.....	104
5.1 Цивилна и политичка десница у Војводини 2000-2012.....	118
5.2 Екстремне десничарске организације.....	130
6 Избори и етнички стереотипи у Војводини	145
6.1 Избори из 2000. године.....	145
6.2 Избори из 2004. године.....	17070
6.2.1 Мађарска национална мањина	181

6.2.2	Хрватска национална мањина	184
6.2.3	Конфликти као последица етничких стереотипа	186
6.3	Избори из 2008. године.....	221
6.4	Избори из 2012. године.....	237
7	Закључак	241
8	Литература	251
9	Дневне новине и информативни програми	264
10	Интернет извори	267

Content

Summary	6
2 Introduction.....	9
2.1 Subject and aim of the doctoral thesis.....	9
2.2 Initial hypothesis	11
2.3 Expected results and scientific contribution.....	13
2.4 Methods and techniques to be applied in the research	14
2.5 Realistic conflict of interest theory	21
2.6 Social identity theory	22
2.7 Situational theory	23
2.8 Interactionist theory.....	24
3 Theoretical explanation of the basic concepts in the research	25
3.1 The basics of the political distinction between the left and right wing.....	25
3.2 Social prejudices of the political right wing.....	34
3.3 Stereotypes in right wing politics.....	44
3.4 Conclusion.....	54
4 Conservative political ideas and the political right wing.....	55
4.1 Conservative political ideas and extreme organizations Naši 1389 – a stripped case study	59
4.2 Conservative political ideas and its characteristics.....	62
4.3 Conservative political ideas and authoritarianism	68
4.4 The sources of conservative political ideas	72
4.5 Conservative political ideas and their bearers	86
4.6 The right wing in Serbia at the turn of the century - the importance of conservative political ideas	94
5 Vojvodina at the beginning of the 21st century	104
5.1 The civil and political right wing in Vojvodina 2000-2012.....	118
5.2 Extreme right wing organizations	130
6 Elections and ethnic stereotypes in Vojvodina.....	145
6.1 Elections in 2000	145
6.2 Elections in 2004.....	170
6.2.1 The Hungarian national minority.....	181

6.2.2	The Croatian national minority	184
6.2.3	Conflicts as a result of ethnic stereotypes	186
6.3	Elections in 2008	221
6.4	Elections in 2012	237
7	Conclusion	241
8	Literature.....	251
9	Daily newspapers and informative programs	264
10	Internet sources	267

Резиме

Политички простор Србије и Војводине је у бити конзервативан простор, где су носиоци конзервативне идеологије политичке и цивилне десне организације, које смо поделили на умерене и крајње десне. Чак и оне организације које су сопствену легитимацију градиле на другим идеолошким премисама, у свом политичком понашању често су биле на конзервативним позицијама, баш због тога што су конзервативне идеје биле прагматичне за простор Војводине. Ту убрајамо, пре свега, СПС, која је од свог оснивања у првој години последње деценије XX века, на основу сопствене националистичке оријетнације, заузимала битно конзервативну позицију. У време истраживања, у Војводини, десничарске политичке и цивилне организације добијале су онолико гласова који су сам регион одређивали у битно конзервативним димензијама, јер је „социјални и политичко-културни профил бирачког тела“ уз отпоре прихватао демократске вредности и стандарде цивилног друштва и само захваљујући партијском инжењерингу у том периоду нису заузимале улогу у власти. Дисконтинуитет у односу на еру Слободана Милошевића учињен је 2000. године, када је ДОС од 120 посланичких места у Скупштини АПВ добио 117, али дисконтинуитет није учињен и у односу на политичке погледе у самом подручју Војводине, јер је политичко поље било детерминисано пољем државне политике и власти. Иако у том првом наврату десничарске организације нису заступљене у броју као на изборима из 2004. и 2008. године, и на оним последњим из 2012. године, Демократска странка као стожерна странка у организацији власти у Војводини "кокетира" је с политичким конзервативним мишљењем. Амбиција оваквог опредељења била је остваривање еволутивних друштвених и политичких промена, које би простор Војводине преобразиле у подручје модерних демократских региона. У истом периоду екстремне политичке организације и већинског народа и националних мањина, нису заступљене у Покрајинској скупштини, али њихове активности све време су уперене према оним етничким заједницама које циљају као непријатељске. Сва политичка збивања у Србији рефлектовала су се и на догађаје у Војводини, и та збивања као да су била "окидач" за деловање екстремних политичких организација, тако што су своје непријатељство усмериле према другим етничким групама, уколико је политичко збивање на државном нивоу било, по њиховом мишљењу, на штету српског народа. Ту се, пре свега, мисли на кључне политичке догађаје, какви су нестанак државне заједнице Србије и Црне Горе, као и формирање независне државе Косово или хапшење

Радована Караџића најзнаменитијег представника српског етничког корпуса из деведесетих година у БиХ. Предрасуде и стереотипи инхерентни су програмима цивилне и политичке деснице, с тим што се они могу посматрати барем на два дисциплинарна нивоа, социјално-психолошком и социолошком. У основи, приступ у разумевању предрасуда и стереотипа, када је реч о политичким поступцима и реакцијама цивилне и политичке деснице на политичке датости био је са социјално-психолошког нивоа, а када се говорило о програмима цивилне и политичке деснице приступ је био социолошки. При томе, предрасуде смо битно одређивали као тврдње које нису поткрепљене чињеницама, па смо на основу свега тога, и стереотипе одређивали као квалитативне карактеристике које су придаване другим етничким скупинама, без чињеница које би исте потврђивале. Социолошке стереотипе разумели смо као „планску идеологизацију, коју спроводи неки од центара друштвене моћи“, с циљем остваривања друштвених интереса, где се, као препрека, појављују друге етничке скупине. У односу на разврставање политичких и цивилних организација на десном политичком спектру, оне крајње десне пре су се користиле стереотипима, схваћеним у социјално-психолошком смислу, јер су кроз непријатељства према другим етничким скупинама испољавали и јасне ставове према њима. Десне цивилне и политичке организације смеиштене на умереном крилу, стереотипе испољавају кроз њихове политичке програме, а много мање кроз њихове политичке акције усмерене према другим етничким групама у истраживаном периоду. Сваки стереотип испољен у политичкој акцији непријатељски настројеној према другој етничкој скупини, имао је спиралу одговора у сличној политичкој акцији десничарске организације друге етничке скупине. Тиме се непријатељство између етничких скупина на нивоу крајње десних политичких и цивилних организација перманентно одржавало.

Истраживање је имало за циљ да покаже да предрасуде и стереотипи имају много мању сазнајну а много више политичко интегративну функцију за десну политичку организацију која представља етничку групацију. Допринос се састоји у томе да покаже да десничарске политичке организације своје програме треба да промене и прилагоде савременим цивилизацијским достигнућима и развоју друштва, на оним премисама где стереотипи неће бити окосница разумевања друге етничке групе, већ ће десничарски програм бити, преко чињеница, реакција на политичку датост. За крајње десне политичке и цивилне организације, за које не постоји претпоставка нити доказ да се могу култивисати, и које су своје политичко деловање противставиле

уставним решењима државе, неопходним нам се чини примена репресивних државних метода у виду спречавања њихове делатности. Предрасуде и стереотипи код крајње политичке и цивилне деснице испољавале су се у огољеном облику и више на нивоу политичке акције, док су у програмима умерене деснице стереотипи били прикривенији и у једној софистицираној форми приказани. Предрасуде и стереотипи испољавали су се у већој мери према оним етничким скупинама с којима су у ближој прошлости били отворени сукоби, као према Хрватима, док су према етничким скупинама с којима су непријатељства била у даљој прошлости, стереотипи били прикривенији. Према томе, у зависности од нивоа непријатељског односа и периода када је он испољаван, изражаван је и стереотип према етничкој скупини. Како су предрасуде и стереотипи ставови који се тешко мењају, одредили смо и услове који их формирају, а то су когнитивни, конативни и емоционални. Који ће од услова за испољавање предрасуда и стереотипа бити доминантан и пресудан, зависи од друштвено политичких датости, или врсте конфликта који постоје с одређеном етничком скупином. Подручје истраживања, у време посматрања било је још увек оптерећено и „историјско-етничким“ и „културно – вредносним“ поделама и расцепима што је „плодоносно“ тло за опстајање предрасуда и стереотипа. Институционална и правна решења која су у истраживаном периоду донета, јесу само корак напред у правцу уређења региона на основама мултикултуралности, регионализације, заштите мањинских права и интеграције, којима препреке и могу бити предрасуде и стереотипи у програмским опредељењима. Регион Војводине због историјски поновљених сукоба у последњој деценији двадесетог века а као изразито хетерогено подручје има више потешкоћа због непревладаних различитости. Предрасуде и стереотипи у програмским опредељењима десничарских организација могу бити потенцијалан, иако не примарни узрок дезинтеграције истог региона.

Кључне речи: конзервативизам, политичка и цивилна десница, предрасуде и стереотипи, етничке заједнице.

Научна област: Политичке науке

Ужа научна област: политиколошко – социолошке студије

УДК: 316.334.3(043.3)

316.647.82:323.1:329.05.2(497.113)"2000/2012"

Summary

The political space in Serbia and Vojvodina is essentially a conservative one, where the bearers of conservative ideology are political and civil right wing organizations who we have divided into moderates and the far right wing. Even those organizations who built their legitimacy on that of other ideological premises were often on conservative positions, in their political behavior, precisely because conservative ideas were pragmatic for the territory of Vojvodina. Here we wish to include, before anyone else, the Socialist Party of Serbia which has since its founding, in the last year of the last decade of the twentieth century, taken a very conservative position based upon its nationalistic orientation. At the time of the research, the right wing political and civil organizations in Vojvodina received such a significant number of votes that it determined this region in an essentially conservative dimension as "the social, political and cultural profile of the electorate" accepted democratic values and standards of civil society with resistance and, only thanks to party engineering, did not have a role in the government during this period. Discontinuity, in relation to the era of Slobodan Milošević, was made in 2000 when the Democratic Opposition of Serbia received 117 out of 120 seats in the Autonomous Province of Vojvodina's Assembly, however no such discontinuity took place in the political views because the political field in Vojvodina was determined by national policy and the government. Although in this first wave, right wing organizations were not represented in a number as significant as that during the 2004 and 2008 elections, as well as the last ones in 2012, the Democratic Party, as a pivotal party for organizing government in Vojvodina, "flirted" with political conservative thinking. The ambition, behind this orientation, was the achievement of evolutionary social and political changes which would transform Vojvodina into a modern democratic region. During this period, extreme political organizations, both of the majority and of the national minorities, were not represented in the Provincial Assembly but their activities were, at all times, directed at those ethnic communities they targeted as the enemy. All political developments in Serbia were reflected in events which occurred in Vojvodina, while those developments seemed to have been a "trigger" for extremist political organizations which would direct their hostility towards other ethnic groups if political developments at the State level were, in their opinion, to the detriment of the Serbian people. Here, we are primarily thinking about key political events such as the dissolution of the union between Serbia and Montenegro, as well as the formation of an independent state of Kosovo or the arrest of Radovan Karadžić, the most iconic representative of the Serbian ethnic group in Bosnia and Herzegovina during the nineties.

Prejudices and stereotypes are inherent in civil and political right wing programs, given that they can be viewed at least on two disciplinary levels, the socio-psychological and the sociological. In essence, the approach to understanding prejudices and stereotypes, when speaking about political actions and reactions from the civil and political right wing in the context of political realities, was from the socio-psychological level, and when talking about the civil and political right wing programs, it was sociological. In doing so, we determined prejudices as claims that were not supported by facts, so that on the basis of all this, we determined stereotypes as qualitative characteristics attributed to other ethnic groups, without any facts to confirm the same. We understood sociological stereotypes as ideological planning, implemented by one of the centers of social power with the aim of achieving social interests, where other ethnic groups appeared in the form of barriers. In relation to the classification of political and civil organizations on the right wing political spectrum, the ones on the far right were more inclined to use stereotypes, understood in the social-psychological sense, as they exhibited a clear attitude towards other ethnic groups with their hostility. During the research period, right wing civil and political organizations located in the moderate wing, manifested stereotypes through their political programs and, to a lesser degree, through their political actions directed towards other ethnic groups. Every stereotype manifested in a political action which was hostile towards another ethnic groups had a similar response in a political action of right wing organizations of that ethnic group. In this manner, the enmity between ethnic groups of the extreme right wing political and civil organizations was permanently maintained.

The research aimed to illustrate that prejudices and stereotypes have a lesser cognitive function, and a much greater political integrative function for a right wing political organization representing an ethnic group. The contribution consists in showing that right wing political organization should alter their programs and adapt them to modern civilizational achievements and the development of society, on those premises where stereotypes will not be the backbone of understanding another ethnic group but where right wing programs will be, through facts, a reaction to political givens. For the far right wing political and civil organizations, for which there is no presumption or proof that they can be cultivated, and which have opposed their political actions to the Constitutional solutions of the State, the application of repressive State methods aimed at preventing their activities seems necessary to us. Prejudices and stereotypes of the extreme civil and political right wing manifested themselves in bare form and more on the level of political action, whereas in the

programs of the moderate right wing, stereotypes were more covert and displayed in a more sophisticated form. Prejudices and stereotypes were manifested to a greater extent with those ethnic groups with whom open conflicts had occurred in the recent past, such as the Croats, while being more covert with those ethnic groups with whom hostilities were part of a distant past. Thus, a stereotype towards an ethnic group was expressed depending on the level of hostility and the period during which it had been exerted. As prejudices and stereotypes are attitudes that are difficult to change, we have determined the conditions for forming them, and they are cognitive, conative and emotional. Which of the conditions for the manifestation of prejudices and stereotypes will be dominant and decisive, depends on the socio-political realities or the types of conflicts that exist with a particular ethnic group. The field of research, during the observation period, is still burdened by historical-ethnic and cultural-value divisions and splits which is "fruitful" soil for the survival of prejudices and stereotypes. The institutional and legislative solutions, made during the research period, are only a step forward towards organizing the region on the basis of multiculturalism, regionalization, the protection of minority rights and integration, which may face obstacles in the form of prejudices and stereotypes in political party platforms. The Vojvodina region, due to the historically repeated conflicts in the last decade of the twentieth century, and as an extremely heterogeneous area, has more difficulties due to unsurpassed diversity. Prejudices and stereotypes in the political party platforms of right wing organizations may be a potential cause, if not the primary cause, of the disintegration of this region.

Key words:

conservatism, political and civil right wing, prejudices and stereotypes, ethnic communities.

2 Увод

2.1 Предмет и циљ дисертације

Хеуристички значај изучавања етничких стереотипа у програмима цивилне и политичке деснице, у једном временском интервалу и на једном ограниченом простору, мишљења смо да је од изузетног значаја, барем из два разлога. Прво, етнички стереотипи у програмима политичке деснице полазе од појава које се прво „дефинишу, па их тек тада видимо“, и то зато што „у богатој, комплексној конфузији спољњег света ми узимамо само оно што је наша култура за нас већ дефинисала и тежимо да то што смо угледали видимо у стереотипним формама наше културе“¹, и друго, следствено томе, етнички стереотипи имају важну улогу у формирању етничких идентитета у програмима политичке деснице. Програми политичке деснице категорисањем људи на основама стереотипа, за функцију имају увођење неке врсте реда и структуре у потенцијално хаотичну социјалну средину². Стереотипи, у упрошћеном схватању и тенденцији ка симплификацији, не само да теже олакшавању свакодневне комуникације већ теже ка мобилизацији сопствене етничке скупине. Она прва тежња названа је „закон најмањег отпора“³, па из тога следи да се у програмским оријентацијама категоризација других етничких група врши према најочигледнијим особинама и следствено томе свим члановима етничке групе приписују се исте особине⁴.

Вредносно неутрално одређење стереотипа по којем су они „веровања о карактеристикама, атрибутима и понашању чланова одређене групе“⁵, у програмским оријентацијама политичке деснице, ако уопште и постоје у манифестном облику, у њиховом прикривеном доминира негативна конотација стереотипа. Потреба за стварањем негативне пројекције „другог“ и идеализоване слике о себи и својој заједници, у програмској оријентацији деснице оправдава се потребом јачања унутрашњег јединства. Негативни стереотип јесте конструктор, али тој конструкцији

¹Lippmann, Walter, *Public opinion*, Transaction Publishers, 1946.

²Рот, Никола, *Основи социјалне психологије*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 2008, стр.431.

³Allport, Gordon, *The Nature of Prejudice*, A doubleday anchor book, New York, 1958, према Aronson, Elliot, Wilson, Timothy D. и Akert, Robin M., *Социјална психологија*, Загреб, Мате, 2005, стр. 461.

⁴Pennington, Donald, S., *Основи социјалне психологије*, Јастербарско, Наклада Слап, 1997, стр. 120.

⁵Hilton, James L & von Hippel, William: "Stereotypes". *Annual Review of Psychology*, 47, pp.237-271, према Попадић, Драган, Биро, Миклош, Аутостереотипи и хетеростереотипи Срба у Србији, Нова српска политичка мисао, 1999, бр.1-2, стр.89-109

помаже и оно што се догађало на простору Војводине у дугим историјским интервалима, и на крају, оно што се сматра „окидачем“ из последње деценије XX века.

У том процесу, увек је присутан етноцентризам, тенденција да се истакне посебност своје заједнице, нације. Разложно расуђивање и критичка анализа у програмским оријентацијама као да имају мању привлачност од прихватања и ширења готових и лако применљивих „слика другог“. Стереотипи као крајње поједностављене представе о себи (аутостереотипије) и другима (хетеростереотипије), ни после 2000. године нису престали да буду окосница политичких програма деснице у Војводини. Прецизније, ако су стереотипи добили посебан простор у време распада друге Југославије деведесетих година прошлог века, ни након демократских промена 2000. године они у програмима политичке деснице нису „одстрањени“, иако су програми обogaћени рационалним ставовима према другом.

Како је истраживање и територијално омеђено, предмет изучавања захтева и разумевање Војводине као регије. Да ли европске? У Војводини су се често тражила решења која нису уоквирена националним суверенитетом, што је наилазило на отпор екстремне и политичке деснице. Историјски посматрано, Војводина јесте била простор у којем се експериментисало идејама, где су се тражиле визије слободне политичке заједнице, и то је много старије од 1848–1849. године. Политичке промене из 2000. године као да су најављивале дисконтинуитет с једним раздобљем, иако је континуитет дисконтинуитета на овом простору дуготрајан. Програмска опредељења екстремне и политичке деснице представљају цементирање једног антирационалног стања, у крајњој линији представљеног и негативним стереотипима о другима. Политичка десница као националистички оријентисана, нацију поставља као темељ државе, или као облик социјалног и политичког идентитета који је у бити изнад индивидуалних и партикуларних интереса. Партије политичке деснице у основи сеprotиве регионализацији, и у предмету нашег рада аутономији, јер то угрожава „територијално јединство државе“.

Битна одредница у политичким програмима политичке деснице односи се на разумевању појма нације. Нација је у политичким програмима политичке деснице безвремена категорија, изнутра непромењива. Сматрамо да управо на том појму и његовом разумевању почивају политичке несугласице и неслагања, а да је разумевање нације матрица политичких конфликта политичке и екстремне деснице. Али,

разумевање логике њиховог деловања почива и на слагању у екстремном поимању кључних политиколошких одредница! Дакле, политиколошки дискурс истраживања нужно мора бити допуњен социолошким, антрополошким и историјским.

У основи идеологије и програма политичке деснице стоји настојање да се границе етничке групе покlope с границама политичке државне заједнице, а код екстремних група да се та идеја изведе до крајњих логичких консеквенци и често противно демократским средствима.

2.2 Полазне хипотезе

На историјско – етничком расцепу, који је на простору экс – Југославије добио „вид виолентног и разорног оружаног конфликта припадника различитих етничких група“, политичка десница у Србији, а тиме и у Војводини инкорпорира у својим програмима пронационалне вредности, што за последицу има да се национална и конфесионална припадност узима и као основна, чак готово једина детерминанта партијске идентификације.

Поставља се основно питање виђења нације у програмима политичке деснице. Полази се од оне основне поделе на „западни“ и „источни“ национализам и на њој, као матрици, формирање политичких стереотипа. Ханс Кон (Hans Kohn) је у разумевању француске и немачке идеје нације, без амбиције да их супротстави, дефинисао „западни“ национализам као грађански и рационалан а „источни“ као органски и ирационалан. Како под „источним“ национализмом убраја и онај источноевропских држава, сматра да је разлика условљена социјалном структуром националних покрета. Тамо где су грађански слојеви представљали јаку друштвену снагу у XVIII веку, њихови захтеви односили су се на економију и политику, док у државама које нису имале јак грађански сталеж, интелигенција је преузела усмерење ка грађењу националног идентитета према култури и културној традицији. Консеквентан закључак његових истраживања тече ка осујећености Запада да разуме „душу“ и „мисију“ нације код источних народа, јер су ти атрибути непознати западним атрибутима рационалности и хуманизма.⁶

На тој матрици се и граде етнички стереотипи. Како је Војводина простор у којем су се преплитале разне културе или поједностављено и „западна“ и „источна“ и у

⁶ Kohn, Hans, *The Idea of Nationalism*, Macmillan, New York, 1945.

програмима политичке деснице, етнички стереотипи су се мењали у зависности од конкретног носиоца политичког програма и у зависности од објекта ка којем је политички стереотип усмерен.

Ако је након 2000. године дошло до „поступне акомодације новонасталом окружењу и ако се национално питање са свесрпске, готово митске димензије, своди у реалну димензију државно-политичког оквира и идентитета“⁷ етнички стереотипи, ако не у манифестном оно у латентном облику и даље остају матрица на којој се гради програм политичке деснице.

Посебан простор на политичком спектру идолошког позиционирања заузимају странке мањина на подручју Војводине. Оне заузимају национал – демократску позицију као, на пример, Савез војвођанских Мађара (СВМ) који идеју о тростепеној аутономији (персоналној, културној и регионалној) смешта у оквир АП Војводине и тиме шири свој коалициони потенцијал. На национално – демократској позицији налази се и Демократски савез Хрвата у Војводини (ДСХВ) који представља другу националну мањину. Из перспективе нашег истраживања етнички стереотип је ипак најотворенији код екстремних организација мађарске националне мањине Омладински покрет „64 жупаније“ и странке Покрет мађарске наде која је на покрајинским изборима 2012. године добила занемарљивих 5.991 гласова. Дакле, сасвим упрошћено и само на једној равни и то етничких стереотипа, полазимо од хипотезе да се у програмима политичке деснице они могу ставити у корелацију с „виђењем“ нације као битне одреднице програма.

Хипотеза 1. Етнички негативни стереотипи као лако примењиве слике другог у виду квалитативних дисквалификација долазе посебно до изражаја у турбулентним, друштвеним и политичким ситуацијама какви су ратови, преображаји друштвених система, нестанци политичких заједница без јасних визија формирања нових.

Хипотеза 2. Етнички стереотипи испољени као негативни ставови према другим етничким групама јачи су уколико су друге етничке групе реметилачки фактор за образовање сопствене политичке заједнице на етничком принципу.

Хипотеза 3. Етнички стереотипи су израженији према оним етничким скупинама с којима су непријатељски односи у ближој прошлости били одређујући

⁷ Стојиљковић, Зоран, Србија у лавиринтима транзиције, Службени гласник, Београд, 2011, стр.67,.

приликом прекомпоновања унутрашњих граница екс – Југославије и оспоравања остварења интереса већинске етничке заједнице.

Хипотеза 4. Етнички стереотипи као позитивна вредновања других етничких скупина постоје уколико их с тим скупинама вежу заједничке карактеристике (религија, виђење међународног политичког поретка, облик уређења политичке заједнице).

2.3 Очекивани резултати и научни допринос

Циљ истраживања је перспективно помагање стварању основа за партијске програме модерне политичке и цивилне деснице у Републици Србији и Покрајини Војводини, путем разобличавања етничких стереотипа. Тај циљ је могуће постићи код цивилних и политичких организације умерене деснице, и донекле код организација екстремне деснице. Организације екстремне деснице само делимично се могу култивисати и за њихово деловање неопходна су ограничења у виду репресије државних органа уколико је делатност против Устава Републике Србије. Пример култивисања једне екстремне организације ка простору умерене деснице јесте организација Двери, која је на изборима из 2012. године за Покрајинску скупштину имала резултат мало испод цензуса за добијање посланичког мандата. Циљ рада је и да укаже на неопходност изградње институција у мултиетничкој политичкој заједници, које ће укрстити искуства различитих етничких заједница и путем непосредних односа разбијати стереотипе које су једне о другима имале. Институције у Војводини које су се развијале након 2000. године као што су савети националних мањина, чувале су и неговале идентитете националних мањина, што се може третирати као мултиперспективност⁸ или као неговање етничких наратија али у оквиру ширег регионалног оквира с циљем „хармонизације националног сећања“.⁹ Разумевање етничких стереотипа као лимитирајућих ставова у програмима цивилне и политичке деснице, требало би да покаже и на којим премисама ти стереотипи почивају, и да открије узрочне чиниоце њиховог појављивања. Како су етнички стереотипи супстанцијални елементи политичких програма и деловања екстремне политичке деснице, њихово разобличавање за циљ има да покаже ограничење политичког деловања на непотврђеним веровањима или непостојећим чињеницама. Анализирајући

⁸ Kollouki, Christina, *Clio in the Balkans, The Politics of History Education*, CDRSEE, Tessaioniki, 2002.

⁹Yinan He, *The Search for Reconciliation, Sino – Japanese and German Polish Relations since World War II*, Cambridge University Press, 2009.

друштвени и политички тренутак на омеђеном простору, треба да покажемо „слику“ онаквих политичких заједница које прелазе од изборног ауторитаризма ка консолидованој демократији. Разобличавањем етничких стереотипа не значи да ће, самим тим, они бити укинута, али је допринос у утврђивању услова који погодују њиховом „преображеном“ јављању. Облици њиховог поновног испољавања су софистициранији, али се они не искључују, све док се у етнички другом види непријатељ, или се према њему гаји неповерење. Допринос је и у сагледавању другог етницитета као „по природи злог или подлог“, или „по природи доброг“, а таква редукција у другом етницитету види непријатеља или пријатеља. Интердисциплинарост у приступу изучавања стереотипа доприноси његовом потпуном сагледавању у новим начинима испољавања, с тим што је истраживач у складу са својим формалним образовањем, примарни приступ у њиховом разобличавању остварио преко социјално-психолошке и социолошке дисциплине.

2.4 Методе и технике које ће бити примењене у истраживању

Истраживање које је пред нама, а жели да, на ограниченем простору и временском интервалу, сагледа етничке стереотипе у програмима политичке и цивилне деснице, само делимично то може урадити *in vivo*, односно у свом живом стању, и то онолико колико је аутор истраживања који живи на том простору био сведок њиховог лимитирајућег деловања на функционисање једне политичке заједнице, и баш због тога оно захтева употребу података из других извора које ће разобличити корен њиховог настанка и облике њиховог манифестовања. Програми политичке и екстремне деснице свакако да нису једном за свагда дати и прилагођавају се тренутним политичким потребама самих десничарских организација. Програми и јесу реакција на политичку стварност. Они су у истраживаном периоду за политичку десницу свакако били важан партијски оријентир, јер „прошлост не интересује науку само као нешто минуло, што је отишло у неповрат и мртво, него и као активни садржај каснијих историјских стања у коме се она појављује у облику историјског памћења проучаваних друштава и њихових ужих, класних и етничких делова“¹⁰. У том оквиру нећемо анализирати само програмска начела, већ и изјаве представника политичке и цивилне деснице, као и екстремне деснице у медијима, али ћемо анализирати и изворну грађу која нам буде доступна, односно оно што се зове историјска хеуристика. Амбиција је да

¹⁰ Милић, Војин, *Социолошки метод*, Нолит Београд, 1978, стр. 534-535.

деконструираемо етничке стереотипе на основу тих начела, изјава, и другог доступног материјала, а све то у оквиру одабраних теоријских конструкција. Сем примарних и непосредних извора попут програмских начела и забележених изјава њихових представника, постоје и секундарни извори, који се испољавају не у виду непосредног опажања, већ у оквиру интерпретације и доживљавања.

Друга техника која ће у истраживању бити примењена јесте садржај поруке, јер, сем што постоји одашиљач поруке, постоји и њен прималац и њен садржај, где се преко садржаја поруке настоји разумети понашање одашиљача поруке. Садржај поруке треба да покаже како се разумеју етнички односи у програмима политичке и цивилне деснице.

„На основу проучавања садржаја порука које кроз разне канале струје у друштву у разним правцима, изводе се закључци о схватањима, ставовима, вредностима, намерама одашиљача порука; о њиховим односима с другим друштвеним групама, организацијама, друштвеним заједницама унутар неког друштва и у ширем међународном окружењу“.¹¹ Коришћењем ове методе хоћемо да направимо системску искуствену евиденцију у општењу, као једном од аспеката друштвеног живота, с циљем објашњавања етничких стереотипа у деловању политичке и цивилне деснице.

У примени упоредног метода желимо разумети партијски живот и политичко понашање деснице у многобројним варијететима, који настају услед различитих политичких и друштвених услова, који су утицали на њихово формирање. Тако одређено упоредно истраживање има за циљ да на експликативан начин разуме етничке стереотипе, јер се у неком будућем тренутку у сличном структуралном склопу у програмским опредељењима слични стереотипи као недоказане истине или лажи могу наћи код политичке и цивилне деснице, ако су уопште из прагматичних разлога и били одбачени. Та упоредна истраживања биће испољена у једном релативно кратком раздобљу између програмских опредељења из последње деценије XX века, и оних програмских опредељења након 2000. године, који су код политичке и цивилне деснице стварали различите нијансе у одговорима на друштвено-политичке датости. Код легитимишућих грађанских и социјалдемократских странака можемо учинити искорак, јер је присутна употреба етничких стереотипа чији је сазнајно-функционални смисао у амортизацији бирачких опредељења која су превасходно конзервативна. У програмима

¹¹ Милић, исто, стр. 572.

поменутих странака стереотипи су инкорпорирани само из перспективе стварања услова за функционалном политичком заједницом.

У теоријском погледу намеравамо направити разлику између умерене политичке и грађанске деснице и екстремне деснице, служећи се добром теоријском конструкцијом Норберта Бобиа. У истраживаном периоду у Скупштини АПВ није било таквих организација, већ смо о њиховом деловању добијали сазнања путем доступне грађе, како с интернета, тако и преко брошура, памфлета, литературе њихових челника.

Теоријски приступ који смо заступали може имати идеолошке основе и аутор овог истраживања је њих свестан, где је идеал вредносне неутралности путем експликације збивања у Војводини нужно ограничен истраживачевим социјалним, културним, образовним усмерењима, али ће их он у границама сопствених могућности покушати неутралисати. Дескриптивни ниво истраживања налази се у корелацији с теоријским поставкама аутора који су истраживали поменути феномен а овај их је истраживач поставио у нове социјално – политичке односе. Јер, подручје Војводине као мултиетничко, мултикултурно и мултиконфесионално савршена је лабораторија за разумевање етничких стереотипа. Хтели смо показати да ово истраживање за протекли период може бити перспективно, јер утврђујући лимите политичке деснице којима су инхерентни стереотипи, стварамо основу да се исти превазиђу као путоказ за настајање модерне деснице, али и преко тога политичке левнице и политичког центра. Анализу деснице повезујемо са конзервативном мишљу као доминантним или, преовлађујућим обликом друштвеног и политичког понашања, како у Србији, тако и на подручју Војводине, што су, уосталом, показивали и избори закључно с годином окончања истраживања – 2012-ом. При томе политичке организације нисмо смештали на оном спектру њихове самолегитимације, већ смо узимали и друге критеријуме, по којима се организација формативно може приказати као левичарска, али садржински као дубоко конзервативна, уколико прихвата вредности политичке деснице, као што су национализам, традиција, вера и томе слично.

Грађа коју смо прикупљали у временском интервалу од 2012. године па све време закључно с писањем ове студије, била је неселективног карактера, и односила се на сајтове десничарских организација, како грађанске политичке деснице, тако и екстремних десних организација. Неки сајтови екстремних десних организација су затворени за посетиоце са стране и може им се приступити само уз представљање

потенцијалног корисника. Аутор овог истраживања је одустао од таквог поступка, из два разлога; прво, сам приступ код поменутих организација за „новопридошлог“ створио би код самог истраживача лажну представу да је њихов поборник, а с друге стране, уколико би се поменутих организацијама искрено презентовало који је циљ приступа сајту, сматрамо да бисмо добијали нетачне одговоре због подозривости коју могу имати. У том смислу може се сматрати да је ово било и етичко опредељење истраживача, чиме се поставља питање није ли се тиме смањио увид у, пре свега, практичну, а надасве у „уличну“ активност посматраних десних радикалних организација. У последњој фази истраживања неке од тих организација су забрањене, и сасвим је разумљиво да њихови чланице и чланови међусобно комуницирају када је у питању „практична (често насилна) политичка борба (коју) остварују на нетранспарентне начине“.¹² У поменутом периоду истраживач се служио и резултатима истраживања других аутора која су спроводили на подручју Војводине, не с тематиком која је била у фокусу овог истраживања, али су ти резултати интерпретирани на начин који је требало да употпуни искуство овог проучавања. Хоћемо да кажемо да је и овај истраживач имао на увид донекле већ сређену грађу практичних истраживања које су у том периоду обавили други аутори. Праћење свих форума десничарских организација, сматрамо да би било и непродуктивно, једноставно зато што није организационо могуће, а често се понављају ставови већ изражени или на другим форумима, или су раније већ обелодањени. Оно што је недостатак неприкупљања таквих ставова јесте што нису сачувани у њиховом сировом облику који на временској дистанци показује сву лимитираност једног „погледа на свет“.

Као релевантне податке аутор је користио и годишње извештаје Хелсиншког одбора за људска права, али се битно дистанцирао од тумачења оних ставова, изјава, или констатација представника десничарских организација које је обрађивао Хелсиншки одбор за људска права. Изјаве, ставове или тврдње из поменутих извештаја узимали смо у сировом стању и тумачили их у склопу нашег предмета истраживања.

Етничке стереотипе посматрали смо и у односу на положај АПВ према Републици Србији, а из угла идеолошких опредељења странака које су партиципирале у власти у истраживаном раздобљу, зато што је статус АПВ битно одређивао и позиције етничких заједница у Војводини а и странке које су представљале националне

¹² Илић, Владимир, *Политички екстремизам у сајбер простору Србије*, Центар за развој цивилног друштва, Зрењанин, 2013, стр. 8.

мањине у Војводини у свом политичком ангажману хтеле су јој прибавити већу самосталност. Основано је питати се да ли и у оквиру државе Србије?! Друга димензија посматрања етничких стереотипа испољавала се кроз конкретне политичке акције повезане са непријатељствима према другој етничкој групацији, што је, сматрамо, само крајње исходиште испољавања стереотипа према другим етничким скупинама. Анализа садржаја по правилу захтева реконтекстуализацију грађе, што је често повезано и с ваннаучним погледима на свет. Код проучаваних стереотипа политичке и цивилне деснице из грађе која је преузета или с веб-сајтова или из годишњих извештаја Хелсиншког одбора за људска права, могу бити испољена схватања истраживача која су везана за ваннаучне области, а односе се на прећутно прихватање неког погледа на друштвени прогрес, или пак погледа на песимистичну људску природу, што све битно омеђује или ограничава објективност приступа у истраживању етничких стереотипа. Наравно да има и момената којих ни сам истраживач није свестан и свакако да може бити заокупљен ваннаучним претпоставкама када се врши реконтекстуализација налаза, али је то можда и последица чињенице да је време у коме живимо фрагментисано и да у односу на ту чињеницу ни истраживач није могао бити изолован, већ је, напротив, био и сам изложен brainstorming-у. У складу с овим реченим, суочили смо се с проблемом како се поставити у односу на проблем изучавања према теоријским поставкама несумњивих ауторитета који су сам феномен изучавали како на теоријском нивоу тако и на практичном, али у другим подручјима примене. Другачије речено, да ли је било продуктивније искључити до сада постигнута теоријска знања о стереотипима и њиховом значају и у пољима истраживања и у подручјима у којима су обрађивани или те теоријске елаборације саобразити нашем пољу истраживања. Теоријске поставке других могли смо критички сагледати и свакако применити, али тако што оне сопствене погледе не треба да омеђују, јер ми у крајњој линији нисмо имали амбицију да будемо стручњаци за радове других, већ да та теоријска достигнућа имплементирамо у сопствено подручје истраживања. То је она чувена досетка коју је Вико пласирао, да с ужитком цитира Хобсову примедбу о томе како би он, када би читао исто толико колико и други људи, исто тако мало знао као и они¹³.

Наравно да се огађујемо од претенциозности за оригиналном теоријом, али испољавамо ону врсту истраживачке самосвојности која хоће да каже да стереотипи нису једнозначне категорије, нити им приступ може бити једнодисциплинаран. Сасвим

¹³ Мертон, Роберт.(1979). О теоријској социологији, Наклада CDD, Загреб, стр.38.

прецизно, стереотипи захтевају интердисциплинарни приступ и досадашња истраживања су с те стране пре била теоријски омеђена углом посматрања, у смислу претежног истраживања из угла једне научне дисциплине. Сматрајући да је грађа која је прикупљена за посматрани период релевантна, давали смо онакву интерпретацију која је у складу с теоријским приступом који смо прихватили, а који је сагласан с прихватањем теорија средњег обима. Као што је у годишњим извештајима, примера ради, Хелсиншког одбора за људска права, дато тумачење етничких сукоба због непримењивости одређених западних стандарда на подручју Војводине, па су по правилу и поднаслови тих извештаја говорили о политичком насиљу, насиљу над етничким мањинама, положају Војводине и тако даље, ми смо она казивања, ставове, или тврдње политичких актера као представника десничарских политичких и цивилних организација смештали у контекст лимитираности у разумевању другог с знаком из друге ентитичке скупине. Та казивања можемо сврстати као репликабилна, али су за нашу анализу била уверљива, јер су носиоци таквих ставова, по правилу, значајни политички и друштвени актери који су креирали односе на политичкој десници на посредан или непосредан начин. Питања која су у истраживању захтевала одговор тичу се предрасудних ставова према другим етничким заједницама и бестијалности у поступцима према етнички другом од стране припадника екстремно десничарских организација. Зашто су се у периоду након 2000. године и рушења диктаторске власти Слободана Милошевића појединци из многих структура власти понашали на матрици предмодерних облика понашања, или, зашто су носиоци грађанске десничарске идеологије и даље задржали стереотипан однос према припадницима других етничких скупина. С извесном дозом цинизма можемо поставити питање „Нису ли новоуспостављени органи власти ту били само као параван за наставак онаквог облика политичких односа који је красио последњу деценију XX века?“. Када говоримо о екстремним десничарским организацијама, чини нам се да је њихово политичко понашање и њихов политички поглед лакше разобличити кроз стереотипизирање других етничких скупина, али ми морамо отићи корак даље, јер дескриптивни приступ, сем општег згражавања, нема тежину уколико се не открију узроци таквог понашања. Хоћемо да покажемо да стереотипизације јесу инхерентне оним политичким групацијама које у одређеном реду, поретку и институционалној развијености не виде сопствено широко поље деловања, већ је оно тим веће што су неразвијенији облици институционалног развоја друштва и његовог правног уобличавања. Према томе, стереотипи се нужно налазе у корелацији са стањима друштва која још нису уређена,

или се налазе у транзицијском периоду, односно, манифестне облике стереотипног понашања имамо у временима ратова, друштвених нестабилности, институционалне неуређености, недовољне правне регулативе. У позадини таквог екстремистичког понашања сматрамо умесном примедбу Владимира Илића да је „манифестна функција искључивања екстремизма из јавног простора одбрана од шовинизма, гажење људских права и дискриминисања мањина, односно стављање под контролу свих оних који се противе вредностима као што су слобода, правна држава и једнакост пред законом, демократија. Латентна функција друштвене забране радикализма јесте још и одбрана од традиције, југословенства и социјализма, и нормализација капитализма и уставним ограничењима ублаженог етничког национализма.“¹⁴ Управо зато што још не говоримо о новом систему друштвених и политичких односа, екстремне десничарске организације ми нећемо третирали као што је опште прихваћено уверење политиколога и социолога као антисистемске, већ ћемо их пре третирали као антирежимске организације, једноставно зато што систем нових друштвених односа у истраживаном периоду није заживео, већ је био у фази формирања. Ако бисмо објаснили деловање екстремних десничарских организација из истраживаног периода само као наставак формираних политичких односа из последње деценије XX века, тиме бисмо битно ограничили разумевање њиховог деловања, јер сматрамо да постоји и друга социјално психолошка и социолошка објашењења која се могу тражити у процесу постојања дугих периода етничких неповерења у Војводини. Носиоци одређених стереотипних ставова са позиција деснице, захтевали би и психолошки приступ који говори о особинама личности које "гаје" предрасуде, али би то премашивало обресе овога рада. Штавише, оно што такозвана етнопсихологија баштини, а што су презентовали још Јован Цвијић, Владимир Дворниковић и други аутори, у доброј мери најновија истраживања показују упитним и недовољно поткрепљеним.

Предрасудно размишљање као "поглед на свет" јесте плодно тло за неспутано испољавање стереотипног понашања према другим етничким групама. Примарно је, у сваком случају, негативно стереотипизирање, док су позитивни примери стереотипних односа стављени у други план. Пишући у кондиционалу можемо констатовати да ако је свака идентификација с екстремном десничарском организацијом нужно одређена негативним односом према другој етничкој групи, онда је облик идентификације био

¹⁴ Илић, Владимир, *Политички екстремизам у сајбер простору Србије*, Центар за развој цивилног друштва, Зрењанин, 2013, стр. 65.

чвршћи уколико је с том етничком групом било веће непријатељство. За подручје Војводине то се, пре свега, односи на Хрвате. Уколико је етнички сукоб био временски удаљенији, утолико и негативан стереотип није био примаран. Постоји употреба позитивних стереотипа према етнички блиским, који су у случају већинске етничке групе блиски по религиозном принципу, какви су односи према Русији или Грчкој. У самом истраживању акценат је стављен на десничарске организације већинског народа Срба и на десничарске политичке и цивилне организације најорганизованије етничке групе у Војводини, Мађара. Десничарске организације Хрвата и других етничких заједница у Војводини у истраживању су истакнуте само у домену њиховог дефанзивног става, зато што су или недовољно развијене, или су без већег утицаја на обликовање међуетничких односа у Војводини. Важно нам се чини и нагласити да непријатељство припадника крајњих десничарских организација треба разумети кроз социјално-психолошку призму односа између објективне друштвене и политичке датости и колективног понашања те организације. Тиме приказујемо да је бруталност у политичком понашању екстремних политичких и цивилних организација њима инхерентна. Припадници екстремних десничарских организација који су носиоци стереотипа и који често ескалирају у насиље, можемо претпоставити, што су друга истраживања и потврдила, припадају ауторитарном типу личности. Које су то теорије средњег обима које на најбољи могући начин могу објаснити етничке стереотипе на подручју Војводине, а примењиве су у истраживаном периоду.

2.5 Теорија реалистичког конфликта интереса

За разумевање етничких стереотипа са социјално-психолошког аспекта, може послужити теорија коју је развио Музафер Шериф.¹⁵ Ова теорија претпоставља да индивидуалне фрустрације, депривација или уверење, воде непријатељском понашању према другим групама. Он сматра да односи између сопствених и других група сами по себи могу да буду извор фрустрације и непријатељства. У односу на прву реченицу горе изнету, следило би да фрустрације губитника транзиције, или учесника ратова из 90-их година, или друштвено маргинализованих по било ком основу, воде непријатељском понашању према другим етничким групама, а када се говори о сопственој и другој групи које су саме по себи извор фрустрација, у истраживаном периоду, на етничком нивоу, то би били односи између Срба и Хрвата. Период после

¹⁵Muzafer, Sherif, Intergroup realitonsand leadership, Willey, New York, 1962.

2000. године, када долази до изградње друштва на демократским принципима, довео је до психолошког диференцирања између оних који су носиоци јавних улога на демократским премисама, и оних који су губитници, а били су пре тога носиоци политичког уобличавања у Србији. Нове политичке актере они виде као непријатељску групу, а друге етничке групе које су сагласне са политичким процесима у виду институционалне изградње и правног уобличавања, такође доживљавају као непријатељске. Природно је да сопствену политичку групу, сада обесправљену, величају, док друге, и политичке групе и оне етничке заједнице које нове носиоце власти подржавају, деградирају. Себе су видели као борце за српске националне интересе, који добијају готово митску димензију, где су друге етничке групе из исте политичке заједнице желеле их на све начине поразити. Да би одржали и даље развијали свој поглед на свет, они развијају стереотипе који почивају на стварним или на опаженим односима, који постоје према непријатељској групи, а у нашем истраживању, етничкој заједници. И неопходни и довољни услови припадницима једне етничке скупине за непријатељство према другој етничкој скупини, у непосредној прошлости, датирају из грађанских ратова из 90-их година, а у даљој прошлости из Другог светског рата. То су неопходни и довољни услови за непријатељство већинске етничке заједнице према Хрватима и Мађарима с једне стране, и неповерење Мађара и Хрвата према Србима с друге стране.

2.6 Теорија социјалног идентитета

Током истраживања однос између етничких скупина можемо третирати и у оквиру ове теорије, која на основу прости дихотомије моја етничка заједница-друга етничка заједница¹⁶, ствара услов за изазивање етничких сукоба. Ако теорију држимо у склопу трајнијих друштвено-историјских детерминанти које говоре о напетим националним односима који су на овом подручју датирани у отвореној или прикривеној форми током целог XX века, онда се и непријатељство према другој етничкој скупини разуме као дискриминација туђе етничке групе. Социјални идентитет који се формира под утицајем етничке припадности, за припаднике десничарских организација, постаје самоодређујући и много значајнији него облик личног идентитета. На основу тога развијају се две основне особине међугрупног облика понашања, а то је: прво, да се

¹⁶Tajfel, Henri, Ed., *Differentiation between social groups: studies in social psychology and intergroup relations*, European monographs in social psychology, no.14, Academic press, London, 1978.

носиоци десничарских идеологија, а посебно оних крајње десничарских организација, униформно, с неповерењем и дискриминаторски односе према другим етничким групама, пре свега Јеврејима, Ромима, Хрватима. Униформност у непријатељству јасно је дефинисана у програмским одређењима клерофашистичких десничарских организација. Друга одлика десничарских организација, а посебно оних крајње десничарских, односи се на недискриминативну амбицију елиминације оних етничких група које се сматрају опасним за сопствену етничку идентификацију. И као у горњем случају, то би за етнички већинску групу били Јевреји, Хрвати и Роми, док су десничарске организације националне мањине Мађара, Србе држали за опасност по сопствену етничку групу, а дискриминативно су се понашали према Ромима и избеглицама.

2.7 Ситуациона теорија

Релевантан оквир за објашњење стереотипа између етничких група може дати и ситуацијски приступ Гордона Олпорта.¹⁷ Овај приступ сматра да је настанак стереотипа израз непосредне ситуације у којој су се нашли појединци, у нашем случају припадници десничарских организација. Та ситуација потенцира незадовољство самих појединаца, што ствара антагонизам међу етничким групама. Прву ситуацију чини атмосфера. Под тим се подразумева да су се десничарске организације, а посебно оне крајње деснице, нашле у ситуацији да су се конформистички односили и на некритичан начин преузели предрасуде према другим етничким групама на основу традиције или неких ранијих етничких сукоба. Другу ситуацију чини временска димензија, односно чињеница да у периоду након 2000. године није могло доћи до размене разложних аргумената, којима би се дуго присутни стереотипи разобличили, већ је у овом случају већинска етничка скупина на стереотипан начин третирала мањинску као генерички злу, на пример Хрвате, јер су дугорочно урушавали српски национални идентитет. Овом теоријом свакако да са социјално-психолошког аспекта покушавамо објаснити мотиве за деловање екстремних десничарских организација. Мишљења смо да је референтни оквир којим бисмо разумели понашање десничарских организација недовољан уколико се примени само једна теорија. Прожимањем више теорија боље се разумеју поступци десничарских организација, али и сама социјално-психолошка равн није довољна. Идеја хомогене заједнице јесте носећа за десничарске организације, а за

¹⁷Allport, W. Gordon, *The nature of prejudice*, A doubleday anchor book, New York, 1958.

оне екстремне хомогенизација мора почивати на јединственом систему идеја, веровања и вредности. Ако грађанске десничарске организације, примера ради, морају удовољавати интересима различитих друштвених групација, за оне екстремно десничарске у истраживаном периоду тај притисак не постоји, због саме чињенице да су оне антирежимске, па су под притиском интереса само крајње осујећених друштвених слојева.

2.8 Интеракционистичка теорија

Са социолошке тачке гледишта, интеракционистичка теорија објашњавања етничких односа на подручју Војводине чини нам се најпродуктивнијом. Према поменутој теорији свест о етничкој везаности настаје и одржава се „континуираним процесом дихотомизације између чланова и нечланова групе, при чему је неопходно да ова везаност буде изражена и потврђена у друштвеном односу“.¹⁸ Ресурси које поседује једна етничка скупина попут језика, религије, писма, обичаја, традиције и тако даље, јесу само чиниоци који се морају ставити у контекст међуетничких сусрета. Међуетнички сусрети попут ратова, процеса кроз политичке нестабилности вишеетничких имеприја или других политичких заједница, промене међународних околности, друштвене потчињености извесних друштвених група у односу на друге у друштву, такмичење различитих друштвених група за ретка добра, сами по себи дају међуетнички контекст у којем, у односу на горе речено, свака етничка група одређује свој идентитет. Према Јови Бакићу који интерпретира Филипа Путињу и Жослим Стреф-Фенер, најбитније значајке етничке групе јесу границе које је одвајају и тиме јој одређује идентитет од друге етничке групе. Основни проблем који „етничка везаност поставља пред интеракционисте, јесте у утврђивању како се јављају етничке различитости и одвојености, те како то утиче на заснивање посебних култура“¹⁹. За наше истраживање ови ставови имају огромну важност, јер потенцирају границе етничких група где су у истраживаном периоду потребу за утврђивање сопствених етничких граница и ревизијом Тријанонског споразума имале крајње десничарске групе мађарске националне заједнице. Сматрамо да су политичка такмичења грађанских десничарских организација која су репрезентовале идеологије и већинског народа и националних мањина била круцијално одређена политичким статусом Војводине, али

¹⁸ Бакић, Јово, *Југославија: разарање и његови тумачи*, Службени гласник, Београд, 2011, стр. 28.

¹⁹ Бакић, исто, стр. 29.

их у том смислу сматрамо и политички поштеним, с тим што крајње десничарске организације и већинског народа и националних мањина политичку конкуренцију нису ни сматрале легитимним обликом политичког понашања, и то једноставно зато што се противе сваком облику демократске утакмице. Оне су, према томе, противници демократије. Где год постоји избегавање такмичења кроз изборе као легитимни демократски процес, ствара се основа за политички сукоб у виду насиља припадника десничарске организације једне заједнице према припадницима друге етничке скупине. У поменутом периоду који смо означили и као постратни и постдиктаторски, међу етничким заједницама интеракционог односа који је емотивно набијен као у 90-им годинама, па је инсистирање десничарских организација, посебно крајње десних, на емотивном набијању међуетничких односа основа за нерационално политичко понашање. У сваком случају, рационални политички приступ искључује сваки однос емотивности. Све те компоненте које су у теорији интеракциониста испољене, могу се у истраживаном периоду применити и на разумевање односа између десничарских организација, али и на односе између етничких скупова и стереотипизирање других од стране политичких актера на десници, што је матрица политичког понашања из којег се очекује политичка добит.

3 Теоријско објашњење основних појмова у истраживању

3.1 Основе политичке дистинкције на левицу и десницу

Карактер политичких промена из 2000. године, одређен као демократски, тражи од истраживача након петнаест година тзв. демократске власти, да, с обзиром на предмет истраживања, анализира структуралне процесе који су обележили политичку и цивилну десницу и омогућили постојање екстремне деснице, као и разобличавање њихових програма базираних на политичким и друштвеним предрасудама према себи и другом. Аутор овог истраживања сопствено битисање везао је за подручје Војводине чија је прошлост инструментализована и промовисана као мултиетничка и мултиконфесионална, што би по традиционалним демократским стандардима требало да обогатује средину и њене грађане. Тим је значајније разумети структуру цивилне и политичке деснице, а и деловање екстремне деснице, на ограниченом простору и временском интервалу. Овакав приступ предмету истраживања сем примарног политиколошког дискурса, захтева и комплементарни антрополошки, културолошки,

психолошки, социолошки и историјски, при чему истраживач приказује сложеност феномена из различитих углова.

Истраживању се пришло из двоструке перспективе која се метафорички може назвати и птичја и жабља. Прва, којој је амбиција теоријски разумети феномен деснице у склопу трајнијих историјских процеса, и друга, која говори како носиоци десне идеологије у сопственим програмима и политичком понашању виде друштво и појединца у њему. Не можемо пренебрегнути чињеницу да је прихватање основних европских идеологија и од стране тзв. демократских снага на овим просторима често наилазило на ирационализацију и балканизацију, а да је „епски конфесионални романтизам“²⁰ матрица на којој десница утемељује сопствени програм. Из те перспективе, сагласни смо с оним што пише Тодор Куљић, који у закаслелом национализму на просторима экс Југославије, види основу и темеље готово свих политичких партија и покрета, а да је „агресивни национализам (се) јављао у облику ревизионизма, сепаратизма или одбране статус куо“.²¹ Дакле, да етнички стереотипи имају доминантну позицију у програмима цивилне и политичке деснице, да су производ трајнијих историјских процеса које нису могле прекинути ни различите фазе уподомљавања политичких и економских система на овим просторима с оним доминантним на Истоку и Западу, и да они чине окосницу антимодернизацијских токова, покушаћемо показати у овом истраживању.

Концепцијски, структура истраживања треба да повеже теоријски део који објашњава појам деснице са сродним категоријама које су у фокусу истраживања, с другим делом који се односи на описе појединих програмских поставки политичке и цивилне деснице, као и иступе носилаца десничарских идеологија у Војводини. Поједностављено, дескриптивни приступ треба да буде употпуњен емпиријско – аналитичким.

Уводне напомене овог истраживања указују да етничке стереотипе везујемо за десницу, али потпуније разумевање феномена може уследити само ако на политиколошком спектру разумемо вредности које разликују умерену десницу од левице, и радикалну левицу од радикалне деснице. То не значи да етничке стереотипе

²⁰ Тодор Куљић, Анатомија деснице – Избор из публицистичких радова 1978-2013., Чигоја штампа, Београд, 2013, стр.32.

²¹ Исто, стр.32.

везујемо само за десницу, већ да идеологије, без обзира где се налазе на политичком спектру, инкорпорирају у својим политичким програмима (не)етничке стереотипе.

Уводне реченице желе показати да се етнички стереотипи еклатантно показују код екстремне деснице а да се на политичком спектру код умерене деснице више показују у софистицираној форми. Јер, анализа програмских одређења код умерене конзервативне деснице указиваће на оно што програмска документа саопштавају али и оно што прећуткују. Управо због маргиналности екстремне деснице, не у бројности организација већ у њеној институционалној представљености, која у периоду предмета истраживања и није била парламентарно заступљена ни у Републичкој ни у Покрајинској скупштини, фокус истраживања биће на етничким стереотипима и код политичке и цивилне деснице, с амбицијом довођења у корелацију с отвореним етничким стереотипима код екстремне деснице, чиме ће се показати да су стереотипи матрица политичких програма деснице.

Основно питање које се пред истраживачем поставља, односи се на критеријуме разликовања деснице од левице, односно екстремне деснице од екстремне левице, у савременом друштву. Многе савремене студије критички су настројене против традиционалне поделе на десницу и левицу, и такву врсту идеолошких подела у савременом друштву сматрају преживелом.²² Евидентан проблем на српској политичкој сцени добија на тежини јер су критеријуми за порицање поменуте дистинкције, као и они за њено потврђивање, оптерећени кратким раздобљем у поновном увођењу вишестраначког система у Србији. Грађански рат на простору экс Југославије у великој мери обесмислио је поменуту дистинкцију, а Србију, на политичкој равни, одредио као земљу „транзитног цезаризма“, како то истиче Слободан Антонић, или власти једног човека – Слободана Милошевића, цезара, која као ауторитарна власт има подршку доброг дела народа, те се услед тога легитимише као плебисцитарни цезаризам.²³

Аргументе за и против поменуте дистинкције убедљиво је изнео Норберто Бобио у студији „Десница и левица“, а анализираћемо их у светлу њихове примењивости на вишестраначки систем у нашој земљи. У одељку „Оспоравана дистинкција“ аутор износи аргументацију оних који појмове деснице и левице одређују као искључиве и

²² Видети студију Френсиса Фукујаме „Крај историје и последњи човек“, за коју је Слободан Дивјак у Уводу књиге констатовао да је постала „светски теоријски 'бестселер'“.

²³ Слободан Антонић, Луј Бонапарта и Слободан Милошевић једно поређење, НИН, 17. октобар 2002. године.

одређене, па сходно њиховом савременом значењу и исцрпљене: “искључиви у смислу да ниједна идеологија или ниједан покрет не могу истовремено бити и десница и левица; крајње одређени у смислу да, бар у њиховом основном значењу, као што ћемо то видети у даљем тексту, идеологија или покрет могу да буду само десница или само левица“. Супротности те врсте представљају „типичан начин размишљања на нивоу бинарне поделе (дијаде)“ и „не постоји дисциплина којом не доминира једна таква свеобухватна подела“. ²⁴ Дакле, аутори негирања значења поменуте поделе исту држе за исцрпљну а као разлог наводе кризу идеологије и „безвредност контрапозиције“.

Категорије разликовања деснице и левице неки аутори повезују са револуцијом и контрареволуцијом, где би контрареволуција била резервисана за десницу а револуција за левицу. Ако бисмо политичку десницу и левицу повезали с критеријумима екстремизма и умерености дошли бисмо у ћорсокак, јер поменуте категорије нису прерогатив само једне од политичких опција. Поједностављено, екстремиста имамо и на десном и на левом политичком спектру, као што умерених имамо на оба политичка спектра. С тим разликовањем Бобио истиче да „супротстављене идеологије могу да нађу додирне тачке и споразум између њихових екстремних крила, остајући ипак јасно различите у односу на програме и на крајње циљеве од којих једино зависи њихово смештање у један или други део бинарног система(дијаде)“. ²⁵ На страницама које су пред нама управо и желимо показати да су етнички стереотипи део програмских опредељења политичке деснице у периоду којим се ово истраживање бави, али да су етнички стереотипи у бурним деведесетимгодинама били матрица и програмских опредељења легитимисане левице, и да су дубљи историјско – социјални процеси укључивали етничке стереотипе на домаћем партијско – политичком тлу као саставни део програмских оријентација. Партијске идеологије су биле, а неке су и сада, недовољно развијене на матрици пожељног идеолошког друштва а много више су биле формиране на основу опседнутости етничким, па према томе и етничким стереотипима. Значајно је да идеологије морају имати мисао о непријатељу који је уграђен у идеологију. Непријатељ је егзистенцијални или етнички туђин, из перспективе нашег рада, док би пријатељ био онај који је истородан с нашим

²⁴Норберто Бобио, Десница и левица, Народна књига, ЦИД, Београд, Подгорица, 1997, стр.13-14.

²⁵Исто, стр.37.

идеологијом и политиком.²⁶ С тим у вези Бобио тврди да је заједничка одлика екстремне деснице и левице „антидемократија“, па се на основу те одлике и додирују.

Како се наше истраживање фокусира на екстремну десницу у одређеној мери а и на десницу генерално, неопходно је рашчланити још једну тврдњу Норберта Бобиа: “екстремизам какав год да му је замишљени циљ, катастрофичан је: он интерпретира историју као пут којим се прелази да би се начинили квалитативни скокови, пуцања, којима интелигенција и снага људске акције нису стране“ и мало даље „екстремисти супротстављених страна налазе се и у погледу морала и доктрине врлина, и у том налажењу виде своје добре разлоге да се супротставе умерењацима: ратничке врлине, врлине храбрости, хероизма и неустрашивости стоје против врлина које се сматрају презривомеркантилистичким – опрезност, толеранција, прорачунато размишљање, стрпљење кроз преговарање, врлине које су неопходне на сваком тржишту и на оном најширем, тржишту мишљења, идеја, интереса у конфликту који представља суштину демократије и за који је потребна пракса компромиса“.²⁷

Аутор у амбицији налажења додирних тачака између екстремиста и умерењака различитих идеолошких опредељења, дакле, десничарских и левичарских, посеже за људском природом као одреницом за заступање екстремних или умерених опредељења. Поједностављено, „ставови према свету“ као више субјективни а мање објективни, одређују да ли ће се појединци определити за екстремне или умерене идеологије. Оне врлине које аутор приписује екстремистима и умерењацима изражавају позитивно мишљење о људској природи али с битном одредницом да врлине које красе екстремисте не могу красити умерењаке. У самом истраживању покушаћемо доказати да екстремисте више одређује негативно мишљење о људској природи, али да има и других карактеристика за особе склоне предрасудама и пријемчиве на екстремне идеологије. Заједничку црту екстремиста на политиколошкој равни чини презрење

²⁶„Смисао разликовања пријатеља и непријатеља јесте да означи крајњи степен интезитета везивања или раздвајања, асоцијације или дисасоцијације; оно може теоријски или практично постојати а да истовремено не би морала да се примене сва она морална, естетска, економска или друга разликовања. Нема потребе да политички непријатељ буде морално зао, нема потребе да он буде естетски ружан; он се мора јављати као привредни конкурент, и може чак изгледати и пробитачно да се с њим праве послови. Он је управо други, странац и за његову суштину је довољно да је у посебно интензивном смислу егзистенцијално нешто друго и страно, тако да су у екстремном случају с њим могући конфликтикоји се не могу решити нити неким унапред донетим генералним нормирањем, нити пресудом неког 'неучествујућег' и зато 'непристрасно трећег'“. Шмит Карл, Норма и одлука, Филип Вишњић, Београд, 2001.

²⁷Исто, стр.42.

према демократским процедурама и демократији генерално, као изразу политичке немоћи. Ако су екстремисти, без обзира на идеолошко опредељење, различити од умерењака по методу политичког деловања, они се између себе разликују по политичким вредностима које заступају, где предрасуде и стереотипи имају битну одређујућу улогу како у програмским тако и у практичним политичким ставовима екстремне деснице. Политичке вредности по којима се екстремисти на различитим половима политичког спектра могу разликовати бројне су, од односа према историји и будућности друштва у којем делују (временска димензија), до разумевања структуралних проблема једног друштва у одређеном тренутку или временском интервалу, или положаја датог друштва у међународном поретку.

У трагању за „критеријумом дистинкције“ између деснице и левице Бобио надилази политиколошки дискурс када тврди да се у тој дистинкцији „не ради (се) више о доказивању њихове легитимности већ о испитивању критеријума који су предложени за њену легитимност“.²⁸ Да је амбиција поменутог аутора да трага за другим критеријумима дистинкције који неће бити само политиколошки, показује и позивање на аутора Лапонса који са своје стране „разликује као главни распоред просторно вертикални, горњи – доњи, од оног хоризонталног, десница – левица“.²⁹

Интерпретирајући Лапонса, Бобио пише да „аутор разматра овај вертикални у једном јаком поретку а онај хоризонтални у слабом, рођеном из Француске револуције када је хоризонтални однос заменио вертикални. У стварности, могло би се приметити да су током Француске револуције рођена имена `десница` и `левица`, али свакако не и хоризонтална концепција политике, ако се тим изразом подразумева контраст између супротстављених делова што је суштински елеменат, и у овим временима, политичке борбе или политике као борбе“. У наставку Бобио пише да те две нераздвојне димензије политике представљају и „однос владајућих и оних којима се влада и међусобни однос оних који владају или оних којима се влада, такође“.³⁰

Из горе наведеног цитата Бобио употпуњује експлицитно политиколошки дискурс имплицитно социолошким. Он нам казује да у трагању за критеријумима дистинкције не можемо пренебрегнути социјална поља расцепа једног друштва или још

²⁸Исто, стр.58.

²⁹J.A.Лапонс, *Left and right. The topography of political perceptions*; University of Toronto Press, Toronto, 1981, према Bobio, стр.59.

³⁰Исто, стр.59.

прецизније она детерминишу политичке поделе. Уосталом то и јесте поље истраживања великог броја мислилаца – Липсета, Дала, Рокана, Бајмеа, Кичелаи других.

О томе Зоран Стојиљковић тврди да је „партијски систем (читај политичке поделе – прим. Г.К.) у својој основи условљен социјалном структуром и политичко – културном мапом друштва, односно мером њихове хомогености или издиференцираности и конфликтности“.³¹ Тиме је у политички дискурс уведено неопходно поље социјалних расцепа с већ класичном Липсет – Рокановом студијом³² која уводи основне линије расцепа као последицу верских, национално политичких и индустријских револуција, па следствено томе постоје расцепи: држава – црква, центар – периферија, село – град и рад – капитал.

Социолог Тодор Куљић пише о структурним условима који одређују политички дискурс јер су они „релативно споро променљиви друштвени склопови и услови“.³³ У наставку истраживања покушаћемо показати да колико год да се политичке структуре брже мењају од привредних и социјалних, оне, када је реч о екстремној десници, желе афирмисати прошлост или преживеле структуре или, ако нам је допуштено да будемо саркастични, постоји забринутост за прошлост у будућности.

На матрици политиколошког промишљања Бобио опет наглашава да „дистинкција између деснице и левице (се) решава у последњој инстанци кроз дистинкцију између светог и профаног, где своје место проналазе и друге разлике као што је она између хијерархијског реда и егалитарног реда, и она између традиционалистичког става склоног континуитету и става окренутог ка новом или прогресивном, склоном раскиду и дисконтинуитету“ и ред даље „јесте то да је ралигија на десници, а атеизам на левици“.³⁴ Дакле, и Бобио је у политички дискурс увео ону врсту социјалних расцепа о којима смо горе писали, позивајући се на Липсет – Роканову студију, и додао да је однос према религији али и хијерархији основ и за дистинкцију између деснице и левице. У основи, матрица дистинкције на десницу и левицу почивала би према тој аргументацији на потреби очувања традиције и њеног превладавања, или, у огољеној форми, ослобађања од традиције, где би у првом случају чување традиције било резервисано за десницу а њено негирање за левицу.

³¹Зоран Стојиљковић, Партијски систем Србије, Службени гласник, Београд, 2008, стр.240-241.

³²Seymour Martin Lipset and Stein Rokkan, Party System and Voter Alignments, Cross - National Perspectives, ed. Seymour M. Lipset and Stein Rokkan, New York, The Free Press, 1967.

³³Тодор Куљић, Зашто сваки рат прилично успешно криминалце преводи у патриоте, Данас 25.03.2003.

³⁴Исто, стр.63.

У дистинкцију која се анализира Бобио уводи и политичке и филозофске вредности као темељне критеријуме за потпуним политичким позиционирањем. Те вредности су једнакост и слобода. Да ли је политичка вредност неједнакости производ социјалне структуре или је она детерминисана природним разликовањем људских бића, матрица је на којој левица и десница граде своје политичке позиције. Ако политичку вредност једнакости укрстимо с вредношћу слободе долазимо, према Бобиу, до оних политичких поларизација које ће бити и матрица за наше истраживање, концентрисано за нашу студију само на једном и то десном полу. Дужи Бобиов аргумент навешћемо у целини: “Ако ми је допуштено да сматрам да је релевантни критеријум за разликовање деснице од левике различит став у односу на идеал једнакости³⁵, а релевантни критеријум за разликовање умереног од екстремног крила, како на десници тако и на левици, различит став у односу на слободу, спектар у који се смештају доктрине и политички покрети може се схематски разделити на следећа четири дела:

а) на екстремној левици стоје заједно покрети који су за егалитарност и ауторитарни, за које се као пример узима јакобинизам чија је важност таква да је постао апстрактна примењива категорија, и коначно примењена у различитим периодима и историјским ситуацијама;

б) на центру – левици су доктрине и покрети који су подједнако и егалитарни и либерални, на које бисмо могли да применимо израз `либералног социјализма`, и у које би спадале све социјалдемократске партије, и поред својих различитих политичких пракси;

ц) на центру – десници су доктрине и покрети подједнако либерални и неегалитарни, у који улазе конзервативне партије које се разликују од десно реакционарних због своје верности демократском методу, али се у односу на идеал једнакости задржавају на једнакости пред законом која подразумева дужност судије да се придржава подједнако закона;

³⁵ „Легитимацијске идеологије модерних, уставних демократија имају једно битно својство које их све повезује и, уједно, разликује од свих других политичких уређења: а то је одређено схватање једнакости грађана“. Јанош Киш, Неутралност државе, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 1996, стр.23.

д) на екстремној десници су доктрине и антилиберални и антиегалитарни покрети на чији је кредо сувишно указивати у историјским примерима који су добро познати као фашизам и нацизам“.³⁶

Конзервативни теоретичар Миша Ђурковић такође³⁷ се позива на изнесени цитат Норберта Бобиа, истина у описној форми, али неаргументовано наводи да радикална левица и радикалне деснице „обично не прихватају парламентаризам и легитимност противника“. Ако смо сагласни с теоријском поставком Норберта Бобиа за разликовање деснице и левице, морамо учинити и корак даље у теоријском и методолошком конципирању извора и развоја политичке и цивилне деснице у Војводини, посматране у временски ороченом периоду, и уско је повезујући сполитичком и цивилном десницом у Србији, а када је реч о десним политичким и цивилним организацијама националних мањина са сродним организацијама њихових матичних држава.

Како су етнички стереотипи по правилу резервисани за политичку десницу и у огољеној форми за екстремну десницу, неопходним се чини навести начела којима се она руководи, позивајући се на већ цитираног Мишу Ђурковића: “истицање значаја традиције, ауторитета, сигурности, реда и поретка, неодвојивост слободе од поретка, значај морала и религије као темеља друштвеног живота и институција, вера у институције, вера у предрасуде, прихваћена мњења и обичајност као праксом доказане основе расуђивања и деловања, поштовање еволутивног принципа као начела друштвене промене, антрополошки песимизам као основа политичке теорије и праксе (грешност и кварљивост човека коме су увек потребне друштвене, политичке и моралне стеге јер није способан да поднесе превише слободе), вера у искуство и традицију наспрам апстрактних рационалистичких схема и апстракција у политици, критика механицизма и идеологије прогреса, реализам, истицање значаја посредничких власти и удружења, вера у иманентну повезаност неутуђиве приватне својине и слободе, вера у традиционалну породицу као нуклеус друштва, вера у нужност друштвене хијерархије и економске неједнакости, истицање лојалности, партнерства, корпоративизма“.³⁸

Упрошћена начела деснице повезују је с конзервативизмом а у овој студији покушаћемо показати да већина тих начела одговара екстремној десници, с тим да је

³⁶Исто, стр.95.

³⁷Миша Ђурковић, Баук деснице и конзерватизма, Нова српска политичка мисао, Нова едиција вол.ХI, но.1-4, стр 15. и Миша Ђурковић, Политички екстремизам у сајбер простору Србије стр.50-57

³⁸Исто, стр.12.

основни методолошки задатак утврдити неопходне и довољне услове за постојање цивилних и политичких десних организација у друштву, у нашој студији у Србији и Војводини.

На основу горе изнете поделе, постављамо основно питање: по ком би се критеријуму разликовала умерена десница од умерене левице у нашој земљи, и по ком би се критеријуму разликовала екстремна десница од деснице у Србији?

На равни политичке прагме постоје темељна неслагања између умерено десних политичких и цивилних организација и њихових декларисаних представника, с једнако присутним неслагањима и на екстремној политичкој и цивилној десници. Основна наша претпоставка је да умерену и екстремну десницу на програмској равни одликује потреба за дисконтинуитетом али на темељно другачијим политичким вредностима од вредности либерализма и пре тога социјализма. Истини на вољу, овдашњи политички простор и „кресе“ дуготрајни континуитети дисконтинуитета, па се проблем усложњава прецизнијим одређењем политичких вредности и умерене и екстремне деснице. Домаћи истраживачи су такође по том питању неусаглашени, а из даље анализе и сами ћемо дати оне одредбе за које сматрамо да имају утемељење у политичкој пракси ових простора. Истраживачи се и разликују на основу одређења социјалних и политичких детерминанти на основу којих класификују умерену и екстремну десницу. Опште је слагање да је десница нужно повезана са конзервативизмом.

3.2 Друштвене предрасуде код политичке деснице

Корени друштвених предрасуда веома су дубоки и на једном подручју одређени дугим историјским и религијским утицајима као и различитим културама. Мада је предмет нашег истраживања просторно омеђен на Војводину у кратковременском интервалу, анализирајући укрштања структурних економских, историјских, религијских и културних сплетова са носиоцима екстремних друштвених и политичких идеја, износи се закључак о дуготрајности егзистирања друштвених предрасуда, које надилазе и простор и период њиховог манифестовања. Простор Војводине показао се као „идеално тло“ за постанак и трајање друштвених и политичких предрасуда, управо због мешања различитих религија и култура.

Ако су друштвене предрасуде свеprisутна појава у друштвеном животу и ако оне чине срж ирационалног политичког понашања, постављамо основно питање које се

тиче њиховог порекла и њихове будућности. Наиме, политика није само рационална политичка делатност, већ у себи крије и много ирационалних порива који предрасудама пружају „изгледну будућност“. Бит друштвене предрасуде лежи у недовољно доказаном суду који је усмерен на сопствену или другу друштвену групу. Етимолошко одређење појма предрасуде потиче од латинске речи *praejudicium* одакле су класични аутори извели значење *precedens* као „суд који се заснива на претходним одлукама и искуствима“. У енглеском језику касније добија значење суда „без претходног проверавања и разматрања чињеница“ да би се коначно усталио као суд „емоционалног обојења прихватања или одбијања“.³⁹ Дакле, овде је нагласак на „грешци у закључивању“ услед „емоционалног обојења“ и без „претходног проверавања и разматрања чињеница“, из чега би следио закључак да, с увиђањем грешке услед стеченог искуства и потврђених чињеница, и предрасуда би нестало, или би дошло до исправног закључивања. То се често не дешава. Тежиште оваквог размишљања се преноси на индивидуално психолошки план, па, ако се ради о ауторитарним особама склоним размишљању о стварности у ригидним категоријама онда се предрасуде преображавају у стереотипе „као затворене, механичке менталне конструкте и представе у које се смешта свака одговарајућа чињеница, сваки догађај на који се наилази“.⁴⁰ Смештање чињеница у одговарајуће унапред формиране менталне калупе није само последица лењости ума већ и других индивидуално психолошких одлика. Сергеј Флере предрасуде и одређује „као посебан, можда најкарактеристичнији случај стереотипа“.⁴¹

Стереотипима ћемо се бавити у посебном делу, а у наставку покушаћемо одредити значење предрасуда у односу на наш предмет истраживања.

Програми политичке деснице, посебно њеног радикалног крила, категорисањем људи на основама националних стереотипа, за функцију имају увођење неке врсте политички интерпретативног реда и структуре у потенцијално хаотичну социјалну средину.⁴² Дакле, и предрасуде и стереотипи одржавају унутаргрупну кохезију као своју најзначајнију функцију прерадом и политичке и идеолошке стварности, што за последицу има двоструку функцију: прво, олакшавају свакодневну комуникацију међу

³⁹Gordon W. Allport према Руди, Супек, *Друштвене предрасуде и национализам*, Глобус, Загреб, 1992, стр.58.

⁴⁰Сергеј Флере, Енциклопедија политичке културе, Београд, стр.928.

⁴¹ Исто, стр.928.

⁴² Никола Рот, *Основи социјалне психологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2008.

припадницима групе, и друго, припремају и олакшавају мобилизацију сопствене етничке скупине. У односу на начелно тумачење предрасуда, за политичку и екстремну десницу до „грешке у закључивању“ не долази само услед непостојања разложних и рационалних искуствених инструмената, већ се предрасуде, пре свега националне, користе због „одржања њених граница према другим групама (читај етничким, прим. Г.К.), као и одржању постојећег односа моћи у самој групи“.⁴³

Предрасуде су најчешће негативне према другим друштвеним групама. Националне предрасуде су изражене код политичке деснице и њеног екстремног крила тако што се велича сопствена нација, док се друга, као последица објективних политичких околности, или деградира или велича. Дакле, „грешка у закључивању“ може бити институционализована као плод дуготрајних процеса генерацијски преношених, дакле, учи се, а у одређеним друштвено – политичким околностима посебно негује од стране политичких елита. Поставља се основно питање: формирају ли политичке елите друштвене предрасуде, или, на основу друштвених предрасуда у одређеним друштвено – политичким околностима, политичке групације као њихови носиоци постају промовисане у политичку елиту?

Анализирајући сложеност односа између предрасуда и стереотипа, с једне стране, и њихове (зло)употребе од стране десних и радикалних политичких групација с друге стране, показаћемо да се на тој матрици *a priori* не могу продуктивно и рационално решавати друштвено – политички проблеми. Не само зато што „симплификација свакодневне (политичке прим. Г.К) интеракције од позитивног вредновања сопствене групе кроз негативно вредновање других“⁴⁴ не доприноси разложном међугрупном или међудруштвеном односу, већ се и коси с модерничким тенденцијама као примарном услову и опстанка и развоја друштва.

Све претходно речено, на дескриптиван начин изражено, истицало је функционални значај предрасуда у заједници. Потражићемо одговор на питање где су дубљи корени предрасуда. Социолог Сергеј Флере истиче да се предрасуде „ослањају и на одређени атавизам присутан током историје“.⁴⁵

⁴³ Сергеј Флере, исто, стр.928.

⁴⁴ Јелена Грубор, Доминантне димензије стереотипа у етничким и националним вицеима, Социологија, 4/2011, стр.385-399.

⁴⁵ Исто, стр.928.

Људска бића развиласу се од примата чије је обележје формирање заједница које сарађују да би преживеле. Овако удружене заједнице стицале су предност приступа већој територији за окупљање и лов, а аутсајдере, нарочито оне с карактеристикама које их означавају генетски далеким, третирали су као непријатеље. У том смислу, претпоставка „ми насупрот њима“ од суштинске је важности за људску еволуцију и она и даље дефинише наше интеракције.⁴⁶

За потребе наше студије користићемо одредницу међугрупних предрасуда која нам се, с једне стране, чини језгровита, а с друге стране испољава образложење које за истраживање сматрамо продуктивним. Према тој језгровитој дефиницији предрасуде се посматрају као „држање или показивање омаловажавајућих ставова, негативних осећаја или дискриминаторног понашања према члановима неке друге групе, због њихове припадности тој групи“.⁴⁷ Дакле, предрасуде представљају одређене ставове који су израз одређених индивидуалних структура. Омаловажавајући ставови, негативан осећај или дискриминишуће понашање, упућују, пре свега, на агресивност њихових носилаца. Али ако бисмо учинили корак даље, бавили бисмо се истраживањем узрока агресивности. Непотребно је основни приступ допуњавати индивидуално-психолошким јер то излази из оквира предмета истраживања, али објашњавање постојања одређених ставова битно је за разумевање не само културе подручја, већ и за разумевање понашања друштвених и етничких група унутар тог истог подручја. Хоћемо да кажемо да предрасуде могу испољавати и позитиван однос према неким друштвеним групама или професијама⁴⁸, или неким друштвеним појавама и институцијама. Међутим, предрасуде, пре свега, имају негативан однос засићенемоцијама, те се по њима подразумева: „осуђивање, потцењивање, непријатељски став, спремност да се приступи активности против група или појава према којима постоје предрасуде“, а мало даље „када се говори о етничким или расним предрасудама, мисли се на предрасуде у овом значењу“.⁴⁹

Како су предмет нашег истраживања национализам и етничке предрасуде, оне се манифестују у етничким стереотипијама. Професор Иван Шибер напомиње да

⁴⁶http://www.danas.rs/danasrs/dijalog/sta_bi_platon_danas_rekao.46.html?news_id=296457#sthash.NId5mrwp.dpuf Rebecka Njuberger Goldstin 28.01.2015

⁴⁷ Браун, Руперт. Групни процеси динамика унутар и између група. Фотокопирано издање за интерну употребу

⁴⁸ Код већинског српског народа лекари су посебно цењено занимање.

⁴⁹ Рот, Никола, Основи социјалне психологије. Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2010, стр. 489.

национална мржња која чини специфичан облик предрасуда има три извора, те на основу тога можемо разликовати три врсте нетрпељивости: традиционална, потом конформистичка, и нетрпељивост као израз особне несигурности и агресивности.⁵⁰

За традиционалне предрасуде битно је да човек у процесу социјализације преузима оне вредности из корпуса традиционалних, које му омогућавају да се у оквиру њих оријентише и тиме постаје део друштва. Те вредности за човека постају априорне; он на основу њих просуђује и служе му као оријентири за прилагођавање друштвеним и политичким датостима. Проблем настаје када током свог развоја човек установи да поред „нас“ постоје и „они“, и да је према томе, наш доживљај селективан, и унапред одређен тим преузетим вредностима. Професор Шибер додаје да „негативни ставови према другима преузети су као својеврсни 'културни труизми' (истине по себи), и ми их, као дио шире друштвене групе, некритички прихватамо и изражавамо“.⁵¹

Код конформистичких предрасуда, битно је разумети да се према друштвеној групи јављају услед имитације, идентификације, социјалне подршке и притиска, где појединци преузимају ставове који су у датом моменту преовладавајући.

Код фрустрацијских предрасуда нагласак се ставља на немогућност задовољавања одређених потреба, што је посебно важно за етничке скупине када се сматрају депривисаним јер у односу на одређени стандард нису задовољиле потребу. То је врста депривисаности коју неки аутори називају „братском“ или „колективном“ депривисаношћу. Треба додати да депривација није апсолутно стање него стандард у одређеној друштвеној датости. Ако нам је допуштено да у грубој форми прикажемо ту врсту депривисаности, на примеру фрустрација већинског народа у нашем предмету истраживања, али и националних мањина, онда би то било стање депривисаности које су Срби осећали у односу на права других етничких заједница у екс Југославији, и њихова амбиција за изједначавањем тих права кретала се у правцу достизања одређеног стандарда у том тренутку. То је једно од тумачења доласка Слободана Милошевића на власт. Ако бисмо желели разумети депривисаност националних мањина у време Милошевићеве владавине, онда би се она изражавала у незадовољавању оних стандарда који се односе на њихова колективна права, попут права на школовање на матерњем језику, информисања, ширења сопствене културе или партиципирања у

⁵⁰Шибер, Иван, Основи политичке психологије, Накладно истраживачки завод, 1998, Стр.100

⁵¹ Исто, стр.100

управним органима. Фрустрацијске предрасуде увек су предрасуде у односу на одређени стандард. У позадини фрустрацијске предрасуде стоји важност социјалне идентификације. Идентификовање с групом, у нашем истраживању - етничком заједницом, јесте круцијална претходница снажног осећаја колективне депривације, који ће ту исту групу мотивисати на групну акцију. Облик групне акције одређен је политичким и друштвеним датостима и свакако није исти из последње деценије XX века у односу на етничке акције из периода истраживања.

Доказиваћемо да је за политичку и цивилну десницу национализам кичма њихове идеологије и да су стереотипи према другима основица њихових политичких ставова. Национализам поред стереотипа укључује и многе друге ставове и вредности. Кац разликује три групе ставова и вредности које чине садржај национализма. Прва се односи на вредности у вези с наглашавањем суверенитета и ауторитета националне државе. Кац их назива статизмом. Другу групу ставова и вредности чине они који наглашавају поједине институције карактеристичне за одређену националну државу. Које ће то институције бити зависи од политичког и друштвеног система државе. Српски национализам, на пример, као институције које представљају највише вредности, истиче саборност, традицију, религиозност, солидарност. Национализам мањинских етничких заједница које су и предмет нашег истраживања, на пример Мађара, као институције које представљају највишу вредност истиче: индивидуалност, религиозност, слободу такмичења. Трећу групу ставова чине они који се тичу културне особености, а то су језик, обичаји или све оно што се назива културним идентитетом и специфичном самосвојношћу одређеног народа.⁵²

У истраживању ћемо показати да су истицање културних идентитета и колективни интереси претходнице етничких конфликта. Преклапање идентитета и интереса, где етнички идентитет ствара посебну врсту интереса, може се преклапати с интересима и идентитетом друге етничке скупине. Такво преклапање, само по себи, извор је могућег конфликта. Када смо говорили о национализму кроз ставове и вредности које наглашавају институцију традиције, имплицитно смо указали и на значај националне митологије, која није ништа друго до скуп квазификтивних предавања којима се представља одређена слика социјалног света у којем припадници те етничке скупине живе, а на основу чега се црпи сопствена национална историја.

⁵² Кац, Д, 1959, према Рот, Никола, 2008, стр.493

Једноставно, као што то каже Мирјана Васовић „митови, генерално - ако се посматрају у чисто сазнајном смислу - помажу колективном разумевању и тумачењу сложених природних феномена, и као такви представљају складишта информација о спољашњом свету. Њихова првобитна функција јесте да помогну у осмишљавању физичког света који се појединцу, иначе, може чинити хаотичним и застрашујућим; да стварима и догађајима дају смисленост и кохерентност, јасноћу и логичност, односно предвидљивост, а то значи и могућност контроле. Речју, они настају из потребе претварања 'хаоса у космос'“. ⁵³

И горе изнесена размишљања о предрасудама и митовима стоје у служби кохезије једне друштвене групе, у нашем случају етничке групе. Слика о сопственој групи, преко мита, не почива на провереним чињеницама и плод је генералног вредновања сопствене групе. Казивањем о предрасудама, слику о другима стварамо путем генерализације података, на основу малог броја контаката и наших субјективних представа. За предрасуде постоји и друга карактеристика, да слике о другима не формирамо на основу сопствених запажања, него на основу информација које нам „други дају о другима“, што је још опаснији поступак јер је такво знање фрагментисано с једне стране, а с друге неретко вођено селективним памћењем или пак интересима другог. Зато у социјалној психологији, с обзиром на чињеницу да се предрасуде одређују као врсте ставова, постоје и компоненте на основу којих се ти ставови формирају. То су, опште је мишљење, когнитивна, конативна и емотивна компонента.

Наше истраживање у фокус ставља емотивну компоненту, којом се изражава најснажније негативно осећање према другим друштвеним групама, у нашем случају етничким. На емотивној компоненти десничарске организације и већинског народа и националних заједница граде своје предрасуде и стереотипе према етнички другом. Предрасуде одређене емотивном компонентом у себи укључују евалуативне судове и о сопственој етничкој скупини и о другим етничким групацијама које у тој међуетничкој интеракцији одређују један простор, а национални митови нису ништа друго до канали којима се учвршћује представа о сопственој етничкој групи која се по правилу велича, али и о другим етничким групама. За омеђени простор нашег истраживања одређени национални митови за већински народ немају толику тежину као што имају на другим просторима државе Србије. Такав је нпр. мит о пореклу, или мит о ропству и тиранији,

⁵³ Васовић, Мирјана, Етнички стереотипи и национални митови као препреке помирењу у спрско-албанским односима. Универзитет у Београду- Факултет политичких наука, 2015, стр.77.

или мит о јунаштву, важни за област Косова, већ су доминантни митови о нацији, о непријатељу, или мит о жртви историјских околности. Ови последњи наведени одређени су другачијим положајем Војводине од положаја Косова. Митови одређујући за десничарске организације већинског народа произведени су у периодима снажних друштвених превирања, па је парадоксално управо то што они имају снажну улогу у проналажењу смисла у том друштвеном хаосу, и утолико су заједничка обележја и Војводине и Косова. За десничарске организације на нивоу целе државе митови имају значајну улогу јер су плод трауматичних политичких и друштвених промена у последњих двадесет и више година, али постоји њихова категоризација с обзиром на територију државе на којој се десничарске организације на њих позивају. Постоји скала митова за десничарске организације где мит о јунаштву није исти за регион Војводине у односу на регион Косова.

За десничарске организације националних мањина, у овом случају Мађара, митови у мањој мери имају улогу проналажења смисла у хаотичном простору, али постоје други облици градње сопственог идентитета. Код Војвођанских Мађара постоји потреба за градњом и националног и регионалног идентитета. То је показало истраживање које је навела Ирена Молнар Габрић у дискусији „Улога Мађарске заједнице у Србији“, коју је организовао Хелсиншки одбор за људска права у Србији. Код Мађара је у поменутом истраживаном периоду постојао страх од губљења и колективног и појединачног идентитета. Тиме не жели да се каже да постоји њихова угроженост као националне мањине у целини, али је евидентно њихово све мање бројчано стање од краја 60-их година, као последица чињенице да све више Мађара живи у дијаспори, а на губљење њиховог колективног идентитета утицала је и појава избеглица. За разлику од већинског народа, економски критеријуми су за Мађаре били кључни у изградњи сопственог идентитета. Културолошки критеријуми који су одређивали идентитет Мађара били су језик, њена историја, традиција, религија и тако даље. Идентитет Мађара формирали су и материјални и нематеријални чиниоци, с тим што је умерена десница мађарске националне мањине инсистирала на материјалним факторима, а она екстремна на нематеријалним. За грађење мађарског колективног идентитета, екстремној десници мађарске националне мањине, кључан је мит о препороду који укључује мит о јединственој земљи (простор карпатског басена), мит о обнови територије (прикључење матичној држави пре потписивања Тријанонског споразума), као и мит о етничкој доминацији.

Питање етничких идентитета у тесној је спрези с предрасудама, и десничарске организације исте граде и на митовима и на предрасудама, како већинског народа тако и националних мањина. Регионални идентитет Мађара сложена је категорија, јер га дефинишекако место њиховог рођења и живљења, тако и подручје кретања којесе претежно ограничава на територију Војводине, при чему су транзициони путеви чешће усмерени на Сегедин или Будимпешту, а ређе на Београд или Загреб. За крајње десничарске организације мађарске националне мањине то није комплексан проблемјер је њихово сагледавање политичке или друштвене стварности у једноставним категоријама, у којима је прекрајање граница и пренебрегавање свих других политичких и друштвених чинилаца релативно лак задатак. Захтеви крајње деснице мађарске националне мањине не одражавају и ставове мађарског живља на територији Војводине. Анкетирани о припадности одређеним регионима, одговарали су да се највише осећају као припадници Војводине, потом припадници малог региона где живе, затим припадници насеља где су се родили, па припадници Европе, потом припадници Србије, па припадници средњеисточне Европе и на крају припадници историјске Мађарске. Дакле, на основу овог једноставног анкетања може се утврдити да екстремна политичка десница код припадника мађарске националне мањине нема упориште. Радикализација националистичких испада често је од Мађарске националне мањине доживљавана као сопствена деградација, па је политички одговор био у самоорганизовању на културолошком плану, уз истицање сопствене историјске културе, грчевите жеље да задрже матерњи језик (чак уз цену да неки имају аверзију према учењу српског језика), приближавање католичкој цркви, емиграцију у Мађарску као одскочној дасци за емиграцију у Европу и свет, али све на већ оствареним институционалним премисама.

Преко предрасуда и митова желимо показати да десничарске организације којој год етничкој скупини припадале, у нашем истраживању, желе показати облик националне везаности, као плод чињенице да је национализам матрица њиховог политичког деловања. Полазећи од критеријума лојалности, разликујемо неколико облика националне везаности о којима пише Никола Рот: „искључиву везаност за властиту нацију, истакнуту али не искључиву везаност за своју нацију, вишеструку везаност, као и непостојање националне везаности.“⁵⁴ Аутор закључује да је искључива

⁵⁴Рот, Никола, Основи социјалне психологије. Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2010, стр. 495

везаност за властиту нацију оно што зовемо национализмом у ужем смислу, као етноцентричним или шовинистичким национализмом. Запажања Николе Рота о облицима националне везаности могу се употпунити обликом везаности који не идентификује национално и државно, већ, као што смо горе писали на основу анкете која се односи на припаднике мађарске националне мањине, говори о облицима регионалне везаности. Овај облик регионалне везаности не може спадати у националну везаност, јер не идентификује нацију и државу, мада не искључује повезаност нације и државе. Етноцентрични или шовинистички национализамносе одређене структуре личности и последица су „дефанзивне идентификације и померене потиснуте агресивности“⁵⁵. Отуда иде идентификација с групом која је колективно депривисана и на основу тога тежи акцији која ће ту депривисаност променити.

У истраживаном периоду предрасуде и митови, као облици заједничких ставова политичке деснице која представља и већински народ и националне мањине, били су условљени чиниоцима погодним за њихово ширење. Ти чиниоци могу се поделити на две групе; прву групу чине друштвено-економски и културни, а другу психолошки. За наш предмет истраживања битна је група чинилаца коју разврставамо по приоритетима. За политичку десницу већинског народа културни чиниоци били су примарни за ширење предрасуда, а за политичку десницу националних мањина друштвено-економски чиниоци били су важнији. Ипак, не можемо поменуте чиниоце потпуно одвојити и несумњиво да постоји преплитање. Овде износимо само примарност једних у односу на друге код политичке деснице и већинског народа и националних мањина.

Подручје истраживања у дугим временским интервалима неговало је и институционално одржавало предрасуде према одређеним друштвеним и етничким скупинама. Зависно од друштвено-историјских околности институционално неговање предрасуда било је или манифестно или латентно. То се посебно изражавало према Ромима, особама са инвалидитетом, самохраним мајкама, у већој мери, а према етничким мањинама у мањој мери све до турбулентних промена с краја 80-их година прошлог века. Разумевање дуготрајних историјских процеса, не само на истраживаном подручју већ и за друге социјалне структуре, указује да су увек постојале категорије

⁵⁵Исто, стр. 496.

људи које су прогониле и оне које су биле прогоњене, и зависно од социјалне структуре таква врста групних односа сматрала се толерантном и оправданом.⁵⁶

Подручје Војводине и шире, разне облике нетолерантног понашања, омаловажавајућих ставова или негативних осећања, третирао је као одређену културну норму која се сама по себи разуме. Лојалност одређеној заједници испољавала се и у усвајању такве културне норме као доминирајуће, где би се свака врста толерантног понашања, позитивних осећања или ставова којима се поштовао други, пре третирали као субкултура. На етничком нивоу у 90-им годинама прошлога века за време грађанских ратова, већинска етничка скупина с овога подручја третирао је друге етничке скупине као мање вредне, попут Хрвата, или Муслимана, на пример. Та врста предрасуда долазила је нарочито до изражаја у етничким и националним вицецима, у којима су припадници етничких скупина на просторима екс Југославије, описани у категоријама - Црногорци лењи, Босанци глупи, Војвођани импотентни, Србијанци ускогруди, Мађарице промискуитетне и тако даље.⁵⁷ У односу на услове који доприносе ширењу предрасуда као секундарне навелисмо психолошке факторе, који за ово истраживање нису важни. Али без психолошких карактеристика, иако од секундарног значаја за ово истраживање, не бисмо могли разумети ни њихово лако јављење ни ширење. У психолошке карактеристике спадају везаност за групу или слаба индивидуализација која рађа склоност ка уопштавању, као и агресивност услед економске и друштвене фрустрације. За десничарске организације је важно да се безрезервно испољава лојалност сопственој нацији и, по могућности, примене санкције према онима који ту лојалност не испољавају. А када је реч о националним мањинама нетрпељивост десничарских организација испољава се у форми "непризнавања" подударности већински етничког и државног. Једноставно, десничарске организације желе етничко изједначити с државним.

3.3 Стереотипи код политичке деснице

⁵⁶ У поменутом магистарском раду аутор је желео показати прихватљивост прогона Немаца након Другог светског рата од стране доминантне политичке елите као облик реваншизма за злодела која су Немци учинили у току Другог светског рата. Прогоњени и они који се прогањају карактерисали су и послератни период у виду осуђеника информбироа, комунистичких дисидената, присталица грађанске демократије, самосвојних уметника и тако даље.

⁵⁷ Јелена Грубор, Дарко Хинић, Доминантне димензије стереотипа у етничким и националним вицецима, Социологија 4/2011, стр.385-399.

Претходна размишљања о предрасудама и митовима указују на разликовање етничких скупина потенцирањем разлика између њих, а уклањањем разлика унутар сваке групе посебно. То је јаз који се ствара између *ми-они*. Склоност ка величању сопствене и ниподаштавању друге етничке групе чини срж предрасуда у већој и митова у мањој мери. Дакле, и предрасуде и митови имају склоност ка поређењу сопствене с другом етничком групом при чему прецењују сопствене и потцењују друге етничке групе. При томе, десничарске организације, а посебно оне крајње, теже потпуној лојалности припадника сопствене етничке групе, што је основа за етничке сукобе више него код других друштвених група.

У уводним напоменама истичемо емотивно-засићен категоријални апарат, у коме су предрасуде и стереотипи, у етничким односима пре свега, засновани на емотивној компоненти која подразумева негативна осећања.

Негативна осећања према другој етничкој скупини, а то ће истраживање показати, могу бити производ фрустрација и патологије истраживане етничке скупине. Истраживање би било непотпуно уколико не бисмо навели и когнитивну функцију истраживања стереотипа, на шта је посебно указао Гордон Олпорт, још 1954. године у књизи „The Nature of Prejudice“. Да ли су аутостереотипи и хетеростереотипи препрека за укључивање одређене етничке скупине у шире међународно окружење, да ли су они политичко или социјално - психолошки проблем, и, у крајњој линији, да ли су они препрека за спровођење модернизацијских токова, или су модернизацијски канали јачи у односу на препреке које се испољавају у стереотипима етничких скупина, јесу питања на које ће истраживање покушати да одговори.

Етнички стереотипи препрека су интегративном процесу политичке заједнице. То су дуготрајни историјски процеси зато што су се стереотипи неговали као вид конзервативног мишљења и унутар одређених етничких скупина, али према различитим категоријама и слојевима људи.

„Слика о другима“ подлога је на којој се развија афективан однос према припадницима друге групе, према којима се понаша на агресиван начин. У једноставној интерпретацији ова слика се означава термином стереотип, и сматра се сазнајном или когнитивном димензијом става. Као што је Олпорт изнео, постоје скале исказивања предрасуда које изражавају нехијерархијске, већ квалитативне односе, а којима се испољава разноликост у односу на другога. Он их је поделио на следећих пет:

1. Оцрњивање или оговарање - „израз је одређених антипатија и очитује се у вербалном исказу 'међу нама'“. Као што смо у делу о предрасудама истакли, ту врсту предрасуда испољавају многи вицеви;

2. Избегавање - почива на стварању социјалне дистанце према припадницима групе у вези с којом постоје предрасуде. За наше истраживање је битна етничка дистанца, али ћемо видети да су десничарске организације и већинског народа и националних мањина ту врсту социјалне дистанце имале према емигрантима, Ромима;

3. Дискриминација - непосредно је усмерена према припадницима друге групе, јер их доводи у „неповољнији положај, од школовања, преко запослења и могућности становања, до одређених законских права“;

4. Физички напад - испољава ступањ предрасуда када је у питању физички интегритет појединца. Физичко угрожавање другог јесте ниво исказивања предрасуда којим се онемогућава редовно и нормално функционисање одређене мањинске скупине;

5. Истребљење - осликава се у линчу, прогону, геноциду, односно физичком истребљењу целих народа.⁵⁸

Из свега горе изнетог видимо да долази до преплитања категорија предрасуда и стеретипа. За наше истраживање је важна та дистинкција, која истиче да се *етничке предрасуде манифестују у етничким стереотипима*. У етнички-хетерогеним срединама, као што је Војводина, припадници одређених скупина баш зато што одрастају и живе у њима, током своје социјализације формирају ставове о другим етничким скупинама. О другим етничким скупинама стварају се слике које су на равни социјалне психологије сложени облици понашања, јер придајући одређене атрибуте етничким скупинама ми у односу на њих испољавамо и одређене реакције. Реакције су често афективне, посебно у турбулентним периодима, када могу бити узроковане колективним или етничким фрустрацијама, узрокованим распадом државе, ратовима, кризама... Често, на основу афективних реакција, одређеним етничким скупинама придајемо не само негативне, већ и позитивне особине. Примера ради, у 90-им годинама прошлога века позитивне особине од стране доминантне политичке елите придаване су православним нацијама, док су негативне особине припадале тзв.

⁵⁸ Шибер, Иван. (1998). Основи политичке психологије, Загреб, Накладно истраживачки завод. стр.103

католичким нацијама. Како, дакле, афективан однос производи и негативне и позитивне карактеристике о другим етничким скупинама или народима, он је, самим тим, и амбивалентан, односно, изражава и склоност и несклоност ка нечему. У позадини тог афективног односа јесте симплификација у вредновању друге етничке скупине. То је друга битна карактеристика стереотипа. Сем симплификације и ригидности, према другим етничким скупинама може се проширити и вредновање у смислу „мог непријатеља пријатељ је и мој непријатељ“. Хоћемо да покажемо да постоје схватања по којима су стереотипи и предрасуде изједначени или да стереотипи налазе своје извориште у предрасудама.

Друго размишљање говори о стереотипима као изведеним закључцима о појединим народима који могу бити као и све друге генерализације. Да бисмо разумели у ком значењу ћемо сам појам корисити у нашем истраживању, даћемо још неколико битних одредби за стереотипе. Прво, они се одређују као предрасудне концепције стварности, отпорне на промене. Термин стереотип у јавну употребу увео је новинар Липман у студији *Public Opinion* (1922). Преузевши реч из штампарске индустрије, где у буквалном значењу, према Вујаклијином речнику, представља „плочу са некретним слогом, клише“, Липман термин стереотип описује као „когнитивни калуп који репродукује менталне представе о људима – што је назвао `слике у нашим главама`“.⁵⁹ Сам термин потиче из грчког језика, и састоји се из две речи: *stereos*, што значи чврст, и *typos*, што значи модел или ознака, утисак. Користио се за врсту графичког умножавања.

У једноставној интерпретацији, *стереотипи служе рационализацији предрасуда, јер ослобађају етничке скупине у афективним акцијама, и испољавању агресивности*. То се догађа зато што су закључци који се доносе преко стереотипа, често, евоцирања одређених категорија, јер преко стереотипа из нашег категоријалног сандучета, сврставамо људе друге етничке скупине у односу на било коју политичку датост. Стереотипи су, дакле, легитимишућа веровања, јер њиховим испољавањем људи успостављају одређени ред и дају смисао свету у коме живе, као што то каже Олпорт, те су стереотипи ту схваћени у функцији оправдавања погледа на свет.

⁵⁹ Руперт, Браун, *Групни процеси динамика унутар и између група*, фотокопирано издање за интерну употребу.

Друго, не мање важно значење стереотипа, у функцији је правдања понашања сопствене групе у односу на другу ентитичку групу. Стереотипи се могу разумети и као очекивања у виду понашања чланова одређене етничке групе и њиховог очекивања од чланова друге етничке групе. У истраживању ћемо показати да су та очекивања увек оптерећена неповерењем једне етничке групе према другој, а у нашем случају неповерењем десничарских организација већинског народа у односу на та очекивања према десничарским организацијама националних мањина и обрнуто. То је резултат великог броја узрока - неконсолидоване демократије, непреображене државе, непостојања њених јасно утврђених граница, неутврђивања јасног статуса подручја Војводине итд.

У односу на поменута очекивања, код десничарских организација које представљају различите етничке скупине, услед различитог сећања на прошлост, стереотипи одређују неједнако перципирање будућности. Као што каже Браун, стереотипима се изражава двосмеран процес, а то значи да „они који су предмет стереотипа, склони су реагирати на то како их други третирају, и, да иронија буде већа, могу поткријепити сам стереотип који је у почетку изазвао њихову реакцију. Другим ријечима, стереотипи се могу показати као самоиспуњујућа пророчанства“.⁶⁰

Небројени су примери изнетог самоиспуњавајућег пророчанства стереотипа на нивоу социјалних група који испољавају очекујуће реакције, али исто тако слична схема може постојати и на нивоу етничких скупина. Сажетак овог казивања могао би ићи у правцу онога што је већ Липман истакао, а то је: „Већину ствари ми не видимо прво, па их тек онда дефинирамо; ми их прво дефинирамо, па их тек тада видимо. У богатој, комплексној конфузији вањског свијета ми узимамо само оно што је наша култура за нас већ дефинирала, и тежимо да то што смо угледали видимо у стереотипним формама наше културе.“⁶¹

Професор Иван Шибер разликује три основна облика униформисања процеса просуђивања. То је временско проширење које у основи значи да се просуђује на темељу тренутних особина особе или појаве као да су трајне, потом просуђивање на темељу аналогije, када се просуђује о целокупној појави или појединцу на основу

⁶⁰ Браун, Руперт, Групни процеси динамика унутар и између група. Фотокопирано издање за интерну употребу

⁶¹ Липман, Валтер, 1961, према Шибер, Иван, 1998, стр.117.

појединих особина, и просуђивање путем категоризација, када поједине особине сврставамо у шире категорије.

Поједностављено речено, ми стереотипе видимо као ограничавајуће и непримерене ставове, јер одређене ситуације и информације које те ситуације пружају, не формирају код појединца критички однос, већ ситуацију појединац сагледава из перспективе већ постојећег мишљења које је формирано на основу претходне аналогне ситуације и према којој онда појединац делује. Тако се етнички односи код политичке и цивилне деснице која заступа интересе већинског народа и националних мањина, сагледавају не на основу дате ситуације, већ из перспективе њихових претходних конфликтних ситуација, и у односу на политичку датост афективно реагују узимајућу обзир искуство из прошлости. То понављање и унеколико конзистентност понашања код политичке деснице, јесте ограничење у њеном прихватању политичке датости и сопственом преображавању, а посебно до изражаја долази у ставовима екстремне деснице. Да цитирамо Стенфорда, који о томе пише: „Стереотипије су тенденције да се размишља у ригидним, поједностављеним категоријама, у недвосмисленим терминима црно-бијело, поготово у подручју психологијске и социјалне проблематике.“⁶²

Сматрамо да у стереотипима има и део истине. Дуги историјски периоди и свакако историјски развој етничких скупина, били су праћени различитим потешкоћама и условима, с формирањем посебних етничких погледа у односу на суседе или друге етничке скупине, а све због специфичних карактеристика које су скупину формирале, попут верских, културних, вредносних, и нормативних. Наведени услови формирају одређен етнички менталитет који у понашању генералише однос према другој етничкој скупини на основу стереотипа, што је отежавајући приступ у разумевању нових политичких и друштвених датости. Тиме се показује да су стереотипи унеколико и оријентирани у понашању великог броја људи различитих етничких скупина, и то зато што се с настајањем нових, масовних друштава и несумњивим развојем међусобних односа, рађају облици све веће фрагментираниости, па ако хоћемо и виртуелности. Стереотипи помажу, пре свега неукима, боље и лакше сналажење, јер за ту нову реалност немају капацитет да одговоре расуђујући на непредрасудан начин.

⁶² Стенфорд, Ен, *Authoritarian personality in contemporary perspective*, у: J. N. Knutsnon (ed) *handbook of political psychology*, Joseey- bas, 1973, према Иван Шибер, 1998., стр.119

Оснивач Српске демократске странке у Хрватској, професор Јован Рашковић, дао је утемељен исказ о преовлађујућим стереотипима о припадницима појединих народа Југославије: „Радећи десетлијећима као психијатар на једној тремећи, лијечио сам људе из различитих етничких и религијских средина. Барем што се неуроza тиче, постоје неке разлике између католика, православаца и муслимана. Упростио говорећи, код српског живља јако је изражена едипална ситуација с конзеквентним проблемима. С друге стране, код хрватског живља, неуротски симптоми задржавају своје фиксације на кастрацијским комплексима. Муслимански живаљ је оптерећен, како би Фројд то рекао, ректалним фрустрацијама... едипална ситуација се веже уз јунаштво, отпор према надмоћном оцу ствара код Срба мит ратника. Кастрационе фиксације стварају социјалне страхове понижења и угрожености. На базичном осјећају пријетњи и угрожености може се појавити и јавља се компензацијски мит високе властите културе. Ректалне фиксације садрже у себи фанатичне црте. Отуда и агресивност која се испољава у неурози Муслимана... Теорија оштрења ножева, вађења сабља из корица, обично поткријепљена оптужбама специјалног рата против ове земље има двије велике гласности. У првом реду не признаје позитивне последице заједничког живота и благотворног утјецаја народноослободилачког рата и револуције, а с друге стране, ствара елементе који састављају параноидну и ретроградну свијест.“⁶³

На основу генерализација корисних за оцењивање различитих појава у животу, и на основу оправдавања непријатељског става према другим етничким групама, стереотипе разумемо као рационализацију предрасуда у виду испољавања нагомилане агресивности. Стереотипи се разумеју и као канали за добијање стабилне слике света. С обзиром да су негативни стереотипи повезани с предрасудама они и служе за правдање непријатељског односа према другом. У зависности од карактеристике стереотипа може преовладати један или други однос, генерализација различитих појава или правдање непријатељског односа према другој етничкој групи.

Показаћемо да се политичка десница, у својим програмским документима, више користи генерализацијама различитих друштвених појава с лакшим разумевањем друштвене и политичке датости, док се екстремна десница служи стереотипима као правдањем свог политичког понашања према другим етничким групама. То важи за политичку и цивилну десницу која представља већински народ у Војводини али и за

⁶³ Рашковић, Јован, „Вјесник“, 7.05.1988. године.

политичку и цивилну десницу која представља националне мањине. Двоструко разумевање стереотипа које као одредница у нашем истраживању потпуније карактерише односе између етничких заједница и ограничења у њиховом функционалнијем укључивању у простор који их надилази, и то преко програма политичке и цивилне деснице, а на основу понашања њихових екстремних представника, показате не само њихову нетачност и упрошћеност друштвене и политичке датости, него ће их представити као лимитирајући фактор за стварање другачије друштвене и политичке климе на подручју Војводине. Да овакво разумевање стереотипа не би било идеолошки инструментализовано, треба истаћи да уколико они нису саморационализација предрасуда, могу бити и делимично тачни, јер, уколико су мање ригидни и уколико мање стварност приказују у црно-белим категоријама, стереотипи нису више емотивно засићени, и утолико су према другим етничким скупинама неутралнији.

Да су стереотипи и узрок и последица предрасуда, а да су и једни и други облици понашања који чине матрицу деловања десничарских организација, показате на страницама које су пред нама. Њима се не жели ништа друго до учврстити негативан став према другој друштвеној групи. Сем негативне конотације у многим од стереотипа постоји „зрно истине“, јер формирање упрошћених слика о реалности јесте неизбежна когнитивна обрада информација, и то је процес који није само неизбежан већ је и универзалан, па ако хоћемо и користан, јер пружа лакше сналажење и предвиђање у једном социјалном окружењу. Наравно да у програмима политичке деснице нема експлицитног испољавања стереотипних ставова, већ се користи еуфемизам „слика о другом“. Али то нас не спречава да у еуфемизму не нађемо ограничавајуће слике, упрошћене и ригидне, испољене у програму, које на плану политичке акције код екстремне деснице могу изазвати катастрофалне последице испољене кроз сукоб, дискриминацију, омаловажавање или било који други вид нетрпељивости.

У објашњавању самог појма стереотипа постоје и новији приступи који му дају нове карактеристике. На основу тих нових приступа стереотипи су „скуп веровања о личним особинама групе људи“⁶⁴. На основу оваквог новог приступа објашњењу стереотипа упућене су примедбе оним класичним одредбама које су, пре свега, давале америчка социологија и социјална психологија, а које су стереотипе нужно везале за

⁶⁴Asshmore-DelBoca, Conceptual approaches to stereotypes and stereotyping, in: D. Hamilton (ed.), Cognitive processes in stereotyping and intergroup behaviour, N. Jersey, 1981,16

етничке. Тиме су стереотипи довођени у корелацију са негативним представама о другим етничким заједницама. У тим примедбама, како пише Предраг Ј. Марковић, „америчка социологија је подржавала Melting Pot идеологију, те тежила томе да људе учини слепим за разлике расе (color blind), и културе (culture blind). Према новом приступу, стварање етничких стереотипа је нормалан, когнитиван процес у мултикултурном друштву, које не треба да буде лонац за топлеење, него шарено ткање или тути-фрути воћна салата.“⁶⁵

Већ смо истакли да се негативни стереотипи множе у временима криза, а умањују у релативно мирним временским интервалима. Етнички стереотипи, као политички најзначајнији, јављају се у две основне врсте: аутостереотипи (слика о себи, нама) и хетеростереотипи (слика о другоме, туђем). Оно што ми запажамо, то је да на основу ових одредби и стереотипа исте можемо ставити у функцију јачања групног идентитета, у нашем случају етничког, и омаловажавања туђег групног идентитета, у нашем случају етничког. Овај релациони карактер изражава се у једноставном слогану који износи Мирјана Васовић: „Ми смо то што јесмо, јер они нису то што смо ми.“

На основу оваквих одредби и функционалног разумевања стереотипа, ми запажамо њихову другу карактеристику, коју Предраг Марковић, у поменутом раду, назива „трансфер стереотипа“. Под тим подразумева „ментално мапирање (mental mapping) света, то јест, одређивање свог места у свету.“⁶⁶ За нашу студију је битно, на основу тог менталног мапирања, како десничарске организације већинског народа виде сопствену етничку групу у односу на друге етничке групе у Војводини, и обрнуто, како десничарске организације националних мањина сопствену виде у односу на већинску етничку групу. И једно и друго виђење у поменутом трансферу стереотипа посебан значај добија у односу на географску одредницу Балкан.⁶⁷ За већинску етничку скупину придаје се епитет балканци, за које је већ традиционално уврежено мишљење да изражавају нешто негативно, по правилу дивље и нецивилизовано. Тако десничарске организације националних мањина ређе у експлицитној форми, а чешће у имплицитној, испољавају према већинској етничкој заједници тај стереотип, који ће их повезивати са дивљаштвом и нецивилизованошћу. Вероватно сам појам балканизам вуче своје

⁶⁵ Предраг Ј. Марковић. Трансфер етничких стереотипа-Балкан је негде другде.

⁶⁶ Предраг Ј. Марковић, стр.103

⁶⁷ Кованицу Балканско полуострво сковао је немачки географ Аууст Цоине (Zeune), 1808. године.

предрасуде о Оријенту као нечем што није припадало западној цивилизацији и има у сваком случају погрдно значење. На примерима нација бивше Југославије, Хрвата и Словенаца, посебно долази до изражаја та амбиција огађивања од балканског простора и потребе да припадају географски другим подручјима као на пример средњоевропском. С друге стране десничарске организације већинске етничке заједнице третираће припадност овом простору на духован начин као нешто што друге етничке групе, које не припадају овом подручју, немају. У том правцу ће и ићи стереотипно мишљење према другим етничким заједницама на подручју Војводине чије ће матичне државе бити ван простора Балкана.⁶⁸

У односу на географско одређење, можемо приказати стереотипе десничарских организација и већинског народа и националних мањина, али и додати да се и сам феномен стереотипа не посматра ванвременски и ванпросторно, већ сваки историјски период има своје стереотипе. У самом истраживању показаћемо да су се стереотипи мењали с обзиром на политичке датости које су у крајњој линији и створиле реакцију код десничарских организација, а опет све то и из перспективе виђења друге етничке заједнице у односу на те датости, а према успостављеним или пренетим стереотипима. Неки од стереотипа су код десничарских организација веома стари. Такав је стереотип о Мађарима, као „вредним и послушним робовима, али злим господарима“, или стереотип о Србима као „прљавим и простим“. О Србима је код националних мањина био доминантан стереотип као народу склоном хегемонији, а код десничарских организација већинског народа, с обзиром на искуства из Другог светског рата, о Мађарима је владао стереотип као крвожедном народу. Стереотипи који су формиран у периоду који је предмет истраживања, пренесени су или су настајали с обзиром на чињеницу да још нису успостављене границе нове државе, нити је у њима Војводина добила препознатљиву аутономност са свим институционалним обележјима, која ће имати капацитет да штите идентитете етничких мањина у потпуности.

Све горе наведено је да бисмо истакли супротстављеност заједници која ће се градити на идејама грађанства према којима ће колективни идентитети бити, ако не секундарни, онда бар неодређујући за само функционисање те заједнице.

⁶⁸ „Балканизам је чак и гори од оријентализма. Док и најзагриженији европоцентрици признају Оријенту цивилизацију, макар и егзотичну, и застарелу, Балкан се доживљава само као мрачна и примитивна страна Европе, простачки мистер Хајд, кога се европски др Џекел гнуша. Дубравка Угрешин помиње фразу 'тамо доле', мислећи на Балкан.“ Предраг Марковић, стр.205.

Ако су претходне странице испољавале разумевање појма стереотипа из социјално – психолошког угла, за потребе студије изнећемо и становиште које стереотипе разуме из социолошког угла. Према Јови Бакићу „суштинска одлика стереотипизације била би планска идеологизација, коју спроводи неки од центара друштвене моћи, како би се остварили посебни друштвени интереси чијем остварењу стоје на путу неке друштвене групе у овом случају етничке“⁶⁹.

У програмима политичке и цивилне деснице видећемо какво је виђење положаја Војводине, што је као идеолошко питање међа раздора између десничарских организација већинског народа и националних мањина.

3.4 Закључак

На претходним страницама нашег истраживања направили смо теоријску елаборацију основних појмова с крајњим циљем утврђивања њихове примењивости у нашем пољу истраживања, региону Војводине. При томе, дистинкцију између левице и деснице у нашем истраживању држимо актуелном свакако с оним „домаћим“ карактеристикама који поменути идеолошку разлику краси. С тим у вези, мислимо да је кичма идеологије десних странака национализам. Користећи методолошки апарат Норберта Бобија, који, сем поделе на странке деснице и левице у оквиру сваке од тих породица странке дели на умерене и екстремне и ми смо се у нашем истраживању користили сличним методолошким упутством, с тим што странке умерене деснице користе онај социјални и културни капитал⁷⁰ који им омогућава да учествују у политичком такмичењу за разлику од екстремних крила који тај капитал не поседују. Како крајње десничарске цивилне и политичке организације тај капитал немају, кључно је одредити политичког или друштвеног противника који ће њиховом постојању обезбедити легитимност. У ту сврху анализирали смо и појмове друштвених предрасуда и етничких стереотипа где се у експликативној форми изриче законитост да стереотипи остају услед наглих промена међусобних односа, које по правилу прати и садржај стереотипа. При томе смо стереотипе поделили на аутостереотипе и хетеростереотипе, где се у просуђивању сопствене скупине, по правилу, наводе само позитивне особине, а код осталих скупина по правилу негативне, тим више уколико је с

⁶⁹Јово Бакић, Југославија: разарање и његови тумачи, Београд, Службени гласник, 2011, стр.110.

⁷⁰ Појам социјалног капитала увео је Роберт Патнам, и он у суштини означава потенцијал људи да кроз многобројне личне и друштвене везе обезбеђују појединцима, али и читавој заједници потенцијал за развој.

другом етничком скупином манифестан конфликт. Како етницитет не познаје компаратив, али познаје суперлатив, доживљава се као најбољи, најмирољубивији, најправеднији и томе слично, док се етницитет с којим постоји манифестни или латентни сукоб доживљава у стереотипним формама лошијим од нашег.

4 Конзервативне политичке идеје и политичка десница

*Ако сам трпељив према ономе што мислиш, не могу бити трпељив према свему
што чиниш.*

Ђуро Шушњић

Други је дежурни кривац за све наше неуспехе – то је логика ауторитарних група

Чедомир Чупић

Политички конзервативизам карактерише антрополошки песимизам, позивање на традиционалне вредности поретка где свака врста напретка као последица рационалне одлуке појединца нужно представља претњу за поредак, неверовање у слободу воље, апсолутизација власти као нечег светог и недоступног, начело хетерономије као „непроменљиви закон власти над рђавом људском судбином“, ⁷¹ дивинизација патријархалне породице и сопствене нације ⁷². Јасно је да ми не улазимо у теоријску и политиколошку расправу о конзервативизму, његовом настанку и поделама, већ се служимо појмом који се у свакодневној пракси користи и нужно веже за политичке и цивилне организације као и појединце који баштине вредностисматране традиционалним. Ипак, традиционалне вредности су подложне критичком преиспитивању. Умерено десне и крајње десне политичке и цивилне организације преферирају различите традиционалне вредности у сопственој политичкој комуникацији и афирмацији на политичком пољу. Та опаска би нас могла скренути с предмета анализе уколико бисмо јој се у потпуности посветили, па ћемо покушати разумети конзервативизам само у његовом класичном значењу. Колоквијално значење конзервативизма нужно претпоставља нешто превазиђено, и таква етикета се по

⁷¹ Љубомир Тадић, Традиција и револуција, Српска књижевна задруга, Београд, 1972, стр.67.

⁷² Готово идентичне одредбе конзервативизма дао је и Миша Ђурковић што је наведено на претходним страницама.

правилу упућује онима који су оријентирани у наслеђеним категоријама неспремни да се ухвате у коштац са изазовима времена. Зар!? Занемарујемо или боље речено стављамо у други план тумачења Френсиса Фукујаме⁷³ о конзервативизму са значењима која су дијаметрално супротна класичном тумачењу, како у преферирању либералних вредности попут заштите људских права тако и у негирању идеолошких разлика између неолибералне и, новоформиране кованице, неоконзервативне идеологије. Аргумент Фукујаме за умерену грађанску десницу примењив је на примеру Србије. Иако у мапирању странака на лепези прихваћене поделе на умерене и екстремне позиције има оних већ препознатљивих домаћих „новина“, прихватање транснационалне сарадње у оквиру одређених партијских породица легитимише партијско позиционирање сваке домаће странке. Група технократа која је из експертске групације, пре свега економиста, формирала странку Г17 плус, примљена је у федерацију конзервативних, хришћанско-демократских и народних партија, односно у Европску народну партију (ЕПП) у својству придруженог члана у јуну 2005. године. Њихов идеолошки економски либерализам помешан са „стратегијом економског патриотизма, од безрезервног заклињања у Европу, до кокетирања с појединим поприлично радикално националистичким ставовима“⁷⁴ јесте оно што Фукујама говори о негирању или изједначавању вредности и либералне партијске и неоконзервативне породице. То илуструјемо цитатом из програма који говори о неговању одређених политичких вредности у том тренутку амбициозне либерално-конзервативне странке:

Слобода Ми верујемо да сваки појединац има право на слободан развој своје личности. Слобода подразумева права и одговорности. Свако ко жели слободу за себе, мора да прихвати и слободу других. Слобода појединца је ограничена слободом других људи и одговорношћу за будуће генерације.

Сваки грађанин Србије треба да има могућност да остварује слободу у оквиру породице, локалне заједнице и државе у целини. Али, остварење индивидуалне слободе није могуће без преузимања одговорности како за себе, тако и за заједницу. Противимо се индивидуализму на штету других људи. Противимо се и елитизму који значи непоштовање суверености грађана.

⁷³Fukuyama, F, After Neoconservatism, New York Times, 19.02.2006.

⁷⁴ Ђурковић, Миша, Десница у Србији, Нова српска политичка мисао, нова едиција, вол. XI, но. 1-4, стр.138

Из слободe појединца произилази принцип једнакости свих грађана без обзира на разлике у полу, нацији, вери или раси.

Принцип слободног развоја личности одговара плуралистичком концепту друштва који одражава широку разноликост мишљења, потреба и интереса грађана и који представља основу слободног друштва. За Г17 ПЛУС, фундаментална полазна поставка изградње слободног друштва јесте грађанин као слободан и суверен појединац који је, доносећи сопствене одлуке, одговоран за своју будућност, будућност своје породице и сходно томе, за просперитет своје локалне заједнице и целог друштва. Слобода се никад не сме одвајати од одговорности и поштовања усвојених друштвених и моралних стандарда.

Солидарност За остварење слободe и једнакости нужно је потребна солидарност. Солидарност значи да се људи нађу једни другима кад затреба, да се помогне слабијем од себе. Сваки грађанин који очекује подршку и солидарност од других, мора да буде спреман и да помогне другима.

Г17 ПЛУС се залаже за социјалну солидарност на нивоу читавог друштва. Примењујући социјалну солидарност, држава обезбеђује основне услове за живот свим грађанима. Међутим, држава не сме да допусти да се тај систем социјалне солидарности злоупотребљава. Узајамна помоћ је нешто што се тиче индивидуалних грађана, а држава је ту да постави јасна правила каква треба да буде узајамна помоћ.

Правда Г17 ПЛУС верује у правду која обезбеђује остваривање једнаких права за сваког појединца. Правда подразумева право на једнаке шансе и равноправне услове за све, као и једнакост свих пред законом.

Друштвена правда претпоставља обавезе и одговорности за остварење добробити друштва као целине, а у складу с могућностима сваког појединца. Сваки члан друштва треба да учествује у расподели друштвеног богатства у складу с доприносом том богатству. Стога се Г17 ПЛУС залаже за изградњу институција које ће обезбедити правилну расподелу у нашем друштву.

Овај конгломерат програмских политичких поставки, овде истакнут у сврху разумевања Фукујамине хипотезе, истина недовољно елабориране, ни у ком случају не може да нас изопшти од наглашавања политичких и друштвених вредности класичног

конзервативизма на којем десница у Србији у крајњој линији темељи своја политичка и програмска опредељења. Дакле, из цитираног дела програмског документа Г17 плус наглашава се либерални концепт одговорности појединца за своју судбину али са социјалдемократским примесима где ће ваљда држава „обезбедити правилну расподелу у нашем друштву“ а све под фирмом неоконзервативизма!!!

Разумевање класичног конзервативизма предуслов је разумевања узрока предрасуда и стереотипа код умерене и екстремне деснице. На којим то основама класични конзервативизам баштини своја уверења? Неспорно је да је Француска револуција „родила“ низ модерних идеологија, као што је неспорно да је „пројектована на основу мисаоних апстракција о неутуђивим људским правима“.⁷⁵ Она је и довела до политичких подела на левицу и десницу, на основу можда бизарног понашања у скупштини у то доба, које се читовало у местима за седење сталеза. Док су се припадници тзв. трећег сталеза којег су чинили сељаштво, грађанство, буржоазија и остали сместили у клупама на левој страни, припадници племства и свештенства сместили су се у клупама на десној страни. Припадници племства и свештенства који су се залагали за очување преживелих вредности и институција ишли у новонасталим околностима њиховој ревитализацији, да се послужимо савременим изразом, добили су епитет десничара. Ова једноставна подела у то време носила је собом дубља значења, или, да будемо прецизнији, идеологије које настају налазе своју потпору у друштвеним слојевима који су њихови носиоци. Ако бисмо желели да ствари прикажемо у лапидарном облику, док је левичарска идеологија била романтичарска и утопијска, десничарска је била идеологија без утопије и романтизма. Ова већ добро позната подела настала с Француском револуцијом, требало је да одреди конзервативизам, чија се матрица идеја налази у „политичком магацину“ - да употребимо синтагму Тодора Куљића⁷⁶, које треба да буду примамљиве у политичком супермаркету и то уколико су ретуширане и освежене.

Феномен се не може разумети уколико постоји само једна димензија његовог сагледавања. Наиме, како пише Небојша Попов „драмски токови зависе од избора идеја и начела обичних, конкретних људи“⁷⁷ па је логично да конзервативизам не би био прихваћен као идеологија да ово подручје није пријемчиво за такву идеологију. Сагледавање конзервативизма захтева сагледавање процеса дужег трајања на овим

⁷⁵Миша Ђурковић, Конзервативизам и конзервативне странке, Службени гласник, Београд, 2007, стр.22.

⁷⁶Тодор Куљић, Сириза и антифашизам, Политика, 21.02.2015. године.

⁷⁷Небојша Попов, Крстуловићи – трагом једне трагедије, Република бр.588-591, 01-28.02.2015.

просторима а пре свега вредносно – политичких одредница чије је тумачење из перспективе конзервативне идеологије доминантно. Александар Молнар пише да је Русоова политичка теорија која је преузета у „темеље француске Прве републике (1792-1804), нарочито током њене јакобинске фазе (1793-1794)“ укрстила романтику и републиканизам, те обликовала једно ново учење о „регенерацији изворне људске заједнице“, што ће бити „парадигма за све касније националистичке варијације“. Аутор је децидиран кад пише да „у основи тог учења стоји жеља за редукцијом комплексности и превазилажењем свих верских неизвесности, политичких раздора и економских диференцијација модерног друштва, које је револуција само додатно распалила, подизањем захтева за повратком у непосредно-демократско стање примитивне (племенске) хомогености, у којем се етнологија научава, светоназор митолошки конфигурише, `колективна свест` петрификује, а сва `неправа` отклањају брзо, спонтано и `креативно` притиском целе заједнице“.⁷⁸ Сматрамо да је на тој матрици „домаћи конзервативизам“, којем је ишло на руку да је у двовековном раздобљу српске историје само тридесет година био присутан демократски поредак, градио своју идеологију.⁷⁹ Дакле, социолошка потка допуњена је политиколошким дискурсом. Уверење да *potestas imperii* лежи не у оружаној сили или барем не само у њој, већ у заједништву, недиференцираности друштва, цркви, хијерархији, патријархалној породици, чини окосницу конзервативне идеологије у нашем политичком амбијенту. С друге стране, сви социолошко-политиколошки појмови и институције вуку корене из једног ауторитарног конзервативизма, који је са закашњењем преузет из европске праксе, а у домаћој примени добио често своје карикатуралне обресе.

4.1 Конзервативне политичке идеје и екстремна организација Наши 1389 – огољена студија случаја

Истраживачки плодно, сматрамо неопходним указати на основе ауторитарног конзервативизма примењујући компаративан приступ. Такав приступ отвориће нам могућности сагледавања карактеристика конзервативизма у нашем друштву, али и открити специфичности једног погледа на свет чија основа јесте конзервативизам допуњен размишљањима и ставовима који се не би могли сврстати у рационалан

⁷⁸Александар Молнар, Романтичарски републиканизам и фашизам, Политикон 9/2014, стр.24.

⁷⁹Слободан Г. Марковић, Два столећа борбе за уставност и демократију у Србији, Европски форум бр.3, (март 2003), стр.4-6.

политички избор. Конкретно, ако је поље политике разложен и рационалан облик делатности оно с друге стране крије у себи и ирационалне облике понашања који су подложни критици, без обзира на идеолошки оквир под којим се разумеју политички односи у заједници. Идеологије и хоће да рационално одреде политичке односе собзиром на постављени циљ, па саобразно томе имају различито виђење институција једног друштва, друштвених односа, па и морала и логике функционисања. Користећи дедуктивну методу, главна подела између идеологија и мислилаца који су чинили велике доприносе у развоју политичких теорија, и у одређеној мери творци идеологија и учења, била би дихотомна: оних који теже очувању status quo-a и оних који теже промени постојећих односа. Неки аутори су политичке мислиоце поделили на две групе у зависности од тога да ли су били наклоњени слободи или поретку.⁸⁰

Поједностављено, конзервативизам штити постојећи поредак или status quo и десничарске странке, а оне екстремно десне посебно теже очувању или афирмацији и оних друштвених, политичких и привредних односа који се налазе у „политичком магацину“ бајатих, па их често под маском другачијих идеологија желе вратити у политички супермаркет. Конзервативизам нашег политичког поља је ауторитаран и много су дубљи и трајнији корени његовог опстајања него што су корени конзервативизма у западним културама.

Наше поље истраживања у временски ороченом периоду суочава се с проблемом недефинисане државе, што усложњава конзервативне погледе десничарских организација, утолико што су им политички погледи неконзистентни и пре ће бити да представљају амалгам површних политичких размишљања на друштвене проблеме него што су трајни политички ставови који хоће да уобличе друштвени живот заједнице и понуде визију њеног кретања. Тај конгломерат нецелисходних и напавирчених политичких ставова, илуструјемо наводећи основне циљеве за које се залаже крајње десна политичка организација Наши 1389:

„Ослобађање и уједињење свих српских земаља у једну српску државу(под појмом свих српских земаља подразумевамо: целокупну територију данашње Републике Србије с њеним покрајинама Косовом и Метохијом, као и Војводином, Републике Црне Горе, Републике Македоније, Републике Српске и Федерације Б и Х, као и простор окупиране РСК с територијалним проширењем на северни део Републике Албаније.)“

Мало даље се наводи следеће:

⁸⁰Цорц Д.Х и Маргарета Кол, Основи савремене политике, Геца Кон, Београд, 1935.

„Насупрот прозападним странкама у Србији ми се залажемо за глобалне интеграције друге врсте, пре свега за сарадњу с Руском федерацијом и осталим земљама БРИК-а, као и са свима који се, попут нас, супротстављају назадним вредностима Новог Светског Поретка.

(под појмом НСП – Новог светског поретка подразумевамо: ЕУ-Европску унију, НАТО и ММФ-Међународни монетарни фонд)

И на крају:

„Програмска начела

1-Родољубље, 2-Православна вера, 3–Слога, 4-Очување државног суверенитета и територијалне недељивости Србије, 5-Породичне вредности, 6-Социјална правда, 7-Кирилично писмо и чување чистоте и богатства српског језика, 8-Српска (европска) традиција наспрам `европске модернизације,` 9-борба против секташтва и унијаћења, 10-борба против наркоманије, геј покрета и осталих девијантних покрета и видова понашања“.

Неувиђањем реалних политичких односа, овој екстремној организацији у аутичности, програмски је прихватљиво да се све српске земље уједине у једну државу без обзира како се осећали грађани тих земаља, а онда чине несагласан политички корак када истичу противљење прозападним политичким организацијама као легитимним противницима, залажући се за глобалне интеграције са земљама БРИК-а где се посебно апострофира Руска федерација. Недоречен је став који се односи на државу Србију када се говори о глобалним интеграцијама и како га усагласити с уједињењем свих српских земаља. Извесно је да је проблем недефинисане државе оно што провејава иза конзервативних ставова ове организације. У програмским начелима долази до опште конфузије ставова, јер се ту говори о очувању државног суверенитета и територијалне недељивости Србије (нема ни речи о припајању свих српских земаља), и још више о српској (европској) традицији насупротив европске модернизације, при чему се закључује да је некадашња Европа легло просперитета а садашња легло декаденције. Препознаје се став који је јасно изразио Мирослав Мареш у студији „The Extreme Right in Eastern Europe and Territorial Issues“:

„A very important factor in the case of the 'great state' concepts (see below) is the idea of unifying one's own nation in one national state“.

Овај концепт тешко да је остварљив демократским путем па зато претпостављамо да Ђурковић и аутори држе да је он остварљив само уз искључивање легитимног противника и парламентаризма, или једноставније насилним путем.

Програмска начела исте организације изнесена на енглеском језику опширнија су, и насловљена као Сретењски програм, и касније, у раду, посебноћемо анализирати њихова ограничења. Овде смо само хтели укратко указати на суштину конзервативизма екстремне деснице у нашем пољу истраживања.

Ако се политичка десница с ових простора залагала за поновно уобличавање српске државе, она је на западу по правилу „чувала наслеђене принципе и системе друштвене организације противећи се снагама које су заговарале њихову измену“.⁸¹ Дакле, питање државе, њених граница и институција овде није проблематизовано, већ је предмет политичких циљева у обиму и начину прихватања новина у једном друштву.

4.2 Конзервативне политичке идеје и њене одлике

Све претходно речено о конзервативизму, с илустрацијом дела програма екстремно десне политичке организације Наши 1389, захтева у наставку истраживања одређење конзервативизма, његових начела и његове примењивости на нашем политичком пољу. При томе, већ истакнут компаративни приступ треба да покаже колико су опште прихваћена начела конзервативизма преузета у нашем политичком пољу и примењивана, и постоје ли „новине“ којима овај политички простор „обогаћује“ идеологију конзервативизма, свакако уз претпоставку да конзервативизам и третирамо као идеологију. Окосницу овог дела анализе налазимо у студији Мише Ђурковића, по обиму малој али богатој по садржају. Постоје свакако и неслагања око одређења конзервативизма. Према Миши Ђурковићу, Хантингтон је експлицитан када конзервативизам одређује као идеологију. Постоје аутори који га одређују и „као поглед на свет“, „модел личног понашања“, „скуп друштвених уређења и предрасуда“⁸², или као „навика ума, начин перцепције, начин живота“.⁸³

Ми га разумемо као идеологију која почива на одређеним уверењима и зато ћемо их изнети, али и подвргнути критици Ђурковићево одређење конзервативизма.

Према истом аутору износимо и ставове Кенет Минога, који конзервативизму даје значења која надилазе политичку теорију собзиром на његове етимолошке изворе и његову свакодневну језичку употребу. Узимајући горе наведено као постулат, конзервативизам је:

⁸¹ Ђурковић, Миша, Конзервативизам и конзервативне странке, стр.27.

⁸²Клинтон Роситер према Миша Ђурковић, Конзервативизам и конзервативне странке, стр.34.

⁸³Вајт према Исто, стр.34.

„1) политички став, практична политичка опција, обично повезана с придржавањем за обичаје, традиције и институције које окружују човека, припадника или лидера конзервативне политичке партије;

2) као политичка доктрина, теорија или идеологија;

3) као придржавање одређених начела у другим областима стваралаштва, нпр. уметности, књижевности, музици, сликарству и

4) као начелни практични став појединца у свакодневном деловању“.⁸⁴

С обзиром на наш предмет истраживања ми конзервативизам и разумемо као идеологију противстављену другим двома великим идеологијама, либерализму и социјализму. Како је на више места истакнуто, конзервативна идеологија налази своје упориште у десним политичким и цивилним организацијама, али с једним feedback-ом који се састоји у томе да те организације, собзиром на политичку прагму, и саме „обогаћују“ конзервативизам сопственим импровизацијама. Према тим одредницама и Миша Ђурковић даје следећу дефиницију конзервативизма:

*„Конзервативизам је реакција на анархију која проистиче из апстрактних теорија о људској природи и стога инсистира на поретку као основном појму политике“.*⁸⁵

Ђурковићева смела одредница конзервативизма фокусира се на антрополошко политиколошком нивоу или још прецизније, и у нашој интерпретацији, онај антрополошки ниво детерминише политиколошки! Тиме и сам аутор апстрахује конзервативизам из тумачења која надилазе политичко-идеолошки ниво, и фокусира га на поретку, што је *prima facie* заводљиво али недовољно одређење што ће и сам аутор кориговати нудећи принципе на којима почива традиција конзервативизма.

Ти принципи могу бити корисно методолошко упутство али с нашом другачијом интерпретацијом, и на примеру екстремно десне политичке организације СНП Наши израженом кроз Манифест српских националиста насловљен као Политички војник, потписан од Ивана Ивановића. Дакле, из антрополошког песимизма конзервативци црпе „целокупну своју политичку и друштвену грађевину“ написаће Миша Ђурковић⁸⁶, и констатовати да је то кључна разлика у односу на друге две идеологије, либерализам и социјализам. У Политичком војнику износи се следећи став:

⁸⁴Исто, стр.34.

⁸⁵Исто, стр. 35.

⁸⁶Исто, стр.36.

„У данашње време када је дошло до свеопштег моралног и духовног суноврата и када читаво човечанство убрзаним ходом срља у пропаст, пред српским народом поново се налазе велика искушења и одабир између вечног питања које нам је дато, да ли смо земаљско или небеско царство.

Ретки су народи попут Срба који имају тако велики утицај на ток догађаја читавог човечанства и који су одабрани од Бога да читавом свету сведоче истину...али Срби су народ који сија попут дијаманта у прашини и свима показује своју скривену лепоту...а и када остане само један исправан Србин и када изгубимо све земаљске борбе ми ћемо бити победници...“

Творац Манифеста указује на религијски пад човека али се да закључити да он није и пад Срба. Читаво човечанство срља у пропаст али не и Срби који сијају попут дијаманта у прашини, након чега аутор има амбивалентан однос и према Србима када каже да ако остане само један исправан Србин он ће у име целе једне националне заједнице представљати победу, иако не каже против кога. За разлику од Миша Ђурковића који у тумачењу конзервативизма истиче трајну људску грешност, код аутора Политичког војника она постоји за цело човечанство али не и за једну националну групу, и шта више, она је изузета из тог пада. Истини на вољу, ако се деси да и она падне попут целог човечанства биће барем један Србин који ће казати свету да је та национална група победник у будућности јер је носилац части. Како конзервативци инсистирају на грађењу институција које би поправиле или бар спречиле испољавање лоше човекове природе, ово изгледа не важи и за припаднике једне националне групе који су, ваљда, рођењем савршени.

За Ђурковића је друга дистинктивна одлика конзервативизма „теза о сложености“. Како су људски односи сложени и како постоји неусклађеност општег еволутивног кретања, неопходно је промене учинити поступним како би прихватање нових обичаја било без друштвених потреса. Ставови изнесени по овом питању у Политичком војнику дијаметрално су супротни:

„Јединство српских националиста је од пресудног значај за победу и борбу коју водимо.И оно што је стожер окупљања родољуба је слободарска мисао која је дубоко уткана у свест сваког Србина и која уједињује све националисте без обзира на поједине идеолошке разлике... Много пута кроз историју показало се да када су Срби уједињени могу да остваре победе које су незабележене међу другим народима...“

Иза овог бесмисленог фразирања стоји потреба указивања на недиференцирано друштво и на одсуство било какве промене, или још прецизније, потреба регресирања на примитивне облике заједнице који се онда дивинизују.

Сретењски програм екстремне организације Наши 1389 написан на енглеском језику, такође за своју мантру узима вредности национализма на основама историје, културе и духовности.

„The ideology of SNP NASI 1389 is – Serbian patriotism and domestic order.

It is the ideology of stability and development, constant creative renewal of society without stagnation and revolution. It is the ideology of the success of our people, preservation and modernization of Serbia on the basis of its history, culture and spirituality...Its values are – love towards the country, strong families, healthy lifestyles, professionalism, civil solidarity, strong morals, intellect and spirituality“.

Сем општих места које изражавају потребу за једним стабилним друштвом с утопијским елементима снажне породице, здравих стилова живота, грађанске солидарности, јаког морала, интелекта и духовности, идеологија ове екстремне организације сматра да се друштво да обнови без стагнације и револуције, јер је њена идеологија стабилности и развоја. Истина, ставови су мало неповезани али потврђују тезу о потреби еволутивних промена у друштву.

Трећа битна карактеристика на коју указује Ђурковић јесте истицање значаја „ауторитета, сигурности, реда и поретка“.⁸⁷

Поредак је услов постојаности државе и друштва, и за разлику од либерализма где појединац преузима одговорност за сопствено постојање, код конзервативаца је појединац само шраф у систему, или још боље, систем одређује правила понашања појединцу према мерилима одрживости поретка.

Потреба за поретком код десничарских партија и организација расте сразмерно степену његове урушености. У наставку истраживања хоћемо да покажемо да је неопходан услов за постојање крајње десних организација и партија непостојаност поретка, или пак довођење у питање његових дотадашњих институција. Постојаност институција и њихов ауторитарни карактер указују на потребу поправљања људске

⁸⁷Исто, стр.38.

природе, која је с друге стране неспособна да се сама суочи с припадајућом јој слободом, или с освојеном слободом. Овде је нагласак на песимистичном разумевању људске природе те је стога неопходно имати јаку социјалну контролу над људима „коју успоставља једна образована и морално прочишћена елита, или један мањи водећи круг који дели извесне идеолошке представе, затим готово неизбежну ауторитарну државу (заједницу) која ограничава човекове егоистичне и егоцентричне пориве“.⁸⁸ Дивинизација једног народа, у овом случају српског, код десних и екстремно десних организација, повезана је и с потребом контроле истог тог народа од стране политичке и друштвене елите, на матрици вредности које саме организације промовишу. Тај амбивалентан однос према народу којем желе бити политичка и друштвена елита јесте основа политичке проповеди, како је то једном духовито приметио Зоран Ђинђић⁸⁹. Имати презир према оном ко се наводно неизмерно воли, матрица је тог политичког става. Другачије речено, идеја за јаким политичким поретком код десничарских организација темељи се на несавршеној људској природи, и она је противна идеји слободе која је срж либералних идеологија, где се грађани доживљавају као разумна и разложна бића и које на тим основама граде своје институције. Ако нам је допуштено да испољимо слободу изражавања, онда се ауторитарности одозго супротставља слобода одоздо!

Чини се да постоји недореченост која захтева да се рашчлани. Наиме, потреба за поретком постоји код свих постојећих идеологија. Разлике постоје у тражењу легитимацијских основа за одређеним обликом политичког поретка. Деведесете године прошлог века произвеле су потпуно урушавање једног поретка и једне државе, где је потреба, па чак и захтев за другим обликом политичког поретка не само била ургентна, већ је тај поредак, као још увек недефинисан легитимацијски облик, постао предмет

⁸⁸ Становчић, Војислав, Политичка теорија, Службени гласник, Београд, 2006, стр.685.

⁸⁹Зоран Ђинђић, Национализам и патриотизам, предавање одржано студентима бањалучког универзитета 21.02.2003. године. „Да неког питате ко је најбољи стручњак за језик, културу, веру – писци, песници, попови – да ли су они најбољи представници једног модерног идентитета. Не баш. Зашто? Зато што они теже претеривањима, теже искључивости, теже поезији, митовима, јер је то њихов посао. И ако погледате нашу политику у последњих сто – двеста година, ви ћете видети да у њој има више проповеди него политичких програма. То се приказује као политички програм“ .И мало даље:“Али кад ви то прочитате и видите да се ту нуде у приличној мери непроверљиве ствари, разне приче из прошлости, разни симболи, све оно што није лоше као део неке опште политичке културе, али је врло лоше ако треба да буде део једне оперативне политике у којој вам треба јасан план, стратегија, проверљив план који може да се анализира онда то није добро. Ви треба да направите једну екипу и кажете: молим те направи неколико сценарија на основу онога шта може све да се деси, ако ми хоћемо да то урадимо. Ви имате врло мало наших политичких програма, српских, који почивају на том модерном концепту политике, али имате много оних који почивају на комбинацији поезије и верских проповеди и због тога ми нисмо били баш успешни, јер једно је држати запаљиве говоре и обраћати се емоцијама, а друго је планирати једну озбиљну државну политику“.

спорења различитих идеологија. Деведесете, дакле, производе један политички и друштвени вакуум, који ствара основ за „бујање“ различитих идеологија. Партијске чистке, војни пучеви, државни и монетарни удари, инфлације и хиперинфлације, грађански ратови, страначки сукоби на нивоу истребљења, атентати, митинзи и контрамитинзи, бомбардовање НАТО алијансе, међународни преговори и капитулација, лажирани избори, све су то биле одлике последњег десетлећа прошлог века када се урушавао један политички поредак, или још горе, када се покушавао одржати на претполитичком нивоу. На тој матрици и почива укупна политичка дихотомија у српском друштву, дакле, на матрици тражења легитимације политичког поретка на преклапању државних и народних идентитета, и тражења легитимације политичког поретка на територијално – политичкој заједници коју ће чинити не само национални већ и грађански идентитет. Турбулентна последња деценија XX века „богата“ дешавањима за које су неким другим политичким заједницама били потребни векови, произвела је потребу националне идентификације која је неповратно била изгубљена на другим легитимацијским основама, или прецизније речено, на социјалистичкој идеологији. Другачије речено, социјалистичка идеологија неомеђена националним дискурсом, није сматрала националне идентитете легитимацијском матрицом поретка.

Поредак за десничарске организације извире из сукоба који руши легитимацијску основу претходног поретка. Пишући, с антрополошке тачке гледишта, Чедомир Чупић је у књизи не великој по обиму али огромној по значају⁹⁰ „Политика и зло“ изнео следећи став: “Немоћ појединца говори о моћи групе или организације као што немоћ друштва говори о моћи власти”.⁹¹ Десничарске организације основу за нову легитимацију траже у немоћи власти из које се рађају организоване групе или организације које са своје стране пружају уточиште али и оријентире за политичко деловање немоћних појединаца. Национални идентитет и „прекрајање граница према етнографским датостима“⁹² јесте нова легитимацијска основа десничарских организација. Долазимо до битне одреднице конзервативне идеологије о којој смо

⁹⁰Синтагму „мала по обиму али велика по значају“ употребио је професор Ђуро Шушљић у приказу књига Загорке Голубовић „Ја и други“ и књиге дон Бранка Сбутеге „Курасавин немир свијета“.

⁹¹Чедомир Чупић, Политика и зло, Чигоја штампа, Београд, 2001, стр.150.

⁹²Kohn Hans, Die Idee des Nationalismus. Ursprung und Geschichte bis zur Franzosischen Revolution, према Александар Молнар, Народ, нација, раса, Београдски круг, АКАПИТ, Београд, 1997, стр.73.

писали на другом месту,⁹³ а коју ћемо овде рашчланити из перспективе предмета истраживања, дакле, феномена ауторитаризма.

4.3 Конзервативне политичке идеје и ауторитаризам

Није претерано ако се каже да се срж конзервативне идеологије разуме уколико се феномен ауторитарности појми у односу на институције које уобличавају поредак, на матрици наметања безпоговорног понашања. Све то је одлика конзервативне идеологије крајње деснице, док би умерена десница захтевала одређено софистицираније рашчлањивање феномена ауторитаризма. Појам ауторитаризма има двоструко значење. Он потиче од латинске речи *auctoritas* која означава и углед и власт. Како пише Војислав Становчић: “С једне стране, ауторитет је означавао утицај који једна личност, група, организација, верско начело или правило понашања има због угледа који ужива, поштовања које изазива, знања и мудрости које испољава или садржи, моралних или сличних врлина, односно порука, или уопште због улоге коју има”.⁹⁴ Овакво разумевање ауторитета означавало је више морални ауторитет, као и ауторитет који је неко имао у области делања и мишљења за које се определио. Једноставно, ауторитет знања. Показаћемо да код екстремне политичке деснице постоји мимикрија између два схватања ауторитета. Између оног који ауторитарност разуме као углед и оног који је разуме као власт. Онда се политички односи симплификују на начин да се власт сматра недораслом тежини ситуације па ју је неопходно променити на темељу веће ауторитарности. У предметном периоду истраживања, десница у Војводини је сматрала да успостављена демократска власт није у стању да организује смислен поредак, па је неопходна власт која ће имати већи ауторитет. С екстремном десницом постоји нерешив проблем који се састоји у томе да на понашање другог утиче против његове воље а да за то прибави легитимитет. Стога се често позива на углед и значај који су имали ствараоци у једној култури или на њихов ауторитет знања, али га сами немају већ покушавају придобити ауторитет власти управо позивом на углед стваралаца из историје сопственог етницитета. Такав је случај позив српске деснице на светосавље, или Његоша, знамените теологе, зачетнике писмености и томе слично. За функционисање једне заједнице, њено одржавање и њен развитак, јесте неопходан

⁹³Горан Калуђеровић, Узроци и последице идеолошког и политичког екстремизма у Војводини после Другог светског рата на примеру немачке националне мађине у периоду 1945 – 1952 (антрополошко – социолошко – историјски приступ), Магистарски рад, Београд, 2010.

⁹⁴Војислав Становчић, Власт и слобода, Чигоја, Београд, 2003, стр.90.

ауторитет институција и личности који их персонификују. Проблематично је како повући границу између ауторитативног регулисања живота у једној заједници и обезбеђивања легитимације таквом поретку. Иако десница свакако жели обезбедити легалност власти путем избора, они се често желе одбацити из различитих разлога а то је увек плодно тло за нарастање илегалне власти која у свом нарастању прибавља себи ауторитет. Прибавити себи ауторитет често на конструкцији стварности према критеријумима који не одговарају чињеницама и у зависности од положаја политичке групације, често је Сизифов посао. Уколико је на власти, политичка групација своје успехе жели приказати као до тада немерљиве и непостојеће, а уколико је у опозицији исте такве успехе жели постићи по доласку на власт. Из ове друге перспективе стварност се жели приказати као неуређена, дегенеративна, поражавајућа, и у сваком случају жели се поткопати ауторитет владајуће политичке групације често с прављењем дисконтинуитета у односу на постојећу политичку праксу. У истраживаном периоду у Војводини је формирана демократска власт и одузети јој легитимитет путем негирањазначило би одузимање рационалне форме политичке организације коју је прибавила путем избора.Негирање резултата легитимно изабране власти остварује се путем манипулација и позивања на предмодерне системе где је контрола над територијом матрица за деловање конзервативних политичких групација, посебно екстремно десних. Али то није и одлика умерено десних конзервативних странака.

Како пише Милан Подунавац позивајући се на Нојмана „модерна држава је онај тип политичке формације која у себи хармонизује три политичка поља: поље моћи, поље права и поље легитимности. Она је онај тип поретка који чува сва три типа модерне европске државе (хобсијанска држава моћи, либерална правна држава и демократска држава)“.⁹⁵

Десне политичке и цивилне организације доводе у питање поље легитимности изабраних носилаца власти, акако су то и конзервативне странке, као носиоци ауторитарности, на томе темеље своје политичко деловање. Легитимно поље деловања конзервативних снага релативно је уско омеђено, те овај приказ „пати“ од емпиријске празнине и више је теоријске природе. Емпиријска поткрепљеност ће ићи кроз приказ програмских начела и деловања политичке и цивилне деснице, мада би емпирија могла кориговати иста та начела руковођена прагматичним политичким деловањем. Битна је

⁹⁵Милан Подунавац, Годишњак 2007, Факултет политичких наука, Београд, стр.83.

одредница политичке и цивилне деснице као ауторитарне, да и сама има покриће за своју ауторитарност у наслеђеној култури једног поднебља. Не мислимо да је та одлика примарно детерминишућа али је значајна у разумевању феномена. О томе Чедомир Чупић пише следеће: “Склоност ка ауторитету и ауторитаризму последица је ауторитарног карактера српске културе. У тој култури снажно је изражен и доминантан *pater familias* (традиционални образац породичног, задружног и уопште колективног живота и духа српског народа, вековима негован и учвршћиван) који је битно утицао на формирање ауторитарног карактера личности. Други снажан формативни елемент те културе јесте вековно ропство које је оставило дубоке трагове у менталној и карактерној структури личности“ и мало даље „у карактер су се урезале и одређене типично ропске особине као што су послушништво, притворност и неискреност, али и суровост и насилништво“.⁹⁶ Запажање Чупићево с антрополошке тачке гледишта је свакако луцидно, али оно као одлика већинске нације у Војводини захтева извесне корекције, како због другачијих историјско – социјалних околности њеног формирања и развоја у Војводини, тако и због дијалектике међунационалних односа која је пружала могућност развоја другачијих карактерних црта и већинске нације али и оних мањинских с којима су укрштали сопствено битисање. Сем особина које је навео професор Чупић, имамо и сасвим разложне црте укупног социјалног понашања, попут остварења достигнух циљева за сопствену националну групу или компететивно понашање у унапређењу и развоју социјалних и политичких институција, развијену радну етику у прилагођавању природе и томе слично.⁹⁷

Код десничарских организације имамо заговорнике једнообразности или организовања по принципима монолитности с моно организацијама као њиховим носиоцима, а све то чини основу предмодерног политичког и социјалног понашања, што кореспондира с ауторитарношћу истих. Свакако да је нормизација укупног друштвеног и политичког живота учинила да се десница фокусира на вредности које су обезбеђивале наставак традиције, а за истраживани период да учини политички дисконтинуитет на једном простору где су националне искључивости по логици ствари рађале исте такве одговоре националних мањина. Дакле, основно је питање какав су политички смисао желеле цивилне и политичке организације десне оријентације

⁹⁶Чедомир Чупић, Позив и политика, Удружење за политичке науке, Београд, 2002, стр.22.

⁹⁷Томислав Кетиг, Дуга сенка свитања, Нови Сад:“...успешан грађанин света мора водити рачуна о реалностима и, знајући своје циљеве, бирати изгледне а не блиставе путове до њих. Јер блистави путеви обично не воде никамо. Ја сам сада само одабрао пут који ми се чини изгледнији од досадашњег“.

пружити сопственој националној заједници? Осим тога, да ли се те политичке вредности темеље на карактерним особинама Војвођана, или, које друштвене групе су носиоци тих политичких вредности? Ако пођемо од антрополошке претпоставке постојања људске жудње за смислом и постојањем смисленог поретка, није ли претпоставка да ауторитарно наметање смисла аутоматски обесмишљава смисленост! Том проблему ћемо се посебно посветити анализирајући ауторитарну личност. Овде рашчлањујемо феномен који је матрица конзервативизма. Цивилне и политичке десничарске организације, рекли смо, на матрици ауторитаризма разумеју међунационалне односе, а то значи да ауторитарна нација не признаје слободне људе већ сународнике а припаднике националних мањина као прикривене или отворене непријатеље. Исто тако, националне мањине сопствено постојање у односу на већинску националну заједницу, а на темељу политичког ауторитаризма, виде у исто тако непријатељском односу, приклоњене свакако матици држави. Једно је извесно, ауторитарност као темељ десничарских организација поништава, или то барем жели, све тековине либералних нација и друштава.

Дихотомија ауторитаризма у којем постоји доминација једних, носилаца ауторитета, и потчињеност других, пука „на које се поступа са свом строгошћу и свим средствима којима носилац ауторитета располаже, без уобичајености или институционалних могућности да подређени мењају тај однос“⁹⁸, јесте идеално типска конструкција на коју указује академик Становчић, док на истраживаној равни поменуто дихотомија има многе прелазне нивое, где су институционалне могућности утицаја подређених често у служби носилаца ауторитета! За подређене је често карактеристика да и сами прихватају ауторитарне норме управо због чињенице да су и сами носиоци стереотипа о другима (што је централна област истраживања), неслободни или још боље неспособни да критички и разложно сагледају и носиоце ауторитета и понашање других припадника, и сопствене и других националних заједница. Овај антрополошки ниво анализе, покушава открити вредности које чине темељ цивилне и политичке деснице, и указати да на тој основи такви процеси, без обзира на временски период истраживања, рађају сличне последице. Тиме као да се уводи један детерминистички однос.

⁹⁸Војислав Становчић, Ауторитет и ауторитаризам, Енциклопедија политичке културе, Савремена администрација, Београд, 1993, стр.84.

Било би неправедно ауторитаризам одредити само у негативном контексту и као сушту супротност слободи из које се ствара претпоставка за рационалан развој једне заједнице. Ван опсега је овогистраживања, али било би значајно одредити утицај ауторитарне власти на модернизацијске токове у једној заједници.⁹⁹ Тодор Куљић се позива на Самјуела Хантингтона¹⁰⁰, али без навођења његовог рада, у коме овај тврди „да у срединама с неразвијеном политичком културом ауторитарни режими могу бити модернизацијски, јер лишавају простор исцрпљујућих и непрогресивних сукоба“.¹⁰¹ Из горе наведеног види се да један феномен може бити схваћен из његове друштвено – интегративне функције, као што исти може имати и сазнајну функцију. Ми желимо разумети феномен из обе перспективе јер се ауторитаризам налази у кохезији с предрасудама и стереотипима и покушаћемо доказати да предрасуде и стереотипи имају и сазнајну и друштвено – интегративну функцију за једну заједницу која у закаснелим процесима организације као националне државе, предрасуде користи и према сопственој нацији и према другим етницитетима у друштвено – интегративном погледу. Сазнајна димензија разумевања феномена у служби је предполитичких облика уједињавања, где су носиоци ауторитарности уједно и носиоци предрасуда и њима се обилато служе. Битно је разумети да прихватањем свих врста предрасуда које нужно величају сопствену, групу, класу или нацију а противникову негирају, почивају на ауторитарним позицијама, где њихови носиоци „полазе од тога да се његова земља, његова нација састоји само од храбрих, истакнутих, паметних људи, док су противници сви одреда недаровити, искварени и глупи“.¹⁰²

4.4 Извори конзервативних политичких идеја

Следећа битна одлика конзервативизма је разумевање слободе у поретку или сагледавање њихове неодвојивости. Свакако да би се односу слободе и поретка могла посветити посебна студија, а ми га овде сагледавамо из перспективе конзервативне

⁹⁹„Ми нисмо морали створити јединствену државу од сродних народа, због остатка старих негативних појава у свести људи, којих на културном Западу нема. Зато смо морали употребити извесне мере принуде да би смо каналисали развитак у демократском правцу“. Јосип Броз Тито, Аутобиографска казивања I, Београд, 1982, стр.17-18.

¹⁰⁰Самјуел Хантингтон је саветовао Линдона Џонсона и оправдавао бомбардовање села у Јужном Вијетнаму са амбицијом протеривања сељака у градове и генерално се сматра конзервативним професором политичких наука. Био је у току 1978. и 1979. године у администрацији тадашњег председника САД Џимија Картера. Wikipedia: приступљено 21.04.2015. године. http://en.wikipedia.org/wiki/Samuel_P._Huntington#Academic_career

¹⁰¹Тодор Куљић, Тито, Градска народна библиотека „Жарко Зрењанин“, Зрењанин, 2005, стр.383.

¹⁰²Агнес Хелер, Свакодневни живот, Нолит, Београд, 1978, стр.172.

идеологије која слободу разуме само у оквиру одређеног поретка, чиме се одузима могућност човекове урођене природне слободе. Уупоредном приступу као снажном методолошком упутству за разумевање одређених политичких категорија, било би кључно да конзервативци стављају упитним класична либерална учења, где се Ролс наводи као њихов представник, говорећи да није „најважније за сваког појединца да има сврху, циљ и концепцију добра, већ пре могућност и слободу да аутономно одлучује о свом животу“¹⁰³ и на основу тога промовише либералну идеју према којој је основа моралног права уграђена у субјект. Према тој концепцији појединац мора бити у стању да направи слободан избор. Међутим, конзервативци полазе од тога да је појединац конституисан својим окружењем, да породица, школа, црква, држава, право, имају кључну улогу у том процесу и регулишу „могуће сукобе појединачних слобода“ и да те институције делују захваљујући „гаранцијама политичког поретка“.¹⁰⁴

Конзервативци за темељ друштвеног живота и институција узимају религију и морал. Код десних политичких и цивилних организација религија се разуме у конфесионалном смислу као „учење, искуство, обред, симбол, вредност, норма, заједница, установа, личност, свето време и свето место“,¹⁰⁵ или, једном речју, моћ, али моћ пре свега званично признате цркве сопствене националне заједнице. Значај религије извире из уверења у њене наднаравне моћи којима човек не располаже, и зато је неопходно да се човек придржава црквених упутстава као неопходних оријентира у сопственом свакодневном делању. Црква отуда има код конзервативаца и регулаторну улогу али и саветодавну, васпитну и надзорну, а све у служби контроле посрнулог човека неспособног да сам донесе разложне и рационалне животне одлуке. Отуда се и морал намеће споља и улога је човека да га сазна и по њему поступа. За конзервативце, дакле, моралне норме су производ институција које их промовишу, чија је снага неупитна и обавезујућа, и чије је поштовање од стране чланова заједнице услов за њено успешно функционисање. Значај религије за друштво најбоље се исказује тако што ћемо навести део програмског опредељења типично конзервативне организације, Демократске странке Србије, насловљеног као „Држава и црква“:

¹⁰³Норман Бери, Увод у модерну политичку теорију, Службени гласник, Београд, 2007, стр.40

¹⁰⁴Миша Ђурковић, стр.39.

¹⁰⁵Ђуро Шушњић, Религија I, Чигоја штампа, Београд, 1998, стр.50.

„У Србији су држава и црква одвојене. Ово начело за Демократску странку Србије значи да су држава и црква потпуно слободне у међусобној сарадњи на остварењу општег добра.

Остајемо доследни у уверењу да Српска православна црква има изузетну духовну, историјску, државотворну, културну и цивилизацијску улогу у обликовању, очувању и развијању идентитета српског народа.

Као посебан и трајан задатак Демократска странка Србије истиче заштиту верских објеката, свештенства и монаштва на Косову и Метохији.

Уверени смо да сарадња државе и цркве може бити успешна само ако су и држава и црква слободне, ако држава не користи цркву у политичке циљеве, него јој ствара могућност да своју духовну суштину оствари кроз социјалну организацију.

Цркве и верске заједнице разликују се од обичних друштвених организација по томе што су духовни организми у којима се сабирају и кристализују посебна, духовна, национална, историјска и културна искуства, садржана у колективном памћењу народа.

Демократска странка Србије се залаже да Србија као секуларна држава омогући слободно испољавање духовне и културне енергије, а да се цркве и верске заједнице интегришу у друштво по принципу слободе избора грађана.

Ми сматрамо да за друштво може бити само корисно ако се огромни духовни потенцијали садржани у религијским учењима отвореније и делотворније активирају и укључе у најшири социјални живот, под условом да сваки појединац задржи слободу уверења и опредељења.

Демократска странка Србије је против политичког инструментализовања религије од стране државе, као што је и против тога да верске заједнице инструментализују верска уверења грађана у дневнополитичким питањима.

Залажемо се за слободно приближавање религијске и секуларне културе, уверени да њихово узајамно прожимање отвара нове хоризонте тумачења досадашњих историјско-религиозних искустава и универзалне човечности.

Демократска странка Србије подржава слободу верског образовања и његово укључивање у васпитно-образовни систем Србије.

Сматрамо да је слободно испољавање и неговање религијске културе важна претпоставка одржавања и изградње истинског система вредности, као и духовне и моралне обнове народа.

Свесни да је Србија вишерегиозна држава, залажемо се да у њој неометано, равноправно и напоредо делују велике традиционалне цркве као и друге верске заједнице.

Залажемо се за одвијање слободног дијалога, унапређења толеранције, међусобне сарадње и поверења између свих религијских заједница и секуларне јавности у Србији“.¹⁰⁶

Из извода овог програмског опредељења јасно се ставља до знања да за идентитет етничке заједнице Српска православна црква има велику и духовну, историјску, државотворну, културну и цивилизацијску улогу, да у Српској православној цркви види „духовни организам“ који сабира свеколика искуства народа, па иако признаје право и слободу грађана за испољавање „духовне и културне енергије“, извесно је да Српска православна црква има повлашћени положај. Како се странка залаже и за „приближавање религијске и секуларне културе“ отуда је логично и укључивање верског образовања у васпитно – образовни систем Србије. Начелни програмски ставови долазе до пуног израза њиховог разумевања и примењивости у политичкој пракси од стране носилаца конзервативних идеологија.

У Влади Војислава Коштунице и председника Демократске странке Србије, у периоду од 03. марта 2004. до 15. маја 2007. године, истакнуто место имала је Љиљана Чолић, Министарка просвете и спорта до октобра 2004. године, такође из редова Коштуничине странке. Ова професорка оријенталистике на Филолошком факултету у Београду на репрезентативан начин је укључивала верско образовање у васпитно – образовни систем Србије. С позиције министарке упутила је допис школама који се односио на изјашњавање за обавезни изборни предмет у којем је стајало да „пре изјашњавања за верску наставу, основне школе морају брошуру за верску наставу, коју су потписали Министарство вера и Министарство просвете, уручити свим ученицима првих разреда и њиховим родитељима“ и даље „школе морају омогућити вероучитељима час на коме ће представити свој предмет ученицима средњих школа, односно ученицима и њиховим родитељима у основним школама“. Како је у исто време

¹⁰⁶<http://www.dss.rs/program-stranke/>

постојала алтернатива у избору предмета и за грађанско васпитање, није постојала и могућност предвиђена само за верску наставу. Додатак поменутом допису био је и у ставу да се „изјашњавање мора вршити у присуству учитеља, односно разредног старешине, вероучитеља и наставника грађанског васпитања“, и још „учитељи, односно разредне старешине не би требало да предају грађанско васпитање својим одељењима, јер се на тај начин индиректно утиче на опредељивање ученика“.¹⁰⁷

Снажан печат сопственом министровању професорка Чолић је оставила у залагању да се из уџбеника биологије за осми разред основних школа избаци Дарвинова теорија еволуције, што је резултирало њеном оставком услед огромног притиска јавности.¹⁰⁸

Горњим ставовима желели смо илустровати значај религије за конзервативне странке и њихову насušну потребу да на тим темељима обликују друштвене односе као услов духовне и моралне обнове народа, у овом случају српског.

Овај програмски детерминисан однос према религији Демократске странке Србије, манифестован кроз конфесионалан начин испољавања религије, на прагматичној равни суочава се с проблемима који генеришу оскудност и нетолерантност и предрасуду према другачијим облицима конфесионалног испољавања вере.¹⁰⁹ Ово разумевање религије стоји у функцији идентитета јер „Српска православна црква има изузетну духовну, историјску, државотворну, културну и цивилизацијску улогу у обликовању, очувању и развијању идентитета српског народа“ па је таква улога одузета другим верским заједницама, а њихова духовна улога је упитна. И у програмским начелима грађанске конзервативне странке на индиректан начин могу се наћи „верски непријатељи“, истина не дословно обележени, али препознати на прагматичној равни. Ако Српска православна црква стоји у служби народа онда постоје

¹⁰⁷Време, 16.09.2004. године

¹⁰⁸У истом броју часописа Време, стоји и допис поменуте професорке издавачкој кући Нијанса, као најбоља илустрација антимодернизацијских залагања носилаца конзервативне идеологије: „Према ранијем правилнику, предмет Од играчке до рачунара био је изборни, међутим, ми смо га сврстали у категорију факултативних предмета – сматрамо да је разлог више него оправдан – из здравствених разлога није добро да се деца од седам година живота зраче путем рачунара“.

¹⁰⁹Прелепо о томе пише Иво Андрић у *Травничкој хроници*: „Четири вере живе на овом уском, брдовитом и оскудном комадићу земље. Свака од њих је искључива и строго одвојена од осталих. Сви живе под једним небом и од исте земље, али свака од те четири групе има средиште свог духовног живота далеко, у туђем свету, у Риму, у Москви, у Цариграду, Меки, Јерусалиму или сам бог зна где, само не онде где се рађа и умире. И свака од њих сматра да су њено добро и њена корист условљени штетом и назатком сваке од три остале вере, а да њихов напредак може бити само на њену штету. И свака од њих је од нетрпељивости начинила највећу врлину и свака очекује спасење однекуд споља, и свака из противног правца.

и верске организације које га желе разорити. О томе пише Зоран Луковић у свом уџбенику који се користио у Средњој школи МУП-а у Сремској Каменици, насловљен: *Верске секте: приручник за самоодбрану* који су објавили Издавачка кућа Драганић и Православна мисионарска школа, где је посебно поглавље посвећено неокортичком рату¹¹⁰ као основном покушају подјармљивања српског народа.¹¹¹

Овакво виђење религије и на њеним темељима и морала једног друштва код грађанске конзервативне странке, говори о идеолошким лимитима и нерешивим противречностима на нивоу политичке праксе.

Следећу битну одлику конзервативног погледа на свет чини „вера у предрасуде, прихваћена мњења и обичајност као праксом доказане основе расуђивања и деловања“.¹¹² Ова димензија конзервативизма је и централна тема нашег истраживања где износимо само основне одлике вере у предрасуде. Истиче се ниво групног понашања човека у оквиру конзервативне идеологије и самим тим „групно-регресивни механизам“ код практичног деловања. На равни стварног понашања ради се о агресивном понашању које је често у колизији с мишљењем или просуђивањем које може бити у оквиру поделе на негативне или позитивне судове. У сложеном процесу и односу одређивања предрасуда морају се разликовати они моменти који сам феномен прецизније дефинишу, а о којима социолог Руди Супек пише следеће:

„Прво, један укоријењени облик групног понашања, који почива на групном укључивању и групном искључивању, што су само два вида истог процеса групно динамичког повезивања на веома примитивној основи друштвеног удруживања;

друго, једну латентну нагонско-афективну структуру која на трајнији начин одређује мотивацију и експресију у заузимању ставова у односу на припаднике властите и других група, при чему доминантну улогу играју припадници оних група

¹¹⁰За увођење појма „неокортикалног рата“ заслужан је пензионисани амерички пуковник и аналитичар Ричард Сафрански који за основни циљ неокортикалног рата држи победу над непријатељем „вољом“ више него физичким уништењем. „Напросто циљ рата је да се принуди или наведе непријатељ да изабере ону опцију коју сматрамо бољом, односно да изабере то што желимо да непријатељ изабере. Другим речима, циљ рата је да се победи непријатељска воља противника. Не можемо да постигнемо непосредне циљеве рата ако не потчинимо непријатељску вољу“. Сафрански према Јован Бајфорд, Теорија завере, Београдски центар за људска права, Београд, 2006, стр.204.

¹¹¹Заверама против српског народа бавио се у својој докторској дисертацији Јован Бајфорд на основу чега је и објављена књига „Теорија завере“, издавача Београдски центар за људска права, Београд, 2006. године, где је у оквиру поменутих теорија посебно место и улога припала малим верским заједницама или сектама.

¹¹²Миша Ђурковић, стр.40.

које стоје у једном динамичком односу у садашњем или у традиционалном односу с властитом групом;

треће, изражени манифестни ставови или судови, који садрже вредновање припадника других група, без довољне искуствене заснованости таквог вредновања, редовито иду у смјеру нижег вредновања, изнимно у смјеру вишег вредновања, у емоционалном погледу, те лаког генерализирања у рационалном погледу;

четврто, манифестни рационално изражени судови налазе се под контролом дубљих, нагонско-афективних структура, чије мобилизирање има за последицу пристрасније вредновање и површније генерализације у расуђивању, с једне стране, и појаву регресије од рационалних ка ирационалним облицима понашања, с друге стране¹¹³.

Руди Супек је луцидан и када разликује заблуду од предрасуде, где је прва подложна лакшем разобличавању услед искуственог и рационалног проверавања док је код друге такво разобличавање теже јер тражи „преструктурирање дубљих нагонско – мотивационих структура код човека“, па на основу свега тога он даје следећу дефиницију друштвене предрасуде:

*„Друштвена предрасуда је облик друштвене анти(сим)патије која се очитује у погрешној и несавитљивој генерализацији и пристрасном вредновању припадника других друштвених група, а која почива на динамици групног укључивања и искључивања с тенденцијом ка регресији у примитивне облике агресивности у случају пораста међугрупних напетости. Ова тенденција ка регресији је правило код етничких предрасуда“.*¹¹⁴

Илустрацију оваквог одређења предрасуда може нам на нивоу политичке и друштвене праксе у истраживаном периоду пружити екстремна организација Образ, која је у „Прогласу српским непријатељима“ на њиховој веб страници до 2002. године таргетирала политичке, етничке и друштвене организације које, мишљења су, угрожавају „биће“ српског народа и државе. Можда је ту у огољеној форми, боље него било где друго, испољено регресивно, примитивно и агресивно вредновање свих друштвених група које не деле уверења ове екстремне политичке групације, или су

¹¹³Руди Супек, Друштвене предрасуде и национализам, Глобус, Загреб, 1992, стр.63-64.

¹¹⁴Руди Супек, стр.64.

таргетиране као непожељне због традиционалне мржње коју испољавају према њима екстремисти. Први непожељни су „ционисти (антихришћански јеврејски расисти)“ који су „одбацили и распели Господа Исуса Христа“ па су „почели да лутају и другим народима отимају оно без чега су остали сопственом кривицом“ и још „у сулудој жељи да завладају светом...подстицали (су), организовали и финансирали највеће и најкрвавије светске ратове и револуције“. Следећи на списку су усташе које су плод „државотворне неспособности и културне јаловости“ па се прети да ће „праведно уз Божју помоћ, осветити „Бљесак“ и „Олују“ и ослободити све земље Србског Отачства које су/сте уз подршку белосветских зликоваца привремено отели и оскрnavили“. Муслимански екстремисти проширују овај списак, којима се пребацује што се не врате „вери и нацији својих православних србских предака“, а за шиптарске терористе се констатује да су „цивилизацијска срамота Европе“ те да „у спрези са евроатлантским окупаторима (врше) свирепе злочине над оно мало преосталих србских страдалника“ али обећавају да ће се Србство пробудити и да онда „неће бити никакве антисрбске власти спремне да `о свему преговара`“. На листи непријатеља су и „лажни миротворци“ јер они намећу „лажни мир покорених и осрамоћених робова Новог светског поретка“ па су још представљени и као деца оних „очева, дедова и идеолошких учитеља, који су у име Тита, Партије и светске револуције побили на десетине хиљада србских мученика“. Списак непријатеља проширује се на политичке странке, мале религијске заједнице или секте, на оне који злоупотребљавају психоактивне супстанце или у прогласу „наркомане“, криминалце под којима подразумевају оне који воде сопствени успешан бизнис, као и многи други „који морају да чују глас Србства“, с претњом да за све њих неће бити „ни Божје ни људске милости“.¹¹⁵

На овом Прогласу еклатантно је испољено све оно што је теоријски образложио Руди Супек о предрасудама. И укоренењени облик групног понашања на веома примитивној основи друштвеног удруживања, и латентну нагонско-афективну структурисуда које садрже вредновање припадника других група, и манифестне рационално изражене судове који се налазе под контролом дубљих, нагонско-афективних структура. Учинићемо корак даље и констатовати да је поменути Проглас у потпуној сагласности с деловањем поменуте организације. Биготерија ове организације имала је посебно дејство на депривисане младе људе, беспризорнике из навијачких

¹¹⁵http://www.srb-obraz.org/Obraz/Nacela/Srbskim_neprijateljima.htm

група и припаднике крајње деснице, који су 2001. године, уз прећутно садејство органа унутрашњих послова, учествовали у пребијању учесница и учесника Параде поноса у Београду, да би 2004. године иста Парада поноса била отказана услед паљења цамија у Нишу и Београду од стране истих актера. Желели смо показати, на горњем примеру, да се код крајње деснице подударају друштвене и етничке предрасуде, иако постоје разликовања између ових предрасуда код умерене деснице и у једном стратификованом друштву између стратума. Под апстрактним појмом Срп(б)ства испољава се укупна нетрпељивост, као битна одлика предрасуда, према свему што не одговара појму, иако ни сами припадници те организације не дају потпуну представу о Срп(б)ству, већ је на истраживачу да путем дедукције, одреди његово значење.

Етничке предрасуде изазивају много јачу идентификацију с групом и у том ирационалном мотиву којем су подложни и наизглед равнодушни појединци лежи моћ националистичких покрета. Овај нагонско-афективни укорењен механизам зове се етноцентризам. Како су просветитељске идеје и генерално идеје напретка противне погледу уназад, оне су сасвим отворено и биле против било каквих предрасуда, обичајности и традиције, на основу чега десне организације и покрети темеље своје постојање. Управо „наноси прошлости“ јесу међа спотицања за изградњом хуманијег и бољег друштва, рећи ће прогресисти. Конзервативци имају управо супротан став, чији је темељ поставио Едмунд Берк. Основа његових размишљања лежи у уверењу да су нам у свакодневном саобраћању и функционисању, предрасуде и обичајност неопходни оријентирани. Они не допуштају да стално идемо из почетка, за шта многи уосталом и немају способности а осим тога мудрости стечене путем искуства поколења, полазна су основа за даљом друштвеном и генерално државном организацијом. Ако бисмо ишли даље, и предрасуде свели на индивидуално-психолошки ниво као упрошћене слике којима се људи служе у свакодневном општењу, видели бисмо да многих предрасуда појединци нису ни свесни и да оне постоје у нама на „дубљем психолошком нивоу“. Између декларативног залагања ослобођеног предрасуда и дубљих психолошких слојева појединачног бића, постоје често прикривене несагласности. Такво залагање за слободом или једнакошћу или признавањем било којих права на другост, не мора аутоматски значити и да предрасуде не постоје и оне се могу пробити на светлост дана кроз наше речи, поступке и на друге начине услед смањене контроле над нашим понашањем. С друге стране, смањена контрола понашања наступа често у стресним

ситуацијама, услед злоупотребе психоактивних супстанци, алкохола, умора, и томе слично.¹¹⁶

Вера у еволутивне промене као начело које не проузрокује трајну друштвену дезорганизацију јесте следеће битна одлика класичне конзервативне мисли. Дакле, конзервативна мисао се не противи променама већ њихово разумевање гради на поступности, што у основи значи да нове друштвене односе и нове ситуације које производи друштвена и политичка стварност треба прихватити на темељу модификације постојећих решења или пак, постојећа решења могу бити *spiritus agens* за нове ситуације. Тиме конзервативци стављају до знања да не негирају променљивост, они је држе неумитном, али је битно да се промена разуме кроз облике уопштавања при чему емоционални или ирационални фактори могу имати одлучујући утицај у односу на оне рационалне. То значи да се путем трансфера, да се послужимо термином из психологије, на нове ситуације желе пренети претходна искуства, а то са своје стране повлачи доминацију субјективног над објективним критеријумом. Аргумент против који износе конзервативци сасвим је једноставан. Они не негирају субјективни критеријум, али се противе промени која негира претходно искуство, јер просветитељско – анархистичка мисао која негира дотадашње институције или врсте односа који су успостављени такође базира свој „поглед на свет“ на субјективном критеријуму. Сазнање на објективним критеријумима међу различитим идеологијама и самим тим партијским породицама и није могуће! Конзервативци хоће да кажу да су револуционарне промене немогуће јер се људи не мењају преко ноћи да такве промене из перспективе самог друштва за исте те људе могу бити погубне јер укидају многе њихове до тада стечене навике па су самим тим и нехумане. Зато традиција и искуство за конзервативце имају одлучујући значај у оријентацији у овом свету, јер би без тих инструмената у новоформираним ситуацијама појединац остао обезглављен. Конзервативна мисао веже се за социоцентризам или оно што Руди Супек под тим појмом подразумева а то је „на спознајном плану тенденција да се појединац изједначи

¹¹⁶Психолози са Харварда, Универзитета у Вирџинији и Универзитета у Вашингтону су заједнички покренули истраживачки пројекат, назван Пројект *implicit*, који је резултирао креирањем тестова за откривање несвесних предрасуда, а који су названи *Implicit Association Tests (IATs)*. Научници верују да ће нам овакви тестови помоћи у разумевању предрасуда – како оне настају, одакле потичу, како на њих можемо утицати, да ли их можемо искоренити? Тестови овог типа не испитују наше свесне ставове и уверења. Да бисте решили овај тест, потребно је само да седите за компјутером и притискате тастере када вам се појаве одређене слике и речи на екрану. Оно што се мери јесте време реакције, која варира у само делићима секунде. Извор: Лана Вучићевић Миладиновић психолог

с групним вјеровањима, мишљењима, спознајама и спознајним критеријумима“.¹¹⁷ Како таква мишљења јесу групно условљена и како су неопходна за групно самоодржање, као таква, супротстављају се другим групним уверењима. За конзервативце је сазнање условљено припадњем сопственом народу или етноцентризам на темељима традиције и искуства, основа за разликовање од оне мисли која на „апстрактним рационалистичким схемама“ разуме друштво и политичке односе.¹¹⁸ Конзервативна мисао као сазнајна мисао на искуству и традицији једног народа двоструко је омеђена, сазнањима једне групе о својој посебности у односу на друге друштвене и политичке групе, и уверењем о потреби прилагођавања на темељу искуства исте те групе. Прогресисти или либерали који негирају претходна искуства и који верују да све почиње с њима су не само противници конзервативаца, већ су конзервативци и уништитељи групе с којом се идентификују, најчешће националне.

Идеја о друштвеним законитостима или правилностима одређених друштвених структура основа је свих идеологија изниклих из просветитељства. По узору на природне науке, те идеологије хоће да докажу да процеси који се дешавају у једном структурном склопу након одређеног периода са сличним друштвеним условима произвешће поново сличне друштвене процесе. Идеја друштвеног прогреса одатле и проистиче и хоће да предупреди оне ситуације које се сматрају регресивним или у нешто блажој варијанти да покаже који друштвени склопови производе друштвену регресију. Овом оптимистичном политичко – идеолошком погледу супротстављају се конзервативци за које је идеја прогреса упитна, а сада већ деструктивна и за сам људски род. Све оно по чему се сопствена заједница сматра узвишеном, попут знаменитих људи, њених обичаја и традиције, њене историје и религије, њених достигнућа у различитим сферама изражавања, све то глорификују конзервативци, изражавајући тиме скепсу у било какав друштвени прогрес. Додатни аргумент има тежину ако и сам тај прогрес делује за саму људску заједницу разарајуће услед неконтролисаног наоружања, застрашујућих климатских промена с непредвиђеним последицама или бесмислених ратова. Сасвим је јасно да ова два супротстављена идеолошка става немају сазнајну већ функционалнудимензију, у виду пожељног

¹¹⁷Руди Супек, исто, стр.80.

¹¹⁸Миша Ђурковић се позива на O’Sullivan који је ту разлику пластично изразио у својој студији Conservatism(1976) позивајући се на метафору о пауку и пчели. Паук је представник радикалне мисли а у нашој интерпретацији и либералне јер се његова мрежа „састоји искључиво од оног што је он сам направио“ па самим тим „он жели да читав свет буде изаткан од пројекција из његове главе“ док је пак пчела метафора за конзервативца јер створени мед је од полена који није створила већ у „заједници са другима прерађује оно што је нашла као већ постојеће у свету“ стр.41.

друштва. Ту врсту сазнајне лимитираности Руди Супек назива темпоцентризмом у којем је друштвено сазнавање условљено временским тренутком који се проживљава, па је немогуће прошло и будуће сазнање услед доминације субјективних над објективним критеријумима. Пренесено на политиколошкој равни тиме компетитивни критеријум добија на примарности у односу на сазнајни, а ако бисмо хтели да будемо саркастични, овај потоњи постаје безсадржајан и обесмишљен.

С обзиром на предмет и временски интервал истраживања, пожељно политичко друштво је у фокусу деловања политичке и друштвене деснице, иако су њене сазнајне детерминанте у односу на поље деловања често у колизији с програмским и практичним понашањем. Без жеље да будемо саркастични, али код припадника крајње деснице приметна је одсутност елементарне политичке писмености, што за последицу има некултивисаност крајње деснице а самим тим и њихову неприпремљеност у политичком такмичењу, уколико им је оно уопште као вид политичког понашања својствено. Често је њено деловање, с предрасудама које испољава, пре на нивоу подкултурног понашања него озбиљан друштвени пројекат.

Размотримо феномен темпоралности као инхибирајући за политичку праксу политичке деснице. Како је садашњи тренутак доминантан у разумевању укупне политичке и друштвене стварности онда се из те перспективе, назване темпоцентризам, разумева укупно историјско кретање, подложно критици из перспективе начелних политичких вредности које десница заступа. Једноставно, из угла националистичке идеологије или боље речено потребе регулације државног и националног проблема и већинске нације али и националних мањина, комунистички режим се оптужује за свеколико зло које је направио и већинском народу и националним мањинама. Екстремисти би рекли да је неправда учињена већинском народу али на корист националних мањина а да је комунистички режим узрок те неправде. Тај однос према комунистичкој прошлости добија на интезитету деведесетих година прошлог века, да би са демократским променама из 2000. године, генерално, приступ био суптилнији али не и код политичке и друштвене деснице. Пример темпоцентризма најбоље ћемо илустровати сагледавањем положаја једне нације. У ту сврху послужићемо се следећим цитатом: “Руководство у Војводини у време великих друштвених збивања не само да је одбило да учествује у њима и седело скрштених руку већ је својим присуством кочило промене, онемогућавало развој, водило једну крајње конзервативну политику...Та политика није имала неки политички програм... Тако је и дошло до подршке

војвођанског руководства националистичкој политици албанских сепаратиста. Један сепаратизам штитио је други“.¹¹⁹

Овај став, с етичких позиција, хтео је да покаже да је неправда која се чини нацији производ конзервативне идеологије политичке групације, при чему се та нација приказује митски као напредна и правдољубива, али у окошталом систему изложена разним неправичним инструментима. На примеру односа према нацији, последња комунистичка номенклатура најбоље испољава темпоцентрично разумевање историјских токова. Најпре се њен положај приказује као неравноправан у односу на друге нације, да би се у следећем периоду она дивинизовала, а након 2000. године чинила темељ програмских и практичних политика деснице. Тиме се кроз призму односа према нацији тумачи укупно историјско кретање, а у зависности од временског периода посматрања неисторијски се посматра друштвени напредак или стагнација. Разуме се да је овде нација доживљена у функционалном смислу, а сазнајна димензија друштвених промена на истој категорији добија своје потпуно искривљење. Ако бисмо само кроз категорију нације покушали да разумемо укупност историјских промена, онда бисмо за наш предмет истраживања могли констатовати да је и последња комунистичка номенклатура једнако конзервативна као и све потоње десне организације. Ми налазимо да постоји корелација између конзервативизма и темпоцентричности уколико што сазнајна димензија у тумачењу друштвених и политичких процеса није приоритетна него функционална. Као што су за време комунистичке идеологије функционалне биле категорије напретка, јединства, порицања националне искључивости, или њено амортизовање, тако за време које је названо посткомунистичким, у коме је у Србији још увек на власти социјалистичка странка наследница старе комунистичке номенклатуре, функционалним се чине категорије нације и на тој основи формиране идеологије. Тиме је Социјалистичка партија Србије постала и остала конзервативна странка! У наставку нашег истраживања показаћемо да је с обзиром на главни предмет, темпоцентричност темељ предрасуда с којима се служе десничарске политичке и друштвене организације. Баш због тога, докле год политичке категорије имале функционални а не сазнајни карактер, оне ће бити потпорни стуб стереотипа и предрасуда политичких организација, па макар и оних које се декларативно залажу за друштвени напредак али суштински теже политичкој хегемонији.

¹¹⁹Слободан Милошевић, Године расплета, БИГЗ, Београд, 1989, стр.318.

Конзервативна идеологија унеколико је романтичарска јер се позива на институције и вредности које стоје насупрот атомизираним друштвима. Зато се величају заједнице попут породице или комшилука, цркве, парохије и друге организације у којима се негује дух заједништва, које захтевају безрезервну лојалност и где у не малој мери постоји култ жртве али и осећај солидарности према члановима заједнице. Важно је разумети ове вредности у противставу према либералним које инсистирају на индивидуализму, уговорним односима, интересним заједницама, дакле, на свим оним вредностима које искључују оне које условно називамо романтичарским и својственим конзервативизму. Зато конзервативна идеологија има у себи много заводљивог јер је често ирационална, руковођена осећањима попут љубави према заједници, страху према симболима, инстинктима у њеној одбрани. Митови отуда имају огроман значај у конзервативизму. Љубав, страст, инстинкт, све то краси традиционалну патријархалну породицу и зато њено нарушавање отвара могућност нове мобилизације конзервативних снага. За конзервативце је однос према породици нуклеус односа према широј заједници и напосе држави. На веб сајтовима десних политичких и друштвених организација имамо много постова који се изругују другачијим сексуалним опредељењима од традиционалних, и с много епитета погрдног садржаја коментаришу другачије брачне и сексуалне односе. Мишљења смо, да је манифестна улога тог изругивања у чувању традиционалних образаца понашања али да је латентна у мобилизацији конзервативних снага забринутих за последице урушавања породице. Јер, у урушавању породице виде последице емотивно инхибираних појединаца који касније нису спремни за обављање друштвених улога.¹²⁰

За класичну конзервативну мисао постоји тесна спрега између приватне својине, слободе и тржишне економије. Конзервативци у приватној својини виде темељ

¹²⁰У време писања докторског рада, истраживач се упознао и са текстом конзервативног мислиоца Мише Ђурковића који је у једном прилогу у Политици изразио дубока неслагања поводом измена које су извршене или се најављују упоредичном законодавству. Ту је избачена класична одредба да је брак заједница заснована на љубави и убачена је огољена либерална одредница брака као интересне институције у коју супружници улазе или излазе у мери „у којој им одговара и колико дуго им то одговара“. Љубав као „цемент за брачну заједницу више не постоји“. Избачен је и институт брачне преваре. Посебно је интересантна одредница члана породице из члана 197, став 3 Породичног закона Србије који убраја и „лица која су била или још увек јесу у емотивној или сексуалној вези“. У преднацрту треће књиге Грађанског законика који је написала професор Мирјана Пајванчић, уводи се и категорија „сурогат мајке“ и „намераване мајке“ чиме се укида традиционална одредба мајке као „жене која је родила дете“. И члан 53. Закона о родној равноправности отвара „на мала врата“ могућност да истополни бракови добијају могућност усвајања деце. Миша Ђурковић, Политика, објављено 10.04.2015. године.

слободе, налазећи њене корене још у Светом писму. Приватна својина пружа „најбољи облик заштите и унапређења материјалних добара и укупног богатства човечанства“.¹²¹ „Укупна школа цивилизације“, како би рекао Елмер Мор, за разлику од либертаријанаца који такође приватну својину сматрају исходиштем слободе, она код конзервативаца има и одређене религијске и моралне особине јер њено очување не постоји због ње саме већ због добробити заједнице. Тиме се покушава наћи склад између очувања приватне својине и одговорности појединца према заједници, па је чак потреба стицања приватне својине условљена религијским и моралним начелима заједнице.

Класична велика одредба конзервативизма јесте веровање у „неужност друштвене хијерархије и економске неједнакости“. Ова одредба је логична последица претходне, где се указује на логичне неједнакости које су природно условљене, дакле, неједнакости по полу, способностима, интелигенцији, али и друштвено условљене, попут навика, радне етике, развијености одређене средине и томе слично. У односу на те разлике појединци су различити и самим тим друштвено и на сваки други начин ситуирани. Конзервативци према тим разликама деле и одговорност, па су они боље ситуирани или на вишој друштвеној лествици, и одговорнији према заједници па и с већим дужностима.

4.5 Конзервативне политичке идеје и њихови носиоци

Класичне одредбе конзервативизма, овде изнете у мери разумевања основног проблема из предмета истраживања, захтевају од истраживача да одговори на неколико важних питања као предуслова објашњења основног феномена истраживања, феномена етничких стереотипа. Колико су десне политичке и друштвене организације у Војводини пријемчиве на идеје конзервативизма? Постоји ли разлика у прихватању конзервативизма између грађанских десних и крајње десних политичких и друштвених организација према усвојеној схеми Норберта Бобиа? Које су то „фине разлике“ којима се означава грађанска и крајња десница? Која је разлика између идеологије конзервативизма и реакционарне идеологије, која на крају крајева и одликује неке екстремно десне политичке и грађанске организације? Постоји ли несагласје између прихватања конзервативизма код десних организација већинског народа и десних организација националних мањина у једној мултикултурној и мултиконфесионалној

¹²¹Миша Ђурковић, Исто, стр.43.

средини као што је Војводина? На крају, али не и по свом значају, постоји ли „укорењеност“ конзервативне идеологије у бирачком телу, или, социолошки речено, у одређеним друштвеним слојевима, па у још већој мери, који су критеријуми преовлађујући за процену конзервативних ставова и да ли су они неупитни или их процењује друштвени и политички тренутак доминантне политичке групације? Не ради ли се често о амалгаму савремене демократске културе која покушава у турбулентном времену апсорбовати идеје конзервативизма, а све то, зарад лакшег друштвеног и политичког преображаја!?

Дескриптиван приступ захтева у одређеној мери откривање узрочно – последичних односа објашњења феномена конзервативизма као плода трајнијих друштвено историјских процеса.

Основна аналитичка оруђа у проучавању идеологија огледају се у њиховом разумевању пожељног друштва и одређења државног непријатеља (латински: *hostis publicus*, државни непријатељ, немачки: *Staatsfeind* или *народни непријатељ*, француски: *ennemi de peuple*, руски: *враг народа*).¹²² Служећи се, дакле, тим аналитичким оруђем, утврдићемо разлике између политичких и друштвених организација које се декларишу као грађанска десница и декларисаних организација које на вредностима конзервативизма граде практичне друштвене и политичке позиције као пожељне из перспективе доминантне политичке класе и због те мимикрије у други план остављају убеђења која нису друштвено призната али су, садржајно, темељ њиховог постојања.

За разлику од свих парламентарних странака у Скупштини Србије и Скупштини Аутономне покрајине Војводине, крајње десне политичке и друштвене организације не прихватају општа правила парламентарне демократије, и још и више, она достигнућа западне демократије која смо безрезервно прихватили с вишестранајем и која се могу третирати као цивилизацијска достигнућа. На темељу визије будућег друштва, странке и организације требало би да граде сопствене разлике и путем конкуренције исту визију и да спроведу. Темељне вредности које смо изнели и које красе западне демократије и које су неупитно прихваћене, на практично политичком нивоу маргинализовале су

¹²²Погледати студије: Тодор Куљић, О схватању непријатеља у идеологији либерализма, конзерватизма и социјализма, Зборник филозофског факултета у Београду, Вол.13, бр.2; Александар Молнар, Народ, нација, раса, Београдски круг и АКАПИТ, Београд, 1997; Карл Шмит, Норма и одлука, Филип Вишњић, Београд, 2001.

идеолошке разлике зарад реализације интереса њихових носилаца. Тиме су се поставила два питања: колико се одређене идеологије могу реализовати у визији пожељног друштва на једном омеђеном простору који је предмет истраживања, и колико су носиоци тих идеологија имали визију пожељног друштва као *raison d'être* свог политичког ангажмана. У посматраном периоду у Војводини, основни облик међупартијског разликовања чинио је однос према нацији, где су се као либералне и анационалне странке декларисале Либерално – демократска странка и Лига социјалдемократа Војводине, Српска радикална странка изразито етнонационалистичка, Демократска странка Србије изразито грађанско – конзервативна странка, док би Демократска странка била „амалгам“ либералне и конзервативне идеологије у односу на појам нације. Идеолошке разлике нису биле препрека за коалиције идеолошки неконзистентних странака у односу на вредност нације, па су повремено функционисале у општинама Нови Сад, Нови Бечеј, Сомбор и Зрењанин коалиције либералних и конзервативних странака. Мотиви таквог политичког понашања могу се наћи у формирању интересних котерија, како би рекао Владимир Илић, где лукративни интереси надилазе идеолошке! Доминантно спољнополитичке преференције остају поље разликовања либералних и конзервативних идеологија, где се потоње везују за Исток а оне прве за Запад. Ово поље разлика као да има декларативни карактер у односу на испреплетани локални интерес политичких групација, где идеолошке разлике постају маска за друштвену промоцију њихових носилаца.

Једноставно речено, опште усвајање вредности западне демократске политичке културе од умерених странака левог и десног политичког спектра оснаживало је, с друге стране, и антизападне политичке покрете и друштвене групације смештене на екстремном крилу левог и десног политичког спектра где се преферирала једна, у нашој интерпретацији, парохијска култура. Ову потоњу, парохијску политичку културу, можемо третирати као одлику затворених друштава која нису спремна да прихвате цивилизацијска достигнућа демократије. У односу на централну тему нашег истраживања десне грађанске друштвене и политичке организације које декларативно преузимају вредности западне демократије али суштински нису у стању да надиђу вредности једне парохијске културе, налазе се у ситуацији да заговарајући опште прихваћене вредности западне демократије, у суштини истичу и противљење њеним достигнућима. Социолошки речено, као да те друштвене и политичке групације

подилазе оним друштвеним слојевима који не верују у достигнућа демократије, па сенераскидива политичка противуречност у њиховом деловању огледа у начелном прихватању демократских институција, с једне стране, и вредновања недемократских потенцијала друштвених слојева које заступају, с друге стране. У крајњој линији, предрасуде и стереотипи код политичке и друштвене деснице и јесу последица одсуства демократије, разумеване као „култура дијалога“, како би рекао Ралф Дарендорф, где се кључне политичке вредности често априорно доживљавају и не стављају у оквире одређених институционалних и правних регулатива. Из следећег навода Агнеш Хелер покушаћемо горње наведени став једноставније илустровати: „У демократијама које се управо у ово време рађају у источноевропским земљама још не постоје грађани, или их има у тек незнатном броју... то је разлог због којег је потребно мобилисати национализам, фундаменталистичку религиозност, политички морализам и премодерни традиционализам, да би учврстили консензус“¹²³. Дакле, десне друштвене и политичке организације управо похрањују оне политичке категорије којима недостаје институционално и правно уобличавање, а самим тим представљају оне друштвене слојеве који у већој мери не могу разумети демократске процесе у смислу ослобађања од устаљеног облика разумевања наведених политичких категорија. Преобликовање традиционалног национализма у уставни национализам, како би у поменутом раду рекла Агнеш Хелер, јесте процес који често наилази на отпор код носилаца десничарске идеологије. Можемо се позвати и на Токвила који је писао о вечитом револту против слободе, како га интерпретира Јово Комшић, односно, о покушају „повратка коренима“ („натраг држави наших предака“) у бежању од „терета захтева које пред нас поставља цивилизација (the strain of civilization)“¹²⁴. Овај теоријски дискурс захтева једну префињену дистинкцију у којој су често идеолошка разликовања производ арбитарног одређивања доминантних друштвених и политичких елита. Не желимо да кажемо да не постоје јасни критеријуми идеолошког разликовања, али објективност истраживачког приступа не може да искључи облик арбитарности који је присутан код доминантних друштвених и политичких снага у конкретном друштву. Хоћемо да истакнемо да истраживању морамо прићи са различитих позиција како би цео феномен боље разумели. Али, да се оградимо од претенциозности, да ћемо га на тај начин и исцрпсти.

¹²³Агнеш Хелер, Славне револуције Источне Европе, у: Милован Миковић, Руковет, бр. 8-9-10/1991, Суботица, стр. 555.

¹²⁴Карл Попер, према: Јово Комшић, Војвођанско питање у процесу српске транзиције (1988-2013), Данграф, Београд, 2014, стр. 21.

Као што су након 2000. године били гласни повици из корпуса политичких странака које су припадале ДОС-у о забрани деловања Српске радикалне странке и потреби лустрације политичких актера из последње деценије XX века, тако су и ове политичке амбиције битно одређене доминантном позицијом тих политичких снага, а као аргумент је нуђено управо противљење демократији, слободи, правној држави и једнакости пред законом, у мањој мери, а у већој мери било одређено оним практичним политичким деловањем из последње деценије XX века које је у великој мери цео овај простор осујетило у цивилизацијском развоју. Како пише Влада Илић, с позиције „политичке коректности“ идеолошку позицију, а посебно ону екстремну, изводимо на основу постојања неке вредности где се обим и начин њеног остваривања сматра неупитним „било у афирмативном или у одбацујућем смислу“¹²⁵. Проблем настаје када између доносилаца темељних одлука и већине становништва не мора постојати сагласност па чак ни приближан став, што је огроман простор за деловање екстремних и радикалних политичких организација. Јер, према свим истраживањима које је истраживач спровео, постојала је код већине становника јасна дискриминација сексуалних мањина, националних мањина, као и одређених верских мањина у Војводини, с потребом кастинског одвајања заједница као што је ромска. Овакви ставови су у одређеним популацијама били преовлађујући, али су га доминантне политичке групе проглашавале екстремистичким, а политичка десница се њима служила у циљу властите политичке промоције. За поткрепљивање горе наведеног става навешћемо и другу димензију политичког одређивања од стране доминантне политичке групације која је једнако екстремистичким сматрала и егалитарне вредности те у том смислу и групације које су желеле те вредности афирмисати проглашавала екстремистичким. Не можемо заобићи ни чињеницу да су у Србији као малој и заосталој земљи и напосе у Војводини као њеном региону, од доминантне политичке групације након 2000. године промовисане и оне политичке вредности које су приоритетне у великим центрима моћи и инкорпориране и некритички прихваћене, добијале, често, своја карикатурална значења. У истраживаном периоду још увек су јаки и доминантни ауторитарни националистички, па ако хоћемо и шовинистички ставови код великог дела становништва, који су у великој мери могли одређивати будућност целокупног подручја да није било доминантне политичке снаге која ће те политичке ставове каналисати ка периферији политичког живота. У циљу потпунијег

¹²⁵Владимир Илић, Политички екстремизам у сајбер простору Србије, Центар за развој цивилног друштва, Зрењанин, 2013, стр. 66.

разумевања позиција политичког конзервативизма на овим просторима требамо, служећи се фином дистинкцијом Роберта Мертонa о манифестној и латентној функцији једног понашања, и открити шта је то што доминантна политичка групација у посматраном периоду жели на основу поменуте дистинкције спровести. Ако је манифестна функција смештања и каналисања десног екстремизма на друштвеној периферији потреба за одбраном од нецивизацијских вредности као што су дискриминација или шовинизам, мржња и насиље, онда би се и латентна функција исте те групације састојала у афирмацији либералних вредности западног друштва и напосе капитализма, као што су тржишна утакмица, друштвене неједнакости, приватно власништво и томе слично. Једноставно речено, након 2000. године, доминантна политичка групација не само да тежи маргинализацији десног политичког екстремизма већ има амбицију да афирмише оне друштвене групације које су носиоци капиталистичких вредности. Управо у том политичком амбијенту цивилна и политичка десница у Војводини на етничким стереотипима и на „кокетирању“ са шовинизмом, дискриминацијом, мржњом и насиљем, покушава задржати политичку позицију која ће је учинити одлучујућом у трасирању политичког пута једног региона. Показаће се неуспешно. У горе реченом указујемо на мимикрију присутну у деловању политичких странака испољену у усвајању одређених политичких вредности западне демократије али и потребе заштите интереса друштвених слојева који их подржавају а који се тим политичким вредностима објективно супротстављају. Ако бисмо на спектру идеолошких подела перципирали положај одређене политичке странке на основу релевантних политичких, економских и социјалних питања, с једне стране на положају деснице или левице, сматрали бисмо да је то недовољно уколико не идентификујемо бираче једне заједнице или региона на политичком спектру из перспективе њиховог промишљања на истим идеолошким пољима. Дакле, овај облик политичког промишљања условно се може назвати као промишљање одозго из идеолошке позиције одређене странке и промишљања одоздо из вредносних оријентација самих бирача или грађана. Иако то није централна одредница нашег истраживања, идеологије свакако чине оно што Миша Ђурковић назива „духом“ политичке организације са свим својим „емотивним, вредносним и, пре свега, когнитивним компонентама“¹²⁶. Идеологије су оно везивно ткиво које повезује странке с бирачима, а само по себи се разуме, то је „лепак“ за чланство и симпатизере. Желимо да покажемо да конзервативна идеологија

¹²⁶Уредник Зоран Лутовац, Идеологија и политичке странке у Србији, Миша Ђурковић, Народњаштво у политичким странкама Србије, Београд, 2007, стр. 174.

није кохерентан систем вредности и сазнајних компоненти које красе политичке странке у Србији, већ да је конзервативан облик мишљења структурални проблем једног друштва, па ако хоћемо и региона који је предмет истраживања, утолико што заступа оне вредности које су често предполитичке, и често им се жели вратити без обзира на њихову сазнајну упитност. То политичко „кокетирање“ од странака које желе заузети легитимну конзервативну позицију чини да оне немају сталне и трајне системе вредности које ће чланство, симпатизере и бираче трајно повезивати без обзира на позицију странке у односу на поседовање власти или њено опозиционо деловање. Баш зато што политичке странке немају кохерентну политичку идеологију оне у конзервативном начину мишљења као да црпе из митова и предрасуда свој политички ангажман. Хоћемо да кажемо да су митови као потка предрасуда, темељ и ослонац политичког деловања и да их у том смислу максимално користе све политичке и друштвене организације с јасним циљем прибављања легитимитета за учествовање у власти. Зарад истраживачке објективности треба истаћи да је неразвијеност идеолошког погледа на свет последица трајнијих политичких односа на овим просторима и да истраживани период јесте период озбиљније идеолошке градње која је легитимисала положај одређене политичке странке на спектру оних подела које је истакао Норберто Бобио и о којима смо већ писали. А ти трајнији друштвени и политички процеси који су осујећивали кохерентну идеолошку изграђеност огледају се не само у полувековној једнопартијској владавини на овим просторима и третирању идеологије као лажне свести већ и у свим оним турбулентним процесима последње деценије XX века који су вишестраначје у битноме обесмишљавали, а тиме и цео тај политички живот као идеолошку борбу учинили унеколико ирелевантним. Овим хоћемо да проширимо поље конзервативног начина мишљења које не везујемо само за цивилну и политичку десницу већ је конзервативни начин мишљења у великој мери заступљен и у оквиру оних политичких и друштвених организација које желе заузети позицију на супротном политичком пољу – пољу политичке левице. Дакле, ако је у поменутом периоду постојало непознавање савремених партијских и идеолошких система онда није ни чудо што су се политичке и друштвене организације често позиционирале на темељу митова и предрасуда које су имале према другима. А управо су ти митови и предрасуде били водичи партијских елита за остваривање и за добијање власти па их у том смислу можемо сматрати чак и путоказом задовољавања личних интереса. О томе касније.

Оно што се чини парадоксалним то је да поред постојања конзервативног начина мишљења не постоје развијене конзервативне идеологије, а ако је реч о политичким странкама и организацијама пре ће бити да постоји одређено народњаштво као варијација конзервативног начина мишљења. Овде није нагласак на истраживању народњаштва као сложеног идеолошког система из традиције српског конзервативизма већ је нагласак на његовој инструментализацији од стране партијских елита. Народњаштво доводимо у уску везу с побуном маса или у блажој интерпретацији, њиховим буђењем, које се може посматрати такође из две перспективе. Она птичија, која говори о њиховом покретању и инструментализацији, какво је било, на пример, „догађање народа“ или „антибирокупатска револуција“ коју је преузео Милошевић и његово окружење у циљу освајања власти крајем 80-их година прошлог века, или жабља перспектива спонтаног одавања почасту комунистичком апаратчику Александру Ранковићу 1983. године, који је уклоњен са власти после Брионског пленума. То народњаштво у виду масовних протеста било је испољено и у последњој деценији XX века, од чувеног митинга против Милошевићевог режима 9. марта 1991. године, преко Видовданског сабора опозиције у лето 1992. године, који су у крајњој линији могли бити замајак за артикулацију и афирмацију народних покрета у Србији. Хоћемо да кажемо да је прецизно идеолошко одређење партија прилично сложен задатак ако ни због чега другог оно због тога што су популизам и народњачки елементи готово саставане компоненте свих релевантних политичких организација на овом подручју. Истраживани период је у погледу идеолошког профилисања значајан баш зато што је у политичкој конкуренцији почетни и отуда је идеолошко дефинисање странака одредница политичког позиционирања. У таквој подели Демократска странка Србије као конзервативна странка постаје члан Организације Европских народних партија заједно са Г17 плус, иако је сасвим јасно да ова потоња с конзервативним погледима на свет има мало додирних тачака.

Желимо указати на мимикрију политичких странака изражену кроз идеолошко позиционирање, с једне стране, и употребе из политичког магацина оних идеја које су у несагласности с идеолошком легитимацијом. То се може сагледати и као рационални избор странке који се правда жељом да прагматичним поступањем у употреби идеја несагласних с њиховом идеологијом увећа шансе за освајање власти. Тако сагледавајући држимо даи странке које се идеолошки легитимишу на левом политичком пољу зарад увећавања шанси за освајање власти црпе из политичког

бунара наведене конзервативне идеје. То само говори у прилог чињеници да идеолошка легитимација од 2000. године нема ону неопходну кохерентност којом би се бирачи за странку везали без обзира на њену позицију у власти или опозицији. И поред свега реченог, а служећи се познатом скалом идеолошких подела, политичка десница у Србији с недовољним легитимацијским основама наступа у политичкој утакмици често кријући своју идеолошку позицију. Оно што је парадоксално јесте да типична десничарска странка каква је Демократска странка Србије која је постала део блока европских народних и демохришћанских странака, тај несумњиво успешан политички ангажман готово и да не истиче. Можда и због чињенице да политичка десница има негативан набој у нашем друштву, али парадоксално, у неразвијености грађанских и слободоумних идеја, она баштини у великој мери конзервативне погледе на свет.

Ако смо већ изнели овакве претпоставке оне захтевају и озбиљну елаборацију којом их желимо потврдити. Политичка десница је дакле на удару интелектуалаца, медија и научника иако су критичари и аналитичари управо на десним политичким позицијама које у својим радовима и наступима критикују. У том смислу научна литература и радови о политичкој десници потичу често од научника и аналитичара који су своје образовање и интелектуалне позиције градили у „комунистичко-титоистичком“ добу. Они имају вредносно критичан став према политичкој десници али често црпе у својим радовима њихове идеје. Истраживање тиме наилази на парадоксалну позицију да организације, њихове елите и представници, интелектуалци заступају конзервативне идеје, са страху их бране, а начелно се њима противе. То посебно долази до изражаја у предрасудама и стереотипима према и својој и другим етничким групама.

4.6 Десница у Србији на размеђи векова - значај конзервативне политичке идеје

Парохијална култура каква је наша, а то је почетна претпоставка, захтева од истраживача да пажљиво измери које су то одлике деснице у Србији које су заједничке с европском десницом, а које су одлике производ специфичних услова и окружења и које су то организације деснице које је разликују од екстремне деснице с таксативним набрајањем екстремних десничарских организација које у истраживаном периоду делују у региону Војводине. При томе не споримо и једну важну чињеницу, да је политичка десница са својим идејама често била „производ“ оних служби које су имале

„деценијама кључну улогу у састављању, надзирању, контролисању и дефинисању интелектуалне и политичке сцене“¹²⁷, а исти аутор у фусноти поменутог рада истиче и сведочења Ратомира Танића у Хагу према којем је „државна безбедност најјача српска партија“. Историјски посматрајући, као што смо и на претходним страницама писали, након Другог светског рата политичка десница је маргинализована а сама идеолошка позиција у јавности дискредитована. И они политички сукоби и фракцијске борбе у оквиру комунистичке федерације, а од 70-их година и конфедерације, могу се третирати пре као сукоби на левици јер су се интелектуалци од формата на десним идеолошким позицијама могли на прстима набрајати. Потреба за увођењем вишестраначког режима и самим тим либералне демократије западног типа потекла је од Милована Ђиласа док су остали интелектуалци политичко такмичење сагледавали с матрице социјализма. Свакако да су у том смислу изузеци били каснији председник Демократске странке Србије и Савезне Републике Југославије Војислав Коштуница, академик Михајло Ђурић, али и маргинализована Српска православна црква, који су наступали с десничарских политичких позиција, о чему уосталом и пише Миша Ђурковић.

Јасно је да се у истраживању десне политичке организације и странке идентификују с конзервативном идеологијом. Треба навести, зарад истине као апсолутног циља сваког истраживања, да политичку сцену Србије „краси“ идеолошка компилација¹²⁸. Она се огледа у чињеници да политичке странке и организације пре преузимају одређене идеолошке погледе странака често несагласне с оним што би их препознавало у дужем временском интервалу на политичком пољу деловања и што би био доследан политички и идеолошки одговор на изазове друштвене и политичке стварности. Управо идеолошка компилација чини да се морају успоставити јасни критеријуми по којима ћемо политичку десницу разликовати од странака центра и

¹²⁷Миша Ђурковић, Десница у Србији, 1990-2003, Нова српска политичка мисао, Београд, Нова едиција, vol. XI, no. 1-4, стр. 127.

¹²⁸Идеолошке компилације су честе у политичкој пракси а нису ретке ни у њеном промишљању. Идеолошку компилацију на најбољи могући начин приказао је Ентони Гидинс који се може сматрати идеологом трећег пута којег је у свом опису најбоље илустровао Владимир Глигоров у једном кратком есеју, а то у свом чланку пренео Срећко Михајловић у Зборнику Идеологија и политичке странке у Србији: „...Левица нема разлога да се плаши нове деснице зато што заговорници трећег пута могу да прихвате њихове ставове о емигрантима. Ово можда на најбољи начин карактерише идеологију трећег пута. Ње у ствари нема, будући да се мање-више све може прикључити трећем путу. То и није неки нови политички приступ, то је више један механизам апсорпције свега оног што исплива било на левици или на десници. Већ дуже време је десница активнија, тако да је трећи пут напросто онај којим се левица креће удесно... Како заговорницима трећег пута то успева? Тако што су се одрекли идеолошке доследности.“ Институт друштвених наука, Београд, 2007, стр. 208.

политичке левце. Међу тим критеријумима одвојићемо однос према Војводини као територијалном пољу истраживања, као и однос према етничким мањинама као политичком капацитету једног поднебља које идеолошки раздваја политичку десницу у односу на странке центра и странке политичке левце, али раздваја и политичку десницу од њеног екстремног крила. Како је у фокусу рада нагласак на етничким стереотипима и предрасудама, поменута крила десних идеологија, умерене и екстремне деснице, разликују се свакако и по методама и процедурама свог политичког деловања. У том смислу можемо разликовати системске и несистемске партије и организације, али ћемо саопштења, програмска начела, изјаве представника и једних и других неселективно узимати због доказивања ограничености самог политичког наступа и немогућности политичког и друштвеног преображаја све док сам наступ преко стереотипа има лимитирајући облик. Идеје нације свакако да имају одлучујући значај у програмима и деловањима политичке деснице. С тим у вези политичка десница национализам разуме на идеји поклапања етничке групе с границама политичке државне заједнице, а екстремне десничарске организације ту идеју изводе до крајњих граница, где би по правилу националне мањине требало или претопити у већинску нацију или протерати. Ово је битно напоменути јер политичка десница која делује у Војводини своје деловање није територијално омеђила само на тај регион већ по правилу своје деловање испољава на територији целе Републике Србије, док су етнички стереотипи код представника националних мањина чије се постојање везује за тло Војводине логично и вежу само за тај регион али идеју нације вежу и за матичне државе. Десница на националном питању покушава легитимисати сопствену позицију па је уобичајено мишљење да су десничари истовремено и националисти и заговорници ратова и тзв. Велике Србије.

Интерпретација разумевања нације јесте важан показатељ одређивања организације или странке на пољу политичке деснице, као што су показатељи њеног одређивања у нашем истраживању и однос који странке и организације деснице имају према преломним променама из 2000. године, и однос према Европској Унији. Однос према нацији, како сопственој тако и онима за које се сматра да сопствену угрожавају, јесте кључна одредница за позиционирање партије или организације на пољу политичке деснице. Али та једноставна одредница добија на својој сложености онда када тема нације добија онакве интерпретативне облике који позиционирају партије и организације, као и њихове представнике, на умереном или екстремном крилу. Како је

процес артикулације националног питања као тема поља политике наметнут крајем 80-их година прошлог века, за време актуелног социјалистичког режима, до тада потиснуте десничарске идеје клицу своје афирмације налазе код интелектуалаца изњедрених из комунистичког шињела. У сагласности с горе изнетим идеолошким компилацијама национализам постаје идеологија левичарске организације на коју су огроман утицај имале престижне организације попут САНУ или Удружење књижевника Србије, али по питању антисрпства, на српским жртвама, потлачености и експлоатацији Срба у другој Југославији она гради свој политички идентитет. Све оно што смо горе већ писали о конзервативизму сматрамо да одликује Социјалистичку партију Србије из последње деценије XX века, где је национално питање *modus vivendi* позиционирања странака и организација на политичком пољу у Србији. Како је процес уобличавања и развоја нације знатно дужи онда добијају на значају сви они стереотипи и предрасуде које организације и појединци имају и према сопственој и према другим нацијама, јер они осујећују природне процесе њеног развитка. Дакле, испод скута Социјалистичке партије Србије из последње деценије XX века, крију се конзервативне идеје и у том смислу истраживач се слаже са Александром Молнаром који и СПС и ЈУЛ држи за странке десног спектра из тог периода.¹²⁹ Како сматрамо да је тај критеријум релевантан отуда су и многи интелектуалци формиран на комунистичким вредностима променили своје идеолошке позиције и заузели значајно место на десном политичком спектру. У њих убрајамо филозофе Љубу Тадића и Михајла Марковића, као и књижевнике Добрицу Ћосића и Данка Поповића, сликаре Милића Станковића и Драгоша Калајића, историчаре Василија Крестића и Веселина Ђуретића, као и целу плејаду конвертита. О феномену конвертитства код српске интелектуалне елите писао је професор Тодор Куљић и ово није простор за даље обрађивање феномена. Не улазећи у проблем зашто је тема нације постала доминантна, али заговарајући тезу о идеолошкој компилацији према којој и појединац и организација могу имати различите идеолошке погледе у области економије, културе и политике, овај политиколошки дискурс највећи број организација и појединаца од утицаја на јавну сферу српског друштва поставља на десну страну политичког поља. Оно што се зове реалполитика од истраживача захтева да изнесе став да је у одређеним политичко-историјским интервалима неопходна сагласност свих политичких актера о круцијалним догађајима

¹²⁹ Молнар, Александар, Историја појмова и српски случај, Нова српска политичка мисао, Београд, 1/1998, стр. 73. и даље.

који се тичу принципа заштите националних интереса, па се у том смислу сматра и оправданим такво позиционирање организација и појединаца.

Политичка десница простор свог политичког деловања отвара процесом десуверенизације Друге Југославије, стварањем нових држава, које су се позивале на праву република на самоопредељење, јер су републике биле мање-више национално дефинисане, што је било у колизији с уверењем о праву народа на самоопредељење. Проблем се усложњава јер новостворене државе у чијем настајању идеологије националистичких покрета имају пресудну улогу, иду руку под руку с разумевањем нације на предмодерним основама, а опет, све је то последица чињенице да се ради о закаснелим процесима формирања нације. Ни сами носиоци новог суверенитета нису били свесни чињенице да се он битно релативизује, па иако је суверенитет национално одређен, он у последњој деценији XX века почива на елитистичком схватању нације, да би у време истраживања био одоздо захтеван! Када се каже да је суверенитет одоздо захтеван на националној матрици, под тим се мисли на обавезу поданика о покоравану сопственој нацији, што је у основи програма десничарских организација. Захтев за „чврстом руком“¹³⁰ нације проистиче из потребе политичке деснице да обједини српску нацију у једну државу, и у том смислу, нивелише културолошке, економске, језичке и друге разлике које постоје међу припадницима „српског националног корпуса“ расутог по новоформираним државама екс Југославије. Та амбиција у старту програм политичке деснице чини анахроним а сам процес не само да је застарео или предмодеран, већ га ставља на антагонистичке позиције спрам оних идеолошких форми које национално питање посматрају у склопу другачијих вредносних опредељења попут слободе. Јединство на којем се толико инсистира код политичке деснице има принудни карактер¹³¹ и утолико је било поражавајуће за Републику Србију, јер је из грађанских ратова изашла као губитничка страна. Основано је питати се да ли је на тим темељима и могла постићи више.¹³²

¹³⁰Израз је употребио Лутер и односи се на потребу покораванја поданика својој нацији, дакако немачкој, о чему пише Александар Молнар у студији Народ, нација, раса, Београдски круг, АКАПИТ, Београд, 1997, стр. 120.

¹³¹„Collectivist and populist ideologies rather favor loyalty than truth, equalization than capability and collective responsibility versus individual one. Loyalty without truth can end in obedience, politroonery, non – criticism and abuse.“ Čedomir Čupić, State and democracy, Cultural and ethical problems of the changing society and state – the case of Serbia, edited by Milan Podunavac, Službeni glasnik, Fakultet političkih nauka Beograd, Beograd, 2011, str.416.

¹³²Истраживач на овом месту свакако да апстрахује утицај спољнег фактора, који је несумњиво имао огроман утицај на конститутивне унутрашње токове на простору екс Југославије. Нагласак је на

Изнет став да је у истраживаном периоду политичка десница градила позиције одоздо, није ништа друго до уверење о даљој потреби за јединством, али сада не више подржавано толико од политичке и културне елите колико од депривисаних и политичких група и друштвених слојева које заступају. Иако је било сасвим јасно да не може да опстане пројекат Велике Србије или „сви Срби у једној држави“, политичка десница је и даље инсистирала на идеји јединства, али без трагичних последица као у последњој деценији XX века. Проблем у истраживаном подручју био је и тај што се потреба за јединством градила на антагонистичким основама према другим националним мањинама као и обратно. Посрбљавање, тако карактеристично за последњу деценију XX века, и тако присутно код политичке деснице, сада наилази на препреке не само код националних мањина у једном мултиетничком простору, већ и код ојачалих опозиционих странака чија је идеолошка матрица либерална и грађанска и социјалдемократска. Након 2000. године, Срби још не добијају своју државу, заједница Србије и Црне Горе не функционише, а Срби као закаснела нација преко својих политичких либералних представника покушавају да тај заостатак надокнаде, али „кокетирајући“ с ауторитарним националистичким снагама. Тај непрекидни сукоб произвео је да у Војводини ауторитарни национализам не само да није збачен већ је имао и своје узлете и радикалне иступе у обличју радикалних десничарских група, нетрпељивих према сваком другачијем политичком промишљању. Ако се за несистемске странке и покрете може рећи да су склони непарламентарном манипулисању попут позива на саборност, површној и примитивној реторици, непознавању међународних политичких токова, дотле се за умерену десницу може рећи да преузима принципе агитаторске демагогије, ниподаштавања либералних и модерних тековина а све у амбицији придобијања националистичко – демагошки заведених маса. Проблем се усложњава јер се ради о персонализовању политике и разумевању странака преко њихових лидера, па од лидерских идеолошких и животних погледа у многеме се одређује и креира политичка сцена и у Србији и у Војводини. Политички прагматизам често је у сукобу с кабинетским и начелним разумевањем политике, али је парадокс у томе да вештина манипулисања и „склапања и развргавања коалиционих аранжмана“¹³³, карактеристичних за политички прагматизам и инертност кабинетског политичког понашања, воде ка истим политичким процесима који пут Србије воде ка

унутрашњим политичким актерима који нису разумели савремене политичке токове и процесе, што је за последицу имало даљу периферизацију овог подручја.

¹³³ Стојиљковић, Зоран, Партијски систем Србије, Службени гласник, Београд, 2008, стр. 436.

бенефицијарима/чуварима преовлађујућих вредности међународног политичког поретка. Они су оличени у Европској унији и САД много више, а у истраживаном периду у политици Русије много мање, где се сопствени народ и држава ситуира у широј европској слици, битно периферној. Амбиција за проширењем или прекомпоновањем државних граница, истина, више не постоји, али је проблем што није створена она потребна количина моћи која обезбеђује коначно уобличавање државних граница на југу државе, што се на парадоксалан начин у виду политичких турбуленција преноси и на Војводину. Моћ централне власти Србије према Војводини мора се ставити у контекст нерешених државних граница, чиме се прикривају други суштински проблеми, али где на политички банкротираним српству покушава да безуспешно ушћари политичка и цивилна десница. Штета Милошевићеве ере, немерљива је за потоње позиционирање и државе Србије и Војводине. Одлазак Милошевића, испоставиће се, није био катарза за српску политичку заједницу, а његову идеологију преузеће екстремна десница, док ће цивилна десница преузети циљеве али не и методе политичког деловања. Милошевићев период владања за последицу је имао да једно полупериферијално подручје претвори у политички периферијално, а за оно што можемо назвати духовно поробљеном нацијом требаће више генерација да се исправи. Након 2000. године основни проблем ДОС-ове власти био је у усаглашавању великог броја међусобно компететивних интереса јер долази до ослобађања свих оних процеса који су у време Милошевићеве власти били битно пригушени, или, ако хоћемо, контролисани. Нерешив проблем представљала је чињеница да је „инхерентна трагика ДОС-а“ или „његова унутрашња концепцијска грешка“¹³⁴ била у чињеници да је он формиран у циљу промене Милошевићевог режима али да та промена није отишла предалеко у концепцијском модернизаторском правцу. Управо због тог концепцијског одуговлачења политичка и цивилна десница је налазила простор за критику и сопствено поље деловања. Иако је победа ДОС-а из 2000. донела краткорочан успех за српско друштво, с ове дистанце може се устврдити да је профитирао онај друштвено-привредни слој који је у време Милошевића стицао контролу над друштвом и вршио огроман утицај и на самог Милошевића а сада на челнике ДОС-а. Националистичка идеологија опет отвара простор да указује на ту неправду, стварајући и прозивајући непријатеље српског друштва али сада без утицаја на ратно-хушкачке амбиције. Док је 90-их војни врх био под утицајем конзервативне олигархије и, на један чудан начин,

¹³⁴Исто, стр. 437

био и њена гаранција, након 2000. године војни врх је унеколико контролисан и стављен ван примарног политичког поља. Нећемо овде говорити о оним савременим преторијанцима који су били под утицајем националистичке идеологије и били потпора Милошевићевом режиму и који су на крају крајева заоденути том идеологијом директно учествовали у убиству премијера Зорана Ђинђића. Они након 2000. године функционишу попут државе у држави али без онолико политичког утицаја који су имали пре тога. Наивно верујући у снагу своје већ изгубљене моћи, не увиђајући потпуну промену међународних односа и положаја нове политичке врхушке, добијају сигнале о потреби успостављања изгубљене диктатуре, па макар она била заогрнута плаштом формалне демократије. То је била велика грешка. Они немају снагу коју су имали 90-их година а њихово опредељење је власт коју сматрају наставком Милошевићеве, њихово незадовољство и побуне против нове демократске власти испоставиће се као илузија, али са жртвом чије ће последице осетити целокупно грађанство у Србији. Дакле, поларизовано и уздрмано друштво у виду опредељења за традиционалан конзервативизам националистичких црта с једне стране, и потребе успостављања демократског друштва предвођен социјалдемократском идеологијом с друге стране, биће камен спотицања у првој деценији XXI века. Ако је социјалдемократија нове ере желела имплементирати одређене конзервативне идеје у сопствену политичку праксу, то је имало за циљ модернизацију друштва, за разлику од конзервативизма Милошевићевог доба који се може повезати и с реакцијом јер се, у буквалном значењу, опирао доласку новог доба. Како су 90-е у појму нације желеле изразити нетрпељивост према свему грађанско-цивилном, у првој деценији овог века грађанско-цивилно жели имплементирати национално у циљу модернизације друштва. То оклевање грађанско-цивилног и социјалдемократског дискурса које се очитује и у непримењивости Закона о одговорности за кршење људских права, отворило је простор политичкој десници да преко предрасуда и стереотипа и укупног конзервативног дискурса шири идеје о даљој неопходности националне државе, потенцијално ширећи поље сукоба за ту идеју у Војводини, тако несклоној националним омеђивањем регионалног мултиетничког. Ма како доживели промене из 2000. године извесно је да је Војводина имала више диференцираних политичких интереса што ју је чинило демократскијим регионом од остатка Србије. Како овај простор има дуготрајан континуитет дисконтинуитета и како поменуте дисконтинуитете одликује „темпорални екстремизам“ схваћен као нови почетак односу на претходно политичко раздобље, по правилу, она половина одана новој политичкој групацији страши ону другу њој

несклону. Ова политичка парадигма толико својствена овом поднебљу, након 2000. године не показује се у свом огољеном облику, што политичка десница користи да се консолидује и на предмодерним премисама гради сопствени политички простор. Битно је разумети да консолидација политичке деснице није ишла ка модернизацији друштва већ његовој ретрадиционализацији. У таквом политичком амбијенту парламенти се не разумеју као они који дају подршку влади, већ као они који себи изаберу примерену владу. Ту је „зачкољица“ где „математички“ принципи односе превагу над рационалним, јер проста већина обезбеђује легитимност владања, али се до ње често долази недемократским средствима.

Ако је последња деценија XX века конзервативног режима била антилиберална и антииндивидуалистичка за пук али не и за привредну и политичку елиту у стварању, онда након 2000. године либерализам и индивидуализам доживљава свој замах за пучанство, коме је оно наметнуто, док привредна и политичка елита или преузима конзервативне идеје или их користи у сврхе мобилизације грађанства за модернизацијски пут Србије. Распад друге Југославије почивао је на националистичкој идеологији, где је Милошевићев режим видео Србију као искоришћену и експлоатисану земљу, окружену непријатељским нацијама, и на тој нарави и тој идеологији водио неуспеле ратове 90-их година. Његовим падом режим гради нову идеологију са новом наравијом која у фокус ставља помирење и мостове са суседним државама, али се процес еманципације не доживљава и као потпуно одбацивање националистичке идеологије.

Турбулентна партијска прегруписавања након 2000. године (о којима ћемо писати у наставку рада) нису довела и до потпуне денационализације Србије и ту је политичка десница задржала снажно упориште. Проблем се усложњава јер држава на једном географском подручју нема јасне границе, политички и у сваком другом погледу је периферна, а нова политичка елита прихвата европска правила игре с циљем доласка до европског одредишта као пута превладавања понижавајућег статуса. Нова политичка елита није у потпуности грађанска, она носи тешку хипотеку ауторитарне историје и зато је често извргнута руглу од стране пучанства које с гађењем и презиром гледа на либералне и индивидуалистичке вредности које су му наметнуте, где су достигнућа демократије у погледу њених вредности и њених процедура од не малог броја људи одбацивана. Једноставно, хоћемо да покажемо да денационализација Србије и у мањој мери Војводине није у потпуности успела. Да укључимо антрополошко запажање, она

је последица и ауторитарне структуре овдашњег становништва. Њен делимичан неуспех није за последицу створио могућност окретања другим облицима социјалног ангажмана попут привредног, већ је политички ангажман постао социјални због уточишта које пружа, иако је у њему манифестована сва мимикрија овдашњег становништва. С друге стране, нова политичка елита није се добро обрачунала с компромитованим носиоцима политичке моћи Милошевићевог режима, у истраживаном периоду није успела да потпуно маргинализује екстремне антидемократске странке а националистичку десницу пацифизује. То и јесте узроковало њеним „васкрсењем“ на истим оним темељима на којима је и функционисала 90-их година. Деведесете и јесу формирале менталну структуру становништва на етничким предрасудама, где је њихово разобличавање путоказ ка изградњи демократског капацитета становништва, а све то треба да иде паралелно с просвећивањем и истинским прихватањем и демократских вредности и правила политичког живота.¹³⁵ Ако је за успостављање функционисања српског друштва на тим основама потребно можда неколико десетлећа¹³⁶, онда скроман допринос даје ово истраживање које треба да укаже на елементарне препреке у виду стереотипа који се граде према другом и другачијем. Стојимо на становишту да су природни пријатељи српског етницитета оличени у суседним етницитетима сопствене или суседних држава. Разумевањем етничких стереотипа политичке деснице и већинског народа и националних мањина на тлу Војводине, и њиховим демонтирањем, указујемо на пут сврставања и државе и региона у заједницу демократских земаља. И лаику је јасно да је разумевање другог у основи демократски процес, где је нарација која почива на виђењу другог као сарадника предуслов повећања демократског капацитета. При томе не искључује се међународни утицај на периферне земље који битно условљава редефинисање политичких интереса, па ако он почива на демократској премиси он ће и променити историјску нарацију. Или како то тврди Радмила Накарада: „...постоји дијалектички однос између предрасуда/пристрасности и помирења. Усмеравање ка помирењу демантира предрасуде, умањује пристрасности, а демантирање предрасуда олакшава помирење“.¹³⁷ Феномен може имати и једну позитивну страну која се огледа

¹³⁵Alexander Mitscherlich, Zur Psychologie des Vorurteils, u: Hartmann K.D.(ur.), 1975, str.104 i dalje

¹³⁶Чувена је Дарендорфова изјава о три б које обележавају промене из ауторитарних у демократска друштва. За шест дана се изводе преврати, за шест година формирају демократске институција а за шездесет година мења свест становништва.

¹³⁷Радмила Накарада, Главне контроверзе у историјским нарацијама Срба и Косовских Албанаца, у Етнички стереотипи и национални митови као препреке помирењу у српско-албанским односима, Универзитет у Београду-Факултет политичких наука, Београд, 2015, стр.24.

у чињеници да митови, стереотипи и предрасуде ослобађају велике страсти али блокирају друштво и државу и да „учење из историје“ може бити ослобађајуће. Служећи се компаративним приступом то је лепо илустровао Александар Молнар износећи мишљење Јиргена Хабермаса где тврди „да су Немци стекли либералну политичку културу тек *након* (курзив А.М.) Аушвица и *кроз* (курзив А.М.) Аушвиц – кроз рефлексију непојмљивог“.¹³⁸

У нашем случају то значи да „процес учења из историје“ захтева и временску и емоционалну дистанцу као и критичко сагледавање процеса из 90-их, како би се разумела и другачија представа о другом.

5 Војводина на почетку XXI века

Територијално ограничено поље истраживања од стране његовог носиоца захтева одговор на круцијално питање: по чему би регион Војводине био „плодоносан“ за етничке стереотипе? По чему се разликује од других региона у обликовању стереотипа? Јесу ли различите етничке нарације предност у изградњи једног друштва или основа за сукобљавање у једном региону? Јесу ли „заробљеници“ стереотипима уверени у постојање вековног етничког непријатељства или бар неповерења између етничких заједница, или је оно „плод“ друштвено-политичких околности када се етнички стереотипи стављају у функцију интереса спољних и моћнијих играча? Рационалан приступ захтева појмовно одређење и статус који је регион имао, јер је то основ који указује на раздаљину код носилаца десних програмских уверења и код већинске нације у региону али и код десних грађанских и политичких организација заступника мањинских националних интереса.

Према Уставу Републике Србије, у Члану 182. „аутономне покрајине су аутономне територијалне заједнице основане Уставом, у којима грађани остварују право на покрајинску аутономију. Република Србија има Аутономну Покрајину Војвдину и Аутономну Покрајину Косово и Метохија“. Мало даље се потом наводи да „нове аутономне покрајине могу се оснивати, а већ основане укидати или спајати по поступку предвиђеном за промену Устава. Предлог за оснивање нових или укидањем, односно спајање постојећих Аутономних покрајина утврђују грађани на референдуму, у складу са законом“. Према томе, АПВ заузима површину од 21.506 км², у

¹³⁸Александар Молнар, Народ, нација, раса, стр.160.

равничарском рељефу, који као природан мост спаја „средњу и западну Европу са Балканом и Блиским истоком“. Површина обрадивог земљишта у Војводини износи 1.628.000 хектара, и преко тога поседује један од највећих хидреолошких чворова у Европи. Велики је број верских организација у Војводини, али су најбројније српска православна црква, римокатоличка црква, словачко-евангелистичка црква, румунска православна црква и реформатска црква. Став је историчара да су Словени у Војводину дошли у VI веку, а да се Мађари досељавају у Панонију три века касније.

У саставу Краљевине Угарске подручје Војводине је било до XVI века. Од 1529-1718. године подручјем данашње Војводине владали су Турци. Сматра се да су Срби с Косова у броју од око 30.000 породица заједно с аустријском војском морали да се 1690. године повуку преко Саве и Дунава, јер су помагали војсци и бојали се турске освете. После рата с Труцима у XVIII веку подручје Војводине је било опустошено, ретко насељено, мочварно и нездраво. Колонизација широких размера спроводи се током XVIII века, где подручје насељавају Немци, Мађари, Хрвати, Словаци, Русини, Румуни, Јевреји и други. Ову етничку шароликост обogaћивали су и урбанистички феномени у виду планске изградње насеља, што је спроводила аустријска власт. Препознатљивост војвођанских насеља, карактеристичних по правим и широким улицама плод је унапред конструисаних планова, заснованих на „геометријски правилној шеми уличне мреже, на јединственој концепцији 'идеалних градова' барока која је тада владала. То планско регулисање изградње насеља ударило је непролазан печат на овом широком подручју. У периоду од 1793-1802. године изграђен је један од најстаријих пловних канала у Европи - Велики бачки канал, у дужини од 110 км¹³⁹. У XIX веку Војводина се етнички консолидовала као вишенационална заједница три највеће групације: Срба, Мађара и Немаца. У односу на друге две националне заједнице, Срби су имали персоналну аутономију, док су Немци били фаворизовани приликом колонизације и других облика социјалне промоције. Указом цара од 1849. године формира се војводство Србија и тамишки Банат - аутономна област, Круновина (Kronland), у којој Срби нису имали већину. Постојала је до 1860. године.

У Угарској Војводина није имала посебан статус, али се осећала као територијална посебност (Delvidek) и спадала је у једно од најразвијенијих подручја. Вршена је снажна мађаризација и то ненасилним путем, али уз употребу државног

¹³⁹ Пројектант Великог бачког канала Јожеф Киш сахрањен је у Врбасу на падинама Телечке висоравни и на симболичан начин његов гроб је окренут ка каналу, тада највећем пројекту у Европи.

апарата, да би од краја XIX века национализација била вршена све више насилним путем, при чему су се сужавала права мањина (Апонијев закон о школству, помађаривање имена). Тако је Бачка, као највећа област Војводине, стекла мађарски карактер, где је било 40 % Мађара, а 60% оних који су знали мађарски језик. И поред тога, етничка слика Војводине остала је у бити непромењена.¹⁴⁰

Сам регион је територијално пројектован у Првој Југославији и уставно – правно дефинисан као Дунавска бановина, а на основу Закона о називу и подели краљевине на управна подручја из 1929. године и Устава Краљевине Југославије из 1931. године.¹⁴¹ Територија некадашње Аустро – Угарске монархије нашла се, дакле, у „територијалном корпусу Југославије, као државе у формирању“! Турбулентна времена производе и турбулентна прекрајања граница. Након Првог светског, рата Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца припаја се Војводина и то на основу Тријанонског уговора од 4. јула 1920. године. Овим Уговором закљученим између Савезника и Краљевине Мађарске, након Првог светског рата, Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца припали су Западни Банат, Бачка, Срем, Јужна Барања, Међумурје и Прекомурје. Ова територија је Мађарској „брутално откидана“ и „давана као награда земљама – државама, које су у рату учествовале на страни Савезника“. Аутор Радивој Степанов наводи да се на основу чл.41. до чл.44. Тријанонског уговора, „Мађарска одрекла свих права на територије које су припадале Аустро–Угарској Монархији. Незадовољство Тријаноном обележило је мађарску унутрашњу и спољну политику у периоду између два рата. Оно је изазвало доцнију `етничку освету` у Другом светском рату, у време и непосредно после окупације на овом подручју, нарочито у односима Мађара и Срба“.¹⁴² Ово припајање подручја другој државној заједници биће основ за формирање етничких стереотипа десничарских организација мађарске националне мањине у Војводини, као што су злодела која су чинили Мађари у Бачкој за време Другог светског рата матрица за стереотипе десничарских организација већинског народа у Војводини. Тако посматрано, историјска нарација чини темељ етничких стереотипа. Важније од тога нам се чини да простор Војводине никада није био у потпуности уоквирен националним суверенитетом, сувереним националним државама и да је поменути простор трагао за нормативним уређењима која су израз слободних људи с потребом да на рационалан

¹⁴⁰ Подаци преузети са:<http://www.lsvo.rs/vesti/arhiva/3171>

¹⁴¹ Како пише Радивој Степанов „Закон о подели Краљевине на бановине (управна подручја) направљен је по нацрту др Јосипа Смодлаке (1869-1956) новинара, правника и политичара. Етимологија израза води порекло од речи 'бан' - 'покрајински поглавар“ . Политикон, бр.10/2015, Нови Сад, стр.10.

¹⁴² Исто, стр. 10

начин уреде регион. Управо ће историја овог подручја бити историја борби за уређеношћу овог простора или на бази европских прогресивних вредности или на бази антицивизацијских вредности у облику омеђивања подручја на етничком принципу. Није ли начињена системска грешка када простору нису дате могућности формирања трајних институционализованих животних модуса које пружа држава, и када је подилажењем национално-романтичарским идејама из времена формирања нове државе, као *mainstream*-у у њеном настајању, у основи перпетуиран манифестни или потенцијални сукоб на етничким основама, а у сваком случају пружена основа за трајним етничким стереотипима. По много чему Тријанонски уговор детерминисаће програмску оријентацију десничарских организација, јер, за разлику од Косова као другог подручја у којем су етнички стереотипи играли важну улогу у одређивању односа етничких заједница, где је темпорални екстремизам схваћен као првенство у насељавању подручја имао превагу у прибављању историјског права на подручје, дотле је поменути Уговором право на подручје легитимисано географским екстремизмом. При томе, свакако да су за позиционирање десничарских организација у односу на територијално разумевање подручја Војводине кључне две одреднице. Прво, ексклузивитет да простор уређују на уштрб права друге етничке скупине, десничарске организације већинског народа прибављају на основу заслуга које су имали у току Првог и Другог светског рата, док десничарске организације мањинске мађарске етничке скупине то право граде на основу чињенице да им је тај простор одузет. Друго, десничарске организације већинског народа не делују у правцу разумевања подручја Војводине као самосталног и аутономног већ као „заједничност у коју се верује“¹⁴³, дакако с државом Србијом, док десничарске организације мађарске националне мањине разумеју простор Војводине као „саприпадност с онима с којима нам саприпадност тешко пада“¹⁴⁴. Тријанонским мировним уговором Мађарској су одређене нове државне границе.¹⁴⁵ Како износе податке у књизи Историја Мађарске „овим мировним уговором територија мађарске државе (без Хрватске) са 283.000 км² смањена је на само 93.000 км², а број становника са 18,2 милиона на 7,6 милиона. Територија некадашње историјске Угарске сведена је на само 40%, чиме је Мађарска постала једна од најмањих европских држава“ и мало даље „прва југословенска држава добила је 21.000

¹⁴³Макс Вебер, Привреда и друштво, (Том I и II), Просвета, Београд, 1976, Том I, стр. 323-327.

¹⁴⁴Петер Слотердајк, У истом чамцу, Београдски круг, Београд, 2001, стр.44.

¹⁴⁵Читаво преуређење Европе заснивало се на принципима Вилсонових 14. тачака које су истицале јавност дипломатије, равноправност свих народа, начело самоопредељења и право народа на стварање независних националних држава, затим одређивање стратегијских граница уважавањем економских и историјских права.

км2, с око 1,6 милиона становника, тако да је у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца остало да живи преко 460.000 Мађара¹⁴⁶. Управо из те чињенице о пребивању изван матичне државе, код десничарских организација мађарске етничке мањине правиће се стереотип према већинској етничкој заједници у односу на аутономију Војводине.

Тај ракурс код десничарских организација већинске нације твори ону стратегију коју Јован Комшић представља као „стратегију искључења, што фактички значи протеривања или, у блажем виду, систематско стимулисање одласка мањина“ или „укључења засновано(г) на снажном напору у правцу асимилације мањина“¹⁴⁷ и још код десничарских организација, потребу сегрегације националних мањина као одскочне даске за ближе везе с матичним државама. Каснија уставна решења Прве Југославије покушала су да избацивањем Војводине и Србије амортизују национално – романтичарске идеје, и преко тога, да афирмишу идеју југословенства. Илузија да ће се међунационална тензија амортизовати давањем имена бановинама по именима река, где ће географски критеријум искључити историјски, распршена је ратним збивањима у току Другог светског рата и стравичним злочинима који су чињени на етничком принципу.¹⁴⁸ Истини на вољу, систем бановина као обласни регионализам наметнут је Краљевини Југославији од истих спољних играча који су учествовали у формирању нове државе. Утицај спољних играча на ново прекрајање државе од последње деценије XX века до овог тренутка (време истраживања) остаје можда пресудан.

Окончање Другог светског рата донело је потребу да комунистичка револуционарна групација изради Устав који ће бити основ за другачије уређење међунационалних односа и у Војводини. При томе не треба изгубити из вида да се етнички састав Војводине из основа променио. Немачка национална мањина готово да

¹⁴⁶Петар Рокаи, Золтан Ђере, Тибор Пал, Александар Касаш, Историја Мађара, Клио, Београд, 2002, стр.543-544.

¹⁴⁷Јован Комшић, Војвођанско питање у процесу српске транзиције, (1988-2013), Дан граф, Београд, 2014, стр.68.

¹⁴⁸„Рација у јужној Бачкој која је највише погодила Шајкашку и Нови Сад, јануара 1942. године, извеле су снаге Хортијеве Мађарске, војска, жандармерија, полиција и цивилне власти у оквиру мађарског окупационог система, уз учешће значајног броја локалног становништва мађарске националности, од државног врха-политичког, војног и полицијског –до тзв.легитимационих одбора...Рација у јужној Бачкој јануара 1942. године представљала је масовни злочин над Србима и Јеврејима, са више хиљада жртава међу мирним цивилним становништвом.“ Драго Његован, Пресуда Врховног суда Војводине деветорици најодговорнијих за ратне злочине почињене током рације у јужној Бачкој, Рад музеја Војводине, Нови Сад, 2008, стр.369.

нестаје¹⁴⁹ а подручје Војводине настањује словенски живаљ на основу донетог Закона о аграрној реформи и унутрашњој колонизацији.¹⁵⁰ Извесно је да би однос нових револуционарних власти према мађарској националној мањини био посве другачији да Мађарска није припала Источном комунистичком блоку и да у том смислу није имала заштиту тадашњег СССР. Војводина, дакле, у уставним решењима Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, добија статус аутономије али као део „унутрашњег, државног, политичког или уставног уређења, којим се превазилазе затечени или нарастајући проблеми централизоване бирократске државе, унификаторске и унитаристичке тенденције, национални хегемонизми и дискриминације, какве су постојале у свету капитализма и класно националне поларизације“.¹⁵¹

Хипостазирати подручје Војводине као мултиетничко, мултиконфесионално, мултијезичко и мултикултурно може бити још један мит, можда и неопходан у изградњи једне заједнице, али неплодан када заједницу треба изградити на рационалним и интересним основама. Треба знати да су први статуту југо – аутономија рађени без преседана и угледања на сличне акте али су „заокруживали прву последњу правну обраду реалне аутономије“. Као и у случају југословенства које је пропагирало мултиетничност која је опет била легитимисана митологијом о успешној заједничкој борби за национално ослобађање од окупатора и њихових домаћих колаборациониста у Другом светском рату, тако је и Војводина била егземплар мита како је братство и јединство *potestas imperii*. Зато су се и могла доносити различита уставна решења која су утврђивала мању или већу аутономију, где се она повећавала како су протицале године од завршетка Другог светског рата. Тиме су налажена решења која су напуштала идеје центристичко – нормативног обрасца уређења друштва а превагу су односила решења не само у погледу веће децентрализације већ и једног облика плурализма на нивоу компететивног регионализма. Иако је партијско – државни апарат имао апсолутну моћ да практичном и теоријском редефиницијом федерације и креира институционалне промене у жељеном правцу а самим тим и садржај аутономије, те промене ишле су ван плуралистичко–демократске и легалистичке артикулације. То ни у

¹⁴⁹Горан Калуђеровић, Узроци и последице идеолошког и политичког екстремизма у Војводини после Другог светског рата на примеру немачке националне мањине у периоду 1945-1952 (антрополошко-социолошко-историјски приступ), Магистарски рад, Београд, 2012.

¹⁵⁰Закон је донет 23. августа 1945. године.

¹⁵¹Радивој Степанов, Исто, стр.13.

ком случају не значи да промене у виду веће децентрализације нису доносиле бенефите региону па иако су оне одозго артикулисане! Како год, прво је уставни период од 1963. године познат по уставним амандманима омогућавао већу аутономију Војводине, што се посебно исказало амандманима из 1967. године (Амандмани: I – VI), из 1968. године (Амандмани: VII – XIX), и 1971. године (Амандмани: XX – XLII), да би Уставом из 1974. године Војводина добила федералне прерогативе, или да се послужимо ставом Радивоја Степанова „тим уставним актом креиран је један оригиналан политички облик у коме се мешају федерални и аутономни односи и елементи“.¹⁵² Ово правно уобличавање једног региона донело је и суштинске користи што се да емпиријски и проверити. Наиме, према попису из 1981. године, у Војводини је 19,3% становника живело од пољопривреде, па ако за упоредну годину узмемо ону пред Други светски рат где је $\frac{3}{4}$ популације живело од пољопривреде, а 1971. године од пољопривреде је живело 39% становништва, онда према једном репрезентативном податку можемо видети колико се регион индустријализовао и урбанизовао у периоду његове веће самосталности. Ово је поборницима веће аутономије Војводине био кључни доказ да је располагање сопственим ресурсима *condicio sine qua non* остварити укупан друштвени развој. Када су Војводини одузете повластице које је као федерална јединица према Уставу из 1974. године имала, а овде се мисли на стање у Војводини пре доношења Устава из 1990. године, на период тзв. Антибирокарске револуције из 1988. године, за последицу је имало да је правно редизајнирање Покрајине којим су одузета знатна права региону водило и њеном драстичном сиромашењу. О томе пише Јово Комшић позивајући се на истраживање невладине организације Форум V – 21:

„1989. године Војводина је остварила друштвени производ у износу од 6.095.000.000 US \$ или по 1 (једном) становнику износ од 3.010 US \$. Србија без АП је у истој години остварила друштвени производ у износу од 12.169.000.000 US \$ или по 1 (једном) становнику износ од 2.096 US \$. Значи, Војводина је у години која је претходила укидању аутономних права имала друштвени производ већи по једном становнику за 50% од Србије без АП. При истом нивоу губитака друштвеног производа, за време десетогодишњих ратова и санкција, у Војводини је изгубљено 50% више друштвеног производа него у Србији“.¹⁵³

¹⁵² Степанов, Радивој, Исто, стр.14.

¹⁵³ Комшић, Јово, исто, стр.92-93, према истраживању Форум V-21, Документ о Војводини 1989. до 2000. године, Нови Сад, 2002, стр.4

Политичка и цивилна десница ревитализацију остварује с Антибирокуратском револуцијом из 1988. године, или, у нашој интерпретацији, а на основу свега претходно реченог, конзервативна стремљења са свим последицама свог политичког понашања артикулишу се доласком Милошевића на власт у Србији после чувене VIII седнице СК Србије. Њено оживљавање може се разумети и као последица разочарења друштвеним и политичким институцијама до тада и потребом за њиховим неминовним трансформацијама. У правном смислу, Устав из 1974. године дао је Војводини онај ниво самосталности који се назива „мала државност“, што је Војводини обезбеђивало свеколики друштвени и привредни развитак.¹⁵⁴ То ће у крајњој линији бити подлога за политичко деловање регионалних политичких странака и организација из раних 90-их година попут Лиге социјалдемократа Војводине, Реформске демократске странке Војводине, Свенационалног демократског фронта Војводине, Војвођанског клуба, Нове демократије Војводине. Устав из 1990. године у великој мери те облике државности Војводине поништава и у правном смислу представља пројекат стварања унитарне државе с високим ступњем централизације власти. С разумевањем Војводине као „северне Србије“ или „северне српске покрајине“ расте и улога политичке и грађанске деснице до тада маргинализоване. Њену активност можемо двојако разумети и као способност да пробуди и мобилише присутну озлојеђеност маса и као способност да ка будућности преобликује економске, друштвене, политичке и културне институције, али на новим правним и структуралним основама. Недовршени пројекат ће се завршити у ратовима а политичка и грађанска десница неће извући поуке у правцу преобликовања сопствених политичких програма. Чекаће се нова криза за њено доминантно деловање!

Правно уобличавање је, дакле, детерминисано укупним друштвеним променама с краја 80-их година. Јер, оно што је представљао Газиместан 1989. године није ништа друго до потреба за етнизацијом укупног простор с већинским српским живљем, па је за конзервативну десницу и било очекивано да на етничким основама сагледа и простор Војводине. Колективни идентитет нације северно од изгубљене „колевке српства“ ишао је руку под руку са нестајањем Југославије, где је „обележавање 600 година косовског пораза 1989. године, био (је) покушај националне хомогенизације у циљу централизације Србије и одржања свих Срба у СФРЈ којој је претио распад“.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Јанков, Драгомир, Војводина: подаци и чињенице, Нови сад, 2005, (интернет издање).

¹⁵⁵ Тодор Куљић, Анатомија деснице, Чигоја штампа, Београд, 2013, стр.103.

На матраци етнизације укупног простора Западног Балкана тражи се образац национализма који почива на једноставној схеми: вођа – сународници – непријатељ,¹⁵⁶ па зато и говоримо о етнизикованој демократији где се Србија прогласила земљом окрњеног суверенитета и неравноправности, а све то због претходног титоистичког поретка и његове „коминтерновско-аустроугарске завере против Срба и Србије“.¹⁵⁷ Рудиментирана грађанска опозиција овој схеми није могла нашкодити, па иако је она била најразвијенија у Војводини, установљени поредак је значио такву организацију власти где је нација изабрала себи деспота који је владао на начин да су институције система њему биле прилагођене. Моћ је била тамо где је био деспот.¹⁵⁸ Према томе, установљени поредак у основи је пропагирао идеју нације као уједињујућу за первертиран облик ауторитарне власти, којој је, у највећој мери, нацијом фасцинирана опозиција замерала неиспуњена очекивања и уверења да би она иста испунила. Услови за деловање политичке и грађанске деснице били су идеални. Захтеви за јединственом државом као кохерентним и административним и законским системом, испоручени су на режираним митинзима у Војводини у току 1988. године. Све је то била политичка предигра за правно уобличавање положаја Војводине у оквиру Републике Србије, у којој је идеја аутономије обезличена.

Комшић ће идеје аутономије кључних политичких актера из власти и опозиције свести на: „а) територијално-административне специфичности; б) институције локалне самоуправе и ц) локални оквир за решавање једног сегмента мањинских права и слобода, пре свега Мађара на северу Бачке“.¹⁵⁹

Мора се признати да идеји нације није претходила никаква присила и да је она општеприхваћена и то пре свега у противставу према дотадашњем комунистичком поретку. Суочили смо се били с идеолошком интеграцијом на бази десничарских

¹⁵⁶Александар Молнар, Народ, нација, раса, Београдски круг и АКАПИТ, Београд, 1997. Ово истраживање Александра Молнара у основи је имало за циљ трагање за извориштима национализма у Европи. Како су модерне ауторитарне нације производ ослобађања од феудално – монархијског поретка, тако постоје и три первертирана облика власти које аутор одређује као цезаристичка диктатура, револуционарна тиранија и демократски деспотизам. Обриси сва три облика власти присутни су у закаснелом процесу формирања нације у Србији.

¹⁵⁷Јован Комшић, Војвођанско питање, стр.94.

„Аутономија Војводине заснована на антисрпству с циљем дезинтеграције и потчињавања српског народа у Титовој Југославији, постала је данас реакционарно бирократско војводство. Краће: Социјалистичка Аутономна Покрајина Војводина` је само бирократско војводство. Од постојеће аутономије имају корист само садашња и будућа `евидентирани` бирократија“. Добрица Ћосић, цитирано према Јово Комшић, исто, стр.94

¹⁵⁸Овде се мисли на Слободана Милошевића који је био Председник Републике Србије у периоду 1990. – 1997.

¹⁵⁹Јован Комшић, Војвођанско питање, стр. 95.

политичких програма, где су романтичарске представе о српском народу и његовом прапостојању требале бити необорив доказ за успостављање државе као административне, правне, привредне и друштвене целине, која стоји спрам исто таквих целина других држава-нација у окружењу које јој желе наудити. Као да је стваран политичко – медијски амбијент глорификације рата.¹⁶⁰

Такав политички амбијент и друштвено пререструктурирање захтевало је и другачије правно уобличавање. Прво је, на основу тзв. Антибирокарске револуције, промењен Устав Социјалистичке Републике Србије, марта 1989. године, да би у септембру наредне године био донет Устав Републике Србије. Србија је централизована а Војводини је спуштен ниво аутономности. Како год, у Србији је направљен хибрид немодерне нације с елементима ауторитарног комунитаризма где се политичка заједница слободних, и једнаких држављана није ни могла замислити. У таквом амбијенту бележи се пораст национализма у свим етничким групама у Војводини. Етнонационални идентитети посебно међу Србима и Мађарима у Војводини повећавају и социокултурну дистанцу, што додатно војвођанску аутономију дезавуише на матрици непризнавања другости као услова сопственог личног и друштвеног обогаћивања.

Политичкоји грађанској десници из периода нашег истраживања тражимо корене у политичкој клими 90-их година прошлог века, где етнонационални идентитети чине камен темељац сопственог политичког деловања. Као што смо горе показали српска прадомовина или „колевка српства“, Косово, јесте „место сећања колективног идентитета српске нације“ у 90-им годинама, као што ће то бити Орашац 2004. године, где се место сећања за политичку десницу премешта на нововековно уместо на митско средњовековно поље. За политичку и грађанску десницу још од тог времена својствена је парадоксална ситуација. Она има инструменте спровођења своје конзервативне политике. Та политика, подложна критици од стране рудиментиране опозиције, не позива се на одговорност, или су позиви били неуспешни, и на крају ће бити срушена на улици од шаролике организације у ДОС-у која ће се распасти баш због истих оних стратегијских путева који су зацртани за време Милошевићеве власти. Тек, поновно дизање главе политичке и грађанске деснице наступиће некон убиства премијера Зорана Ђинђића 2003. године, а обележавање двестоте годишњице од Првог српског устанка 2004. године, имао је за циљ да „изнова ојача идентитет поразене, прогнане и у

¹⁶⁰Чуване је изјава из тог периода Председника Србије Слободана Милошевића да ако Срби не знају да раде зато знају да се бију.

свету стигматизоване нације у грађанском рату 1991-1995 и бомбардовању 1999. године“.¹⁶¹ Ако је ДОС све време желео водити политику *checks and balances*, доласком Војислава Коштунице на чело Владе¹⁶² чини се отворени политички заокрет у правцу отвореног промовисања конзервативних политичких погледа. Политички већ банкротирано српство покушава се оживети али у потпуној колизији с преовлађујућим друштвеним кретањима на глобалном нивоу, где се не разуме позиција једне мале државе на периферији капиталистичког система и где немодерно разумевање нације стоји у служби увећања сопствене моћи. Рефлексије тих догађаја на Војводину биле су вишезначајне. Тамо где доминира етнос и код већинског народа али и код националних мањина штити се национално, док оно што је пре тога било доминантно и надилазило национални ниво бива стигматизовано и бива разумевано као неповратно збивање. Војводина је имала све атрибуте наднационалне творевине, сада битно окрњене потребом конзервативних политичких елита за другачијим сагледавањем прошлости, што би у промењеној садашњости дало визију пожељне будућности. Донешени Устави, и онај из 1990. године и онај из 2006. године, уобличавају ту нову стварност, где се све оно што се претходно градило правно хоће дезавуисати а нова национализована стварност глорификовати. Војводина као простор и симбол једног интернационалног суживота, често сагледавана као „Југославија у малом“ еклатантан је пример десничарских организација и покрета за њеним преобликовањем, на истим основама на којима је уништена Друга Југославија, само с делимично другим националним ентитетима. Идеализовање национализма на простору Војводине од стране десничарских организација последица је и промењеног етничког пејзажа, као „производ“ грађанских ратова из 90-их година и пораза што их је Србија доживела. Етнички пејзаж је *prima facie* разумевања десничарских организација, јер, да се послужимо таутологијом, ако нема довољно припадника одређене националне скупине на неком подручју онда нема ни претпоставки за постојањем организација које би их представљале. Према попису из 2002. године, етнички састав АП Војводине је био следећи:

Етничка група	Број становника	Процент
1. Срби	1.321.807	65,05%
2. Мађари	290.207	14,28%

¹⁶¹Тодор Куљић, Анатомија деснице, стр.103.

¹⁶²Коштуница је био Премијер у периоду од 2004. до 2008. године.

3. Словаци	56.637	2,79%
4. Хрвати	56.546	2,78%
5. Југословени	49.881	2,45%
6. Црногорци	35.513	1,75%
7. Румуни	30.419	1,50%
8. Роми	29.057	1,43%
9. Буњевци	19.766	0,97%
10. Русини	15.626	0,77%
11. Македонци	11.785	0,58%
12. Остали	5.311	0,26%
13. Украјинци	4.635	0,23%
14. Муслимани	3.634	0,18%
15. Немци	3.154	0,16%
16. Словенци	2.005	0,10%
17. Албанци	1.695	0,08%
18. Бугари	1.658	0,08%
19. Чеси	1.648	0,08%
20. Руси	940	0,05%
21. Горанци	606	0,03%
22. Власи	101	0,00%
23. Бошњаци	417	0,02%
24. Непознато	23.774	1,17%
25. Регионална припадност	10.154	0,50%
26. Неизјашњени или неодређени	55.016	2,71%
27. УКУПНО	2.031.992	100%

Савим је јасно, на основу компаративног приступа с пописом из 1991. године, да је према националној припадности промењена структура становништва као последица миграционих кретања а она су последица свих горе наведених политичких и друштвених дешавања из 90-их година.

Дакле, према попису из 1991. године, у Војводини се изјаснило да живи 1.151.353 Срба, или 57,2%, Мађара 340.946 или 16,9%, Југословена 168.859 или 8,4%,

Хрвата 74.226 или 3,7%, Словака 63.941 или 3,2%, Црногораца 44.721 или 2,2%, Румуна 38.832 или 1,9%, Рома 24.895 или 1,2%, Буњеваца 21.552 или 1,1%, Русина 17.889 или 0,9%, Македонаца 16.641 или 0,8%, Муслимана 6.079 или 0,3%, Албанаца 2.959 или 0,2%, Словенаца 2.563 или 0,1%, Украјинаца 2.057 или 0,1%, Шокаца 1.866 или 0,1% и осталих 33.140 или 1,7% што према попису чини збир од 2.012.517 становника.

У односу на попис из 2002. године видимо код две највеће етничке групе знатне промене. Број оних који су се изјаснили као Срби повећао се за више од 170.000 људи, док се број оних који су се изјаснили као Мађари смањило за више од 50.000 људи. Несумњиво да приликом изјашњавања о националној припадности постоји и онај субјективни став где су припадници „губитничких“ националних групација прихватили да се изјасне као припадници већинске националне скупине из прагматичних разлога-потребом за успешном каријером и сигурношћу. Број Југословена смањен је за готово 120.000 а разлог је њихово опредељење ка другим националним заједницама. Смањење броја Мађара може се сматрати последицом њихове миграције ка земљи матици. За наше истраживање битно је тумачење да је попис из 2002. године показао тренд хомогенизације простора Војводине иако је простор Војводине и даље остао хетероген. О томе професор Душко Радосављевић пише следеће: „Срби представљају већину у 5 (пет) округа, док су у Северно-банатском и Северно-бачком округу Мађари у релативној већини. Срби су већина у 35 општина у Војводини, од тога само у две као релативна (Бач и Врбас). У 19 општина Срби чине преко 75% становништва (у Пећинцима 93,3%). У две општине, Бачки Петровац (67,2%) и Ковачица (41,2%), већину чине Словаци. У осам општина, већину чине Мађари, и то у две као релативна, те у шест општина као апсолутна већина. Највеће учешће у становништву, Мађари имају у општинама Кањижа (86,75%) и Сента (80,60%). Од 1991. године, значајно је повећан број општина у којима су Срби имали више од 75% укупног становништва – са 7 на 19. Истовремено је повећан и број општина у којима су Срби имали изразиту већину (преко 85%), с једне на седам општина. Када говоримо о Мађарима и Словацима, њихово учешће у становништву општина где чине већинско становништво је смањено у свим општинама.“¹⁶³

Демографски подаци потврђују она доминантна социјална кретања која по логици ствари детерминишу политичка. Хомогенизација по етничком принципу јесте

¹⁶³ Душко Радосављевић, О Војводини 2000-2014: Пачворк, Војвођанска политиколошка асоцијација, Нови Сад, 2014, стр. 57.

одскачна даска за деловање десничарских организација и територијално преуређење на етничком принципу само је логичан наставак те политичке амбиције. Сада етнонационални идентитети, етничке предрасуде, национална дистанца, постају доминантна обележја Војвођана. Српски и мађарски национализам као најутицајнији у форми идеологија код политичке и грађанске деснице игра кључну улогу у одређивању једне националне скупине у односу према другој. Том национализму погодује и ситуација где је Србија још увек „недовршена држава“, где се не може недвосмислено идентификовати јавна власт, где „постоји узурпација неких облика јавне власти од стране група које користе државни апарат за промоцију својих парцијалних интереса“¹⁶⁴, где су дугорочни континуитети дисконтинуитета, где су се и региони и аутономна подручја и померала и нестајала и где је правно уобличавање пре било *postfestum* историјских догађаја него својство заједнице да дугорочно уобличи сопствене норме понашања. Према томе, оваква ситуација јесте оптимална за деловање конзервативних снага и самим тим политичке и грађанске деснице, и тај конзервативизам јесте генерално основна карактеристика овог поднебља. Подручје Војводине свакако да је лавирало између различитих утицајних политичких актера кроз историју и свакако да је у истраживаном периоду отворен простор да се након периода аутократске власти у Србији афирмишу модерни политички односи, али оптерћеност политичким дешавањима из 90-их година рефлектовала се и на етничке односе у Војводини, и у тим односима политичка и грађанска десница тражиће простор за сопствено егзистирање.

Хоћемо такође да покажемо да код политичких партија и власти и опозиције, без обзира на идеолошку легитимацију, није релевантан однос према аутономији Војводине, колико је кључан однос разумевање њене унутрашње структуре. У том погледу постоји јасна разлика између конзервативне деснице и мањинских либералних партија и удружења. Док је у другој половини 90-их година партијско-државни ганг¹⁶⁵ од Слободана Милошевића правио миротворачку икону, иако је он био персонификација ауторитарне конзервативне власти, с тзв. демократским променама из 2000. године суочавамо се с прикривеним конзервативизмом чак и код оних носилаца

¹⁶⁴Радивој Степанов, *Политикон*, стр.29.

¹⁶⁵Слободан Инић, Персонификација система обмане и лажи, *Наша борба*, 20.јул 1997.

јавних функција који се декларативно желе дистанцирати од времена Милошевићеве власти а који латентно баштине политичке вредности конзервативног карактера. Дакле, заступници ове идеологије не противе се њој као таквој већ њеним носиоцима који немају капацитета да исту изнесу до краја!

На претходним страницама изнет социолошки дискурс намеравамо допунити политиколошким дискурсом, с амбицијом партијског дистингвирања на оси оних који се декларативно опредељују за политичку десницу и екстремну десницу од либералних и лево оријентисаних странака.

5.1 Цивилна и политичка десница у Војводини 2000-2012

Преовлађујући социолошки дискурс на претходним страницама третирао је српски партијско-државни корпус из 90-их година као примарно конзервативан с рудиментираном грађанском и либералном опозицијом. Како год покушавали да разумемо жустрину политичких процеса у Србији, морамо их ставити у контекст трајнијих структуралних односа. Носиоци партијских функција, као политички гладијатори у персонализованом разумевању политике, таргетирани су као носиоци одређених идеологија, иако је њихово политичко понашање често било у колизији са идеологијом коју су заступали. Фрагментираност политичке сцене отуда се пре може разумети као политичка амбиција лидера и олигархијског језгра око њега за јавним политичким утицајем, уколико је он изгубљен у партији у којој је био пре оснивања нове, или у амбицији за сопственом политичком промоцијом али на идејама које су већ промовисане у програмима партија које су дуже присутне на политичком пољу Србије и у нашем случају Војводине. Али и партијске лидере и партијске програме морамо ставити у трајније друштвене и политичке структуре. Јер и нестабилне партијске идентификације грађана, као друга страна политичке мапе, дају се разумети у оквиру трајне друштвене структуре која тежи или друштвеној модернизацији или друштвеној ретрадиционализацији разумеваној као конзервативизам.

Ово истраживање, свакако да ће потенцирати оне програмске нијансе толико битне за политичко промишљање на које се често остаје имун а које у великој мери могу трасирати пут друштву. Биполарна политичка подела краја 2000. године на присталице ДОС-а и присталице ауторитарног државно-партијског система из 90-их, где су први легитимни креатори нових политичких односа, унеколико је представљала

дисконтинуитет у односу на претходну ауторитарну власт. ДОС-ова власт била је више наклонена демократским процедурама и успостављању демократских институција у односу на партијско-државну политичку сцену 90-их, али је садржајно, у социјалној структури, учинила тек пужеве кораке напред. Ти пужеви кораци напред ка модернизацији друштва нису имали препреке само због хибридног карактера коалиције, већ и због неспремности друштва да прихвати модернизацијске токове и друштвено-политичке вредности савремених друштвено-политичких заједница. То ће отворити простор за деловање политичке деснице и свих оних политичких групација чије је декларативно залагање било у колизији са латентним политичким понашањем. Политичка мимикрија, толико карактеристична за ово поднебље, где је политичко подилажење најширим друштвеним групацијама неспремним да прихвате нове обрасце и вредности пре свега западних друштава *mainstream* политичког деловања, у служби је политичког прагматизма и потребе за партиципацијом у власти. Тиме је дух конзервативизма не само опстајао већ је на одређени начин и негован чак и од оних за које би се веровало да су носиоци грађанских идеја.

Али, колико год десни простор био флуидан и широк и колико год га користили из прагматичних разлога, он захтева да се лоцирају његови главни играчи. Ово тим пре, јер је 90-их година постојала потреба за потпуном контролом друштва од стране једне партије и преузимање вредности деснице било је у складу са идеологијом национализма, па су у том циљу коришћени сви институционални капацитети друштва. Милошевићев режим је за ту сврху максимално користио моћ Државне безбедности која је делила политичке странке чинећи их малим и безначајним.

Од релевантних политичких странака деснице које су деловале у Војводини и представљале већински народ издвајају се: Демократска странка Србије, Српска радикална странка и Српски покрет обнове. На позицији умерене деснице себе сврстава и Г17 плус али је то позиционирање дискутабилно у односу на баштињене политичке вредности. Оно што им је заједничко јесте афирмација приватне својине и неолибералне капиталистичке привреде која се сматра безалтернативном.

Демократска странка Србије настала је током 1992. године издвајањем из Демократске странке јер је национално питање сматрала најважнијим питањем политичког деловања. Онај блок из 90-их година који се може назвати националнопатриотска коалиција и којег су чинили СПС-ЈУЛ-СРС а који је владао од

1997. до 2000. године, градио је сопствени политички идентитет на националистичком миту о „изабраном народу“, о „обећаној земљи“, уосталом, као што су и у другим земљама на сличним митовима грађени национални идентитети, с циљем да у хаотичном стању друштва кроз етничко братство и националну заједницу формира нову државну заједницу. На тој матрици и Демократска странка Србије се легитимише као „конзервативна странка десног центра“ како пише у програму из тог времена. За наше истраживање од круцијалног значаја јесте да Демократска странка Србије након 2000. године покушава на рационалним основама да гради политичке односе, иако је сопствено политичко деловање оптеретила националистичким митовима и следствено томе стереотипима према другом често схваћеним као непријатељем. На народном заједништву као миту гради се политички програм с тежњом подилажења људским потребама за сигурношћу и хармонијом, а све то у супротности је с преовлађујућом неолибералном идеологијом и потребама мултинационалног капитала који се такође безалтернативно прихвата. Из програмских докумената експлицитно се као непријатељ не назире етнички други колико идеолошки други, пре свега комунисти, према којима се жели направити дисконтинуитет. Иако су оптимистичка веровања, као Карла Манхајма, о расту „политичког знања“ као процесу који сужава “ирационални маневарски простор”,¹⁶⁶ сматрамо да су митови и на њима засноване предрасуде и стереотипи незаменљива оруђа политичког деловања. За конзервативну десницу а и за оне снаге које су поражене на изборима из 2000. године, за које смо такође констатовали да припадају domeћем конзервативизму без обзира на опречну политичку легитимацију, избор Војислава Коштунице за председника СРЈ требало је да представља делегитимацију политичког поретка који је у много чему депривисао подручје Западног Балкана стандардима развијене демократске културе. Било је уврежено мишљење да је Коштуница идеална спона за помирење „српске народне традиције с принципима међународне заједнице”.¹⁶⁷ Оно што је било важно за конзервативну десницу коју представља Демократска странка Србије јесте да митове о „изабраном народу“ и „обећаној земљи“ треба разумети примерено садашњем времену, с нагласком правног уобличавања националних претензија за територијалном организацијом. У заштити националних интереса и обезбеђивања националног суверенитета Демократска странка Србије се залагала за развијање институција које се сматрају суштинским за националну државу. Због легитимне сопствене позиције те

¹⁶⁶Карл Манхајм, Идеологија и утопија, Београд, Нолит, 1968, стр. 140

¹⁶⁷Миша Ђурковић, Нова српска политичка мисао, стр. 136.

институције се приказују као општељудске. Илустрацију горњих становишта изнећемо преко програмских докумената и изјава носилаца идеологије ДСС. У програмском документу странке из 2007. године насловљеном Национална политика, износе се становишта која имају и митске идеје о припадности, величини и значају нације, где је природно и сваки човек део нечег јединственог и силног.

Уверени да су програмски и национални циљеви наше Странке истоветни са историјским тежњама српског народа, ма где он живео, залажемо се за његово пуно културно, економско и духовно јединство. Сматрамо да је превазилажење разлика које су под одређеним историјским околностима настале међу различитим деловима српског народа један од основних задатака наше националне политике.

Државни суверенитет је за Демократску странку Србије неотуђив на целој територији Србије. Ниједан део државне територије не може се отуђити од државне целине, као што се не може ни разменити са другом државом, без пристанка становништва на целој територији Србије.¹⁶⁸

Из ове митологије и историјско виђење политичких институција од стране првог носиоца и лидера ДСС Војислава Коштунице изгледа овако:

Србија је освајала независност у формалноправном смислу речи корак по корак, али оно што су устаници, вође и народ имали пред собом пре два века, када је процес освајања независности започео, нису били ни остаци, ни крхотине државних установа, већ само свест, често и нејасна, да је усред борби требало увести чврст, на праву утемељен ред. Тај ред подразумевао је и изградњу институција и поделу власти међу њима и најзад постепено изједначавање свих и свакога пред законом, стварање правне државе.¹⁶⁹

Кохерентност горе наведених ставова има и своје поентирање на нивоу Војводине:

Противуставно је одређење Војводине као регије у првом члану статута. А то је урађено да би се унеле и друге противуставне одредбе, рецимо да Војводина отвара представништва у иностранству и склапа међурегионалне споразуме без сагласности Владе. Уставна одредба о референдуму је кривотворена у статуту тако што је избрисан први став. То је посебно опасно и противуставно, јер омогућава тумачење да

¹⁶⁸Видети:<http://www.dssns.rs/dokumenti/>

¹⁶⁹Радош Љушић, Љубодраг Димић, Владе Србије 1805-2005, Завод за уџбенике, Београд, 2005, предговор Војислав Коштуница

Војводина има свој засебан територијални интегритет у односу на Србију. У статуту се налазе и противуставне одредбе попут представништва у Бриселу, латиничног писма, привременог уређивања надлежности, одређивања територије Војводине (географске области Срем, Банат и Бачка), начина организовања извршне власти по коме Извршно веће постаје влада са министарствима, ВАНУ, мешовите комисије за уређивање међусобних односа републичких и покрајинских органа. Противуставна и правно бесмислена је одредба закона да ће се у поступку доношења свих других закона водити рачуна о достигнутом нивоу права грађана на покрајинску аутономију. Ово је урађено да би се сепаратистима противуставно загарантовало да оне надлежности које данашња влада преноси на Војводину неће моћи да се променом закона врате Србији. Ово су само неке од противуставних одредби.¹⁷⁰

Иако у поменутим ставовима израженим у програмским опредељењима странке нема експлицитних стереотипа, има митологије из које се основано развијају ставови који пружају отпор мењању, или у чешћој форми, промењене друштвене околности прилагођавају њима. Дакле, идеја о потпуном културном, економском и духовном јединству не само да је основа национализма који безначајном појединцу даје сигурност, већ је потпуно сагласна с цивилизацијским донетима демократског развоја који у правној држави Србије из XIX века и ваљда трипартитној подели власти који је у њој постојао, и види Србију у породици развијених демократских држава. Поентира се у односу на Војводину предрасудама које имају више конативну а мање емотивну компонентус изразитим обликом националне везаности где је највиши акт Републике Србије – Устав, ништа друго до правни израз високо развијене националне свести који не допушта тумечење нових околности ван националне матрице. Истина, у ставовима ДСС истраживач није нашао и оне који ће српску нацију сматрати супериорном у односу на друге нације, али ће их наћи у ставовима других десничарских организација и показати да њихово величање сопствене нације као изузетне и супериорне, која негује вредности које су супериорније вредностима других нација, у бити и није ништа друго до етноцентрички национализам или националистички шовинизам.¹⁷¹ Етноцентрички национализам присутнији је код екстремне деснице јер су носиоци екстремних ставова по правилу мање образовани а самим тим и више склони да оцене и особине других народа сагледавају у једноставним категоријама, и те су оцене емоционално засићене.

¹⁷⁰Интервју Војислава Коштунице, ПРЕСС, 10.11.2009.

¹⁷¹Никола Рот, Основи социјалне психологије, Завод за уџбенике, Београд, 2014, стр.494.

Када у програмском документу говоре о потреби превазилажења разлика које постоје међу различитим деловима српског народа, да се наслутити иако није експлицитно изражено да је то амбиција изједначавања преко културе. Ова предрасуда својатања и националног укорееивања значајних личности коси се и с могућим духовним утицајем који су имали, а и са сопственим колективним осећајем. Јер, припадник једног поднебља може се осећати и као Војвођанин, Србин или Европејац и све то скупа, а не везивати мистички своју припадност за „крв и тло“.

Ипак, овде је доминантан политиколошки дискурс који претпоставља да једна организација са својим системом политичких вредности не може ни постојати а ни опстати, уколико исте не промовише на политичком пољу и уколико их путем конкуренције не наметне једној заједници. Политичке вредности, дакле, држе присталице једне организације на окупу и они их покушавају наметнути заједници у којој делују. Као што смо у назнакама и показали а у наставку истраживања ћемо посебно истаћи, етнички стереотипи као „предрасудне концепције стварности отпорне на промене“ играју код политичке деснице важну улогу у окупљању присталица и задобијању поверења бирача. То је можда и основни разлог на садржајном нивоу што, у периоду истраживања, Демократска странка Србије није постала стожерна странка од националног значаја с развијеном инфраструктуром и елитом, што чини њен кључни парадокс: „то би требало да буде народњачка странка, која, истовремено, не покушава стварно да уђе у народ и да развије инфраструктуру и све аспекте своје организације.“¹⁷²

Српска радикална странка своје деловање у Војводини базира на националној искључивости па се у односу на тај критеријум може сврстати у екстремну десницу. Етнички стереотипи играју кључну улогу у политичком профилисању странке.¹⁷³ Битна одлика по којој је странка смештена на крајње десној политичкој позицији јесте и њено повезивање 90-их година са странкама радикалне деснице у Европи као што су Ле Пенов Национални фронт и Либерално-демократска странка Владимира Жириновског. Програмско опредељење странке речитије говори о централном проблему нашег истраживања на подручју Војводине од било ког другог писаног документа који би био изложен анализи:

¹⁷²Миша Ђурковић, *Идеологија и политичке странке*, ФПН, Институт друштвених наука, Београд, 2007, стр.188.

¹⁷³Српска радикална странка је типична лидерска странка у којој је Војислав Шешељ „алфа и омега“ њеног деловања. Настала је „под сумњивим околностима спајањем Српског четничког покрета и остатка од ДБ-а разбијене Народне радикалне странке“.

Циљ Српске радикалне странке је уједињење целокупног српског народа и образовање државне заједнице на комплетној српској националној територији, која ће обухватити Србију, Црну Гору, Републику Српску и Републику Српску Крајину. Жеља српских радикала је да се та јединствена српска држава назове Велика Србија, да буде демократски уређена, с либералном тржишном привредом, модерним правним поретком и развијеном социјалном заштитом.

Сасвим је белодано показано да идеје странке од оснивања остају исте и изражавају потребу „крви и тла“ или да припадници једног народа живе у омеђеној националној држави с јасним реперкусијама према припадницима других националних заједница. Мало даље се каже:

Јединство српског народа, у циљу што комплетније и квалитетније реализације националних циљева, најбоље се постиже дефинисањем јединственог српског националног програма на чему се морају ангажовати најумније снаге српског народа и под покровитељством државе.

Иста идеја „крви и тла“ односи се и на најумније снаге српског народа без обзира на њихову потребу превазилажења националних граница, а следствено томе разуме се и држава која одузима право на посебност њених делова у нашем случају Војводине:

Унитарна држава је много рационалнија, ефикаснија и јефтинија од федералне.

Следствено томе и националне мањине се посматрају из перспективе „суптилно“ ограничених права.

У нашој земљи питање заштите права националних мањина је посебно актуелно. Нажалост, захваљујући комунистичком систему и једнопартијској тоталитарној држави, у претходних 50 година представници већинског народа били су угрожени, а припадници националних мањина повлашћени и привилеговани, посебно они који су учествовали у власти или јој били блиски по рођачкој и клановској линији. У складу с тим, а поштујући принцип приватне иницијативе дозволили бисмо потпуно слободну изградњу школа, универзитета и информативних кућа за припаднике националних мањина, али средства не би била обезбеђивана из државне касе, већ би сами, према могућностима, морали да приступе изградњи, оснивању и отварању поменутих институција.¹⁷⁴

¹⁷⁴<http://www.srpskaradikalnastranka.org.rs/wp-content/uploads/2015/04/SRSprogram.pdf>

Идеологија крајњег национализма овде је у обланди „принципа приватне иницијативе“ који „дозвољава“ (курзив Г.К.) слободу очувања културног идентитета националних мањина али без државне помоћи. Дискурс непријатељства само је споља усмерен ка комунистичком систему који је наводно угрозио већински народ али је примарно усмерен ка националним мањинама. За СРС су карактеристична одређена обележја која организацију чине знатно сложенијом. Облици понашања у самој организацији како њених челника, па ако хоћемо и првог човека организације, тако и самог чланства, говоре о постојању „вредносно-афективних тенденција, што увјетује оправданост увођења појма `синдром`“.¹⁷⁵ Како то запажа и М. Звонаревић, синдром има четири међусобно повезане и условљене особине: инфериорност, грандоманија, прогањање и агресивност. Како је инфериорност осећај мање вредности, окупљање чини да се појединац идентификује с нечим што је изнад њега, па се грандоманија очитује у виђењу српске нације као супериорне, где је извор рационализације за властито понашање сагледавање сопствене позиције као угрожене с обзиром на ресурсе богатства којима располажемо, па је логична агресивност која се испољава према идеолошки другима али и као агресивност према националним мањинама и групама, а парадокс је да се она често „превентивно“ испољава. У мултинационалној средини каква је Војводина агресивност према припадницима националних мањина, као на пр. према Хрватима 90-их година, коју су испољавали припадници СРС уз све „спољне окидаче“ које је условила укупна политичка клима, има свој основ, мислимо, и у ономе што смо горе назвали синдромом.

На овом месту показујемо да стереотипно мишљење и понашање вуче своје корене и из националних митова. Такав је и мит о спасењу и о спаситељу који је резервисан и за СРС и за њеног лидера Војислава Шешеља. Он треба да врати достојанство српском народу које је ваљда изгубљено у комунистичком добу, сматрају радикали, а сада је угрожено од стране националних мањина које живе у Војводини. Зато што митове сматрамо окосницом стереотипног мишљења и зато што су репрезентативни носиоци код већинског народа представници СРС, сматрамо умесним навести сличне митове и код Мађара, највеће националне заједнице у Војводини.¹⁷⁶

¹⁷⁵Иван Шибер, Основи политичке психологије, Политичка култура, Загреб, 1998, стр. 113.

¹⁷⁶ Мит о „изабраном народу“, о „обећаној земљи“ и „обећаном спасењу“ настао на религијској традицији преко носилаца националистичких идеологија требао је наћи своје место код разних народа допирући до срца најширих слојева који су били његови најстраственији носиоци. Контроверза о пореклу Мађара беснела је током целог XIX века. Било је популарно веровање да су Мађари повезани са Хунима. Било је научника који су тражили мађарске претке код Ирачана и Хазара. Ипак у XX веку доминантна се показала легенда о Чаби где је „мит о прецима“ нудио ослонац „миту о изабраном народу“ стабилизујући

Сем спаситеља из далеке прошлости, ствараоци митова национализма су сазнања о некадашњим царствима претакали у савремене митове, у којима је васкрс некадашњег царства истинско национално спасење. У програму СРС то се не види јер се не позива на средњовековно наслеђе Србије, али се ново „царство“ разуме примерено новонасталој националној заступљености на просторима Друге Југославије. У односу на истраживани временски интервал постоји еволуција. Мит о „изабраном народу“ свакако је у служби националистичке идеологије и посебно је истицан 90-их година. Овај мит веома је значајан јер одговара изнетим одредницама „синдрома“, где се апостофира посебност и величина једног народа, толико битне када се он нађе изолован под Милошевићевим режимом и где се председник СРС третира као омиљени опозиционар јер на истој матрици гради сопствену идеологију. Митови су, дакле, играли важну улогу у креирању политичких погледа и саобразно томе производили стереотипно мишљење.

Српски покрет обнове у сопственом програмском опредељењу себе сагледава на следећи начин:

Српски покрет обнове (СПО) основан је 14. марта 1990. у Београду, а за председника је изабран књижевник Вук Драшковић.

Оснивачка програмска декларација била је екстремни српски национални изазов екстремним националним програмима других у тадашњој Југославији (подвукао Г.К.), а пре свега антијугословенском и антисрпском екстремизму у Хрватској.

Убрзо по оснивању СПО, Драшковић и већина у странци одустају од политике „на љуту рану љуту траву“, од политике утука на утук, и залажу се за компромисе и споразумевање, како би се очувала макар и конфедерална Југославија или како би, буде ли то немогуће, распад заједничке државе био за преговарачким столом, а не на бојном пољу, уз мржњу и несрећу свих. У самом врху Странке, неки су се одлучно успротивили курсу компромиса с „историјским српским непријатељима“, што ће довести до раскола у СПО и (8. јуна 1990.) искључења из странке њеног тврдог

етничко братство и националну заједницу. Чаба је био један од двојице Атилиних синова. У непрегледним равницама Азије живела су храбра племена Хуни и Мађари, каже легенда. Како су се Хуни одвојили од Мађара у потрази за бољим животом и како су имали спаситеља у лику Атילה, након његове смрти, истог су нашли у Атилином сину Чаби који се вратио у Азију и затражио помоћ од Мађара, а Хунима је обећао: „Живи или мртви притећи ћемо вам у помоћ ако се нађете у опасности“. Овакве народне приче као најстарија складишта народног сећања чувају дух заједништва толико неопходан једној националној заједници, али и производе стереотипно мишљење које за исту заједницу може бити погубно. Можда као бизарну илустрацију можемо навести да Мађари дају својој деци име Атילה, за разлику од других континенталних народа код којих име буди ружне асоцијације.

мањинског крила, које ће, почетком 1991, кад је у Југославији проговорило и оружје, прерасти у Српску радикалну странку.

Тај раскол је обележио последњу и трагичну деценију XX века у српској политици, као сукоб две непомирљиве националне стратегије. Једне, која је уживала подршку председника Србије Слободана Милошевића и његовог режима, пропагирајући да се „Србија брани у Книну“ и да су њене западне границе код Карловца, Огулина, Карлобага и Вировитице. И друге, коју је представљао СПО, са супротним начелом да се „Книн брани у Београду“ и да ће Србија бити велика и снажна онолико колико буде демократска и у сарадњи, а не у сукобу, са суседима, Европом и водећим државама света.

Победу ће у годинама рата однети политика сукоба Србије и Срба са свима, а Срби и Србија платиће трагичну цену таквом „патриотизму“ који ће, после крвавог распада Југославије, милиона избеглица и стотина хиљада мртвих и рањених на свим странама, српски народ оставити расутим у неколико држава разбијене заједничке државе, а Србију саму учинити и метом НАТО бомбардовања на самом крају XX века

Тај „патриотизам“ је у поразе преокренуо и велике победе Србије на почетку XX столећа, у два балканска и у Првом светском рату, а српски народ, жртву геноцида у Другом светском рату, у очима света представио као народ ратних злочинаца.

Историјска је заслуга СПО што се, снажније од иког у Србији и у српском народу, у тој трагичној деценији супротстављао наказном српском национализму и патриотизму, подносећи због тога и највеће жртве. Десетине чланова СПО режим је убио, хиљаде њих су хапшени и зостављани, а десетине хиљада биле су принуђене да оду из Србије. Хапшени су и били изложени полицијској тортури и председник СПО и његова супруга Даница.

При једном од покушаја убиства председника СПО, 3. октобра 1999. године, убијена су четворица његових најближих сарадника: Веселин Бошковић, Звонко Осмајлић, Драган Вушуровић и Вучко Ракочевић. У поновљеном атентату, 15. јуна 2000, у Будви, председник СПО је рањен и онемогућен да води Странку у завршници борбе против терористичког режима.

СПО је предводио све антирежимске протесте: и Девети март 1991, и Видовдански сабор 1992, и Јунске демонстрације 1993, и тромесечне протесте 1996. и 1997, и народни бунт од априла до октобра 2000. године.

СПО је био покретач и стожер свих антирежимских коалиција опозиционих странака: и Депоса и Заједно и коалиције ДОС.

СПО је себе целога узигао у борбу против антинационалног, антидемократског и терористичког поретка Слободана Милошевића и у победу над тим Поретком зла. Савезници СПО у тој борби били су, нажалост, често, и савезници Милошевићевог режима у разбијању и сатанизовању СПО, са циљем његове политичке маргинализације, што су и успели после будванског атентата на Вука Драшковића, у самој завршници победе над Милошевићем.

СПО је први у комунистичкој Србији и Југославији развио српску националну тробојку без петокраке и са немањићким грбом на њој, и први је запевао забрањену химну „Боже правде“.

СПО је први узигао три растављена прста, која су прерасла у национални поздрав.

СПО је скинуо комунистичку анатему са генерала Драгољуба Драже Михаиловића и његове антифашистичке гериле, а Равну Гору учинио планином националног ходочашића.

СПО је разобличио пирамиду државног тероризма у Србији, на чијем врху су били шеф државе и Служба државне безбедности, а у подножју убице из државне јединице основане да убија мете шефа државе и његове тајне полиције.

СПО је више него иједна друга странка у Србији мењао себе самога. Од екстремне националне деснице, у данима свог рођења, Странка се померала ка десном центру и принципима савремене Европе, не одричући се националног и усвајајући грађанско, либерално и глобално.¹⁷⁷

Представљајући се као странка десног центра у уводном делу програмског документа емфатично насловљеног „Ко смо ми“, поред конгломерата неконзистентних политичких ставова, износе се и неистине. Не само да су учествовали у власти града Београда у периоду од 1998. до 2000. године, уз помоћ њима омражених социјалиста, већ при потписивању Споразума о заједничком деловању опозиције од 19. јануара 2000. године,¹⁷⁸ није било СПО, што се уврежило као мишљење о политичком самоубиству, једне, испоставиће се, странке која сопствено политичко деловање саображава деловању њеног председника Вука Драшковића и његове супруге Данице. Поједностављено, лидерска странка без јасних и доследних политичких ставова. Али из перспективе нашег предмета истраживања од другоразредног је значаја програмска неконзистентност странке, колико је важан став да је „СПО више него и једна друга странка у Србији мењао самог себе. Од екстремне националне деснице... ка десном центру“. Проблем сагледавамо и као могућност да се странка користи етничким стереотипима уколико то захтева политички тренутак или „окретање странке како ветар дува“, уколико је то пробитачно за челнике странке. Када се у програмском документу СПО износе ставови који од првог до последњег слова желе да нагласе посебност организације у односу на друге политичке партије – *СПО је предводио, СПО је био покретач, СПО је целога себе узидео, СПО је први у комунистичкој Србији, СПО је први, итд* – онда се у тој посебности жели истаћи потреба да „кроз легитимацију веровања, очекивања и самоиспуњујућих прогноза“¹⁷⁹ према другима испољимо онакве сумње које их делегитимишу у односу на прокламоване циљеве, просто зато јер нису први. Зато програмски документ потенцира ексклузивитет организације и зато се другост и као идеологија, или политичка организација, или национална заједница, разуме или као следбеничко понашање или као опортуно а тиме и поражавајуће за

¹⁷⁷<http://www.spons.rs>

¹⁷⁸Милан Милошевић, Време, бр.474

¹⁷⁹Руперт Браун, Групни процеси, динамика унутар и између група, фотокопирано издање за интерну употребу.

заједницу. Како год тумачили политички програм СПО са стереотипима које негује, оно може, колико год да је крхко, имати подлогу у социјалној и политичкој реалности. Отуда програмски и политички преображај детерминисан укупним политичким пољем сагледаним из птичије перспективе.

Остатком десног политичког простора преовладавају радикалне и екстремне десне организације. На овом месту истаћемо оне које представљају већински народ, а потом и десне организације и радикално десне које представљају националне мањине у Војводини.

5.2 Екстремне десничарске организације

Прва одлика екстремно десних организације јесте њихова експанзија након 2000. године, што се може тумачити и као њихово институционално уобличавање које није било у толикој мери присутно пре тога. Више од тога, морају се пронаћи дубљи социјално – политички разлози њиховог „бујања“, или још одређеније, који је то социјално – политички склоп условио пораст десног екстремизма, да бисмо могли одговорити да те тенденције нису непоновљива дешавања, већ процеси који се у сличним друштвено – политичким склоповима понављају. Како је овде преовлађујући политиколошки дискурс, експанзију десног екстремизма повезујемо са „новом“ денацификованом идеологијом након 2000. године, где за њеног носиоца одређујемо Демократску странку. Оне умерено десне организације које смо горе представили као што су Демократска странка Србије и Српски покрет обнове, нису успеле у истраживаном периоду да понуде јасну алтернативу ни у профилисању умерених идеја деснице, нити на политичке догађаје да одговоре с јасних идеолошких позиција, а и сами њихови носиоци били су недорасли суочавању с политичким изазовима.

Изгледа парадоксално, али за политичку десницу, и ратови 90-их, и бомбардовање Србије, и осујећивање грађанске опозиције имали су интегративне ефекте за њено деловање. Владајуће коалиције без обзира на супротне легитимацијске основе биле су у основи конзервативне и десничарске.

Промене из 2000. године показале су сву поларизованост српског друштва. У изборима за Веће грађана Савезне скупштине СРЈ коалиција ДОС је за нешто више од 100.000 гласова добила дотадашње конзервативне и националистичке снаге. Политички преображај тешко да је могао бити изведен на грађанским политичким вредностима, просто зато јер су поражене снаге располагале „капиталом“ који није био део

политичког иметка демократских снага – мржњом. Политичка амбиција која је прејудуцирала политичке анимозитете и ишла ка амортизацији политичке мржње, појавиће се у другом мандату председника Србије Бориса Тадића, од 2008. године. Мржња конзервативно – десничарских странака из 90-их година у коалицији с СПС-ом сада ће се перпетуирати у новом облику на матрици пожељних европских вредности али с истим непријатељским жаром према другом и другачијем. Сада није у оптицају враћање режима из 90-их, већ се глорификује патриотизам и спас Србије у непријатељству према онима који су наводно криминализовали земљу, погрешно извршили приватизацију и генерално упропастили све чега су се дотакли. Тиме у политичком понашању анахроне снаге задржавају исте обрасце понашање и, преко тога, истичу исте политичке циљеве али са сопственим ексклузивитетом за њихово достизање. Доминантна политичка групација била је неодлучна у кажњавању и искључењу из политичког живота компромитованих особа из 90-их година, с једне стране, а била је и погрешног уверења да се крајње конзервативно – десничарске странке могу „превести“ на демократску воденицу.

Битну одлику српског политичког миљеа одређују и персонални односи и утицај који у том смислу могу имати политичари, више као заступници привредних, војних или неких других центара моћи а мање као креатори политичких и укупних друштвених односа. Образац хомогеног друштва који почива на етничком принципу је идеолошка матрица екстремне деснице. Деконструисати идеолошке основе екстремне деснице у бити значи разоткрити ирационалне облике њеног деловања. На антрополошком нивоу посматрано, виолентност људи овог поднебља одлична је подлога за екстремне десничарске организације. То је ваљда и била премиса за констатацију Невена Цветићанина да је „гужва на десници већа него у аутобусима ГСП-а“.¹⁸⁰

Зато је на нивоу носиоца екстремне идеологије важно истаћи лакоћу њиховог уопштавања коју лепо илуструје Жарко Требјешанин: “Црнци су запалили`, `Јевреји су отели`, `Срби су поклали`, (су) судови засновани на предрасудама (где) су читави народи `лењи`, `глупи`, `подмукли` или `геноцидни`, а такви судови често воде до масовних злочина. Оваквим начином говора учвршћује се искључиви, племенски

¹⁸⁰Невен Цветићанин, О политичкој десници у Европи и Србији, Политика, 22.01.2004.

идентитет, који се гради на мржњи и нетрпељивости према оном `другом` и тако јача убилачки менталитет и формирају љути фанатици, ксенофоби и расисти.¹⁸¹

Радикална десница је идеолошки наследник фашизма и нацизма. Истини на вољу, иако често истичу да се одричу сваке везе с идеолошким прецима оличеним у фашизму и нацизму,¹⁸² постоје темељи који их нераскидиво вежу. У чланку „Радикалне идеолошко-политичке крајности савремене Србије“, Јово Бакић пише о особеностима десног екстремизма у Србији:

„1) крајњем расизму и/или национализму, а кадшто и клерикализму, тј. у тежњи да се оствари што већа држава расно, етнички или конфесионално заснована... овај циљ се често остварује под утицајем нетрпељивог уверења да је раса, конфесија или нација којој припадамо најбоља на кугли земаљској, те да је увек у праву ма шта њени припадници радили;

2) антисемитизму....

3) антиисламизму....

4) антилиберализму...

5) антисоцијализму, антианархизму и антикомунизму, јер су анархисти, социјалисти и комунисти као интернационалисти кадшто и космополити по дефиницији национални издајници;

6) хомофобији, при чему се хомосексуализам не сматра само неприродним, већ се заговара морални презир, правно санкционисање и физичко насиље према људима таквог сексуалног опредељења;

¹⁸¹ „Екстремисти су, по правилу, људи чије су потребе и жеље хронично осујећене. Изложени сталним животним стресовима (незапосленост, лош економски и социјални положај), они често постају нервозни, хронично незадовољни собом, уплашени и бесни. А овакво стање испуњено негативним, отровним и деструктивним емоцијама, често води нетрпељивости, мржњи и искаљивању гнева на маргиналним друштвеним групама (мањине, жене, деца, хомосексуалци). Личности које су несигурне, незадовољне својим животом, имају изразито осећање мање вредности и низак праг толеранције, пуне су потиснутог беса, те на најмању увреду реагују прекомерном агесијом. Екстремне политичке странке задовољавају ову човекову потребу за агресивношћу и деструктивношћу. Оне смишљено, плански подстичу код људи јављање агресивности, појачавају је и усмеравају у одеђеном правцу, како би се ова потреба задовољила на друштвено прихватљив начин. За екстремисте је типичан феномен померања агресивности (са право али недоступног извора фрустрације, на заменски, друштвено допуштени објект) и тражење `жртвеног јарца` (нека незаштићена група)“. Жарко Требјешанин, Политички екстремизам у Србији, 17. и 18.06.2006. године, Културни центар Зрењанин.

¹⁸² Тодор Куљић, Превладавање прошлости. Узроци и правци промене слике историја крајем XX века, Београд, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, стр. 124.

7) сексизму...

8) страху пред непознатим, страним и другачијим, тј. ксенофобији која рађа насиље, те се сходно томе често заговарају анти-усељеничке мере, насиље према усељеницима кадшто и националним мањинама, и милитаризам;

9) антиамериканизам...

10) непријатељство према глобализацијским процесима и међународним повезивањима...

11) проучавање фашистичких и десно-ауторитарних режима из прошлости како би се нашли узорци за будућност, при чему се Хитлер¹⁸³ и различити домаћи фашисти најчешће узимају за углед¹⁸⁴;

12) ауторитарности...

14) визији пожељног друштва која подразумева веома често једнорасна, једноконфесионална и једнонационална друштва.¹⁸⁵

Горе изнетим одредницама које би одликовале екстремну десницу у Србији немамо шта додати и зато је неопходно навести екстремне организације како бисмо

¹⁸³„Мама, ја сам нациста. Ниси, сине мој златни. Јесам мама, неки дан учланио сам се у нацистичку странку. Имам књижицу. То, лепи мој сине, није довољно да би неко био нациста. Мама, ја носим црну кошуљу и кукасти крст. Синчићу мој, то су само детињарије, а не нацизам. Али мама, неки дан изубијали смо неколико Јевреја. То не значи да си нациста. Мама, разбијали смо и спаљивали њихове радње. Чедо, то ће можда тек једног дана постати нацизам. Мама, почели смо и да их убијамо. Да душо, али нацизам је много више од тога. Мамице, освојили смо власт, донели законе против свих оних који нису наши. Поносу мамин, све је то далеко од нацизма. Мајчице, освојили смо скоро цео свет, бомбардујемо Лондон. Лепото мамина, све је то за похвалу, али ти не можеш појмити шта је све нацизам. Драга моја мајко, направили смо логоре у којима спаљујемо ниже расе, Јевреје, Словене и Цигане. Истребићемо их и владати светом. То се ви, душо, само играте, нацизам је нешто што ти још не можеш да схватиш. Знаш да је мајка аналитичар и да тачно зна шта је нацизам. То што ви радите није ни налик. Спавај и сањај како ћеш једног дана постати фирер, добри мој Адолфе.“ Томислав Дрвар, Сомбор, Објављено у листу Данас, 22.10.2007. пренето из Срећко Михајловић, Леви и десни екстремизам у Србији, у Идеологија и политичке странке у Србији, уредник Зоран Лутовац, ФПН, Институт друштвених наука, Фридрих Еберт Штифтунг, Београд, 2007, стр.196.

¹⁸⁴14.05.2015.године Виши суд у Београду рехабилитовао је команданта Краљевске војске у отаџбини Драгољуба Дражу Михајловића и вратио му грађанска права која су му била одузета у судском процесу из 1946. године. Истовремено су Српски либерални савет, Удружење политичких затвореника и жртава комунистичког режима и породица Недић поднели Захтев за рехабилитацију Милана Недића где ће покушати да оспоре Уредбу ФНРЈ којом је Милан Недић, без пресуде, проглашен за ратног злочинца. Милан Недић је био Председник српске Владе у периоду нацистичке окупације. Земљу је напустио крајем 1945. године, али је убрзо ухапшен у Аустрији и враћен у Југославију. Извршио је самоубиство 4. фебруара 1946. године под нерасветљеним околностима скоком са прозора истражног затвора.

¹⁸⁵Јово Бакић, Политички екстремизам у Србији, Културни центар Зрењанин, 17. И 18.06.2006. године.

разумели ирационално поље њиховог деловања. На подручју Србије и Војводине делују: *Удружење српски сабор Двери*, „*Свети Јустин Философ*“, *Српски народни покрет „Светозар Милетић*“, „*Национални строј*“, Удружење студената Правног факултета „*Номоканон*“, „*Крв и част*“, „*Расни националисти – расноналисти*“, удружење мађарске националне заједнице „*Омладински покрет 64 жупаније*“ (*XBM*), „*Ветерани Хонведа*“, те разне неформалне група окупљене око појединих часописа, интернет сајтова, навијачких организација.¹⁸⁶

Свакако да и између екстремних десничарских организација постоји несагласје и ривалство око идеја које не морају бити свима заједничке. Али у бити оне наведене одреднице за екстремну десницу важе за све организације и удружења. За наше поље истраживања важно је разумети амбицију екстремних десничара за етничким чишћењем већ постојећих националних држава од припадника мањинских етничких и конфесионалних заједница или за „освајање простора насељених припадницима исте народности у суседним државама, те њихово припајање матичној држави“.¹⁸⁷ Ова амбиција током мирног периода бива потиснута и тек кадшто изражена спорадичним насилним актима које спроводе они фрустрирајући појединци које смо описали цитирајући Жарка Требјешанина.

Пре 2000. године екстремно десне организације постоје као периферне групе у медијима присутне само по насилништву и злочинима, у већој мери, и скарадном понашању у мањој мери. Једна фракција Скинхеда је 1997. године убила малог Рома Душана Јовановића, док су навијачи ФК Рад 17. новембра 2000. године на смрт претукли глумца Драгана Максимовића на Зеленом венцу, у сред бела дана, изражавајући незадовољство поразом од ФК Обилић. Колико год су ове маргиналне групе биле насилне оне су пре 2000. године биле неорганизоване и о њима пре можемо говорити као о хулиганима изван политике, да би своје идеолошке погледе изоштрили с демократским променама из октобра 2000. године.

Да бисмо одредили да ли одређена организација припада десном екстремизму, морамо утврдити и неке друге критеријуме њиховог позиционирања о којима пише Тодор Куљић: „1. Екстремно десничарске партије које су се фашизовале у рату, 2. идејни центар сачињен од десних интелектуалаца који неутрализују и релативизују

¹⁸⁶ О *Отачаственном покрету Образ* и *Српском народном покрету „1389“* писали смо на претходним страницама па их на овом месту изостављамо из анализе.

¹⁸⁷ Јово Бакић, исто.

фашизам, тврдећи да га у нас нема, и 3. омладинска десно-екстремистичка подкултура коју карактерише шовинизам, расизам и мржња према свему што је етнички другачије.¹⁸⁸ У нашој интерпретацији то може бити и прављење разлике између естетизације национализма који се може одредити као патриотизам, којем је склона грађанска десница, чиме се он нормализује, и нечега што можемо назвати шовинизмом, мада је разлика између два облика његовог испољавања често замагљена. Дакле, на основу свега претходно реченог истичемо да су судови које доносе екстремне организације засновани без претходног проверавања њихове тачности. Покушаћемо то да илуструјемо ослањајући се на програмска одређења сваке од горе наведених екстремних организација.

Национални строј. Тајна неонацистичка организација која је основана у Србији 2004. године. Себе је дефинисала као „политичку организацију пропагандно – едукативног карактера, чији се поглед на свет заснива на идеји националне слободе, социјалне правде и расног идентитета“. Оснивач је био Игор Маринковић, док Уставни суд Србије није донео одлуку о забрани те групе. Члан Националног строја био је и Горан Давидовић Фирер, који се због неслагања са Маринковићем преселио у Италију. Међу мање активним је и Предраг Миловановић - Пеца Поп, који је имао важну организациону улогу у Строју. Познат је по томе што је као студент теологије, 2008. године прекинуо изложбу албанских уметника у Београду. Горан Давидовић Фирер је био студент историје из Новог Сада. Национални строј никада није уписан у регистар удружења или политичких партија, те је у суштини деловао као илегална организација. Републичко јавно тужилаштво је, 14. октобра 2008. године поднело Уставном суду Србије захтев за забрану Националног строја, јер се ради о „тајној политичкој странци (организацији), чије је деловање усмерено на изазивање расне и националне мржње“. Уставни суд је, на основу овога захтева, на седници од 2. јуна 2011. године, установио да он јесте тајно удружење које је забрањено одредбама члана 55. Устава Србије и сходно томе, забрањено је деловање ове организације као и ширење њених програмских циљева. Организација која званично никада није регистрована, забрањена је те 2011. године, па је убрзо након тога и угашен њихов веб-сајт. У програму ове организације који је био доступан истраживачу износе се ставови којима хоће да поврате „нашу земљу нашем народу и државу у којој ће Срби имати контролу над сопственом судбином, где ће личне потребе појединца служити општем добру српског

¹⁸⁸ Куљић, Тодор, Анатомија деснице, Чигоја, Београд, 2013., стр. 151.

народа. Слободан народ у слободној отаџбини рађа дух заједништва и националног достојанства“. Даље се захтева „уједнињење свих српских земаља, у јединствену српску националну државу“, па ако постоје окупиране територије које припадају српском народу, предлаже се, ни мање ни више него размена становништва. Фашистички елементи програма испољени су у Члану 5, где се каже да ће се залагати за државу у којој ће „основна начела бити национална слобода, социјална правда и *расно-биолошка заштита народа* (Г.К.)“. Противе се и вишепартијском парламентарном систему, те сматрају да је оно узрок народног самоубиства, које треба заменити „владавином народног представништва“. Када је реч о иностраној политици, сматрају да ће српска национална држава служити интересима „наше земље и народа, као и заједничком интересу беле Европе. Сматрамо да је вредност расе основа за европско јединство и унапређење евопске цивилизације“. Истичу веровање у биолошку неједнакост и међу појединцима и „међу расама“, где се додаје да су „физичке, менталне и моралне расне карактеристике наследне и непромењиве“.¹⁸⁹

Српски народни покрет „Наши“. У политичком програму ове организације Србију одређују као друштво могућности, које је фер у односу на све њене грађане. Намеравају да у потпуности подрже и охрабре независност и иницијативу сваког грађанина Србије, које је у складу са уставом и законом. „Успех сваког грађанина у животу треба да буде директна последица његовог талента, поштеног рада, *грађанског активизма* (Г.К.) и придржавања закона, насупрот- незаконитом богаћењу на рачун других, и на то треба гледати у друштву као на смртни грех, и овакви људи заслужују сваки вид друштвеног презира и адекватну казну“. Чини нам се да је ово прва крајње десничарска организација која у основама свог политичког програма не држи колективитет изнад појединца, већ грађанина ставља у центар политичког промишљања. Зато се они залажу да обнова српске државе почива на грађанину, те да његове физичке и интелектуалне напоре и креативни потенцијал треба ставити у служби државе“. Све оно што је на почетку политичког програма ове организације наведено, касније се коригује идеологијом у којој је „српско родољубље“ и домаћински поредак политичка платформа. За Београд сматрају да треба да буде четврти главни град Евроазијске уније. Под Евроазијском унијом, за коју сматрају да је тренутно у развоју и да је најављена од стране руске федерације, Белорусије и Казахстана, очекује се да концептуално и формално буде озваничена 2012. године, и да у том смислу Србија

¹⁸⁹ Десничарске организације и њихови програми, Хелсиншки одбор за људска права

треба да буде једна од „главних, светских, геополитичких и геоекономских центара“. У том смислу залажу се и за стратешка партнерства са Русијом и Кином.¹⁹⁰

Из овог горњег приказа екстремних организација које су у периоду нашег истраживања деловале и у Војводини, распознајемо оне битне црте крајњаштва или екстремизма, које се могу свести на:

1. *манихејско виђење света*: постоје само две војске: војска Добра и војска Зла; на челу прве војске су Они, а на челу друге Главни непријатељ; сви остали су само бедни сапутници у великој борби;

Срби су државотворан народ, да су због православне побожности и богатства српског језика и ћириличног писма одувек били ексклузивитет у друштвено-историјском развоју, који су на све могуће начине хтели да пониште, и шиптарски терористи, исламски фундаменталисти, усташе или НАТО окупатори, у њиховој интерпретацији, сасвим је свеједно.

2. *Онтолошка изузетност циља*: крајњи циљ борбе организација је толико надмоћан над свим осталим вредностима, да оправдава коришћење свих, па и морално сасвим проблематичних средстава. У том смислу Српски народни покрет „1389“ издваја низ акција: 1. „Српски хероји“. Плакати подршке Радовану Караџићу, оптуженима за наводне ратне злочине! (17.02.2004. године), 2. „Није Србија шака пиринча...“ одговор на претње главног тужиоца Хашког трибунала Карла дел Понте (24.11.2004.)“, 3. „Шта сте овог месеца урадили за отаџбину?“ Календари за 2005. годину! (31.12.2004. године)... 14. „Булевар Ратка Младића “Народ одлучује! (21.05.2007. године). 15. „Сигурна кућа за Ратка Младића“ шири се мрежа јатака! (05.09.2007. године).¹⁹¹

Из деловања екстремних, политичких и грађанских организација, не следе само тврдње које су непоткрепљене чињеницама, већ следи и аргументовано застрашивање, где се, у име неспорне политичке или моралне вредности, чији су екстремисти носиоци, сви други застрашују као „комуњаре“, „олош“, „ђубрад“, „страни плаћеници“, „зликвци“ и томе слично¹⁹².

¹⁹⁰<http://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/sveske34.pdf>

¹⁹¹<http://www.1389.org.rs/izvedeneakcije.html>

¹⁹²Wilcox, L. (1987). What is political “extremism”? www.voluntaryst.com/articles/027a.php

Удружење српски сабор Двери. Удружење је настало на трибинама и промоцијама часописа које су издавали студенти србистике, још 1999. године. Како је наведено удружење окупљало „оне младе људе који у светосавској култури и светосавском начину живота виде смисао и простор за своје друштвено деловање“, окосницу свог деловања удружење је у почетку манифестовало на трибинама које је одржавало на Филолошком и Машинском факултету Универзитета у Београду. У време писања овога рада удружење је прерасло у озбиљну политичку организацију која се удружила с Демократском странком Србије.

Српски народни покрет „Светозар Милетић“. Све горе наведено као одлика екстремистичког размишљања десних политичких организација, долази до пуног изражаја и у српском народном покрету „Светозар Милетић“, који своје идеологе налази у десничарским интелектуалцима српског друштва. Ево како ту идеологију можда, на најбољи начин, представља Василије Ћ. Крестић, у тексту „Национално - политичко огрешење ДОС-а“: „Народ није гласао против победника VIII седнице, Милошевића и његових присталица, зато да би вратио политичку моћ онима који су тада били поражени. И једни и други заслужили су да буду само предмет историјског испитивања, а не значајан чинилац наше политике. ДОС сноси сву одговорност што је вратио на политичку сцену оне који су као комунистички интернационалисти у своје време нанели велику штету Србима и Србији. Они и сада не раде ништа друго него свугде, где год могу и кад год могу, нападају, клеветају, окривљују и вређају Србе.“ И мало даље „српски народни покрет `Светозар Милетић` одлучно протестује због тога што ДОС-овска власт, после две године владања, није нашла за потребно да интегрише у јавни живот наше несрећне избеглице и наш народ из расејања.“¹⁹³

Из пера десничарског интелектуалаца и председника Програмског савета српског народног покрета „Светозар Милетић“, можда се на најбољи начин илуструје оно манихејско виђење света које смо горе изнели, с тим што је ово виђење поткрепљено несумњивим интелектуалним ауторитетом творца.

Крв и Част. Јединство-активизам-сила. Ова неонацистичка група је подгрупа истоимених организација широм света чије је седиште у Великој Британији и која је почела да делује 1995. године. Њен оснивач у Србији је Драган Петровић Бајба који је од неонацизма развио бизнис. Већ дуже време живи у Прагу. Организација добија

¹⁹³Крестић, Василије, видети на <http://snp-miletic.narod.ru/knjiga/7.html>

средства и од Драгана Николића Гаге који је активан у Мајамију. У Србији је активан неонацистички сајт „Борба 14“ који предводи свештеник СПЦ и он сарађује са „Србском акцијом“. Неконзистентност политичких ставова, па ако хоћемо, и деструктивност према онима које би наводно требали да представљају, јесте одлика ове крајње десничарске организације, која отворено пропагира националсоцијалистичке идеје. У свом програмском начелу они наводе да „тешка времена захтевају радикална решења, тако да је НС (*националсоцијализам* - подвукао Г.К.) револуција једини лек за обнову наше расе и нације.¹⁹⁴ Данас, иако смо под чизмом ционистичке репресије, морамо бити уједињени и одлучнији него икада да се боримо за нашу слободу и опстанак по сваку цену!¹⁹⁵ Организација је у више наврата организовала концерте којима је уздизала Адолфа Хитлера¹⁹⁶, и генерално, прва је организација која се на нашем тлу позива на расни принцип. У основи расизма стоји позивање на „научне аргументе“ који треба да онемогуће чланове „ниже расе“ да дођу под дејство принципа јавне и приватне једнакости, односно културне толеранције, тиме што ће се „оспорити њихова једнакост с припадницима `више расе`, позивајући се не само на културно-историјске разлике (као што ће то бити случај с етничким национализмом), него и на биолошке `законе`.“¹⁹⁷ Парадоксалним се чини величање националсоцијализма и носилаца идеологија националсоцијализма у лику Адолфа Хитлера и Рудолфа Хеса од самих припадника те организације, ако је у самој идеологији националсоцијализма била уткана амбиција за истребљење Словена. Не желећи да пређемо на социјално-психолошку раван, која би акценат ставила на одређене друштвене структуре које „производе“ структуру личности као примарни фактор за припадност организацији, сматрамо да су у оквирима истраживања они социолошки услови примарни.

Расни националисти – расноналисти. Овај покрет младих људи заступа тзв. ТРЕЋИ ПУТ. Они изражавају противљење подели друштвеног и политичког спектра на десно и лево, као „две стране једне исте медаље, два одвратна пилета из једног истог гнезда. Наша идеологија се заснива на расном национализму, који се може сажети у три тачке: 1. Расни опстанак, 2. Национална слобода, 3. Социјална правда. Овај документ је зацртани правац за нови српски национализам, заснован на белој расној припадности,

¹⁹⁴ „Ми морамо да обезбедимо постојање нашег сопственог народа и будућност за нашу белу децу“.

¹⁹⁵ <http://www.bhserbia.org/uvod.html>, према Орловић, Вукмановић и др., (2007.) *Ideologija i političke stranke u Srbiji*

¹⁹⁶ Аутор овог истраживања је добио незваничне информације од пријатеља из МУП ПС Врбас, да су концерти одржавани у насељу Раковица у општини Беочин.

¹⁹⁷ Молнар, А. (1995). *Народ, нација раса*. Београдски круг, АКАПИТ, Београд, стр 165

европском наслеђу и српској култури.¹⁹⁸ Ова идеологија битно одређује једну нову димензију екстремних, политичких и цивилних удружења, која добија посебну тежину са свим друштвено-политичким превирањима која се дешавају на глобалном нивоу у виду огромног таласа избеглица који преплављују европско тло, и где се код оваквих покрета шири идеја антиисламизма. То је уверење да ислам угрожава европску културу засновану на хришћанском идентитету, а у истраживаном случају то би било угрожавање српске културе и православног конфесионалног идентитета.

Омладински покрет 64. жупаније. Реакција на десничарски екстремизам већинског народа у мултикултуралној и мултиконфесионалној средини каква је Војводина у време нашег истраживања, испољава се и у десничарском политичком и цивилном екстремизму припадника националних мањина. Ми смо у раду навели да је Тријанонским уговором из 1920. године Војводина ушла у територијални корпус тадашње Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, али је тај уговор био матрица за тражење онаквих политичких идентитета који ће га оспоравати у виду захтева који се односе на територијални суверенитет и које ће, с времена на време, покретати десничарске организације како у самој Мађарској, тако и у Војводини, а ово тим пре, јер су Тријанонским уговором Мађари изгубили своје „историјске земље“, не само у подручју данашње Војводине, него и у Румунији и Словачкој. Ова екстремна организација залаже се за Мађарску у границама у оквиру некадашње Аустроугарске. Мађарска (Угарска) тада је имала 64 жупаније. Покрет на својим манифестацијама носи заставу мађарске династије Арпад коју су у Другом светском рату својатали Салашијеви „Њилаши“. Дакле, Омладински покрет 64. жупаније, поред аутономије Покрајине Војводине, и персоналне аутономије Мађара који живе на овој територији, сматра потребним „да северни део Војводине, на коме 70% становништва чине мањине, постане регија. Ова територија за нас представља Јужну област (Мултиетничку регију Јужне области): главне карактеристике ове регије биле би: 90% пореза... остало би на овој територији. Северна мултиетничка регија склопила би царински споразум с Мађарском, чиме би се створила могућност за инострана улагања. Грађани Северне мултиетничке регије добили би трајну и бесплатну визу за улазак у Мађарску, издавање дозволе за усељење на територију Северне мултиетничке регије, спадало би искључиво у делокруг ове регије... треба обезбедити да се око 30 000 избеглих лица с територије Северне мултиетничке регије врати својим кућама, а, истовремено, треба помоћи да се

¹⁹⁸<http://www.rasonalisti.net/> program, prema Orlović i Vukmanović.

они који су се иселили с територије Северне мултиетничке регије, врате овамо... формирање Северне мултиетничке регије која би била правно уређена као федерација, и то у складу са етничком пропорционалношћу, а састојала би се од јавних управа (општина)...¹⁹⁹

Реакција екстремног покрета најбројније националне мањине у Војводини истиче територијални суверенитет, умотан у обланду Северне мултиетничке регије, што, држимо, није ништа друго до одскачна даска за припајање мађарске националне мањине матичној држави. Наметању онаквих слика прошлости које треба да споје неконфликтно памћење, увек се супротстављају екстремне политичке и цивилне организације које имају потребу за етноцентричним памћењем, које није ништа друго до конфликтно памћење. Немамо доказа, али износимо основане претпоставке да је Омладински покрет 64. жупаније повезан с крајње десним политичким организацијама у држави Мађарској, какав је Јобик, који је имао потребу да у више наврата отвори своје канцеларије и у Војводини. Последња таква амбиција била је с јесени 2015. године, за отварање канцеларија у Сенти и Суботици, а пре тога крајем јануара 2014. године у Суботици.²⁰⁰

Ово лапидарно приказивање екстремних политичких и друштвених организација дескриптивним путем, није имало за циљ да дисеминацијом „`слика света` изван оснивачких чланова групе даје идеологији право да присваја рационални легитимитет и оправдавање“²⁰¹, већ путем основних поставки њихових политичких програма покаже њихове ставове, углавном неаргументоване, као политички поглед на свет. Ова перспектива, социолошки речено, може се назвати жабља или одоздо, али је битна зато да бисмо из оне друге перспективе, птичије, разумели укупност друштвених и политичких кретања на овом турском подручју. Истини на вољу, танка је жица која раздваја грађанску политичку десницу од екстремне политичке деснице, и често умерена конзервативна десница прелази ту границу одлазећи у екстремизам, што је условљено њеним политичким одговорима на друштвено политичке захтеве данога тренутка. Лајт-мотив деловања политичке деснице лежи у тези о друштвено политичкој

¹⁹⁹www.hu/hirek/smr.pdf, према Орловић и др, 2007.

²⁰⁰Јобик је организација која је основана 1993.године и постао је најјача радикална националистичка странка у Европи. Када је први пут изашао на изборе, странка је освојила 15,8 % гласова. Вођа је Габор Вона, који је рођен са словачким презименом као Габор Зазривец, који је студирао историју и психологију. Занимљиво је да је потпредседник Мађарског парламента посланик Јобика Тамаш Снајдер, који је био бивши припадник скинхедса, третираног као субкултурна заједница младих десничара. *Дневник*, Свет, 11.05.2014.

²⁰¹Дијана Вукомановић, Идеологија и политичке странке у Србији, стр.68.

сложености, те да је због сталног кретања друштва а и генерално живота, понашање људи непредвидиво, па је у том смислу неопходно ослонити се на већ остварена достигнућа институционалног развоја, која том истом понашању пружају неопходне оријентире ка том новом кретању.

Поглед у ретровизор је услов неопходног кретања унапред. Тај поглед у ретровизор су навике и обичаји, а људи га налазе и у религији и искуству, али не појединачном већ колективном искуству. На један некохерентан начин исто то испољава и екстремна десница, с тим што постоје битне разлике у одговорима које дају на конкретне политичке догађаје и на конкретне политичке изазове.

Хтели смо да покажемо обресе дугорочног конзервативизма, где су политички дисконтинуитети само тренутни одговори на дугорочан континуитет поменутог конзервативизма, а у том дисконтинуитету који жели прекинути конзервативну традицију, по правилу се прави колаборација с претходним друштвеним и политичким стањем. Тиме изражавамо резерву према свакој врсти револуционарних промена, с једне стране, а с друге сматрамо да су еволутивне промене прилично споре и наилазе на огромне препреке.²⁰² У овом периоду истраживања није нађена она неопходна равнотежа између умерених идеологија, у смислу да политичка конкуренција даје резултате када ће у одређеним временским интервалима преовладавати једни па други, већ је политичка какофонија, а посебно у Војводини, резултирала кохабитацијама између конзервативних и социјалдемократских странака, где је, само по себи, један простор, разубен по многим критеријумима, чинила подесним и за манифестне облике нерационалног политичког понашања.

²⁰²Српска политичка традиција обилује политичким екстремизмом, још од времена Карађорђевића, који се испољавао не само на политичкој равни, него и на личном односу политичких владара према сопственом окружењу, и обрнуто, окружења према владарима. Ђорђе Петровић Карађорђевић погубио је, примера ради, и свог оца и свог брата; Милош Обреновић је био немилосрдан према свакоме ко би угрозио његову власт; убиство кнеза Михајла Обреновића можда није било политички екстремизам, али јесте нецивилизован облик политичке борбе у којој је кнез представљен као кочничар даљем развоју Србије; мајски преврат из 1903. године, када је убијено 16 људи у Београду, а међу њима краљ Александар и краљица Драга Обреновић, су несвакидашњи примери бестијалности. Политичка убиства у првој Југославији била су плод етничких напетости Срба и Хрвата, па је у парламенту Пуниша Рачић убио 5 посланика Хрватске сељачке странке. Талас комунистичког терора почео је 1944. године, где неутрални истраживачи претпостављају да је било око 100.000 жртава комунистичког терора у нашој земљи. Екстремизам се наставља 1948. године у политици информбироа и слања људи на Голи оток као плод званичног стигматизовања оних који се не слажу са званичним ставом тадашње комунистичке партије, све до превирања из последње деценије 20. века. Држимо да су облици политичког екстремизма у другој Југославији добро контролисани од тадашњих тајних служби.

Треба одговорити на кључно питање - шта условљава „политичку расподелу“ на подручју Војводине да могу формално преовладавати грађански политички дискурси, који наилазе на политичке дискурсе који сваки облик грађанског политичког понашања осујећују, и који се у једној вулгарној интерпретацији могу назвати националистички. За то нам је потребна она анализа коју је луцидно предложио Ненад Закошек, илуструјући је тространим моделом расцепа у једном друштву, што у крајњој линији представља редуковану Липсет-Роканову шему, о којој смо у горњем делу рада већ писали.

Ненад Закошек пише да у посткомунистичким транзиционим друштвима постоје следећи расцепи: 1. територијално-културни (центар периферија); 2. идеолошко-културни; 3. функционални (социјално-економски) расцепи.²⁰³ Поменуте предложене линије расцепа јесу одличан теоријски оквир за разумевање политичког деловања грађанске и политичке деснице у Војводини у истраживаном периоду, а и између партија деснице представника већинског народа, и партија деснице које представљају националне мањине на тлу Војводине на манифестном или латентном нивоу, где се рађало питање граница и идентитета, односно обима прихватљиве децентрализације. У идеолошко-културном расцепу, конфликт је био изражен око „разумевања и тумачења социјалног и политичког либерализма или конзервативизма, односно става о родној равноправности, мањинама, цркви, цивилном друштву, политичко институционалном дизајну или домену примене тржишне логике.“²⁰⁴ Трећа врста расцепа најбоље одсликава разлику између политичке деснице, која представља већински народ, и оне која представља националне мањине, а односи се на редистрибуцију произведених вредности. То је она мала разлика која може произвести огромне последице и најбоље илуструје крајње десна организација Омладински покрет 64. жупаније, која територијалне претензије не ставља у први план, већ производне ресурсе и финансијске добити, у делу Војводине где живи мађарски живаљ, које жели задржати за себе, док политичку десницу већинског народа карактерише амбиција за државним суверенитетом као примарним циљем, где би редистрибуција економских ресурса била од секундарног значаја.

Предложена оса социјалних расцепа Ненада Закошека била је теоријски продуктивна и за анализу политичких расцепа и подела коју су дали Славујевић,

²⁰³Закошек, Н., Касиповић, М., и Шибер, И., (1998). Бирачи и демократија. Алина, Загреб, стр.21

²⁰⁴Стојиљковић, Зоран, Конфликт и/или дијалог. Чигоја, Београд, 2008, стр. 119

Комшић и Пантић, и коју ћемо у целости навести због боље илустрације политичких подела у Војводини.

Они анализу деле на четири линије расцепа: „1. *социо-економског*, односно функционално и социјално релевантног расцепа, чији су индикатори образовање, занимање, приход и класна припадност, и која се пројектује на процењену позицију грађана, као, привремених трајних, транзиционих губитника или добитника; 2. *историјски–етничког*, хоризонталног расцепа и подела између етничких група, који унутар сваке групе отвара вертикалну осу подела на присталице грађанске, средишње-национал-демократске и националне-националистичке опције; 3. *културно-вредносног* расцепа, најјасније израженог на осип: традиционализам-модернизам-постмодернизам, која синтетички обухвата велики број парова супотстављених вредносних оријентација, попут парова: ауторитаризам-толеранција, егалитаризам-неегалитаризам, материјализам-постматеријализам, или политички наглашенијег пара либерализам-конзервативизам, односно различите ставове према променама и традицији, вери и цркви, родној равноправности, цивилном друштву; 4. *идеолошко-политички* расцеп, који је сведен на различите класне концепте друштва, пре свега питања типа политичког и економског уређења, доминатног облика својине или уређења индустријских односа и најчешће се политички операционализује као линерани континуум: левица, центар, десница.“²⁰⁵

Ово поглавље закључујемо оним поставкама да би дубинска анализа путем интервјуа, примера ради, или анкета, утврдила постојање, уверени смо, негативних етничких стереотипа, како политичке деснице која представља већински народ, тако и оне која представља националне мањине на подручју Војводине.

Негативне предрасуде могу се посматрати двојачко: на манифестном нивоу оне изражавају легитимне политичке ставове, али на латентном нивоу кохезију странке или удружења чине чвршћом. Ограниченост оваквог политичког приступа изражава се у чињеници да је он у бити конфликта и да његово превазилажење захтева разумевање оног другог у свим његовим формалним ограничностима. Али оно што је из авионске перспективе још битније то је да симплификована схема политичке деснице баштини у свом политичком деловању етничке ставове као доминантне, чиме орочава свој

²⁰⁵Комшић и сарадници, 2003, према Стојиљковић, 2008.

политички поглед јер је етничко заменило грађанско, а у односу на комунистичко време и једно и друго заменило је класно.

6 Избори и етнички стереотипи у Војводини

6.1 Избори из 2000. године

Избори за посланике у скупштину Аутономне покрајине Војводине, расписани Одлуком о расписивању избора за посланике у скупштину Аутономне покрајине Војводине, одржани 24. септембра и 08. октобра 2000. године у свим изборним јединицама на територији Аутономне покрајине Војводине, представљали су политички дисконтинуитет у односу на ауторитарни режим Слободана Милошевића, у виду другачије политичке репрезентативности, која је подручје Војводине отворило ка свету. У претходном поглављу желели смо показати да политичке амбиције често нису у складу са социјалним потребама и тај несклад често резултира или да се политичка амбиција саобрази потребама друштва и тиме постиже одређени еволутивни напредак, или политичка амбиција остаје глува на друштвене захтеве и сама се по себи гаси. То је можда боље изражено у првим изборима 2000. године него на свим потоњим, где је политичка десница у друштвеном и политичком животу Војводине играла значајну улогу.

На изборима од 24. септембра 2000. године изашло је 1.207.245 бирача или 74.94%, што се може сматрати великом излазношћу као плодом политичких и друштвених захтева да се у укупном преображају побољша незавидан положај људи у региону. Број кандидата с потврђеним кандидатурама био је 630. У другом кругу од 8. октобра гласање је оржано у 103 изборне јединице, на 1709 бирачких места. Укупно уписаних бирача у бирачке спискове, у другом кругу гласања, било је 1.363.971, а на изборе је изашло 663.843 бирача или 48,66 %, што је за око 26% мање гласача него у првом изборном кругу.²⁰⁶ Број кандидата с утврђеном кандидатуром било је 310, а у другом кругу гласања изабрано је 103 посланика. Војвођанску скупштину представљало је 117 посланика ДОС-а, два су била из СПС-а, а једног је кандидовала група грађана. Иако су ДОС представљале странке различитих идеолошких опредељења, евидентно је да је он хтео учинити отклон од претходног режима и у

²⁰⁶Извештај о укупним резултатима Војводине избора за посланике у скупштину аутономне покрајине Војводине одржаних 24.09. и 8.10.2000. године. Покрајинска изборна комисија. 013-96/2000. У Новом Саду, 11.10.2000. године

процедуралном смислу, али и у оном садржајном. Када се каже у процедуралном смислу, желела су се уважавати демократска правила за један регион, а у садржајном смислу постојала је политичка амбиција за већом самосталношћу региона. Политичка десница своје деловање испољава углавном на ванинституционалан начин, и у томе екстремна десница посебно предњачи. Председник Скупштине АП Војводине био је Ненад Чанак, председник регионалне странке каква је Лига социјалдемократа Војводине. Председник Извршног већа Војводине био је Ђорђе Ђукић, из редова Демократске странке. Војвођански парламент је, дакле, конституисан у октобру 2000. године и донео је низ значајних одлука које су и у формалном и у садржајном смилу, као што је и горе речено, направиле прекид у односу на Милошевићев облик владавине. У односу на претходни период, у Војводини се увећао број службених језика у употреби, па је поред српског, словачког, мађарског, русинског и румунског, у службену употребу уведен и хрватски језик. Како је основа разликовања између десничарских политичких и цивилних организација, и оних које на идеолошко-политичком фокусу можемо позиционирати на центру и левици, у односу према мањинама, а све смо то горе већ наводили, у поменутом периоду, дакле, након 2000. године, оснивањем новинско-издавачких предузећа, као што су Хрватска ријеч и ТНЕМ²⁰⁷, Скупштина Војводине је учинила помак у правцу признавања мањинских права. Демократизација једнога друштва у поменутом периоду поклапала се и са формирањем институције покрајинског омбудсмана или народног адвоката, а не мање је важно да је Декларацијом о повратку свих грађана који су напустили Војводину између 1990. и 2000. године, Скупштина Војводине желела да начини отклон или, како су сматрали, исправи грешке из прошлости, у виду њиховог протеривања. Степен аутономије мери се и бројем формираних институција које су независне у свом раду и представљају сервис грађана региона, те је у том смислу учињен помак ка његовој демократизацији. Скупштина Војводине је формирала гаранцијски и фонд за развој, покрајинске робне резерве, покрајински завод за културу, за заштиту природе, за спорт, педагошки завод Војводине, покрајински социјално-економски завод, покрајински завод за равноправност полова, а основала је и нова предузећа као што су Воде Војводине или Војводинашуме. И саме институције попут Покрајинског социјално-економског завода и Покрајинског завода за равноправност полова, говоре о позиционирању политичке групације на идеолошкој левици, што ће, у крајњој линији,

²⁰⁷Касним одлукама Војвођанске скупштине права над мањинским медијима преузела су национални савети националних мањина.

довести до груписања политичке и грађанске деснице, као и оне екстремне, на ванинституционалне облике политичког деловања. Дакле, инситуционалне претпоставке, с једне стране, рађају могућност веће аутономије, а с друге стране и облици самих институција говоре у прилог организације друштва на левој идеолошкој матрици. До покрајинских избора из 2004. године Војводина је примљена у Скупштину европских регија, што је највећа регионална асоцијација у Европи. Све ове одлуке Скупштине Војводине, које су имале како симболички значај, тако и садржајно повећавале аутономију једнога региона, а тиме, по логици ствари, и развијале демократију у истом, наилазиле су на реакције из десничарских кругова које су, по правилу, те одлуке оспоравали.

Прави одијум националиста изражавао се у одлуци Покрајинске скупштине да Војводина добије своја знамења, свој грб и заставу.²⁰⁸ Оне странке, које на идеолошкој матрици подела држимо за десне, као што су СРС и ДСС, а на нивоу политичког понашања и СПС, истицали су да Војводина не може имати никаква посебна обележја, којима би се негирала обележја државе Србије.²⁰⁹ И Велибор Радусиновић, шеф посланичке групе ДСС у Скупштини Војводине, сматрао је да „грб, химна и застава (су) елементи квазидржавности“²¹⁰, док је Владимир Јелић, члан Главног одбора Српског покрета обнове, на конференцији за штампу таргетовао Ненада Чанка, председника Лиге социјалдемократа Војводине, да је његова амбиција за усвајањем грба, заставе и химне Војводине уско повезана са дестабилизирањем стања у Војводини. Десничарске странке и организације су желеле показати да та политичка дешавања нису у складу са друштвеним захтевима, па су у више наврата захтевали ванредне изборе, и у том смислу је и СРС прикупљала потписе за расписивање покрајинских избора, што је свакако саображено њиховој жељи да се домогну позиција са којима би расправљали о збивањима у Војводини, јер ни СРС ни СПО као што смо видели, нису имали ниједан посланички мандат у Скупштини Војводине на изборима из 2000. године.

²⁰⁸Грб Војводине је усвојен 2002., а застава 2004. године. Предлог да „Ода радости“ буде проглашена за Војвођанску химну није усвојен, а том предлогу се супротставила и Демократска странка, а за претпоставити је да је то било у колизији са државотворном политиком исте, јер је химна обележје државности. (лист „Данас“, 28-29. фебруара 2004. године)

²⁰⁹„Играње државним симболима на овим балканским просторима упоште није наивно“, изјава Милана Бјелогрића, председника Српског народног покрета „Светозар Милетић“ у Зрењанину „Тамо где су се вијориле заставе разних боја-вијорили су се и ратови, тамо где је фалило грбова-било је вишка грбова“, („Грађански лист“, 20.7.2004.).

²¹⁰„Грађански лист“, 31.01.2004. године

Пред крај прве четворогодишње владавине ДОС-а у Војводини, до крајњих граница се поларизовало питање положаја Војводине, што је у крајњој линији основа за ширење предрасуда о свим оним питањима која су дати регион оптерећивала. Странке које су се залагале за аутономију Војводине и које су усвојиле одлуку о војвођанској застави, заказале су тзв. Свевојвођанску конвенцију, која је одржана у Суботици и где су позване све регионалне странке, а то су Коалиција Војводине, Демократска заједница војвођанских Мађара, Реформисти Војводине, које су се и одазвале поменутом скупу али су одбиле да учествују на истом Демократска странка и Г17 плус. С поменутог скупа помпензно названог „суботичка иницијатива“, затражена је и међународна помоћ за решавање војвођанског питања у правцу остваривања законодавне, судске и извршне аутономије Покрајине. Наравно да је иницијатива наишла на оштар отпор десничарских организација и угледних интелектуалаца и она је хомогенизовала десничарску политичку сцену у правцу оштрог реаговања на ту политичку амбицију.²¹¹ И Социјалистичка партија Србије је, у свом саопштењу, писала о „оштрашћеност(и) с којом аутономашке странке, тобоже у име грађана Покрајине, ниподаштавају све што чини обележје државе Србије“. Шеф новосадских радикала, Игор Мирковић, поменути скуп је окарактерисао као последњи трзај политичког мртваца, а занимљиво је и да су два представника мађарске заједнице Андраш Агоштон, из Демократске заједнице војвођанских Мађара, и Пал Шандор, из Демократске странке војвођанских Мађара, изјавила да су били изманипулисани у амбицији да се војвођанско питање интернационализује, јер о истом треба да одлучује српска политика.

Реакција на скуп војвођанских и регионалних странака у Суботици, био је скуп десничарског блока одржан у Новом Саду који се сам легитимисао као национално-демократски, а чинили су га ДСС, СПО, НС, НДС и СНП „Светозар Милетић“. Они су свакако осудили најаву интернационализације војвођанског питања, тврдили су да војвођанска власт нема више упориште у бирачком телу и истакли амбицију да укину све одлуке Покрајинске скупштине којима се подрива државни интегритет Србије и угрожава интерес српског народа²¹². Изјава Ђорђа Србуловића, председника СНП „Светозар Милетић“, најбоље илуструје ту врсту политичких ставова, по којима је

²¹¹Академик Коста Чаврошки је примера ради, тврдио да иза иницијативе Ненада Чанка стоји хрватска влада, док је академик Чедомир Попов позив упућен међународној заједници третирао као опасност за независност, меру националног индетитета и јединства српског народа. („Експрес“, 02.03.2004.године).

²¹²„Дневник“, 1.03.2004.године

„Војводина, ако изуземо Косово, једини бастион аутократије на овим просторима“²¹³. Као што се каже у књизи „The extreme right in Eastern Europe and territorial issues“ Мирослава Мареша, јака национална држава презентује снажне вредности за крајње екстремне десничарске организације у модерном свету. Национализам је један од основних елемената крајње десничарских идентитета. Дакле, у односу према територији најпотпуније се испољава разликовање десних политичких и друштвених покрета и левичарских покрета. Ако сагледамо војвођански простор и из перспективе идентитетске кризе већинске нације, можемо разумети и потребу десничарских организација за интеграцијом већинског народа, тим пре што су у поменутом периоду све врсте политичких одлука биле такве да су у бити плаћале цех нерационалне политике из последње деценије прошлога века. Такав је био однос према Хашком трибуналу, примера ради, који је на нивоу судске праксе дисквалификовао националистичку идеологију, али је то водило само њеној ванинституционалној хомогенизацији.

Али оно што је централна тема нашег истраживања испољава се у инцидентима који су се збили у том периоду и чија основа лежи у предрасудама и стереотипима који се гаје према другом. Центар за развој цивилног друштва у децембру 2004. године изнео је податак да је само у тој години било више инцидената на етничкој основи него за последњих седам година Милошевићеве владавине. Ми ћемо овде изнети само део тих инцидената који изражавају темељ проблема који је, не само предмет наше радозналости, већ од истраживача захтева и објашњење шта чини матрицу предрасуда и стереотипа којима се руководе њихови носиоци.

На хрватском дому у Сомбору 27.12.2003. године разбијени су прозори, а због насиља које је било на Косову, у марту месецу 2004. године, као последица је регистровано 40 инцидената на подручју Војводине. Колико год се политичке гарнитуре у Србији трудиле да поменуте инциденте прикажу као изоловане и појединачне случајеве, њихова бројност говори да се ради о *тенденцији* која треба да десни политички спектар усмери против реформистичких политичких амбиција. Три странке, а то су Грађански савез Србије, Лига социјалдемократа Војводине и Савез војвођанских Мађара, предлагале су војвођанској Скупштини да донесе декларацију о међуетничким односима, а управо због повећаних међуетничких инцидената. Тако су

²¹³ „Дневник“, 1.03.2004.године

се представници, пре свега мађарске мањине, осећали посебно угроженим и њихови апели државним органима за предузимање енергичнијих мера против десничарских организација ишли су паралелно са тежњом за интернационализацијом поменутог проблема. Штавише, војвођански Мађари су због незадовољства понашањем државе преко сопствене матичне државе, желели да заинтересују европске политичке форуме.²¹⁴ До интернационализације споменутог проблема је дошло, и то половином септембра 2004. године, где је Европски парламент усвојио Резолуцију којом се изражава забринутост због учесталости кршења људских права у Војводини, с нагласком на узнемиравању мађарске мањине. Националистички кругови су ову резолуцију дочекали на нож, сматрајући да је то „јефтин трик и непримерен потез, мешање у унутрашње ствари и разарање Србије“.²¹⁵ Интернационализација Војвођанског питања условила је реакцију тада заменика председника СРС Томислава Николића, који је лидера Савеза војвођанских Мађара Јозефа Касу оптужио да је део „сепаратистичко-аутономашке војвођанске власти“, која је ништа друго до „продужена рука и извођач радова“ у интернационализацији питања Војводине. Политичка тежња за интернационализацијом ишла је руку под руку с незадовољством због неразвијености у функционисању институција, које би требало да обезбеде Војводини већу ефикасност у самосталном функционисању. Није постојао покрајински секретаријат унутрашњих послова, нити је Покрајина имала ингеренције над функционисањем органа унутрашњих послова.²¹⁶

²¹⁴Забринутост за положај Мађара у Војводини показали су у више наврата и званичници Мађарске. Тако је Ласло Ковач, министар спољних послова Мађарске, изјавио „или ће бити заустављени напади на Мађаре у Војводини, или ће Београд морати да каже „збогом“ шансама за улазак у ЕУ“ („Грађански лист“, 4.08.2004. године), а као одговор томе Војислав Коштуница, у то време премијер Србије, сагласио се са чињеницом да је у Војводини било инцидента, али се успротивио иницијативи да се у скупштинску процедуру уврсти документ о положају Мађара у Војводини („Дневник“, 10.09.2004. године).

²¹⁵По казивању проф. Бранка Баља, из СПС-а, интернационализацијом питања Војводине створио би се сценарио по којем би Војводина била подељена на два индетитета, од којих би један чинило 7 северних општина, које би опет биле под патронатом СВМ-а. Он преко тога додаје да пажња коју званичници Мађарске поклањају положају војвођанских Мађара, сагласна је са покушајем „ревизије Тријанонског положаја“. („Дневник“, 14.09.2004. године). Сливовит је био и Душан Бајатовић, који је на конференцији за штампу изјавио да је Жолта Немета, председника Одбора за спољне послове Мађарског парламента, који је почетком септембра боравио у Војводини, „за уши требало вратити назад у Мађарску, јер је дошао да погорша међунационалне односе у Војводини“ („Дневник“, 2.09.2004.).

²¹⁶Јозеф Каса је на једној конференцији за штампу изнео занимљив став, да не предузимање одговарајућих мера за спречавање међунационалних инцидента од стране милиције, није ништа друго до њено намерно нечињење, чиме она у ствари подстиче изгреде и напетости. Штавише, он је поставио једно иритантно питање „шта ради БИА?“, „није јасно раде ли они свој посао на заштити грађана или су сами организатори тих случајева“ („Дневник“, 26.08.2004. године). Поводом те конференције за штампу уприличен је састанак представника мађарске националне заједнице Јозефа Касе, Андраша Агоштона и Пал Шандора, са Војиславом Коштуницом, тадашњим премијером Србије, након којег је Каса изјавио да

На претходном примеру односа према аутономији Војводине испољава се идеолошка дихотомија и противуречност на политичкој сцени. Дакле, идеолошки циљеви у једној недовршеној држави и у институционалном и у територијалном смислу, у посматраном периоду, нужно су изазивали и пристрасност у политичким оценама и политичком просуђивању идеолошког противника. Ако нам је дозвољена слобода интерпретације, имамо један первертирани облик предрасуда, где се ниподаштавају политички погледи другог, и самим тим њихова когнитивна уверења или уверења оних који ниподаштавају почивају на идеолошком погледу који је битно омеђен сазнајним погледом феномена. Сматрамо да је одређени облик предрасудног размишљања саставни део идеолошког погледа на свет. Али, с обзиром на предмет истраживања, где су у фокусу етничке предрасуде и стереотипи, еклантантан облик тог испољавања присутан је у поменутом периоду код екстремних политичких и друштвених организација. Код екстремне деснице имамо, према томе, неповољне начине и изражавања и политичког деловања који сами по себи, не само да су скарадни, већ стварају амбијент опште несигурности и социјалне неуређености. Политичке групације испољавају идеолошке ставове који ће односе у друштву представити с највишим правима и слободама, по највишим међународним стандардима. На нивоу политичке прагме то је објективно мит, и горе у тексту смо навели, да су различите врсте митова основа за политичке предрасуде и стереотипе. На таквом миту о правима и слободама мањина према највишим демократским стандардима, испољава се и латентни идеолошки став да је неприхватање такве идеолошке формулације основа за покретање идеје о стварању државе у држави истих тих националних мањина. Латентни идеолошки мит конзервативне деснице за екстремну десницу је манифестан облик понашања, који мањину жели деградирати и под различитим другим облицима дискриминисати. За конзервативну десницу национално и демократско треба да стоје у равнотежи, па и у том смислу постоји и идеолошка формула којом се користе у поменутом раздобљу, а која говори о демократском национализму као идеолошкој матрици сопственог идеолошког понашања. Та идеолошка матрица није ништа друго до мимикрија демократских националних странака које имају двоструке аршине у сопственом политичком понашању. Једни су аршини демократског карактера према Међународној заједници, док су националистички аршини окренути домаћој сцени. Мимикрија између односа према међународној заједници, с једне стране, у виду

је премијер Србије предложио формирање мултиетничких полицијских јединица, на шта је енергично дематновано из канцеларије за сарадњу с медијима Владе Србије.

примене демократских стандарда, и националистичког дискурса на унутрашњој сцени, треба да буде фактор уравнотеженог друштвеног преображаја између демократског и националистичког, што екстремне десничарске организације као преображај и не виде. Дакле, ако екстремне националистичке организације стављају нагласак на национализам, онда је и дискриминаторски или омаловажавајући политички поступак према другоме само логична последица. Тако су на мети националиста били тадашњи политички прваци националне мањине, Мађара Јожеф Каса, у то време потпредседник србијанске Владе и председник Савеза војвођанских Мађара, као и Бела Томковић, потпредседник Скупштине општине Суботица и председник Демократског савеза Хрвата Војводине. Првome је путем електронске поште стигла претња да ће бити вешан на Теразијама, док је други назван „ушашом који мрцвари Србе“.²¹⁷ Овде је нагласак на општој клими која је владала у Војводини након 2000. године, где је негативна предрасуда према другом последица чињенице да је други, једноставно, представник друге етничке скупине. У истом периоду потпредседника беочинског Општинског одбора реформиста Војводине Неџада Халитија и његовог сина Алију насилници су напали и демолирали њихову посластичарску радњу, а горе од њих су прошли Асан Даути и његов син Беким, које су у Сремској Митровици седморица младића истукли и поручили да је напусти.²¹⁸ Конзервативни приступ о припадности етничкој заједници у истраживањима се испољава на једноставној референци - којим се језиком прича у домаћинству или породици. Чак и без тог сазнања екстремни националисти граде представу о етничкој припадности, очигледно, на основу имена и презимена објекта агресије. Полазимо од претпоставке да на основу критеријума да неко свој индентитет гради на употреби језика већинског народа у датој заједници, за екстремне националисте то не би био аргумент да се и припада већинском народу, јер би име и презиме били кључни за ситуирање истог као припадника одређене супротстављене заједнице. У јуну месецу исте 2001. године претучен је Михаљ Кочиш, директор ОШ „Гроф Иштван Сечењи“, што се тумачи променом имена ове школе у Суботици која је пре тога носила назив „Иво Лола Рибар“.²¹⁹ Ми смо у теоријској елаборацији о идеолошким поставкама десног екстремизма истакли антисемитизам, односно веровање у јеврејску заверу, којом би се обезбедила њихова владавина над целим светом, где се легитимише насиље над Јеврејима, просто зато што наводно доносе зло

²¹⁷Јожеф Каса је поменуто претњу добио преко веб странице савеза војвођанских Мађара, док су претњеБели Томковићу забележе у Барометру No.2, издање Кућа толеранције из Београда.

²¹⁸О томе сведочи лист „Данас“, 21.03.2001. године и Барометар No.2

²¹⁹„Magyar Szo“, 24.06.2001. године

читавом свету, а посебно нашој нацији, конфесији или раси. Иако Јевреји на територији целе наше државе чине бројчано малу етничку групу, без неких посебних важних места у друштвеној и политичкој хијерархији, у градовима Војводине, према казивању Аце Сингера, председника Савеза јеврејских општина, од стране екстремистичких група Јевреји су таргетирани као опасност за већински народ. Тако су на фасадама јеврејских кућа у Кикинди исцртани кукасти крстови, а у граду Зрењенину је, примера ради, разбијена спомен-плоча Јеврејима, страдалим у Другом светском рату.²²⁰ Да постоји спрега између одређених личности с претензијама учествовања у јавном животу, десничарских екстремних организација и криминогених група у поменутом периоду илуструје и изјава Марије Милошевић, ћерке Слободана Милошевића, која је изјавила да Србијом владају Цигани, Цинцари и Турци, само не Срби, а да би Хитлер био срећан да је жив да види да се београдским улицама возе немачки аутобуси.²²¹ На поменутој изјаву реаговало је Савезно министарство националних и етничких заједница, коју је и осудило, али то не омета заговорнике тзв. „Беле Србије“, да уздижу екстремне групе и претварају у узор који треба следити. Тако је Сениша Вучинић, члан Дирекције ЈУЛ-а изјавио: „Не знам зашто сви нападају скинхедсе. Па то су дивни, млади људи. Њима треба дозволити да легализују своју организацију, да слободно промовишу идеал-тип расе српског народа. Такви људи су потребни овој земљи.“²²² А како скинхеди сами себе виде, најбоље испољава један њихов члан који каже: „Зар је сејање мржње мрзети оног који је убијао твој народ у Босни и на Косову? Не волимо ни оне који нас годинама `ментално окупирају` као Цигани“, и мало даље у нетрпељивости према деци додаје да су то „деца мање расне вредности и ми их не признајемо за Србе“.²²³

Иако излази из оквира предмета истраживања, зарад приказивања анатомије екстремне деснице у којој је непријатељство према другоме испољавано не само на етничком принципу, већ и на принципу непризнавања конфесионалних заједница које нису повезане с већинским народом, истраживач износи и запажања из средине у којој живи. У року од тридесет дана, 2001. године, евангелистичко-методистичка црква у Врбасу три пута је нападнута, у два случаја лупани су прозори, а у једном напад је извршен бомбом. Према казивању Дарка Вите, свештеника методистичко-евангеличке цркве упућивана су му претећа писма, и лично је више пута био узнемираван. Ово је

²²⁰ „Данас“, 29.04.2001. године и „Данас“, 08.03.2001. године.

²²¹ „Данас“, 29.06.2001. године

²²² „Дневник“, 10.11.2001. године

²²³ „БарометарNo.2“

последица чињенице да екстремна десница протестантску цркву поистовећује са сектама, наглашавајући да за секте нема места у Србији.²²⁴ Овај „истраживачки испад“ хтео је само показати на каквим премисама почива размишљање екстремних десничарских организација. Реакција националних мањина на поменуте облике дискриминације и обезвређивања ишла је у двоструком правцу, с једне стране, за њиховим признавањем као националне мањине и тражења заштите у институционалном и правном поретку, а с друге стране одговор највеће етничке мањине код неких њених припадника ишао је, такође, у правцу десног екстремизма. Таква национална заједница која је тежила сопственом политичком признавању као национална мањина били су Немци.²²⁵ Ова заједница која у Војводини броји нешто више од 3.000 чланова тражи признавање као национална мањина, с правом на образовање и школовање на матерњем језику, на признавање двојног држављанства, те ничим ограниченог права повратка одузете имовине, као и свих објеката који су били у поседу подунавских Шваба. Њихове амбиције крећу се у правцу денационализације, пре процеса приватизације, а оне иду са ламентирањем да се не учини поновни грех над истом заједницом. Покренули су и иницијативу за емитовање информативног програма на немачком језику. Ово је пример оног пута који су Немци хтели себи обезбедити да у институционалном и правном смислу буду признати као национална мањина и тиме осигурају одређена колективна права. Пример је наведен само да би показао да социјална дистанца која је након 2000. године успостављена „индукује неповерења између припадника различитих нација“, па у том смислу наводимо и резултате истраживања које је том приликом спровела агенција *Strategic marketing*, а које је насловљено „У потрази за истином и поверењем“. Према том истраживању више од половине грађана Србије изражавало је опрезност у односима према припадницима националних мањина у Србији, а готово 40% грађана је сматрало да народима с којима смо ратовали 90-их година не треба више веровати чак и под претпоставком да се поново успоставе добри билатерални односи. Ако ове ставове грађана доведемо у

²²⁴ „Дневник“, 16.07.2001. године

²²⁵ Аутор овог истраживања је у својој магистарској студији на примеру идеолошког и политичког екстремизма у Војводини после Другог светског рата, а на примеру немачке националне мањине, доказивао хипотезе да политички екстремизам има погубне последице како по саму националну заједницу Немаца који су себе представљали као народну групу, тако и за друштво у целини. Како политички екстремизам нових револуционалних власти, тако и непромишљена политика немачке етничке групе у току Другог светског рата, за своју последицу имала је да је за свега неколико година ратовања и неколико година терора над њеним припадницима вековни труд генерација које су живеле на тлу Војводине био поништен. Фокус је био на разумевању појмова који објашњавају природу идеолошког и политичког екстремизма. Ти појмови су: моћ, непријатељ, ауторитет и ауторитарна личност.

корелацију с давањем поверења десничарским организацијама, онда имамо друштвену потпору за изражавање идеолошких конзервативних ставова који битно онемогућују скоковита кретања напред, и важна је консензуална политичка одлука која би инкорпорирала конзервативне политичке ставове у стратегију друштвеног развоја на државном нивоу, а која нажалост никада није донета. По више основа дезорганизовано друштво у том периоду кристализовало је на конкретнијем примеру ону врсту социјалне дистанце чија се амплитуда кретала од једног облика расизма до најблаже речено, неповерења. Тако је социолог Владимир Илић, на основу истраживања о положају избеглица у Војводини јасно приказао да је радно место било тачка кристализације горепоменутог културног расизма. Без обзира на то којој етничкој скупини припадали, већинском народу или националној мањини, становништво у Војводини је желело елеминисати избеглице као конкуренцију, односећи се са свом врстом предрасуда и стереотипа о њима, да су лењи, неодговорни, у свему различити и тако даље. Али, ако су према избеглицама били, примера ради, прилично хомогени, разлике су се испољавале у одговору на питања постоји ли дискриминација приликом запошљавања припадника различитих етничких заједница. Да таква дискриминација постоји, одговорило је 39% Хрвата и Румуна, 26% Мађара, 24% Словака и 9% Срба. А на питање да ли постоји могућност заузимања руководећих положаја за припаднике свих већих националних група у Војводини, незадовољство је исказало 49% испитаника румунске и словачке националности, 48% Хрвата, 47% Мађара и 16% Срба.²²⁶ Ово је био, држимо, ексклазиван пример националистичких уверења у Војводини. Таква врста идеологије увек је одговор на незавидну позицију идентитетских референци. Али, с обзиром на чињеницу да говоримо о етничким стереотипима, несумњиво да су и одређене политичке одлуке стварале претпоставке за њиховим развојем, као нпр. она о статусном закону из суседне Мађарске, који је војвођанским сународницима омогућавао време од три месеца да раде у Мађарској. Према речима Андраша Агоштона, председника Демократске странке војвођанских Мађара, у том тренутку је већ било 16.000 потписа представника мађарске националне мањине који су желели да „искористе погодности које им се нуде“.²²⁷ Дакле, с правног становишта врши се реализација политичких интереса у коме се идеолошки ставови суседне државе сада смештају у контекст легитимизације права припадника мађарске мањине у Србији, иза чега, у једном латентном смислу, увек може постојати амбиција за тешњим

²²⁶Илић, Владимир, *Мањине и избеглице*. Хелшински одбор за људска права у Србији, 2001, стр.52

²²⁷„Грађански лист“, 02.11.2001. године

повезивањем, које у крајњој линији и у свом екстремном облику увек резултира тежњом за територијом. То као да је био сигнал и Савезу војвођанских Мађара да са своје стране упути на адресу осам општина у Војводини тзв. Протокол о сарадњи, иза ког је стојала амбиција да се заједнички наступа пред међународним донаторима, али су представници већинског народа у тој политичкој амбицији видели латентни мотив у потреби за територијалном аутономијом Мађара. Из овог примера, по форми малог, али по садржини великог, видимо које су последице политичког дискурса који на политичком пољу нацију држи као основну компоненту деловања, где у спирали одговора представници националних мањина такође нацију сматрају окосницом политичке реакције. Видимо да је тај однос у потпуности заменио класни однос који је одликовао ово поднебље до пада Берлинског зида. Образложење овог мотива код представника мађарске мањине јесте манифестно функционално - зарад остваривања одређених економских погодности, али ће у том мотиву представници десничарских организација већинског народа тражити основицу за сопствено деловање при чему ће национални мит о држави и територији бити матрица на којој ће градити свој политички став. Истина неисказано, али Тријанонски споразум постао је камен спотицања. Одговор умерено десних организација мађарске мањине био је на фону онога што је била матрица понашања и припадника десничарских организација већинског народа. Наиме, организације војвођанских Мађара говориле су о тихој сеоби коју им статусни закон допушта, чиме су, парадоксално, отварале простор за деловање екстремних десничарских организација у Војводини и попуњавање истог живљем већинског народа. Доминантан политички дискурс и десничарских организација већинског народа, али и десничарских организација националних мањина, био је национализам који у њиховим политичким опредељенима није нестао нити су га они доживели као пораз, већ су у новонасталим околностима тај доминантни политички дискурс желели заогрнути либералним демократским вредностима. Парадоскално, желело се успостављење нормализације национализма, сада не на нивоу прекрајања граница или потребе за новим територијама, већ се тај националистички идентитет трансформише у борбу за културу, језик и писмо. Дакле, за десничарске организације национализам је део официјелне културе како већинског народа тако и националних мањина. Оно што је занимљиво то је да се национализам, као доминантно десничарска идеологија, покушава спутавати у оквирима безалтернативне неолибералне идеологије. Већ формирано и постојано неповерење и ксенофобија које постоје код припадника већинског народа према националним мањинама и обрнуто, код десничарских

организација и њихових представника увек настоји да се капитализује. Представници десничарских организација капитализацију тог неповерења желе да остваре монополизацијом кључних функција у држави, али на етничком принципу. То најбоље илуструје у то време Велимир Илић, председник Нове Србије, који поменути став репрезентује следећим цитатом: „Ко су тај Лабус, Динкић и мали Ђелић, одакле су дошли? Ко је та Кори Удовички, која је пала са дуда право у министарску фотељу? Ја сам уз Воју Коштуницу, јер је Србин Шумадинац... У питању је, дакле, српски национални интерес и све патриотске снаге морају стати под један српски барјак... Ако ми из патриотског блока останемо разједињени, профитираће само србомрсици“. И мало даље, „њима су важне само те антисрпске и секташке организације, које под фирмом грађанске опције разбуцавају Србију.“²²⁸ Наравно да је одговор крајње десничарских организација националних мањина увек исти. Тако су у Бачкој Тополи на неколико кућа у главној улици исцртани симболи које је носила Хортијева гарда, као и парола „поништимо Тријанон“, о чему извештава „Грађански лист“ од 20.09.2002. године.

У изнетим предрасудама представника десничарске организације већинског народа одговара се на идентитетско питање „ко смо“, на основу мита о изворности српске нације који су према њему Шумадинци, док одговор крајње десничарских представника националних мањина почива на миту о непријатељу који је у овом случају, на основу искуства из Другог светског рата, оличен у садашњем српском народу. Као што смо и у теоријском делу истакли, у свим овим ставовима у којима доминирају предрасуде преплићу се објективно сви они идентитетски проблеми, с једне стране, и проблеми објективних интереса, које припадници и већинског народа и националних мањина имају у оквиру једног подручја, с друге стране. Код заједничких идентитета, заједнички интерес и јесте кохезиони фактор, док тамо где преовладава национални идентитет и саобржено томе и национални интерес, он неизбежно води на манифестан или латентан начин до конфликта с националним идентитетом и националним интересом националне мањине. Јер различите друштвене групе су „истовремено одвојене и нераскидиво повезане (у том смислу што судбина сваке од њих у великој мери зависи од природе њиховог односа са другима)“, што није ништа

²²⁸ „Данас“, 06.09.2002. године.

друго до резултанта узајамног деловања особених социјално-психолошких процеса и структуре објективно постојећих односа између тих група.²²⁹

Да су идентитетска питања детерминишућа за етничке заједнице, показало је и ступање на снагу поменутог статусног закона и у суседним државама Хрватској, Словенији, Румунији али и Словачкој и Украјини, којим се желело не самоочување националног идентитета мађарске мањине у поменутиим државама, већ се желело зауставити њихово иселјавање а успоставити духовна и политичка интеграција. Примедбе на поменути закон у истраживаном периоду односиле су се на његов екстериторијални карактер, друго, да диференцира и дискриминише грађане по етничкој основи, и трећа примедба односи се на субјекте задужене за његово спровођење.

Почетком 2002. године усваја се Закон о заштити права и слобода националних мањина ("Сл.Лист СРЈ, бр.11/2002), где је поменутиим законом креирана кључна институција националних заједница а то су национални савети преко којих је намеравано да мањине остварују своје право на идентитетским питањима: образовања, информисања, културе и службене употребе језика. У поменутом Закону у члану 19. истиче се да савети представљају националну мањину у овим областима, да учествују у процесу о одлучивањима или одлучују о питањима из ових области, и оснивају установе из ових области. Коментари на идеје о формирању националних савета ишли су у правцу третирања мањинског питања кроз унутармањинске интересе односно интересе мањинске елите. Потврдила су се предвиђања да ће се унутар поменутих савета десити поларизација на оне који су за и оне који оспоравају њихов легитимитет. У том смислу, Демократска странка војвођанских Мађара указивала је на „постојање политичког компромиса између дела српске политичке елите и Савеза војвођанских Мађара“, ²³⁰ идентификујући суштину тог компромиса у тежњи СВМ да задобије трајну политичку доминацију унутар саме мађарске заједнице.

Након формирања Националног савета Мађарске националне мањине, оснивању националних савета приступили су и припадници других мањина, па је тако основан русински национални савет 2.11.2002. године, хрватски 15.12.2002. године и румунски 7.12.2002. године.

²²⁹Тајфел, Х. (1978), према Васовић, М., (2015). Етнички стереотипи и национални митови као препреке помирењу у српско-албанским односима. ФПН, Београд. Стр. 73.

²³⁰Људска права у сенци национализма, 2002., Хелшински одбор за људска права у Србији, Београд, стр.240

Поводом оснивања националних савета тадашњи министар Љајић у интервјуу који је дао листу „Данас“ поводом оснивања истих, изнео је и пратеће проблеме. По њему „основни проблем нису ни Закон, ни Министарство, ни Влада, ни држава, већ политичко нејединство унутар мањинских заједница и немогућност постизања консензуса. По логици ствари постоје странке које су доминантне унутар одређених заједница, и оне желе да имају монопол унутар националног савета. То не можемо да избегнемо. Ми смо створили правни основ за организовање мањина кроз националне савете. Сада је одговорност на националним заједницама.“²³¹ Ова политичка мимикрија је на фону конзервативног размишљања, који проблем пребацује на новоформирану институцију, ослобађајући се политичке одговорности за укупно уређење друштва, јер политичке елите и треба да буду носиоци онаквих односа који ће једну заједницу битно хармонизовати. Између манифестне амбиције да путем формирања националних савета националним мањинама буде омогућено чување идентитета, крије се и једна латентна амбиција да за потенцијални неуспех окриве исте те националне мањине.

Наша је политичка вредност да мултинационалне, мултиконфесионалне и вишејезичне средине као што је подручје Војводине, представљају важно тло развоја толеранције и вредности мултикултурализма, као претпоставци за добро функционисање подручја, и богатство које се сагледава у познавању другог. Баш такве средине су и потенцијална жаришта етноцентризма и национализма у огољеној форми, манифестованог појавом десничарских странака и организација које у основи свог програма националистичку идеологију сматрају примарном, а екстремне клерофашистичке организације, које су горе и набројане, однос према другом у његовом деградирању сматрају темељем сопственог постојања.

Битно је разумети две врсте разликовања код десничарских организација. То је, прво, однос према подручју, у овом случају Војводине, а друго, однос према држави. У првом случају говор о Војводини из перспективе десничарских странака већинског народа своди се на једну националистичку реторику, док би говор о Војводини из перспективе десничарских организација националних мањина у себи укључивао аутономашку реторику. Али при томе не треба сметнути с ума да екстремне организације националних мањина ову аутономашку реторику држе као прелазну

²³¹ „Данас“, 25.10.2002. године

одредбу за припајање истих тих мањина матичној држави. У једној политичкој мимикрији ова аутономашка реторика је само прелазна етапа ка националистичкој.

Националистичка реторика увек полази од идеје да се нација везује за државу и да у том смислу представља шири појам од етничке групе коју један аутор одређује као: „Људе са заједничком културном традицијом (у најширем смислу) и осећањем заједништва и блискости са својом групом, која постоји као субгрупа у већем друштву.“²³² Претпоставка аутора почива на томе да нација може окупљати више мањих етничких група, а ми сматрамо, да би подручје Војводине као регион могло окупљати велики број етничких заједница. Тек, преклапање етничког и националног идентитета ствара низ проблема и политичка амбиција везана за формирање националних савета само је делимично могла те проблеме решити. Ово зато што, као што је горе речено, политиколошки дискурс нужно захтева потпору социолошког, јер број етничких инцидената у периоду 2003-2004. године, према извештају Одбора за међунационалне односе Скупштине Војводине, на територији Војводине није смањен. Било их је у поменутом раздобљу 178, од тога 82 на штету Мађара, 19 на штету Хрвата, 15 на штету Срба, 14 на штету Албанаца. Жртве су такође, у 12 случајева били Роми, у 7 случајева Јевреји, у 6 Словаци, у 3 Русини и у 2 случаја Ашкалије. Одбор за међунационалне односе разликовао је шест типова инцидената у поменуте две године: графите - 39 случаја, националистичке плакате - 4, оскврнућа и уништавања црквене имовине, споменика и гробаља - 42, уништавање приватне својине - 24, вербалне нападе и претње - 62, и један случај расне дискриминације.²³³

Овим дискурсом хтели смо поткрепити став о ограниченој функционалности и дометима националних савета.

Полазимо и од друге претпоставке, да су виновници поменутих инцидената припадници десничарских екстремистичких организација, па се поставља питање с којим критеријумима они опстају у једном региону. Њихово повезивање са сиромаштвом, неповољним социјалним приликама, па ако хоћемо и ниским културним нивоом регионалних етничких или религиозних група, не држимо као примаран фактор или довољно убедљив. Упоредним приступом можемо наћи и друге затворене и знатно сиромашније заједнице, које поред тог свог сиромаштва не познају политички

²³²Пухало, С., (2009). Етничка дистанца и (ауто)стереотипи грађана Босне и Херцеговине. Сарајево, Freidch Ebert Stiftung, стр.7

²³³Илић, В. и Кекежди, М., Темерин- садашњост или будућност Војводине. фотокопирано издање

екстремизам. Пре ће бити да је припадност екстремној организацији повезана с раскоракком између аспирација личности и могућности њиховог задовољавања.²³⁴

Како је примаран наратив нашег истраживања политиколошки, потпоре другачијег приступа хтеле су да укажу на сву сложеност проблема и на лимитирајуће факторе у његовом решавању, и са социолошке тачке и са социјално-психолошке тачке.

Једно казивање мештана Темерина боље него било шта друго илуструје теоријски горе образложен проблем: „Нико не каже да инциденти на националној основи пре нису постојали, али је тадашња власт знала то да контролише (подвукао Г. К.). Полиција је то решавала. Међутим, дошле су 90-те и све се променило. Пре 90-их нису постојали клубови где су ишли само Мађари или само Срби. Све је било заједничко. Постојало је једно друштво. Дошле су 90-те. и све се променило. Године 91-е је било 12.000 Мађара, 92-те године 8.300. Напустили су, отишли у Мађарску и даље. Ту се структура променила. Пола-пола било је 90-те. Онда су дошле избеглице. До 96-е у Темерин је дошло 10.000 избеглица. 6.000 и даље живи овде. Не тврдим да сваки прави проблем, већина прихвата различитост, али када су Мађари постали мањина...“²³⁵

Оно што смо подвукли у курзиву, као контролу етничких односа од стране власти и тајних служби, сада можемо да посматрамо и као реторичко питање, у раду већ наведено, нису ли исте те екстремне десничарске организације производ нових власти и њихових тајних служби, и у крајњој линији не контролишу ли нове власти и тајне службе укупна друштвена збивања преко званичних представника екстремних организација и већинског народа и националних мањина. То је оно што у цитираној изјави тадашњи министар Расим Љајић негира, пребацујући сву одговорност за функционисање националних савета на саме националне заједнице.

За десничарске организације већинског народа према Војводини се изражавао један патерналистички однос, који регион посматра као предмет бриге и надзора где му се по логици ствари одузимају способности да брине о себи и да доноси рационалне одлуке.

²³⁴То је оно чувено питање повезано са Адолфом Хитлером и његовом улогом у историји. Наиме, да ли би уопште дошло до развоја фашистичког покрета у облику у којем је он био доминантан, да је Хитлер реализовао своје уметничке аспирације уписом на ликовној академији у Бечу.

²³⁵Илић, В. и Кекежди, М. Темерин - садашњост или будућност Војводине. фотокопирано издање

На доношењу Закона о утврђивању одређених надлежности Војводине ("Сл.гласник РС", бр.6/2002) или такозваног омнибус закона, испољила се укупна дистанца између десничарских организација који представљају већински народ и оних који представљају националне мањине. За типичну десничарску организацију каква је Странка српског јединства, омнибус закон је представљао „постављање камена темељца за одвајање Војводине од Србије“²³⁶, а Српска радикална странка је у поменутом закону видела „отварање врата сепаратизму, који не би могао да се на институционалан начин заустави и контролише.“²³⁷

Дакле, територија је камен спотицања између организација којима је то само мотив за дубље, структуралне проблематичне односе. На једној једноставној равни односа према територији, у горњем делу то смо представили, где десничарске организације већинског народа теже консолидацији на примордијалним основама, а ту спада и уређење државе, десничарске организације националних мањина испољавају сопствену ксенофобију која је у односу на територију разумевана само као прелазна етапа повезивања са матичном државом. Десничарске организације већинског народа такозване аутономаше виде као горе од њих, па их доживљавају као спољашње непријатеље, виновнике свих могућих недаћа, које су присутне у условима неизбежних дисконтинуитета, али су они њихови узрочници.

Дакле, за десничарске организације, без обзира коме припадале, таргетирање непријатеља јесте срж и основа њиховог постојања. Етничка дистанца коју потенцирају десничарске организације је брижљиво негована и представља најизраженију врсту социјалне дистанце, те је кичма деловања десничарских организација баш зато што је основа постојања и разликовања на нас и њих. Али проблем није једнозначан. Постоје спреге које повезују десничарске организације већинског народа с онима из националних мањина, а кључна спрега изражава се у потреби очувања политичких елита једних и других. Парадоксално, политички конфликт само је основа за одржање естаблишмента десничарских организација, где у интригама једних против других и једни и други се представљају као „једини и прави заштитник етничке групе“. Битно је разумети да се у неразмривој испрепетаности односа према другоме, у виду митова, предрасуда и стереотипа, ствара клупко, при чему су исти ти митови матрица на којој почива постојање и будуће деловање десничарских организација. Без жеље да будемо

²³⁶ „Глас јавности“, 19.01.2002. године

²³⁷ „Дневник“, 18.01.2002. године

саркастични, прва саморефлексија о ирационалности сопственог става може бити одскочна даска за политичко прожимање које ће бити засновано на рационалним основама.²³⁸

Оно што је нит повезивања у оквиру једне етничке скупине истовремено је и нит раздвајања од друге етничке скупине. За десничарске организације већинског народа нација се замишља као ентитет који је у односу на време и место потпуно јединствен, што на нивоу друштвене и политичке праксе рађа низ проблема. Јер, ако је тај идентитет ванвременски и ванпросторни, он у себи гради и властиту будућу судбину, која се може разумети само у односу на различиту националну судбину друге нације. Дакле, десничарске странке и организације замишљају нацију само преко сопствене историје, која се гради често на наративу који искључује, демонизира, или на било који други начин деградира националну историју другога.

Амбиција нових тзв. демократских власти се састојала у амортизацији етничких напетости, па се и у том смислу приступило формирању савета националних мањина. Носило се тешко бреме етничких сукоба из последње деценије XX века, који увек стоје у позадини циља хармонизације етничких односа. На примеру обележавања десетогодишњице прогона Хрвата из Хртковаца који су „синоним протеривања Хрвата из Срема“, реформисти Војводине су 6. маја 2002. године желели подсетити на време када држава није штитила грађане због њихове другости или другачије етничке припадности и у том смислу желели су да нове демократске власти позову на одговорност оне који су били инспиратори тзв. хуманог пресељења. На примеру тог конкретног догађаја могла се констатовати дубина предрасуда и мржњи које постоје на практично-политичкој равни, а чију позадину чини национална припадност.

Антихрватско расположење је забележено приликом обележавања стогодишњице хрватског Културно-просветног друштва „Стјепан Радић“ у Новом Сланкамену. Након једанаест година паузе Друштво је обновило рад и у том смислу организовали су културно-уметнички програм на који су комшије одговориле песмом „Спремте се, спремте четиници“. И с балкона тамошње болнице допирали су повици и

²³⁸У саморефлексији увек иде суочавање са сопственом прошлошћу, и то је био мото речи филозофа Теодора Адорна, из 1949.године: „Мислити на Немачку, значи мислити на Аушвиц“. Након тога је он поставио питање: „Како након Аушвица писати поезију!“. То суочавање са прошлошћу на најбољи могући начин илустровали су и левичари у Немачкој 1968.године постављајући питања сопственим очевима „Чију сте децу ви убијали?“, руковођени тим идејама држимо да ће за политичку елиту са ових подручја кога год представљала бити лековито, ако постави питање, мислити на Србију и мислити на Војводину значи мислити на нерационалне и самообмањујуће политичке одлуке.

вређања, а селом су ношени барјаци Српске радикалне странке и четничка обележја. Та потреба за „етничком симетријом“ најбоље се исказује у речима једнога младића који је са шајкачом и беџом Образа поручио да „онда када у Боровом селу буде српски дом, Пуниша Рачић, истог трена требало би да се направи у Србији њихов дом, по принципу реципроцитета.“²³⁹

Амортизовање етничких напетости кроз информисање националних мањина на њиховом језику такође је наилазило на препреке скидањем емисија „Дивани“ с програма Телевизије Нови Сад, и то само зато што су у једном случају сликом забележени протести којом је обновљен рад споменутог Културно-просветног друштва „Стјепан Радић“, а други пут зато што међу онима који су одговарали на питања да ли су Буњевци или Шокци Хрвати, није било Буњеваца.

Кроз национализам се кристализује већи број проблема који одваја десничарске организације, од питања етничког идентитета до проблема међуетничке диференцијације, те се на тим основама осмишљавају међуетнички односи, али су и друга питања, као она изречена о аутономији, такође битна и разликују десничарске организације већинског народа и националних мањина. Али и један и други конгломерат питања у служби су антимодернизацијских процеса једног региона, јер, ако је реч о аутономији Војводине, и амбицији да се кроз већи економски развој самог региона задрже онакви економски прерогативи који ће му омогућити даљи економски развој, а не штетећи држави Србији, наилазимо на отпоре носилаца или представника националистичке идеологије, који тај аргумент, битан за развој једнога региона, обезвређују стављајући га у службу скривених намера оних који хоће да разбију српско економско биће. Тако академик Чедомир Попов, обезвређујући наведени економски аргумент, истиче да он „у јавности (замагљује) стварне знаке сепаратистичких намера аутономаша: настојање да се за аутономну територију освоји што више атрибута државне суверености и да се створи што већи број институција које карактеришу државу“²⁴⁰ дакле, несумњив интелектуални ауторитет обезвређује економски аргумент на рачун националнога, те изражава бојазан да ће поменути економски елемент отворити Војводину према суседима, што би, по мишљењу академика, прерасло у потпуно разбијање српске државе, где се, дакле, национални аргумент држи примарним. Он је у поменутом интервјуу експлицитан када каже: „Јавиле би се

²³⁹ „Грађански лист“, 5.08.2002. године.

²⁴⁰ „Вечерње новости“, 17.06.2002. године

тенденције затварања појединих народа према самој Војводини, трвења међу њима и затим тежња за што већим осамостаљењем, а код оних који то могу и до отворених захтева за одлазак у окриље суседних матичних држава. На једној страни били би они који би прихватили идеју о 'војвођанској нацији', а на другој 'они који би желели да остану Срби'. У том сукобу, сматра Попов, ни верски фактор не би остао по страни и 'Војводина би се највероватније распала'.“ Казивање академика Попова боље него било која програмска оријентација десничарских странака и организација већинског народа исказује мотиве њиховог деловања и њихову бојазан.

Ако бисмо желели само у једној реченици представити доминантне политичке сукобе, они почивају на разумевању региона на модернизацијском или антимодернизацијском концепту. Можда је у том смислу упечатљив интервју Ненада Чанка, који је дат 31. 12. 2002. године у новосадском Дневнику, где каже: „Ми у Војводини немамо довољно конкретну политичку елиту која би јавно дефинисала колективни интерес грађана“. Ово казивање политичара који је свој страначки утицај регионално омеђио пре се доживљава као пожељан облик политичког понашања него као стварно увиђање политичких нарација у Војводини. Можемо само на нивоу претпоставки износити уверења да је цео регион Војводине у процесу укључивања у регионалне иницијативе био захваћен и интересима европских организација, које су у том „гурању“ Војводине у регионалне институције виделе и начин хармонизације етничких односа у региону.

И током 2003. године нетрпељивости и сукоби на етничком нивоу нису јењавали и посебно су били изражени између припадника већинског народа и припадника мађарске националне мањине. Тако је у Бачкој Тополи, приликом концерта мађарске групе Бетриц, група младих људи тражила поништавање својевремено донете одлуке о приступању Војводине Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. У саопштењу Лиге социјалдемократа Војводине истиче се да је та група узвикивала и мађарски назив тог дела Војводине који у преводу гласи „јужна регија“, а на северу Војводине су осванули и плакати где су оцртане границе Мађарске пре потписивања Тријанонског споразума. Плакати су се појавили у Кањижи, Сенти, Чоки, Бачкој Тополи, Суботици и Хоргошу. Иако годишњица потписивања споразума пада на дан 4. јун, плакати су се појавили раније, што кореспондира с посетом Петера Међешија, Председника мађарске Владе Суботици. Почетком године јавност је привучена иницијативом „Протокола о сарадњи“, који је предвиђао да због властитог развоја општине сарађују и решавају

питања од значаја за локалну и регионалну заједницу, али на принципима добровољности, узајамности и солидарности. Потписници Протокола желели су удружити средства с амбицијом образовања различитих органа, организација и служби, те заједничким наступом према одређеним министарствима и међународној заједници. Иницијатори Протокола за његово усвајање изнели су три разлога: приступ фондовима Еворпске уније, потом географску, историјску, привредну, културну, образовну, као и саобраћајну повезаност општина, те неопходност увођења другог, а можда и трећег нивоа локалне или регионалне самоуправе, која ће се неминовно десити са доношењем новог Устава Републике Србије, као и са усвајањем Основног закона Аутономне Покрајине Војводине. Иако у Протоколу нема националног садржаја нити било какве речи о териотријалној аутономији, сумњу буди чињеница да од наведених девет општина, Мађари имају апсолутну већину у њих шест: Ада, Бачка Топола, Чока, Кањижа, Мали Иђош и Сента, а у две, реалтивну превагу: Бечеј и Суботица. На основу тих демографских података сумњу изазива чињеница да иако Закон о локалној самоуправи дозвољава повезивање општина, мада ни претходни то није бранио, с обзиром на демографски састав ствара се представа о потреби одвајања поменутих општина на етничким принципима. У тој години актуелизује се захтев за двојним држављанством код припадника мађарске националне мањине, који је добијао на тежини с приближавањем датума приступања Мађарске Европској унији.²⁴¹ Истицање овог захтева за двојним држављанством код припадника мађарске националне мањине није наишао на отпор десничарских организација јер у том захтеву су видели могуће остварење циља испољеног „ослобођењем“ етничког простора мађарским живљем.

Ако је потреба за двојним држављанством била мотивисана ублажавањем трауме настале цепањем нације потписивањем Тријанонског споразума, онда је у прилог таквог циља карактеристично казивање Јожефа Касе, лидера умерено десне политичке организације Савеза војвођанских Мађара: „Наши родитељи и преци имали су мађарско држављанство, и сматрамо да на њега имамо право и ми, јер смо га мимо своје воље изгубили, остајући на родној грудии када су међане границе. При том ћемо остати и даље лојални држављани Србије. Не желимо се селити, већ остати и овде стварати будућност за своју децу, заједно с народима с којима ту живимо“.²⁴² Ова изјава Јожефа Касе имплицира неколико закључака, и више скрива него што

²⁴¹Мађарска је приступила Европској унији у мају 2004. године.

²⁴²„Данас“, 9/10. 08. 2003. године.

експлицитно казује, али довољно је индикативна за увиђање укупне проблематике етничких односа у постратном периоду. Битно је зато што у недовршеној држави и у њеном мултиетничком и мултиконфесионалном региону држава никада није непристрасна, већ увек има амбицију да се јави као национална држава већинског народа.²⁴³ Из горе изреченог става Јожефа Касе, без обзира на несумњиве резултате напретка у институционалној заштити мањинских права, као да је истакнута бојазан о запреченој друштвеној покретљивости која би резултирала приклањањем матичној држави, али она много више од тога говори о недостатку поверења између представника већинског народа и националних мањина, и услед тог недостатка поверења постоји етничка везаност за матичну државу. Схваћена као групна солидарност, етничка везаност (ethnicity), увек постоји у ситуацијама када се испољава заједнички материјални интерес, у овом случају схваћен и преко добијања двојног држављанства. Дакле, у тој изјави постоји оно што се може третирати као инструменталистичко поимање етничких група и нација где се припадност групи или нацији не разуме као последица социјализације, већ искључиво као промена у институционалним односима и структурама.²⁴⁴ Ово је речено зато што новија социјално-психолошка истраживања говоре да се стереотипи према другима, па били они припадници друге нације или етничке групе, налазе у свести деце од пет или седам година. Саображено томе социјализација има огроман значај у настајању етничке свести, а примерено етничкој свести социјализација има огроман значај у настанку предрасуда и стереотипа о другим етничким групама или нацијама. Стереотипи имају, наравно, истакнуту ако не и кључну улогу у идеологијама, јер се преко њих ствара недвосмислена слика о непријатељу. Ако је у претходним изјавама представника десничарских политичких и цивилних организација већинског народа преовладавао етно-симболички приступ нацији, који се гради на миту о изабраном народу, његовом златном добу, на које се надограђују и остали митови, они јесу потка за формирање онакве историографије којима се и ствара нација. У том смислу за политичку и цивилну десницу већинског народа битно је када Срби насељавају простор Војводине, које су то велике личности утицале на „обележавање“ овог простора српским националним бићем, које су то значајне личности учествовале у ослобађању овога простора, његовом култивисању и тако даље, што су саставне одреднице етноисторије, толико битне за

²⁴³Кимлика, В. (2002). Мултикултурално грађанство (либерална теорија мањинских права). Нови Сад. Центар за мултикултурализам.

²⁴⁴Бакић, Јово. (2004). Идеологије југословенства између српског и хрватског национализма. Зрењанин. Градска народна библиотека „Жарко Зрењанин“.

политичку десницу. За десницу политичких и цивилних организација националних мањина ови етносимболистички елементи нису у првом плану, већ неправде у територијалном смислу које датирају од Тријанонског споразума. Отуда амбиција да колективним организовањем на етничким основама обезбеде себи друштвену покретљивост.

Као што сматрамо да је мултикултуралност и мултиконфесионалност, као идеално типско уређење овог простора - мит, јер је историјски процес дихотомизације између припадника једне етничке скупине и нечланова исте трајан, онда је неопходно да се у друштвеном односу, који се у дугим историјским процесима услед друштвених и политичких околности прекидају, нађу модалитети везаности, да би ти односи били прикривени и, у мирним друштвеним периодима, њихове тензије амортизоване.

Рад војвођанског парламента формално је окончан у септембру 2004. године када је Ненад Чанак, председник Скупштине Аутономне Покрајине Војводине, расписао локалне и покрајинске изборе. Сам регион не можемо посматрати изоловано од укупних друштвених и политичких кретања на нивоу Републике. Нацрт припреманог Устава који је дала републичка Влада различито је доживљаван и оцењиван од политичких актера у Војводини. Једни су га тумачили као „елегантно упаковани централизам“²⁴⁵, као „потпуно негирање политичког субјективитета Војводине“²⁴⁶, као „опасан пројекат“, „мучки потез“ и „груби удар на Војводину“²⁴⁷, односно као „одлично решење“²⁴⁸ и „конструктиван предлог који има за циљ постизање широког концензуса“.²⁴⁹ Те године одржавају се и ванредни политички парламентарни избори где две регионалне странке, ЛСВ и СВМ, наступају заједно унутар коалиције „Заједно за Војводину“, али нису успеле да освоје место у парламенту. Напротив, републички парламентарни избори афирмишу Српску радикалну странку, која бележи успехе и на покрајинским али и на локалним изборима. Успех је забележен на локалном нивоу у Бачкој Паланци, где пре тога није био ниједан одборник Српске радикалне странке, а успех је забележен и у Новом Саду, Зрењанину, Кикинди, Врбасу, Старој Пазови, Србобрану.

²⁴⁵Александар Кравић, Потпредседник Скупштине Војводине, „Дневник“, 4.06.2004. године

²⁴⁶Слободан Будаков, лидер Војвођанског покрета, „Дневник“, 11.06.2004. године

²⁴⁷Живан Берисављевић, председник Уније социјалиста Војводине, „Дневник“, 11.06.2004. године

²⁴⁸Дејан Микарица, потпредседник новосадског одбора ДСС и члан одбора за Устав скупштине Србије, „Дневник“, 6.06.2004. године

²⁴⁹Тамаш Корхец, Покрајински секретар за управу, прописе и националне мањине, „Дневник“ 6.06.2004. године

Примарни политиколошки дискурс хоћемо допунити социолошким, који, као потпорни стуб, може потврдити или демантовати опште расположење које је владало у Војводини у постоктобарском периоду из 2000. године. Етничка дистанца у Војводини изражава на најпотпунији начин идеолошка опредељења десничарских организација, с тим што је идеологија десничарских организација више утемељена уколико је етничка дистанца већа и обрнуто, с мањом етничком дистанцом, мање је и упориште за десничарске идеологије а посебно и оне екстремне. Професор с Филозофског факултета у Новом Саду Жолт Лазар уредник је студије којом се истраживала мултикултуралност и регионализација Војводине, а у оквиру тога и етничка дистанца, с крајњим закључком да је она уједначена, и да је груписана око става „свеједно ми је“²⁵⁰. Резултати тог истраживања за потребе нашег рада истаћи ћемо у дескриптивној форми и само на одређеним показатељима. Треба разумети да је подручје Војводине третирано као мултикултурално и регионално може бити тачка интеграције али и потенцијални узрок дезинтеграције. Мултикултурална хетерогеност потенцијално је оптерећење, али и шанса у процесу транзиције. Према том истраживању осећај националне припадности те културног идентитета у Војводини испољавају се у „придржавању традиције и обичаја“, и „васпитавању деце у духу националне културе“, а за културни идентитет најважнији чиниоци су „образовање“ и „одговарајуће васпитање деце у породици“. То истраживање је показало да је придржавање традицији и обичајима најважније за припаднике српске националности, али га и друге етничке скупине сматрају значајним. За Хрвате у Војводини је васпитавање у духу националне културе најважније, док је за мађарску националну мањину образовање на матерњем језику најважније. Постојање националне државе као критеријум у неговању осећања националне припадности најзначајније је за војвођанске Црногорце, док Хрвати и Мађари тој чињеници не придају посебан значај. Аутори закључују да код Срба и оних који су се изјаснили у том периоду као Југословени као и Хрвата доминира предмодерна свест у третирању националног идентитета, јер су се две трећине испитаника из поменуте три етничке скупине определиле за традиционална средства неговања етничке припадности, попут придржавања традиције и обичаја и васпитања деце у духу националне културе. Ово потврђује наше ставове да у том корпусу бирача десничарске политичке и цивилне организације налазе своје упориште за своје идеолошке погледе. Друга димензија истраживања показује да су етничке дистанце углавном уједначене и груписане око

²⁵⁰Žolt, Lazar, *Vojvodina amidst multiculturalism and regionalization*, Novi Sad, Mediterran publishing, 2007.

неутралних ставова, с тим што су војвођански Срби најпожељнији за друштене контакте, а највећа је дистанца према Ромима. С тим у вези, истраживање је показало да постоји стереотип према Мађарима испољен у ставу да се третирају као вредни радници и поштени пословни сарадници. Све ово потврђује горе изнету тврдњу да један етнички диференциран регион нуди шансу, али и ствара оптерећење за уређење заједнице, што ће се манифестовати у наредним изборима.

6.2 Избори из 2004. године

Избор из 2004. године. На изборима из 2004. године на којима је, према изводу из бирачког списка, било 1.650.152 бирача, изашло је да гласа 639.604 гласача, који су се могли определити за једну од десет изборних листа: 1. Демократска странка - Борис Тадић, 2. Савез Војвођанских Мађара - *Vajdasági Magyar Szövetség- Kasza József*; 3. Српска радикална странка - Томислав Николић; 4. Заједно за Војводину - Ненад Чанак (Војвођанска унија - Војводина мој дом, Лига социјалдемократа Војводине, Демократска Војводина, Унија социјалиста Војводине, Војвођански покрет, Грађански савез Србије, Социјалдемократска унија); 5. Г17 плус - Мирољуб Лабус; 6. Социјалистичка партија Србије; 7. Демократска странка Србије - Војислав Коштуница; 8. Чисте руке Војводине - СПО, Реформисти Војводине, ОТПОР - Миодраг Миле Исаков - Вук Драшковић; 9. Политички покрет „Снага Србије“ - Богољуб Карић; 10. Нова Србија - Велимир Илић.

У политичком позиционирању од ових десет изборних листа, барем шест припадају политичкој десници, где Савез војвођанских Мађара, који легитимише своју политичку позицију на десном центру, представља мађарску заједницу. Од пет странака политичке деснице које су усвојиле 29 мандата у скупштини Војводине, према пропорционалном изборном систему, представљају не у потпуности бирачко тело које има афинитета према десним конзервативним идејама, јер је политичкој десници поверење дало 313.324 бирача, што представља 49 % бирача који су на тим изборима гласали. На самим изборима Демократска странка је освојила, и по пропорционалном и по већинском систему 34 мандата, Савез војвођанских Мађара 10, Српска радикална странка 36 мандата, Коалиција Заједно за Војводину 7, СПС 8, ДСС 7, Покрет снага

Србије 7, Реформисти Војводине 2, Г17 плус 2, Коалиција Суботица наш град 1, ДСВМ 1, и Група грађана 4.²⁵¹

Десничарске организације сада се поново афирмишу што смтрамо плодом трауматичних друштвених и привредних промена које су уследиле након избора из 2000. године, с евидентним незадовољством бирача смером тих промена и обликом истих. Просто речено, успех десничарских организација одражава много садржајнији конзервативни приступ бирача који потврђује нашу тезу о историјски дугорочним конзервативним стремљенима на овим просторима, а свакако и на просторима Војводине, који су сада резултирали успоном политичке деснице као носиоцима таквих стремљења. Јер, ако бисмо у једној реченици представили десницу и везивни грозд њених вредности, онда су то: ауторитет, хијерархија, поредак, систем обавеза, традиција, реакција и национализам.²⁵² Политичка и грађанска десница је све горе речено, у изборима из 2004. године, нудила. Успех радикала у Новом Саду, где су од 78 одборничких места у Градској скупштини освојили 34, и заједно са ДСС и СПС формирали власт, био је сигнал да се у спољњем окружењу према новим носиоцима власти успостави одређена резерва. Тако је сарадња у оквиру троугла Нови Сад–Осијек–Тузла, као први облик повезивања на екс југословенском простору, доведена у питање због политичких и вредносних оргијентација политичке деснице већинског народа. Овде је доминантан политички наратив који отвара ново поглавље о виђењу спољне политике политичке деснице и како то виђење кореспондира с унутрашњим политичким понашањем.

На нивоу је тривијалности казивање о испреплетаности унутрашње и спољне политике и да свакако постоји доза аутономије једне у односу на другу, али да ју је потребно разликовати на више равни: на равни државне политике, на равни политичких странака, вансистемских чинилаца у виду екстремних странака, на равни значајних појединаца. Битно је нагласити да ирационални моменти често могу надвладати оне разложне и учинити их етаблираним за заједницу. Друштвена и политичка стварност, као и снага идеолошки разнородних унутрашњих политичких и цивилних актера, а у већој мери и моћних спољних актера, амортизује поменуте ирационалне облике понашања, што у крајњој линији за последицу има да се један друштвени и политички ток само успорава, али не и преображава. То је можда најбоље изражено амбицијом

²⁵¹<http://pik.skupstinavoivodine.gov.rs/Strana?s=izbori2004&i=2004>

²⁵²Хејвуд, П., Политика, Клио, Београд, 2004, стр. 471.

радикала за укидањем војвођанске аутономије, али оног тренутка када је Покрајинска влада затражила од Републике повећавање војвођанског буџета у износу од 360.000.000 динара, тај захтев су подржали. Једноставно речено, националистичка реторика пада у воду пред економским и материјалним интересима. Тај манифестно рационални поступак у виду финансијског обезбеђења функционисања покрајинских институција крио је по свој прилици и један латетан мотив у обезбеђивању синекура за заслужне партијске активисте. Јер, морална сатисфакција није довољна. Лојалност странци захтева материјалну надокнаду преко управљачких и руководећих позиција. У том тренутку, покрајинска власт је запошљавала 1065 лица. Успоредбе ради, толико их је било запослено и када је Војводина располагала далеко већим овлашћењима него што их је имала у том тренутку. Војводина није имала у својој надлежности хидрометеоролошки и Завод за статистику, народну одбрану, правосуђе и тако даље.²⁵³ Изборна 2004. година и успон политичке и цивилне деснице изазвао је забринутост припадника националних мањина, што је довело до интернационализације мађарског питања. Покушај присталица аутономије да се окупе и супротставе десници која Војводину види као српску провинцију није успео. Сматрамо да у том тренутку питање Војводине није било ни у фокусу међународних политичких актера једноставно зато што им је проблем Косова био на дневном реду. Ако нам је допуштено да слободно интерпретирамо политичку трговину из тог времена, онда изгледа као да је међународној заједници била много изгледнија амбиција да утре пут за политичку независност Косова, а на уштрб аутономије Војводине, која би била област поткусуривања десничарских организација, како већинског народа тако и националних мањина. Политичка збивања из 2004. године формирају нову идеологију народњаштва, што није ништа друго него варијација једног облика конзервативизма.²⁵⁴ Изражавање тог конзервативизма садржајно можда највише добија на тежини код оних интелектуалаца који се формално политички изјашњавају као левичари, а нуде онакве друштвене погледе који битно омеђују простор погледом уназад. Такво је мишљење академика Михајла Марковића, потпредседника СПС из 90-их година и једног од

²⁵³Хелшински одбор за људска права, Људска права и колективни идентитет, 2004. стр. 58.

²⁵⁴„У односу на национализам, народњаштво је истовремено `један корак уназад`. Народњаштво је урадак европског Истока (не само Русије), а настао је као комплексније гигање и појава у срединама које су битно другачије структуриране од оних западних. Народњаштво је заправо настало у другачијем и мањкавом, те далеко захтијевнијем и бруталнијем контексту. У крајњој линији може се рећи да је народњаштво производ неразвијене `источњачке или чак `уске` средине. Народњаштво је појава која се искључиво врти око `питања народа`. Прави другорочни задатак народањака је укидања разлика између пука и себе, а тек у битно мањој мери одбацавање свих експлоататора.“
Кузмањић, Тончи, Распад СФРЈ и наслиједство: народњаштва не национализам, ЦЦВО Београд, 2004.

најбољих филозофа који је овај простор изнедрио. Он истиче да је „Србија упорно чувала свој суверенитет“, јер је она „следила велику социјалистичку традицију српског народа и није прихватала идеологију либералног капитализма“. Штавише, „Србија је нашла средњи пут између реалног социјализма и либералног капитализма, па је то „био пут једног мешовитог друштва, тржишне привреде, али и државне регулације, плуралитета облика својине, демократских политичких плурализама, релативно високог нивоа социјалне сигурности и друштвене бригае о школству, здравству, науци и култури, тј. истинског социјализма.“²⁵⁵ Из поменутог интервјуа академика Марковића испливавају сви круцијални проблеми земље у транзицији. Прелазак из социјалистичког друштва у либерално капиталистичко, где политичка и цивилна десница налази своје место у амбицији за ретрадиционализацијом, поништавањем класних основа друштва и залагањем за либерални капитализам. Једноставно речено, код политичке и цивилне деснице национално је примарно и замењује и грађанско и класно. Идеја саборности јесте основа национализма, а на политичкој равни ствара се политички амалгам који се састоји у потреби налажења кохезије између декларисаних социјалдемократа и националиста, а то је на републичком нивоу савез ДС и ДСС. То прилично једноставно илуструје Светозар Стојановић, тадашњи Председник Српско-америчког центра у Београду, који у интервјуу датом у Политици образлаже то савезништво: „Без савезништва ДСС и ДС, једне национално-грађанског десног центра, а друге грађанско националног левог центра, прве, тренутно јаче на опште-државном, а друге, на локалном и војвођанско-покрајинском нивоу моћи, али обе истовремено патриотског и евро-атланског усмерења.“²⁵⁶ Овај политички савез третирамо као блок социо-демократа и неоконзервативаца, али матрицу тог савеза и даље чини националистичка реторика наслеђена из Милошевићевог режима. Како смо раније рекли, ритуално одбацивање Милошевића изражавало је његову политичку неупотребљивост за даље српске националне интересе. Несумњиви су помаци након тога учињени ка демократизацији земље, али је националистичка матрица понашања остала. Све се то на један софистицирани начин пренело и на поље Војводине, где национализам, како странака већинског народа тако и десничарских организација националних мањина, остаје матрица за формирање укупних политичких и друштвених односа. Хоћемо да покажемо да је амбиција успостављања националних држава потпуно анахрона у тренутку када долази до њиховог глобалистичког растакања. Ако

²⁵⁵Михајло Марковић, интервју у „Огледало“, 28.04.2004. године.

²⁵⁶„Политика“, 2.08.2004. године.

су националистичке државе нападнуте и изнутра, просто мобилизацијом регионалних снага, у том смислу треба разумети и прикључење Војводине савезу регионалних заједница, али су нападнуте и споља продором интернационалног капитала,²⁵⁷ људских права, генерално глобализације. Једноставно речено, захтев за државним суверенитетом у односу на савремене токове дошао је прекасно. Тиме хоћемо да покажемо да мали и раздробљени национални суверенитет делује карикатурално у односу на империјални суверенитет, који није ништа друго до форма глобалне моћи. Можемо отићи и преко тога, па установити да национализам и пароксијализам не изражавају ништа друго до страх од глобализације, и то нису процеси који се дају спречити или још горе, сваки покушај спречавања глобализацијских процеса нужно се обија о главу онима који то чине у форми закаснелих прикључака модернизацијским токовима. Националне идентификације постају готово трагикомичне у односу, на пример, професионалних идентификација које повезују људе ван одређених националних граница, јер су професионалне идентификације постале глобалне идентификације. Код десничарских организација већинског народа које инсистирају на националној домовини, негује се, пре свега, свест о посебности сопствене нације испољавана кроз митове и саображено томе, предрасуде и стереотипе према другоме. Код десничарских организација националних мањина није примаран мит о посебности сопствене националне мањине, већ је примаран економски моменат за њено опстајање, а ако се говори о посебности заједнице, онда би он долазио до изражаја у амбицији приступања националне мањине матичној држави. Дакле, за десничарске организације већинског народа национализам није никада изван „географије“, док код десничарских организација националних мањина национализам хоће да буде „у географији“.

На примеру региона Војводине, на претходним страницама показали смо тежину националистичког понашања у појединачним особама, носиоцима истог, у организацијама које проповедају националистичке програме и у појединачним поступцима како самих организација, тако и појединаца. Али је кључна ствар разумети да су сва та кретања исценирана одозго, јер је матрица понашања, дакле,

²⁵⁷Војводина са статусом еурорегије у том тренутку озбиљно је уздрмала традиционално схватање суверенитета националних држава. Тако је у последњим данима децембра 2004. године Раде Булатовић, шеф Безбедносно Информативне Агенције, на састанку одбора за безбедност скупштине Србије, изјавио је да приватизација предузећа у којима су представници страних земаља у окружењу, имају амбицију да заокруже на тај начин сопствени национални корпус и створе одређену економску целину. На бесмислену Булатовићеву изјаву реаговао је Иштван Пастор, председник Покрајинске владе, задужен за приватизацију, изјавивши да је у Војводини само пет предузећа приватизовано од стране мађарских инвеститора, а тај број није већи ни када су инвеститори из Хрватске („Грађански лист“, 30.12.2004. године).

националистичког, присутна на овим просторима више од двадесет година. Ако бисмо желели да будемо саркастични, то је у дугом историјском интервалу ништа, али за појединачне судбине, на овим просторима, енормно много. Јер национализам има једну демонску дијалектику, да поступак једних буде у форми фидбека поступак других. Ако су од 2000. године учињени одређени помаци, они су били у правцу нових грађанских и демократских процедура, али на темељу онаквог схватања државе која је инструмент интереса више националистичких захтева и већинског народа, а сада и националних мањина, а мање грађанских интереса. Ствар је у томе што је подручје Војводине, иако развијенији део Републике Србије, истина, у мањој мери него други делови Републике, битно осујећено демократском културом која се преносила с генерације на генерацију. Та демократска култура би требало да буде егзистенција просветљене јавности, где би бирачи имали могућност оријентације пре заокруживања одређеног броја или имена.

Минимум претпоставки за демократску културу може бити следећи: „Опште школовање у координисаном школском систему одређеног стандарда; постојање независних универзитета који гарантују образовану елиту, која опет гарантује извесни доњи ниво јавне дебате; постојање озбиљне и плуралистичке штампе; постојање слободе удруживања, тако да слободне индивидује могу да остваре своје интересе; постојање армије и полиције, које контролишу подручје, гарантују индивидуалну безбедност и које нису наклоњене недемократским вредностима; економија, која становништву обезбеђује пристојну прехрану.“²⁵⁸

Да би се приступило уопште демократском друштву, неопходно је дати одређени депозит, за шта ни српско друштво у већини, а ни регион Војводине у мањој мери, нису били спремни. Депозит се састоји од одустајања припадања изабраном народу, као кључни фактор, или привилегованој групи, светој нацији и све те вредности морају се депоновати у неполитички и интимни трезор. Не треба бити у заблуди па вредности мултикултурализма разумети као мит којем тежи један регион, јер и тај мит има сличну структуру као национализам. Дељење становништва у статичне групе, које су по логици ствари себи најближе, и у које не би требало да се мешају припадници других група. У том статичном виђењу мултикултурализма, културе се виде добро и саме за себе, зато што су статичне, дате или завршене. Ако је Војводина унеколико и лабораторија за конфликте, онда је то зато што је матрица понашања и код

²⁵⁸Ериксен, Јенс-Мартин и Стјернфелт, Фредерик. (2004). Анатомија мржње: Путовања у Босну и Србију. Алескандрија прес, Београд. стр. 251.

протагониста доминирајуће идеологије и код њених опонената била готово идентична и постојала је у дугом временском интервалу, а то је да су код националних идеологија носиоци велике групе сиромашних, лумпенпролетера неинтегрисаних у друштву, а код опонената, представника оних који у култури сопствене нације виде могућност њене еманципације, носиоци су могли бити елите које формирају културни идентитет. И један и други колективитет налазе се на истој матрици недемократичности.

Аутор овог истраживања сведок је горе изнесених теоријских поставки на нивоу доделе Виталове награде која по новчаној вредности превазилази НИН-ову награду, а коју додељује фирма АД Витал из Врбаса, где и аутор овог истраживања пребива. Наиме, у 2004. години, у оквру избора за Виталову књижевну награду, нашла се у ужем избору и књига Радована Караџића „Чудесна хроника ноћи“. У елитно књижевно друштво Радована Караџића су увели чланови Виталовог жирија: Новица Петковић, Радован Вучковић и Јован Делић. Овим примером хтели смо да покажемо да постоји испреплетаност националног и културног идентитета и преко тога да је културни идентитет одређен оним националним. На трагу горе наведене праксе, у истом периоду изашла је и књига Милорада Улемекa Легије, првооптуженог за убиство премијера Зорана Ђинђића, чији се роман продавао на киосцима и чији је наслов „Гвоздени ров“. Ово је можда огољенија форма амбиције за формирање културног идентитета под патронатом националног.

С горњим примерима желели смо показати каква је клима владала у друштву и који облик национализма се желео наметнути друштвеној заједници од његових најрепрезентативних представника, још од последње деценије XX века. То је врста националног понашања која почива на повезаности људи по етничком пореклу. У теорији је названо „примордијализам“. Њиме хоће да се каже да јачина везе или веза које човек има према члановима породице кореспондира с везама међу члановима етнонационалне групе. Отуда што чланови породице живе заједно, и отуда што развијају емотивну зависност, по тој основи и етнонационална група треба да развија емотивну зависност на истим основама.²⁵⁹ То је облик везаности који потиче од датости да смо рођени у одређеној заједници у којој имамо једнак језик, друштвене и религиозне обичаје, навике, и ти облици понашања сами по себи имају неодољив

²⁵⁹Shils, Edvard, Primordial, personal, sacred and civil ties. British journal of sociology. 8, 1957, 130-145.

ефекат присиле, те је у том смислу појединац, у односу на те датости, немоћан и преко тога следи онај диктат који потиче од „истости, крви, језика и социјалних обичаја“.²⁶⁰

Овај проблем можемо и обрнути на индивидуално-психолошком нивоу и поставити питање, каква је то структура човека која безрезервно прихвата датости по којима ће се безусловно руководити. То је безусловно ауторитарна личност, која јесте производ таквих датости, а које су исто тако инкорпориране у програмима политичке и цивилне деснице, те су и окосница ауторитарних режима. Поједностављено, ауторитарне карактере производе ауторитарни режими, али ту постоји и *feedback* у одржавању ауторитарних режима од ауторитарних карактера. Као што Фром на једном месту каже „ко те злоставља, тога воли“.²⁶¹

Код десничарских организација већинског народа, постоји потреба за уобличавањем територија на националној основи из чега се рађа патриотизам, који није ништа друго до идеологија оданости једној уобличеној територији. Ова можда и груба интерпретација рађа проблем код оних скупина које Војводину држе као посебан регион и где би патриотизам представљали као оданост регији у оквиру још недовршене државе. У другом су плану, дакле, етничке, језичке, религиозне и друге спољне особености. Штавише, и патриотизам разумеван као идеологија добија своје проблемске карактеристике, јер је Србија недовршена држава, што је за носиоце десничарских организација извор да у етничкој идентификацији државу разумеју на нивоу етничких граница, а ове се одређују на основу демографских критеријума. Како је то идеологија десничарских организација већинског народа у тој спирали једнаких одговора и десничарске организације националних мањина, изражавају потребу да на етничким основама формирају своје територијалне организације, а извор тих етничких основа су, опет, демографски критеријуми.

Општа представа која није ништа друго до предрасуда да је Србија генерално мултиетничко, мултилингвално и мултиконфесионално друштво, не одговара чињеницама евидентираним о истом друштву. Јер, у структури становништва Србије, Срби учествују са 82.86%, док су припадници националних мањина заступљени с 14.38%, према попису из 2002. године. Осталих 2.76% јесу они неизјашњени или неопредељени, који су сопствени колективни идентитет сачували у интимном трезору.

²⁶⁰Кецмановић, Душан, Да ли смо сишли с ума, или докажи да си Србин. О етнонационализму и о нама. Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 2006, стр. 139.

²⁶¹Однос између жртве и насилника сјајно је приказан у филму Лилијане Кавали „Ноћни портир“.

Ако се за Србију не може рећи да је мултиетничко, мултилингвално, и мултиконфесионално друштво, то сигурно можемо рећи за њен регион Војводине. Најбројнија српска мањина су Мађари, који у структури становништва чине више од 3%. Како се бавимо етничким стереотипима десничарских организација, и Мађари су етничка скупина која је страначки организована и има своју политичку и културну елиту, прилично ангажовану на заштити њених интереса. Како су Срби већински народ у недовршеној држави, они су у одређеним областима исте те државе мањина, као у оним општинама у Војводина где су већина Мађари, а таквих је шест, и у Санџаку, где су мањина у односу на Бошњаке. За десничарске организације и већинског народа и националних мањина, стереотипи се умножавају у односу на могућу поделу националних мањина према пореклу европском или неевропском, где се у прве сврставају Чеси, Словаци, Русини, Немци, а у друге Роми, Јевреји, Египћани, Ашкалије. У постратном периоду држава покушава да развије институције којима штити права националних мањина, и с друге стране преко истих жели да их интегрише у државну заједницу. Држимо да је неповерење према држави и тој амбицији од националних мањина у поменутом истраживаном периоду још увек развијено и детерминисано свим оним догађајима из последње деценије XX века, где је етнонационалистичка идеологија била доминантна и одлучујућа, како за распад друге Југославије, тако и по логици ствари саображена са репресијом као политичким понашањем које се спроводи према слабијима, у овом случају националним мањинама. Истини на вољу, у Србији нису све националне мањине биле предмет репресија. Режији још од момента када етнонационализми постају доминантне идеологије, неке националне мањине инструментализују и користе у сопствене легитимацијске сврхе, као нпр. Словаке, а после 2000. године и Русине, док је национална заједница Мађара по свој прилици и због своје бројности и боље организованости, штитила своје националне интересе, недозвољавајући да се инструментализују ни пре 2000. године, а ни после, али с битном примедбом да је та заштита ишла често у софистицираним облицима исте националистичке идеологије.

Попис из 2002. године, према мишљењу Томаша Корхеца, покрајинског секретара за управу, прописе и националне мањине, један је од најслободнијих који је икада урађен на овом простору. Он каже да се попис спроводи по свим међународно признатим принципима, да је изјашњавање потпуно слободно, јер нема сугестија како се неко може изјашњавати, већ лице само бира и уписује националност коју је

изабрало.²⁶² На основу ове изјаве можемо констатовати да су и у том правцу учињени кораци напред, и они су свакако производ веће демократизације друштва у Србији.

Треба разумети да је последњи попис који кореспондира с овим истраживањем извршен у релативно мирном политичком раздобљу у односу на многе претходне пописе, који су по правилу пратили драматични политички догађаји. Због упоређења, попис из 1948. године одвијао се у време сукоба са Инфорбироом, онај из 1971. године у условима радикализације односа на линији републике - федерације, попис из 1981. године, у време сукоба на Косову, да би попис из 1991. године био организован у освит рата на просторима экс Југославије.

У идеалној типској варијанти, да се послужимо терминологијом Макса Вебера, залагање за демократско друштво, где би национална осећања, с једне стране, и колективна култура, с друге стране, били смештени у неполитички и интимни трезор, не одговара оним политичким датостима које су управо на тим осећањима и тим колективним идентитетима градиле основу за уређење друштва и региона. Дакле, национализам је доминантна идеологија али сада допуњена другим облицима колективних идентитета, где је амбиција политичких олигархија да тим путем интегришу националне мањине у друштво. У том смислу учињен је напредак не само донетим одредбама Закона о заштити права и слобода националних мањина где се признају индивидуална и колективна права и постоји слобода националног опредељивања и изражавања, већ и могућност сарадње са сународницима у земљи и иностранству. Тиме су колективна права свакако подигнута, али подизање колективних права из идеално типске перспективе само је корак даље у демократизацији друштва. Истакли смо да је то политичка датост на коју је требало одговорити, и у том смислу учињени су кораци ка демократизацији, па је, штавише, омогућено саветима националних мањина да учествују у доношењу одлука које су од виталног интереса за те мањине или другачије речено: демократичност се очитује и у залагању одоздо.

У обавези државних органа који доносе одлуке битне за националне мањине, они треба да затраже њихово мишљење, чиме се, дакле, чува самосвојност мањина. Закон је предвидео и да нико не сме претрпети штету уколико је исказао сопствену националну припадност. Али за нову политичку елиту доношење закона о мањинама био је један од услова за пријем земље у Савет Европе, тако да смо суочени са

²⁶² „Грађански лист“, 2.04.2002. године.

ситуацијом да је постојао и један међународни притисак, а све то ставља упитним способност нове политичке елите да поменути закон доноси без спољно-политичких притисака.

Хоћемо да кажемо да је изградња институција које су подизале демократичност овога подручја ишла уз одређени спољни притисак, због ограничених демократских капацитета унутрашњих политичких актера, па ма како се они идеолошки легитимисали. Тај закон је требао да буде и одређена порука где се националне мањине не третирају као непријатељи, него као сарадници у изградњи модерног друштва. То можда важи за оне који имају демократски капацитет, али не и за политичку и грађанску десницу која заступа интересе и већинског народа, али и десницу која заступа интересе националних мањина. У том периоду након доношења поменутог закона о мањинама донесен је и Закон о локалној самоуправи, који је имао једну битну ставку да у национално мешовитим општинама постоји могућност стварања савета за међунационалне односе. По логици ствари, поменуте савете представљају представници националних и етничких мањина, а под национално мешовитим самоуправама сматрају се оне у којима једна национална мањина чини више од 5% укупног броја становника. Регион који је предмет нашег истраживања учинио је корак даље, јер је одлуком Покрајинске скупштине успостављен први народни адвокат у Србији - омбудсман. То је независан и самосталан орган чији се делокруг рада креће у заштити и унапређивању људских права и слобода, од повреда учињених од стране покрајинске и општинске управе, организација јавних служби која врше управна и јавна овлашћења, а чији је оснивач Покрајина или Општина. Како омбудсман има пет заменика, један од њих је задужен за остваривање права националних мањина. Сви институционални доприноси који су демократизовали подручје, свакако да су наилазили и на отпоре десничарских организација, а када је реч о екстремној десници, отпори су били у виду политичких поступака који су процесе демократизације јасно деградирани. Истини на вољу, такви процеси наилазили су и на даље захтеве мањина, који су се кретали у правцу заштите права у облику веће аутономије, културне, персоналне или територијалне, или пак одговарајуће амбиције за специјалним статусом.

6.2.1 Мађарска национална мањина

Сваки облик колективног идентитета с поступцима његовог очувања мора имати мотив који покреће учеснике у тим акцијама. Тако Дајпек Гупта сматра да су присутна три основна мотива која човека покрећу на колективну акцију. То су *идеологија*, *похлепа* (односно голи интерес) и *страх*.²⁶³ Подручје Војводине, репрезентативније него било које друго, даје потврду Гуптиног размишљања, и то не само у истраживаном периоду већ и у периоду који је претходио истраживаном. Гуптино размишање важи за све облике колективног деловања, с тим што, с обзиром на позиционирање организације, оно добија прикривенију или огољенију форму с једне стране, а с друге стране период колективне акције даје приоритет једној од три горе наведене одлике. На пример, ако је долазак Слободана Милошевића и политичке гарнитуре чија је он персонификација, крајем 80-их година прошлога века био пре свега идеолошки мотивисан, последња деценија XX века код политичке елите која је окруживала Слободана Милошевића похлепу је учинила приоритетнијом у односу на идеологију. Код припадника националних мањина, у том периоду, идеологија не игра доминантну улогу, већ страх као облик колективне акције, док идеологија, па и похлепа, код десничарских организација националних мањина има значајну улогу тек након промена из 2000. године.

Мађари су најбројнија и војвођанска и србијанска мањина, на нивоу остваривања колективних права добро организована, чврсто развијене националне свести и развијене идентитетске инфраструктуре (рекли смо да су основали први савет националних мањина). Формирали су своју културну и политичку елиту, инкорпорирали су се у управни апарат, и теже и даљем аутономном и интересном организовању. И у међународним оквирима ствараоци из мађарске националне заједнице уживају велики углед, као нпр. професор Тибор Варади, или професор Алпар Лошонц. Због тих својих капацитета и идентитетских и организационих, они код већинског народа увек побуђују сумњу за њиховим сепаратним остваривањима, што се на нивоу десничарских организација већинског народа испољава и у ширењу предрасуда и стереотипа о њима.

²⁶³Гупта, Д. 2001., према Кецмановић, Д. 2006.

Ванредни парламентарни избори у Србији из 2003. године довели су до регистрације 40 међуетничких инцидената, хоризонтално се ширећи и обухватајући велики број етничких мањина. Ови инциденти кореспондирају с поновним јачањем утицаја типичне десничарске организације већинског народа Српске радикалне странке, али је важно напоменути да ови инциденти јесу и последица националистичких фрустрација које су произведене на Косову у марту 2003. године, а испољене су према преосталом српском живљу. Мађарске организације у Војводини захтевале су од државних органа да спрече инциденте у којима би они били циљна група која се жели деградирати, па су у том смислу и интервенисали код надлежних државних органа и представника суседне Мађарске. Тако је Моника Ламперт, Министарка унутрашњих послова из Мађарске, приликом посете Суботици запретила да ће уколико се наставе инциденти према припадницима мађарске националне мањине, пред Саветом Европе затражити да се покрене истрага.

Према информацији Министарства унутрашњих послова Србије, у Војводини су у периоду од 1. јануара до 31. маја 2004. године регистрована 294 догађаја за које се може рећи да имају обележја међунационалних ексцеса, од тога у 129 случајева ради се о нападима на објекте и имовину лица албанске и муслиманске националности (као реакција на насиље на Косову), затим о оштећењу и скрнављењу надгробних споменика (56), нападима на верске објекте (20), физичким сукобима (7), оштећењу објеката (5), анонимним претњама итд. Против 85 починилаца покренуте су кривичне пријаве, а МУП је поднео и 56 прекршајних пријава. У односу на ове податке „ради се о производњи сукоба, ниског интензитета, на дуге стазе, по широком терену“, а то је према твдрњи Пал Шандора, лидера ДЗВМ, стратегија одређених центара моћи, јер такви облици сукоба не могу бити спонтани. Оцену о угрожености Мађара у Србији изнела је и друга Мађарска странка - СВМ, истичући да ће о свим тим инцидентима упознати и амерички Конгрес. Ово се чини и као унутрашња стратегија десних политичких организација мађарске националне заједнице, јер претња интернационализацијом „мађарског питања“ увек иде када се заоштре односи са централним властима у Београду. Такође, није случајна кореспонденција етничких сукоба након ванредних избора из 2003. године, а пре покрајинских и локалних избора из 2004. године. Можемо само да слутимо, иако немамо чињенице које би те сумње поткрепиле, да су поменути сукоби иницирани поновном афирмацијом политичке деснице већинског народа. И војвођански Мађари преко својих организација, као и

припадници већинског народа, на истим основама – етничким, желе градити сопствену политичку идеологију. Али то крије у себи опасност, јер такав модус политичког деловања у Војводини нужно имплицира да се у етничком раздвајању иде ка етничкој териоторијалној организацији, а то ствара нерешиве конфликте с непредвидљивим последицама. У меморандуму о положају Мађара у Војводини, по мишљењу његових твораца, маркирају се неке од најважнијих последица, а то су све слабије познавање српског језика од стране младих Мађара, пад интеретничке комуникације, губитак интересовања за збивања у Србији, све већа окренутост ка Мађарској и све наглашенија потреба за интеграцијом Мађара у карпатском басену. У том смислу лидери мађарских странака захтев за двојним држављанством не образлажу само интеграцијом Мађара, него и потребом да војвођански Мађари у Мађарској не буду гастарбајтери, него радна снага. Ако би војвођански Мађари у Мађарској имали статус гастарбајтера, били би изложени ниподаштавању које разбија илузију о етничкој припадности. Последице онога што сугерише поменути меморандум јесу залагања за персоналном аутономијом, где је етничка припадност облик идентитетске градње. У истраживаном периоду у Војводини делује чак пет мађарских странака – Демократска заједница војвођанских Мађара, Савез војвођанских Мађара, Демократска странка војвођанских Мађара, Грађански покрет војвођанских Мађара, Демохришћански еворпски покрет. Крајње десна политичка организација Странка мађарске наде основана је 23. августа 2009. године.

ДЗВМ је основана 1990. године, а до подела је дошло у странци четири године након тога, када је створена нова партија Савез војвођанских Мађара. СВМ је на изборима из 2000. године био члан ДОС-а, и у Републичкој скупштини била је заступљена с пет посланика, а у покрајинској са седамнаест. Имали су два посланика у Скупштини ондашње СРЈ Југославије. Члан СВМ-а био је и потпредседник Владе Србије. На изборима из 2004. године три странке војвођанских Мађара: СВМ, ДЗВМ и ДСВМ, освојиле су укупно 143 одборничка и 11 посланичких мандата. По том основу као да је политичка сцена војвођанских Мађара фрагментисана. У сваком случају доминира СВМ као умерена десница у представљању ове националне мањине. Странка је настала у време рата који није био ништа друго до прерасподела бившег јединственог југословенског простора по етничком принципу, те је у том смислу СВМ, штитећи интересе мађарске мањине у Србији и партиципирањем у власти, хтела те нтересе и да унапреди. У кључном документу СВМ пише да се њихов опстанак третира

као један од основних циљева за време Милошевићеве владавине, а с обзиром да они нису утицали на доношење заједничких одлука, у том периоду њихов опстанак третиран је као основни циљ. Али снажни националистички заноси који постоје у програму СВМ-а последица су одговора на исто такву доминантну конзервативну идеологију из тог периода. У делу који се односи на породицу и социјалну заштиту, за највећу вредност истиче се повећање наталитета, а материнство промовише у „посао“ који обезбеђује пензију. Савез војвођанских Мађара је 2007. године постао члан највеће породице странака десног центра Европске народне партије (на енглеском European People's Party, ЕРР). Највећа европска странка која је присутна у свим органима Европске уније. Тренутно је СВМ једина странка из Србије, која је члан Европске народне партије.²⁶⁴

Етнички принцип је доминантан јер се истиче равноправност с већинским народом, а не третира се развој демократије у смислу једнакости у политичкој заједници. Дакле и овде је етнички принцип доминантан у односу на појединца, па је за очување етничке свести неопходно развијање и институција чиме се прибегло након 2000. године. Али ако постоје одређене заједничке карактеристике у односу на странке већинског народа, онда се оне очитују у лидерској суревњивости, која за последицу има „произвођење“ нових странака и као у случају странака већинског народа, тако и код војвођанских Мађара лидерска суревњивост је често, управо штетна за онога кога желе представљати.

6.2.2 Хрватска национална мањина

Статус националне мањине Хрвати су у Републици Србији стекли 2002. године. До тог тренутка они нису имали никакве институционалне претпоставке за заштитом сопствених колективних идентитета. Карактерише их и слаба интретничка комуникација, не постоји развијена политичка елита, а слаба је и она интелектуална, културна, менаџерска и економска²⁶⁵. У последњој деценији XX века Хрвати у Војводини били су изложени физичком насиљу од стране десничарских организација у Србији. Тек од 2002. године када на териотрији Покрајине хрватски језик постаје један од службених језика и када се у децембру 2002. године, након одржане електорске

²⁶⁴<http://www.vmsz.org.rs/sr/blog/o-clanstvu-u-evropskoj-narodnoj-partiji>, Елвира Ковач.

²⁶⁵У време писања овога рада један од најмоћнијих привредника хрватске Ивица Тодорић власник је трговинског ланца ИДЕА, прилично раширеног у Републици Србији.

скупштине, формира хрватско национално веће, дакле, колективни интереси хрватске националне заједнице бивају боље заштићени. Хрватска мањина пре 2000. године била је изложена „меком етничком чишћењу“, што је последица трауматичних ратних збивања из те последње деценије XX века.

Већ крајем маја 1991. године прва политичка странка војвођанских Хрвата, Демократски савез војвођанских Хрвата, поднела је Скупштини Србије предлог тзв. културне аутономије Хрвата у Војводини, али се о том предлогу ниједно тело тадашње србијанске Скупштине није изјаснило. Кршење њихових права догађало се у Срему и југозападној Бачкој, пре свега за време рата у Републици Хрватској. Притисци на Хрвате у циљу њиховог исељавања вршила је највише СРС, и ти притисци су били највише у местима Хртковци, Никинци, Голубинци, Нови Бановци, Бешка и други. Антихрватски инциденти настављени су и после 2000. године, а као и у случају инцидента који се односе на мађарску националну мањину, они кореспондирају с успоном политичке деснице на парламентарним изборима из 2003. године. Тако су у Сомбору разбијена стакла на прозору Хрватског дома, у Таванкуту је у децембру 2003. године срушена биста Матије Гупца у дворишту истоимене школе, а у јануару 2004. године у Малој Босни, селу надомак Суботице, сломљен је и срушен Ђукићев криж, поред пута Суботица-Сомбор. Средином јануара упућено је више телефонских претњи смрћу запосленима у новинско-издавачкој установи „Хрватска ријеч“; крајем јануара оскрнављено је католичко Келско гробље на којем се сахрањују Хрвати где је повађено и бачено 36 крстова и оштећена једна камена гробница; забрањена је и једна телевизијска емисија посвећена овим инцидентима, а 1. фебруара 2004. године разбијен је прозор на Фрањевачком самостану. Крајем марта 2004. године на католичком Келском гробљу оскрнављено је 96 крстова и ниједан од тих инцидента од стране меродавних државних органа није разрешен.

Политичка организација која заступа интересе хрватске националне мањине јесте Демократски савез Хрвата у Војводини. Одређен је као институција „у којој се обликују изражавају и заступају колективни интереси Хрвата у Војводини (Буњеваца, Шокаца и других Хрвата у Војводини), ради остваривања политичких, културних, господарских и других циљева. Организација је члан Хрватског свјетског конгреса (ХСК) и Федералне уније евопских мањина (ФУЕН). Иницијатива за формирањем организације потекла је од хрватских интелектуалаца већином из Суботице, с главним циљем „да се бори за аутентичне интересе Хрвата у Војводини“. Најпре је у Суботици

13.05.1990. године формиран иницијативни одбор за оснивање Хрватске друштвено-политичке организације, да би два месеца касније у присуству 250 оснивача из целе Војводине била одржана оснивачка скупштина која је изабрала Белу Томковића на чело организације, а месец дана касније организација је и регистрована као политичка странка. Страначко гласило је Глас равнице, а хрватски језик се уводи у службену употребу у суботичкој општини. Током 1993. и 1994. године део вођства странке иселио се у Хрватску, чиме су ослабљени кадровски потенцијали странке и свакако нарушена страначка хомогеност. Почеком 1997. године у Суботици је основан Форум хрватских институција и организација у Војводини (Форум ХИОВ), с циљем обједињавања хрватских организација у Војводини, а тиме и делегитимизације и демонополизације ДСХВ-а у заступању интереса војвођанских Хрвата. Резултат таквог деловања је да је група људи око форума почетком 1998. године формирала нову странку Хрватски народни савез, ХНС. Како је дугогодишњи председник ДСХВ-а Бела Томковић смењен током 2003. године, а на његово место дошао Петар Кундић, наредне године странке су се поново ујединиле под оним првобитним именом којим су заступали интересе хрватске националне мањине. ДСХВ је мањинска странка народњачке провенијенције, чији је циљ заштита колективних права и борба за националну равноправност војвођанских Хрвата. У својој политичкој делатности тражила је коалиција с најјачим мађарским странкама, војвођанским регионалним странкама и српским странкама демократске оријентације. Након поновног уједињења један број незадовољних чланова странке основао је у Суботици хрватско – буњевачко – шокачку странку.²⁶⁶

У првој половини 2004. године Демократски савез Хрвата у Војводини је на локалним и покрајинским изборима те године, у три општине, освојила осам одборничких мандата и један посланички.

6.2.3 Конфликти као последица етничких стереотипа

Политичке датости из 2005. године међу десничарским организацијама, како већинског народа, тако и националних мањина, рађају ону врсту негативних односа или омаловажавајућих ставова које су их битно одвајале у односу на те датости, али да буде на нивоу политичког апсурда, некада је таква врста негативних ставова пренебрегавана

²⁶⁶<http://www.dshv.rs/o-nama/>

уколико је то служило задовољавању материјалних интереса носилаца десничарских идеологија и већинског народа и националних мањина. Држање или показивање омаловажавајућих ставова анализираћемо на основу оних политичких одлука које су одређивале судбину простора Војводине.

У 2005. години, према казивању Председника покрајинске владе Бојана Пајтића, деветнаест општина спада у недовољно развијене, а када је реч о „натпросечно развијеним општинама у Србији - међу првих десет само су две из Војводине“.²⁶⁷ Овај податак се наводи зато што смо у теоријском разматрању митова, предрасуда и стереотипа, нагласили да они бујају у временима општих криза, која је у години истраживања, а на основу претходног казивања, у великој мери захватила и простор Војводине. Да би Војводини обезбедили већу економску благодет, с обзиром на чињеницу да она увржена представа о „богатој Војводини“ више није одговарала чињеницама, почетком фебруара 2005. године Бојан Пајтић је наговестио израду Платформе преко које би се у новом Уставу требао уредити положај Војводине. Идеја поменуте Платформе кретала се у правцу уставних гаранција за законодавном, извршном, и делимичном судском аутономијом Војводине, као и праву Покрајине на сопствену имовину и изворе јавних прихода. У односу на позиционирање једног дела државе Србије на нивоу политичког понашања, реаговали су представници десничарских организација, како већинског народа тако и националних мањина, показујући ставове с елементима омаловажавања и негативних осећања. Председник Покрајинског одбора умерене десничарске организације Г17 плус, Горан Анђелић, тврђу Покрајинске владе да Платформа представља одраз интереса Војвођана, назвао је „политичком демагогијом“. И Душан Бајатовић, потпредседник СПС-а, сматрао је да је „тај акт урађен неозбиљно и напречац“ и да је у „платформи присутан аутономашки рукопис с тенденцијом искључивања државе Србије и из приче о аутономији.“ И тадашњи Председник Окружног извршног одбора ДСС Арсен Курјачки, као представник грађанске конзервативне странке, платформу је описао као „маркетиншки потез Демократске странке и њених сателита из ЛСВ и СВМ“. Из ставова Душана Бајатовића и Арсена Курјачког види се доследност у заговарању централистичких етноцентричних и конзервативних облика политичког деловања, а да ствар буде занимљивија, код потоњег је евидентно повезивање ДС као социјалдемократске странке с једном регионалном, каква је ЛСВ, и једном грађанско-конзервативном, која

²⁶⁷ „Дневник“, 27.12.2005. године.

представља националну заједницу Мађара. Тиме се повезивање социјалдемократских и десничарских организација националних мањина изједначава с амбицијом разбијања јединства државе Србије у виђењу десничарских организација већинског народа. До потпунијег изражаја виђење платформе долази у ставу Душана Бајатовића, који је истакао да је „Војводина српско-српско, а не питање мањина“.²⁶⁸ Овај националистички образац у односу на другачију политичку амбицију, регион је одређивао на начин да је он имао „смисла само у туђој империји, али не и у држави Српској“. За крајње десничарске организације мађарске националне мањине аутономија Војводине је схватана само у смислу етничке аутономије, као одскачна даска за припајање матичној држави.

Оно што је битно то је да је етнички принцип у одређивању статуса војвођанског региона примаран за носиоце конзервативне идеологије. Ни један ни други принцип не утврђује из наше идеално типске позиције онај тип колективног идентитета који је од круцијалне важности за само подручје, а то је војвођански идентитет.²⁶⁹ У односу на положај Војводине у том периоду испољавају се политичка размимоилажења, али на матрици етничитета, а не на матрици јединственог колективног идентитета. Ако су ова размимоилажења ипак на нивоу политичке компетиције грађанских десничарских организација, политички догађај из маја 2005. године од круцијалне је важности за позиционирање крајње десних политичких организација.

Тајна организација Национални строј упала је на трибину Филозофског факултета која је одржана поводом Међународног дана борбе против фашизма. Поводом изражавања својих ставова, а и због реакције међународне заједнице, власт у Србији била је приморана да реагује тако што поменути организацију, а и сродне њој, попут Образа и Двери, не третира више као маргиналне заједнице, већ пре као одређену дијагнозу друштва.

У то време Габор Лоди, потпредседник Извршног већа Војводине, дао је једно садржајно виђење Војводине, које у себи укључује све оне проблеме које на један декадентан начин крајње десничарске организације хоће да реше: „Иницијативе појединих странака да се у републичком уставу обезбеди територијална аутономија за

²⁶⁸ „Дневник“, 29.03.2005. године.

²⁶⁹ „Они који су за аутономију Војводине не умеју да формулишу које су то вредности Војводине, нити умеју да поштују вредности које нису само у политичким димензијама. ..Увек смо се концентрисали на политику... али аутономија почиње са духовном снагом (курзив Г.К.).“ Ласло Вегел, „Грађанскилист“, 30.04-2.05.2005. године

припаднике појединих националних мањина, не могу да донесу добро ни припадницима тих националних мањина, нити грађанима Војводине, која је толико прожета многобројним народима да не постоје етнички чисте територије. Примера ради, готово половина војвођанских Мађара, око 124.000 људи, живи ван општина већински насељених мађарским живљем“.²⁷⁰

Из свега горе наведеног које проблематизује односе у Војводини, приоритет у схватању није на географском позиционирању Војводине, колико на идентитетском поимању Војводине, што је основа за политичко размимоилажење десничарских организација и већинског народа и националних мањина. Преко тога стереотипи као облици испољавања националистичког мишљења, у односу на политичке датости у тој години нису испољени у експлицитној форми према другим националним групацијама, односно националним мањинама, већ више у имплицитној, а све то због идентитетских питања сопствене нације. Таксативно навођење институционалних решења која су допринела или доприносе хармонизацији међунационалних односа у Војводини и отпора таквим решењима са свим сукобима који постоје на нивоу екстремних десничарских организација изнешена су просто зато што је у истраживаном периоду војвођански идентитет још увек споран и није сигуран нити за већински народ нити за националне мањине.

Како национални стереотипи имају функцију генерализације, о чему смо говорили у теоријском делу, они перципирају друге нације на начин њеног индивидуалистичког разумевања са свим оним мање вредним „особинама“ које су подређене пожељним особинама сопствене нације. Да бисмо укључили и когнитивни елемент стереотипа, требамо знати да се они формирају на основу непосредног искуства етничких скупова на једном подручју, у сваком случају подручју Војводине. Стереотипи, према томе, имају наменски карактер, и служе политичким интересима одређене нације, а десничарске организације код којих је национализам матрица политичког деловања носиоци су такве врсте стереотипа.

Када кажемо да Војводина за десничарске организације има инструментално значење, значи да то подручје оне схватају на националистичкој премиси која хоће да формира врсту идентитета пре културног, а мање материјалног, којом би се поништили

²⁷⁰ „Дневник“, 17.11.2005. године

идентитетски трагови супарничке групе која исто подручје Војводине хоће да инструментализује на сопственом националистичком дискурсу.

Национални стереотипи, према томе, нису ван политичке природе, али с том констатацијом, а у односу на институционална решења из 2005. године, поставља се питање у односу на конкуренцију политичких странака шта је то национални стереотип код десничарских организација, а шта се под њим не може подвести, јер свако програмско опредељење које се разликује од програмског опредељења друге политичке организације, није нужно конципирано на матрици стереотипа. Несумњиво да политичке организације социјалдемократске оријентације, попут Демократске странке или Лиге социјалдемократа Војводине, подручје Војводине доживљавају примарно у географском смислу, док десничарске политичке организације и већинског народа и националних мањина подручје Војводине инструментализују на идентитетским основама, што посебно долази до изражаја код екстремних организација како политичких, тако и цивилних.

У даљем навођењу стереотипа као преношења карактерних особина истакнутих појединаца из одређене нације на читаву нацију јесте метод који се у политичкој пракси десничарских организација редовно користио. Генерализација особина или својстава које се недвосмислено или прикривено приписују националној заједници као целини, указује да десничарске организације нацију посматрају као велику индивидуу. За подручје Војводине је битна друга особина, а то је да су стереотипи мењани с обзиром на објекат стереотипа, зато што стереотипе одређује политички тренутак где се његовим пасивизирањем аутоматски и стереотип пасивизира.

У 90-им годинама био је примаран стереотип већинске нације према Хрватима, док је у истраживаном периоду кључан стереотип десничарских организација према Мађарима зато што они чине највећу националну мањину у Србији, али и обрнуто, мађарске десничарске организације су такође према већинској нацији изражавале „мишљење без просуђивања“, и то зато што матрицу њиховог политичког деловања чини национализам. Ако је у 90-им годинама за десничарске организација непријатељ био већи што је био ближи језиком, вером или територијом, као на пример Хрвати, Муслимани или Бошњаци, а не стварним односом између доминације и потчињености, непријатељ након 2000. године постаје онај који више није језиком близак, али за

којег, на основу своје етничке припадности „осећа“ да подручје Војводине хоће територијално да огради на етничким основама.

Цела спирала узрочно-последичних односа којима се исказује угроженост сопствене нације потиче још из 90-их година, када се на „Косову стварала нова Албанска држава, подржавана од 'Хабзбурговаца',“²⁷¹ Аустроугари, сматрало се од стране представника српске нације, су одговорни и за назив „Велика Србија“, а код истих непријатељство према словенству и православљу сматра се окосницом или иманентном особином католичанства. Оно што је приписивано Аустроугарима у дужим историјским интервалима није приписивано Мађарима све до тренутка када су своју „карактерологију“ добили као „територијални блиски такмац“.²⁷² То виђење непријатеља према Србима датира још из 90-их година, и у том смислу писмо САНУ светској јавности јесте еклатантан пример онога што се држи као матрица национализма у виду проглашења стварних или потенцијалних непријатеља држави Србији. У писму се каже: „Својом антисрпском пропагандом хрватска државна власт настоји да усмери међународно јавно мњење против српског народа који живи у Хрватској и против Србије, и да исто дејство постигне међу етничким мањинама, непријатељски настројеним према Србији – Албанцима на Косову, Муслиманима који живе у Србији и Мађарима у Војводини“.²⁷³

У истраживању временски ороченом након тзв. демократских промена из 2000. године, стереотипи су у служби сопствене иденитификације, јер они не служе да „нас поправе“, већ требају да коригују особине других, које су лоше и водиља су за друге етничке скупине које хоће да те лоше особине искористе за доминацију над сопственом. Парадоксално, стереотипи служе у идентификацији етничких скупина, где по правилу она друга врши атак на „наш опстанак“, и где по правилу превртљивост друге етничке скупине стоји против „наше правде“. Зато таксативно навођење из године у годину свих оних непријатељстава које постоје између етничких скупина на нивоу Војводине, у служби је разумевања јасних или потенцијалних етничких сукоба „брижљиво негованих“ од стране десничарских организација, где се о стереотипима према етничким скупинама закључује на основу конкретне политичке акције.

²⁷¹Марковић, Михајло, *Политика*, 4.09.1990. године.

²⁷² Милосављевић, Оливера, *(Савременици фашизма)Огледи*, Хелсиншки одбор за људска права, 2010

²⁷³ Писмо САНУ светској јавности, *Политика*, 16.10.1991. године

У позадини етничких стереотипа на нивоу политичког делања код носилаца и представника десничарских организација, стоји претпоставка о хомогеној националној групи као основи државне заједнице, што долази у сукоб с постојањем националних мањина унутар нације. Једноставно речено, стереотипи су у служби националног идентитета. Зато представници десничарских организација стереотипе и функционално разумеју као облике сопствене националне идентификације преко деградирања других националних заједница. Такво разумевање државне заједнице на националној матрици нужно рађа конфликте на националном нивоу с националним мањинама, а носиоци тих конфликта су десничарске организације. Штавише, припадницима националних мањина додељена је улога непријатеља с обзиром на колаборацију с Трећим рајхом, као Мађарима и Хрватима, а у истраживаном периоду и Јеврејима, који су доживљавани као носиоци светске завере против Срба, манифестоване у бомбардовању Србије 1999. године од стране НАТО алијансе.

Дисолуцијом државне заједнице Србије и Црне Горе порасла је забринутост и припадника националних мањина у Војводини, просто речено зато што је престала да постоји институција министарства за људска и мањинска права које је било задужено за остваривање интереса националних мањина. На нивоу државе Србије формирана је Служба за људска и мањинска права, чији је смисао постојања био да заштити и унапреди људска права. Атмосфера неповерења и нетрпељивости која постоји међу етничким заједницама и јесте базирана на стереотипима. Помаци који су рађени у виду хармонизације односа и амортизације потенцијалних конфликта за десничарске организације наилазили су на отпор, јер, десничарске организације, посебно оне екстремне, сопствено постојање на политичкој сцени и граде на бази конфликта. Национални симболи и празници у случају националних мањина потврђени су када је реч о мађарској и хрватској мањини у Војводини. У измењеном Статуту општине Апатин у службену употребу уведен је мађарски језик у МЗ Купусина и Свилојево, и хрватски језик у МЗ Сонта. У истом периоду почиње издавање двојезичних личних докумената, па је прва лична карта на српском и мађарском језику уручена Тамашу Корхецу, покрајинском секретару за управу, прописе, и националне мањине.

И поред тога, истраживањем Центра модерних вештина, међу младим људима је идентификована велика нетрпељивост према већем броју различитих друштвених група од етничких, што је за наше истраживање примарно, преко сексуалних и генерацијских. Етничкој и расној нетрпељивости изложени су Роми, Албанци, Хрвати,

Бошњаци, Бугари, Американци, црнци и други, а од друштвених група нетрпељивости су изложени хомосексуалци, трансвестити, инвалиди, студенти са хендикепом, душевно оболели.²⁷⁴ Према речима Драгана Попадића, 56% испитаника држало је да према другим етничким скупинама треба бити опрезан, чак и када се показују као пријатељи, а на нивоу је претпоставке да је то последица и стереотипа који о другима постоје.

У 2006. години инциденти и конфликти који се испољавају у Војводини производ су поменутог неповерења, а и оно је опет са своје стране „плод“ стереотипа који постоје међу етничким групама. Како су многи починиоци поменутих нетрпељивости остали непознати на нивоу је претпоставки да они припадају десничарским организацијама и у сваком случају носиоци су десничарске идеологије. Нетрпељивост се испољавала преко графита, па су у месту пребивалишта овог истраживача изашли графити „Смрт ционистима“, „За расу, нацију и белу генерацију“, „Израел терористичка држава“, „Смрт Хрватима“, „Србија Србима“, „Ратко Младић“, „Убијмо Цигане да живимо као сав нормалан свет“.²⁷⁵ Из горе поменутих графита извесно је да се према Јеврејима, Хрватима и Ромима изражава нетрпељивост због осећања њихове или мање вредности или угрожености за сопствену нацију. Графит на стереотипан начин преноси поруку о подмуклости Хрвата, завери Јевреја и нецивилизованог живота Рома.

Говор мржње јесте следећи облик нетрпељивости који је дошао до изражаја када је на седници републичког парламента посланик десничарске организације Српске радикалне странке Зоран Красић назвао Ивану Дулић Марковић, министарку пољопривреде иначе, припадницу хрватске националности, усташом.²⁷⁶ Ово је врста стереотипа која етикетирањем познатог припадника једне националне мањине идентификује с целом националном мањином, где кроз усташтво исту желе приказати као крвожедну, с обзиром на злочине које су усташе учиниле у Другом светском рату.

Физичко насиље је облик нетрпељивости који на манифестан начин жели припаднике других етничких група, а на основу приписаних својстава од стране носилаца екстремне идеологије друге етничке групе, искључити из одређеног подручја,

²⁷⁴Талац друштвене регресије: људска права: годишњи извештај, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, 2006, стр.351.

²⁷⁵Дневник, 6.11.2006. године.

²⁷⁶Данас, 7.06.2006. године.

јер сматрају да угрожавају идентитет сопствене националне скупине. Исти облик нетрпељивости је исказан претњама смрћу. Тако је непозната особа чланове редакције „Хрватска ријеч“ називала „усташама“, „усташким смрадовима“ и претила да ће их „све поклати“. Матрица оваквих екстремних испада на истим је стереотипним основама на којима је етикетирана и Ивана Дулић Марковић. Нетрпељивост испољена каменовањем јесте несвакидашњи облик изражавања идентитетске угрожености, а забележен је у Шимановцима, где је каменована кућа професора Мирка Ђорђевића, као последица чињенице да је у једној ТВ емисији био критички настројен према Николају Велимировићу.²⁷⁷ За носиоце десничарске идеологије већинског народа Николај Велимировић је персонификација српског националног погледа и заштите српског националног интереса преко Српске православне цркве, као другог темеља који чува идентитет већинског народа, и сваку врсту критичности носиоци десничарске идеологије сматрају за идентитетски проблем или негирање симбола идентитета. Отуда тај облик нетрпељивости који није ништа друго до потреба искључивања из заједнице сваког ко би се критички осврнуо на симболе. У поменутој години донет је нов Устав Републике Србије, који је проглашен на седници Народне скупштине 8.11.2006. године, који је био прилика за правним уобличавањем државне заједнице за премошћавање етничког неповерења на територији целе државе. Показало се да је та прилика неповратно пропуштена. Дефицит легитимности Устава потиче отуда што су припадници мањина игнорисали позив да учествују и на референдуму га потврде.

У првом члану Устава, Република Србија се дефинише као „држава српског народа и свих грађана који у њој живе“, што је код припадника мањина створило уверење да постоје у држави Србији грађани првог и другог реда, те да је њима намењено место грађана другог реда. Устав јесте учинио оне битне помаке које националним мањинама, поред свих грађанских, гарантују додатна индивидуална и колективна права, али је пропуштена прилика да индивидуална и колективна права буду схваћена и разумевана као интимна права која неће бити у фокусу правног уобличавања и која неће бити нити изнад права већинског народа, нити испод истих, већ ће бити у служби грађански конципиране државе, што ће се оставити, по свој прилици, за нека будућа времена.

²⁷⁷Данас, 18.05.2016. године.

С обзиром на разумевање улоге политичке и цивилне деснице као носилаца одређене идеологије, овде морамо истаћи разлоге и теоријске и практичне природе који истичу лимитираност десничарских организација схваћених на начин како су оне биле организоване и деловале у истраживаном периоду, дакле, лимитираност као последицу виђења и модерне државе и нације. Тиме хоћемо да начинимо отклон који се односи на колективне идентитете као важне за разумевање функционисање државе, али лимитирајуће с обзиром на чињеницу да су примарни у односу на појам грађанства. Политичка и цивилна десница прави критеријуме разликовања и начина обликовања нације између онога што се може назвати етничка и политичка нација и што је први осмислио Ханс Кон. Код првог, етничког схватања национализма, нација се разуме на мистичан и органски начин, што је препознатљивост не само на овим просторима, него и у Источној и Средњој Еворпи, док би рационални политички национализам почивао на удруживању појединаца и одлика је Западне Европе. Истраживач полази од тезе да је етничка или органски схваћена нација онај облик национализма који одликује екстремну десницу, док би политичка нација био облик национализма који одликује грађанску и цивилну десницу. Поменута дихотомија није толико чврста и граница је по свој прилици крајње флексибилна тако да елементе етничког и политичког национализма имамо и у конзервативној десници, док су елементи политичког национализма на крајњој десници готово непрепознатљиви. Из перспективе десничарских организација, а због илустрације крајње десних, националне одреднице које су надилазиле етнички ниво сматране су вештачким творевинама, као што је на пример била Југославија, и зато им се с толико жустрине екстремне националне организације супротстављају. Ако бисмо ову поделу сматрали јединственом и неузимали друге битне одлике за схватање модерне државе, видели бисмо ограничене сазнајне домете, просто речено јер манихејска подела света на позитивне и негативне појаве не одговара толико оној друштвено-историјској разноликости, која је, наравно, много већа него што поменута типологија признаје. Тако на пример, подручје Војводине има не само политичку и цивилну десницу која се разликује на основу разумевања нације у етничком и политичком смислу, него се разликује и по другим карактеристикама које нацију разумевају не само у поменутој дихотомији, већ и у одређеним развојним фазама.

Да ствар буде занимљивија, опште полазиште јесте да је основна форма политичке организације свих савремених друштава национална држава, а да је форма

тог колективног идентитета нација. Идеологија десничарских организација јесте национална држава где ће се национално и политичко изједначити. Због недовршене државе, и у географском смислу подручје Војводине је било предмет политичких борби десничарских организација и већинског народа и националних мањина за заокруживањем на националној основи. Зато десничарске организације већинског народа подручје и називају "Српска Војводина". Између националне државе и полиархије (уставне демократије), постоји нераскидива веза где процес *state and nation building* показује да је национална држава основна форма овог модернизацијског процеса.

Према органском схватању нације, људи су били повезани етничким везама које су подразумевале беспоговорну припадност, где је идеал патриотизма жртва и где је лојаност према владару основа политичке формацијеи формула божанског утемељења власти, где с нестанком таквог облика личне власти и развојем неперсоналних односа, потом институција, али и права, стварају се обриси модерне националне државе која, у сваком случају, тражи друга изворишта сопствене легитимности. Републиканизација политике је процес модерног разумевања државе које се очитује у процесу освајања грађанских и политичких права. Она своју политичку артикулацију, заснива на принципу грађанства: „државна сила конституише се у форми позитивног права, а народ је носилац правног поретка, чија се јурисдикција ограничава на државну територију. У речнику политике појмови "нација" и "држава" имају исти обим, осим значења које му се придаје у праву термин "нација" означава и политичку заједницу коју су обликовали заједнички преци, или баремзаједнички језик, култура и историја. Народ постаје нација у том историјском смислу само у конкретној форми одређеног начина живота“.²⁷⁸ Хабермас из приложенога нацију успоставља као политичку заједницу држављана који живе унутар истог поретка. За наше истраживање је битно да екстремна десница тако не доживљава модерну државу, не доживљава је значи, као нацију у политичком смислу, већ је доживљава у етничком, што је битан лимитирајући фактор за приступ целог региона функционалном облику деловања на модерним основама. Ипак, не треба бити нагао, јер крајња десница и не признаје облике уставне

²⁷⁸Habermas, Jürgen. (2001). „*The European nation-state: on the past and future of sovereignty and citizenship*“, in *The inclusion of others: Studies in political Theory*, MIT Press, Cambridge.
Habermas, Jürgen, and Ciaran Cronin. "The European nation-state: On the past and future of sovereignty and citizenship." *Public Culture* 10.2 (1998): 397-416.

демократије као легитимне облике политичке конкуренције, већ је у крајњој линији она и непријатељ демократије.

Сва институционална и правна решења након 2000. године на подручју Војводине проширила су административни опсег права националних мањина, што је, у крајњој линији, водило ка модернизацијским токовима целог подручја. Проблем је у томе што је тај модернизацијски концепт наилазио на огромне препреке у виду политичког понашања припадника екстремне деснице. Када се прелази из једног стања, које за већину становништва можемо одредити као фрустрирајуће, а односи се на период као пре 2000. године, онда је за сваку врсту модернизацијских токова код одређених припадника истраживаног региона стереотипизирање било, просто речено, начин редуковања хаотичне стварности. Овим хоћемо, у дескриптивној форми, да објаснимо зашто се оно уврежило код одређеног становништва у Војводини. Генерализације којима се служи екстремна десница зато што су засноване на предрасудама као осећајним ставовима и на нивоу конкретног политичког понашања у виду инцидента, непријатељства и мржње хоће да персонализовањем поједноставе укупну стварност. Тако ако је одређени појединац или група предмет непријатељства од стране друге групе, он/она је то зато што су носиоци одређеног имена и презимена које није "наше", или религијског убеђења које није "наше" или друге спољне одлике која их битно разликује од "нас". Истраживачки период одликује раст административне моћи која је умногостручавала везе између припадника једне заједнице, а на нивоу колективних идентитета учинила кораке ка њиховом укључивању у укупну политичку заједницу, с тим што регион Војводине сматрамо за политичку заједницу Републике Србије. Како је политичка и цивилна десница носилац национализма, она на битно другачијим основама разуме оне врсте националног укључивања у једну политичку заједницу. Наиме, како исправно вели Ентони Смит, „нација се одређује као именована људска популација, са заједничком историјском територијом, заједничким митовима и историјским сећањима, заједничком масовном, јавном културом, заједничком економијом и заједничким законским правима и дужностима свих припадника“, а како нација вуче порекло из етничке групе према којој је она тип културног колективитета, где је тежиште на улози митова о лози, историјским сећањима, основна културна разлика у односу на другу етничку групу,²⁷⁹ десничарске организације су препрека оној

²⁷⁹ Смит, Ентони, Национални идентитет. Београд, библиотека 20. век, 1998, стр. 30-39

врсти административног усложњавања, која у великој мери такво поимање нације и етничке групе негира.

Националним мањинама њихова колективна права зајемчио је Устав Републике Србије, који је донет 2006. године. Права националних мањина зајемчена су у димензијама права на образовање на матерњем језику, на службену употребу језика и писма, на информисање на матерњем језику, на очување културе и на учешће у јавном животу. Четири прва права су кључна за очување националног идентитета. Она су по Закону о заштити права и слобода националних мањина у надлежности националног савета националних мањина. Пето право или право учешћа у јавном животу изражава степен равноправности националне мањине у односу на већински народ. Да бисмо показали степен усложњавања односа између оних који владају и оних којима се влада у виду административне моћи која на неперсоналан начин хоће да укључи у живот једне политичке заједнице све припаднике исте, ствара се облик дијалектичке контроле над субординираним групама. Да бисмо упоредили стандарде колективних права националних мањина у истраживаном периоду, морамо наћи и упоредни период када су та права била редукована законским изменама, а то су биле 90-е године прошлог века. Закон о службеној употреби језика и писма из 1991. године пружао је општинама могућност да саме доносе одлуку о увођењу језика и писма националне мањине у службену употребу. Након октобарских промена из 2000. године у складу са Оквирном конвенцијом за заштиту националних мањина, правно се регулисао положај мањина, што је и био услов за пријем у Савет Европе. Оно што је битно јесте да је Устав из 2006. године снизио ниво заштите људских права, јер је прописано да међународни уговори морају бити у складу са Уставом. Она одредба међународних прописа која није у складу са Уставом неважећа је, а због саме чињенице да су доносиоци Устава препознати у десничарски оријентисаним организацијама и појединцима, они говоре о његовим лимитима. Најзначајнији пропис, поред Устава којима је уређен положај националних мањина, јесу Закон о заштити права и слобода националних мањина, Статут Аутономне Покрајине Војводине, те одлуке покрајинских органа као и одлуке и статуту локалних самоуправа. А најзначајнији правни пропис који уређује област заштите права националних мањина, донеле се Уједињене нације, Савет Европе, и Организација за европску безбедност и сарадњу. Релевантни правни прописи, на републичком нивоу, за положај националних мањина односе се на право на образовање на матерњем језику, што је регулисано Законом о основама система образовања и

васпитања, Закон о високом образовању и Закон о утврђивању одређених надлежности Аутономне Покрајине. Припадници националних мањина имају право да се образују на свом језику у институцијама предшколског, основног и средњег образовања, а високошколска установа може организовати студије на језику националне мањине. Законски минимум за отварање одељења на матерњем језику националне мањине је 15 ученика. Правни прописи који регулишу службену употребу језика и писма садржани су у Закону о службеној употреби језика и писама, који у једном делу прописује да општине у којима живе народности статутом одређују који су језици у службеној употреби, али не прецизира саме услове. Дефинисано је да језик и писмо националне мањине може бити у службеној употреби уколико припадника те мањине у укупном броју становника на њеној територији није мање од 15%. Важан закон за интеграцију националних мањина у политичку заједницу јесте Закон о заштити права и слобода националних мањина који гарантује право на потпуно и непристрасно обавештавање на свом језику. Закон о заштити права и слобода националних мањина омогућавао је припадницима националних мањина формирање установа и организација којима се обезбеђује развој културе припадника националних мањина, а када је реч о праву учествовања и управљања јавним пословима, те ступања на јавну функцију под условима као и остали грађани политичке заједнице, водило се рачуна о националном саставу становништва при запошљавању у државним органима, јавним службама, органима Аутономне Покрајине и јединицама локалне самоуправе. Релевантан правни пропис у вези учешћа националних мањина у јавном животу је и Закон о избору народних посланика, који је пружао могућност странкама националних мањина и њиховим коалицијама учешће у расподели мандата у Народној скупштини Републике Србије и када добију мање од пет посто гласова од укупног броја бирача, што је изборни цензус за Републички парламент.

Ово навођење неких од донетих закона имало је за своју основу разумевање структуралних претпоставки за формирањем политичке заједнице која неће почивати на етничком принципу, већ путем усложњавања административних и институционалних моћи, претварањем етничког принципа нације на политички принцип нације. Укључивање у друштвено политички живот остварује се на опште обавезујући начин, дакле, кроз рационалан закон који покушава етничко инкорпорирати у политичко. Политичка десница, а посебно она крајња, је носилац предполитичких идеја националитета, јер она не носи универзалне вредности, већ

нацију доживљава, као што је речено, на органицистички начин, као заједницу усуда или као непоновљиву заједницу.

Како то објашњава и исправно констатује Милан Подунавац, концепција политичког признања која је у темељу модерног концепта грађанства, почива у формама политичке аутономије грађана, где је напетост у односу на други облик политичког признања који почива у етничком пољу политичке заједнице која се исказује у партикуларном типу начина живота и концепције добра. Ако су носиоци тзв. демократске власти након 2000. године настојали да развију институцију грађанства која почива на заштити њихових права и осигурања једнаког третмана, инструментализација овакве идеје ишла је паралелно са заштитом колективних права националних мањина. То је наилазило на отпор, па и у време писања овог рада такође, на други принцип који је као есенцију узимао "начин живота" или оно предмодерно и етничко, које хоће да разликује "нас од њих".²⁸⁰

На примеру свега реченог, Милан Подунавац констатује да у процесу „конституисања модерне демократске државе овај условни однос између присвојеног националног идентитета и освојеног демократског грађанства задобиће потпуно другу врсту усмерења“.²⁸¹ У простору изградње политичке нације умерена десница налазиће основу за конструкцију своје идеологије, док ће у етничком²⁸² делу нације, екстремна десница видети окосницу сопствене идеологије. Специфичност подручја истраживања огледа се у преламању категорија грађанског модела нације и етничког модела нације, где се, зависно од друштвених и политичких датости, фаворизује један или други модел. Истина, све мањине које данас живе у Војводини сем можда ромске, имају такве структуралне одреднице етничитета да представљају нацију. Према томе, када представљамо међуетничке односе у Војводини, можемо их сагледавати кроз призму националних односа, али не и примарно кроз призму етничких односа. Кроз призму

²⁸⁰Тејлор, Чарлс, 1989, према Подунавац, Милан. Изградња модерне државе и нације. Балканска перспектива-Podunavac, Milan. "IZGRADNJA MODERNE DRŽAVE I NACIJE." *GODIŠNJAK 2007* (2007): 82.

²⁸¹ Исто, Милан Подунавац, стр.88

²⁸² Реч "етнички" иузведена је од грчке речи "ethnics", што значи паганин. Колективни идентитет Грка почивао је на разлици њих и варвара, а самим тим и на разлици њихове и варварске културе. Barbaroi на грчком значи "они који говоре", барбар, који су немушти. Како су варвари били за Грке људи неспособни да живе у демократији, а све то је била последица њиховог непоседовања логоса који представља разум, и преко тога руководе се сопственим нагонима, они су на основу тих одредница били мање вредни и сличнији животињама него људима, јер је и њихов језик био мање вредан. Реч "ethnics" у америчкој науци користи се пред Други светски рат за разликовање инфериорних група у односу на доминантну, коју су чинили британски досељеници и њихови потомци. (Шкиљан, Д. 2002. *Говор нације. Језик, нација, Хрвати*. Голден маркетинг, Загреб. Стр.67-85)

етничких односа сагледавају се из перспективе екстремне деснице, зато што она не може у сопственој политичкој лимитираности да посматра односе на другачији начин. Унутрашња напетост између различитог сагледавања ових односа решена је у правцу републиканизма или сагледавања региона као грађанске заједнице са свим правима националних мањина. И кроз наведене институционалне форме и правну регулативу, подручје Војводине је хтело да на заштити мањинских колективних права регулише те односе, увек водећи рачуна да у посматраном периоду принцип грађанства буде примаран. Овакво сагледавање односа нужно прати један други друштвени политички дефицит у сагледавању, однос не на релацији већина-мањина, него на релацији самих мањина.

И на претходним страницама, а и на следећим, у посматраном периоду набрајаћемо све врсте појединачних конфликта који су нам били доступни и којима се показује да носиоци десничарских и екстремних идеологија поништавају сваку врсту разлика, а те конфликте треба разумети у правцу елиминације разлика, које међу групама постоје. Од крајње бизарних графита до конкретних напада и жеље за пресељењем других и непожељних, те се разлике између већине и мањине настоје уклонити. Наравно да такви методи уклањања разлика, код десничарских организација националних мањина стварају противотпор, с тим што постоји и разлика у спирали одговора која може ићи, да се послужимо термином из психологије ка интроверзији, или у друштвеној категорији самоизолацији односно гетоизацији, или пак у правцу екстровеизије, односно, у друштвеном смислу, побуни или репресији на сличним основама, тамо где се национална мањина налази у већини. Еклатантан примери за поменути врсту реакција су општине Темерин и Сента. Ако принцип грађанства почива на хоризонталној повезаности и лојалности једној политичкој заједници, онда тај принцип код десничарских организација нужно наилази на отпор јер се лојалност изражава према сопственој етничкој или националној групи која се идентификује са политичком заједницом. Зато, када постоје конфликтне акције где су носиоци припадници десничарских идеологија, оне су увек усмерене према оним етничким заједницама којима се придају негативне карактеристике у много чешћем случају, с тим што акције могу имати и позитивне карактеристике, чак иако етничких скупина или појединаца који их представљају у време спровођења акције на поменутом подручју или нема или су толико занемарљиви да не утичу битно на садржину међуетничких

односа. У потоњем случају то могу бити акције према "руској православној браћи" или према Грцима.

Негативни или позитивни атрибути који се придају другим етничким скупинама налазе се у нераскидивој вези с процесима сопствене етничке иденитификације, која може бити, како то каже Валентина Соколовска, унутрашња и спољашња. Ону унутрашњу чине елементи који се сматрају заједничким свим члановима етничке скупине и којим они манифестују истост. Зато код екстремно десничарских организација не постоји могућност одступања од оних елемената истости који ту организацију и обележавају. Према другим етничким скупинама исказују се стереотипи који јесу у служби сопствене етничке скупине којом она потврђује своју оригиналност. На основу тога ауторка разликује категорије етничке припадности и етничког идентитета: „Етничка припадност представља пасивно припадање, пре свега, по основу рођења и обележја приписаности (које у себе укључују и спољашње и унутрашње аспекте) док је појам етничког идентитета шири по опсегу и садржи у себи унутрашњу и спољашњу страну етничкост, до које се доспева активним одношењем“.²⁸³ Ауторка у наставку сопственог прилога поменуте студије говори о етничком идентитету као пре свега културном, и не мислимо да је ту у праву, просто зато што дискурс посматрања може бити различит, те на основу тога постоје и друге димензије етничког идентитета.

Подручје Војводине јесте подручје различитости, и та особеност рађа етничке и националне идентитете толико разнолике да тражење демократских модалитета њиховог укључивања у политичку заједницу јесте одувек било, а у истраживаном временском интервалу нарочито, посебан изазов, због потребе функционисања истог подручја на темељима модерне и праведне демократске заједнице. Када је национализам кичма идеологије десничарских организација, он је у одређеним историјским тренуцима прилично агресиван, у 90-им годинама прошлога века био је искључив, док у периоду истраживања, ако можемо да будемо саркастични, онда је он „агресиван према себи“. Ово је можда и последица чињенице да се подручје Војводине обликовало и под утицајем међународне заједнице, те у том смислу постоје аутори који су с правом говорили о *international state and national building*. Ако су у 90-им годинама националне мањине платиле цену искључивог и агресивног национализма која се испољавала у виду располагања политичким добрима, те је у том смислу држава била неправична, а

²⁸³ Соколовска, Валентина, *Колективна динамика етничких заједница у Војводини*, Mediterran publishing, НовиСад, 2010, стр.86.

доказивали смо да је све време испољавала десничарску националистичку реторику, у истраживаном периоду неједнакост националних мањина се видно смањује у виду располагања и расподеле политичких добара, истина, више на нивоу културе, образовања, информисања и језика, а мање на управљачком нивоу, али с отвореним политичким каналима који ту врсту политичке расподеле нису затварали. Постојала је, према томе, интенција по којој у истраживаном периоду „сви морају имати добит изнад једнакости, али ово је касније разјашњено тако да значи да принцип мора бити од користи онима који су у најнеповољнијем положају“.²⁸⁴

За модерну државу чини нам се важним размишљање Џона Ролса, који допушта да је дистрибуција богатства и прихода одређена природном расподелом способности и талената. Међутим, свака дистрибуција способности и талената које људи поседују и тиме осигуравају високе добити често је произвољна с моралног гледишта, те Ролс сматра да се „последнице ове 'природне лутрије' морају ублажити принципом разлике. Они с природним талентима имају право на висока примања само ако су такве неједнакости у корист оних који су у најнеповољнијим положају“.²⁸⁵

Преведено на политички језик, а из угла нашег истраживачког приступа, институционална и правна решења требала су да буду таква да колективна права националних мањина не буду оштећена, већ афирмисана на начин потпуне укључености у политичку заједницу и не на уштрб већинског народа.

Како у једној лапидарној форми Фридрих Мајнекен износи два обрасца формирања државе у савременој Европи где је први означен у форми национализације државе, а други који је и за поље нашег истраживања важнији и очитује се у етатизацији нације, сматрамо да сви облици етничких напетости које производе и етничке стереотипе почивају на тој матрици или том обрасцу формирања савремене државе. Десничарске организације имају потребу формирања ентитета који се функционално диференцирају, дакле „не припадју ни заједницама нити етнокултурним заједницама, њих заиста можемо описати као националности или као 'национално мањинске' (Кимлика) групе са сопственим и опосебњеним структурама. Ове групе се и просторно гледано диференцирају, и стварају паралелна друштва у оквирима датих

²⁸⁴ Бери, Норман, *Увод у модерну политичку теорију*, Службени гласник, Београд, 2007, стр.196.

²⁸⁵ Ролс, Џон, Ивовић, Милорад, Павићевић, Ђорђе и Глинтић, Татјана, *Теорија правде, Службени лист СРЈ*, 1998, према Бери, 2007.

друштава и њихов циљ је институционализована опосебљеност са одговарајућим формама самоуправљања.²⁸⁶

На основу инситуционалне опосебљености, десничарске организације теже ка сопственом територијалном заокруживању. Подручје Војводине је оптерећено и политичким дешавањима из последње деценије XX века, те се институционална решења и правно уобличење одвија у амбијенту "постдиктаторске политичке меморије". Ова меморија код житеља Војводине формирала је онај облик тзв. цезаристичке идентификације, која негира облике аутономности зарад прихватања форми добровољног ропства. Зато што су репресивном и насилном мобилизацијом 90-их година урушени темељи заједничког живота, што је резултирало да поље хоризонталне сагласности у политичкој заједници буде уређено на начин да „живот у заједници који сви по претпоставци унемо да препознамо и које с добрим разлозима можемо да прихватимо... наш заједнички живот у сваком случају произвео је неколико тачака или неки заједнички именитељ на основу кога судимо о нашем идентитету, нашим односима и заједници у којој живимо“²⁸⁷.

У основи казивања стоји да наслеђена прошлост и облици конфликта који су се испољавали у последњој деценији XX века јесу окосница неповерења која се формирала између већинског народа и националних мањина. Као и за много шта у животу, поверење није стање него процес за који ће, сматрамо, и самом подручју Војводине требати много година зарад поновног формирања. Ако грађанска политичка десница није препрека за тај процес, иако је можда само носилац споријих тенденција ка његовом поновном успостављању, онда је екстремна десница, као непријатељ демократије носилац не само ограничавајућих тенденција у процесу поверења, већ смо слободни да кажемо да су и носиоци процеса антиповерења.

У Војводини се можда на јаснији и кристалнији начин преламају сва она виђења модерне државе која смо претходно навели и која у једној скраћеној форми могу да се третирају као етничка држава која се заснива на етничким одликама већинског народа и држава коју можемо третирати као заједницу држављана који живе заједно унутар истог правног поретка. Десничарске организације по правилу су носиоци оног првог виђења државе, и прелаз ка такозваној политичкој нацији као заједници држављана

²⁸⁶ Имре, Паска, *Апорије мултикултурализма*, Mediterran publishing, Нови Сад, 2012, стр 56.

²⁸⁷ Димитријевић, Ненад, *Кад падне режим: зашто је прошлост важна*, Реч, број 73, 2005, стр. 193-243, према Милан Подунавац, 2007.

јесте очигледно процес дугог трајања, где је ипак Војводина након 2000. године учинила знатне помаке у односу на остали део Србије. Штавише, међу кандидатима за председника Републике појавио се и Иштван Пастор из редова мађарске националне мањине, којег су подржале три странке: СВМ, ДСВМ и ДЗВМ. Иза ове кандидатуре можемо сасвим једноставно, следећи логички ред, извести закључак о интегрисаности мађарске заједнице у ширу политичку заједницу.

У политичком дискурсу, који није ништа друго до облик политичког деловања изражен говором, писањем или примењеном политичком акцијом, покушаћемо да деконструирамо политичка збивања у Војводини из позиције десничарских организација које у том политичком дискурсу испољавају однос према другим етничким групама као услов свог политичког позиционирања.

Година 2007. за српску политичку елиту је битна јер је питање Косова оно централно питање које се намеће политичкој и друштвеној стварности и у том смислу конзервативне политичке снаге оличене у политичкој десници готово ритуално изражавају ставове да неће прихватити било који облик те "лажне државе" али се на тај начин проблем односа према једном региону, дакле, региону Косова, пренео и на ниво Војводине. Посебно је било значајно што су носиоци јавних функција, какав је нпр. био саветник премијера Војислава Коштунице Александар Симић, у легитимне облике одбране државних интереса сматрали и рат, где се очигледно мислило на одбрани целовитости државе од независности Косова, али за наше истраживање посебну значајку даје идеја о пописивању празних кућа, посебно у Војводини, што је требала да буде порука националним мањинама о етничком саставу у одређеном округу. Та амбиција је наишла на узнемиреност код мађарске националне мањине и Иштван Пастор, лидер СВМ-а је тим поводом изјавио да бисмо били "запрепашћени ако би та акција имала за сврху да се припреми прихват људи који ће ускоро бити протерани из Европске уније".²⁸⁸ Усвајање Декларације о независности од стране косовске скупштине, за конзервативне снаге у Србији, био је преломни моменат јер је испустио контролу незадовољства маса која се, у крајњој линији, на драматичан начин испољила на митингу који је поводом тог проглашења независности организован у Београду. Неконтролисано незадовољство, можда преемотивно и ирационално креирано одозго, код маса је створило реакцију која се очитовала у нападима на стране амбасаде,

²⁸⁸Данас, 4.10.2007. године

продавнице роба страних компанија, али и нападом на објекте чији су власници грађани албанске националности. Тако су и у Старој Пазови, Новом Саду и Сомбору разбијани излози на буреџницима и пекарама, а можда је најбизарнија акција организована у Сомбору, где је у близини пекаре, чији је власник Албанац, организовано бесплатно дељење хлеба. Штавише, у тој акцији учествовали су и сами власници пекара, да би на тај начин испољили лојалност према режиму, иако је тај бизарни догађај од стране носилаца акције био образложен као помоћ угроженом и сиромашном становништву. Дакле, на једној тривијалној политичкој акцији испољава се сва дихотомија разумевања политичких односа у једној заједници. Они који су као душебрижници за гладан народ делили хлеб, протурали су и летке којима су образлагали да плаћањем хлеба у албанским пекарама грађани у суштини помажу куповину оружја на Косову. То је тачка на којој се једна акција манифестно разуме као схватање заједнице на етничком принципу, па из наше истраживачке перспективе то је стереотип према другој етничкој групи која се разуме у склопу идеологије повезане са интересима десничарских политичких организација и њихове политичке функције.

Уклопљеност тог стереотипа код десничарских организација које представљају већински народ у њихову десничарску идеологију, код десничарских организација националних мањина, испољава се на другачијој основи. У идеологији и политичком понашању носилаца политичких функција код националних мањина саморефлексија збивања на Косову огледа се у страху од могућег исељавања Срба, што би недвосмислено променило етничку структуру и нарушавање њихових права. У разговору с Ласлом Шољомом, председником Мађарске делегација СВМ је истакла да би Војводина, уколико се Србима на Косову не гарантује безбедност, могла бити суочена с новим таласом прогнаних и расељених, што би повећало социјалну несигурност, и довело до промена у етничкој структури Покрајине.²⁸⁹

Страх од промене етничке структуре округа где је мађарска национална мањина претежно заступљена, ишао је и с друге стране, а односи се на Споразум о реадмисији, који је Скупштина Србије ратификовала 07.11.2007. године, а који је требао да ступи на снагу 01.01.2008. године. Против ратификација Споразума гласали су посланици СРС, СПС, СВМ и Ромске партије. Штавише, Скупштина општине Сента је 12.10.2007. године донела одлуку да не може прихватити повратнике, јер за тако нешто у општини

²⁸⁹Грађански лист, 1.06.2007. године

не постоје услови. На овом односу према повратницима који су већином Роми с Косова, исказује се у потпуности социолошка перспектива стереотипа, који испољава идеолошко-функционалну страну процеса, где би повратници угрозили интересе доминантне етничке скупине одређеног округа. То је пластично изразио Андраш Агоштон, лидер ДСВМ, у писму које је упутио Кинги Генц, министарки спољних послова Мађарске, где је тражио да Мађарска, као матична земља мађарске националне мањине, обрати пажњу на спровођење поменутог Споразума о реадмисији, зато што је наведено да су Петар Лађевић, директор службе за људска и мањинска права, и Велимир Илић, у то време министар инфраструктуре, упутили и сами писмо председницима 24 војвођанске општине, у којима су захтевали да они виде могућности легализације и изградње ромских насеља у истим, али о трошку Републике Србије. Оно што је занимљиво јесте да је писмо упућено на адресе 39 општина, од чега су дакле, две трећине војвођанске, а од укупно 194 које постоје у Републици Србији.²⁹⁰ Када се стереотип јасно профилише, онда се тражи и образложење његове примењивости. Тако је Атила Јухас образлагао одлуку Скупштине општине Сента, не као националистичку или шовинистичку, већ је нађен еуфемизам као локал-патриотску, јер општина Сента има велики број незапослених лица, па би новим приливом било тешко њих интегрисати у друштвени и привредни живот саме општине.

Ови манифестни проблеми на нивоу Војводине били су пратећа појава процеса који су се у институционалном и правном облику кретали у правцу већег остварења мањинских права у Војводини него што је то било у остатку Србије. Та такозвана реалполитика којом се показује евидентан напредак у Војводини из идеално типске перспективе, била је подложна критици због чињенице да помаке у заштити људских права треба разумети еластично, јер, иако је смањен број етнички инспирисаних инцидената, они се сада премештају не више на доминантно етничкој основи, већ више на религиозној. Као што се каже у једном извештају, „снижавање институционалног нивоа, државне бриге о људским и мањинским правима, односно укидањем министарства и свођење ове области на владину службу, док се републички савет за националне мањине састао само једном у последњих годину и по“, имао је за циљ да покаже да је облик етничких конфликта самопреусмерен, али не и да је нестао из војвођанског политичког поља. И премијер Војислав Коштуница, обраћајући се Албанцима с Косова, изражавао је став о њима као најповлашћенијој мањини која

²⁹⁰Грађански лист, 1.10.2007.године

данас постоји у свету, и да им у том смислу он гарантује такав статус, што је била основа за реакцију Пал Шандора, председника ДЗВМ, који је истакао да је констерниран овом изјавом, јер премијер националне мањине дели на мањине првог и другог реда. У том смислу он је упутио отворено писмо Коштуници, где је истакао: „Ако полазите од претпоставке да је Косово саставни део Србије, како то да статус најповлашћеније мањине не нудите Мађарима, који учествују у политичком животу Србије? Како то да се статус најповлашћеније мањине не нуди онима који су лојални грађани, а нуди се онима који никако више не желе бити у Србији?”²⁹¹

Како су стереотипи градивни елементи одређених идеологија, у нашем случају десничарских странака, онда се овде суочавамо с две врсте функционално идеолошких процеса где обе почивају на стереотипима. У ставу Војислава Коштунице, као еклатантно конзервативног политичара, имплицитно је изражена идеја о јединствености српског простора на етничком принципу, као што је у поменутом писму Пал Шандора, имплицитно изражена идеја о јединствености мађарске националне мањине и опет на етничком принципу.

Ка идеји изградње политичке заједнице на нивоу једнаког признавања свих културних и животних заједница у Војводини, председник Извршног већа Аутономне Покрајине Војводине, најављује измену одлуке о покрајинским изборима и то просто зато што се до тада изборним процедурама не гарантује свим мањинама представништво у Скупштини Војводине. „Цивилизацијска, политичка и морална обавеза Демократске странке као партије која се залаже за европску будућност Србије, јесте да у нову одлуку о покрајинским изборима угради механизме који ће омогућити да се мултиетнички карактер Војводине одслика и на структуру њеног највишег представничког дома. То је најбоља гаранција заштите оних грађана који не припадају већинском народу“. Ова идеја коју је промовисао Бојан Пајтић, почива на идеји грађанства с уважавањем колективних идентитета у виду националних мањина и њиховом имплементацијом у политички живот Војводине. Држимо да она јесте корак напред у признавању једнаких колективних различитости, а на нивоу политичке праксе, она је требала да омогући резервацију 12 посланичких мандата за представнике националних мањина. Тако је на седници Покрајинског савета националних заједница одлучено да се посланичка места гарантују само мањинама чији број није мањи од

²⁹¹Данас, 6.10.2007. године.

10.000 припадника и које имају формиране националне савете. „На тај начин мандате у војвођанској скупштини поделиће осам мањина- три посланичка места резервисана су за припаднике Мађарске, по два за припаднике словачке и хрватске мањине, а по једно за Русине, Румуне, Македонце, Буњевце и Роме“, док ће њихови „национални савети бити задужени да конституишу бирачке спискове. Ти бирачки спискови према казивању Бојана Пајтића морали би да „обухвате више од 50 посто бирача одређене националне заједнице, да би тај бирачки списак био валидан, а они стекли право на представника у скупштини.“²⁹²

Ту постоји тенденција за уређење политичке заједнице на грађанском принципу версус националном. Јер поменутом предлогу Демократске странке и Савеза војвођанских Мађара који је подржао Покрет снага Србије, супротставио се ЛСДВ, и то као коалициони партнер владајуће политичке групације, подржан од ДСС, Г17 плус и СРС. Из тог противљења можемо видети оне разлоге који се сматрају и манифестним и латентним. Манифестне разлоге које су наводиле поменуте странке различитих идеолошких опредељења тичу се процедуралних правила, јер, како каже Слободан Антонић, професор на Филозофском факултету, припрема бирачких спискова од стране националних савета била би противна Републичком закону, а на друге процедуралне процесе или кршења закона указивали су и други актери странака које су се противиле измени Статута и процедуралних правила које су најављивали ДС и СВМ.

У манифестном смислу држимо да је тај страх од изборних правила био мотивисан угроженошћу сопствене политичке позиције и смањеном политичком репрезентативношћу у Покрајинској скупштини, на основу 12 осигураних мандата за припаднике националних мањина, а под латентним мотивима може се навести страх од нарушавања већ формираних институционалних односа и етничких подела у мултинационалној Војводини. Као потврду овог латентног мотива износимо и став Мирослава Самарџића, који истиче да би „заштићени“ посланици националних мањина могли да буду будући посланици с веома малим бројем гласова, а онда у политичким прегруписавањима у самој скупштини и онај језичак на ваги који ствара етничке напетости. Преко тога, исти политиколог сматра да би СВМ био вечито на власти у

²⁹²Грађански лист, 23.05.2007. године. Скупштина Војводине броји 120 посланика, од којих се 60 бира по већинском, а 60 по пропорционалном изборном систему, где је Војводина једна изборна јединица, и где је цензус 5 посто са природним прагом за странке мањина. По овом новом систему, 60 посланика би се бирало по већинском изборном систему, док би 48 било изабрано по пропорционалном, а оних 12 места би било резервисано за представнике мањина. Овај предлог ДС и СВМ подржала је и странка Покрет снага Србије, која се легитимише као странка деснога центра, али са технократским обележјима.

Војводини, а да ће српске националистичке странке бити потиснуте у позицију безнадежне мањине, па ће „у жељи да поправе своје позиције, настојати да убеди војвођанске Србе да су дискриминисани“.²⁹³ Та вишемесечна спорења за последицу су имала одустајања од предлога за увођење гарантованих мандата и од стране СВМ и од стране ДС.

Да је етнички принцип још увек доминантан у покрајини Војводини и да је поменути предлог о промени изборних правила био поражен у крајњој линији и због нарушавања етничког принципа, последица је недоследног понашања оних странака које теже новим формативним модалитетима попут Демократске странке, али и странака националних мањина које у свом политичком понашању не постижу сагласност између грађанског и етничког принципа. И представници мађарске заједнице су били мишљења да се питање мањина решава путем територијалних аутономија на етничком принципу. Иако су те идеје од стране грађанске јавности критички сагледаване с обзиром на чињеницу да етнички принцип увек по правилу носи политички ризик, да он не може обухватити све припаднике одређене мањине, да он сам по себи рађа политичке и етничке напетости, али да је и захтев за територијалном аутономијом на етничком принципу увек врста одговора на етнизован контекст већинских десничарских идеологија, где се по правилу права мањина игноришу или стављају у други план.

Желимо да покажемо да деконструкцијом националистичког дискурса у програмима политичке деснице, а то значи деконструкцијом текста система мишљења, говора или идеологије, не чинимо или бар немамо амбицију да деконструишемо и саму нацију као датост одређене политичке заједнице, а у нашем случају Војводине. Дискурси могу бити а и јесу интерпретације стереотипа где се с историјском променом ситуације може мењати стереотип иако су стереотипи релативно трајније конструкције. Али је још значајније и то да су трајнији политички конструкти прављени на стереотипима и да њихово мењање подразумева нови политички конструкт који такође може почивати на стереотипу. Убедљивост стереотипа може бити конструкт за трајнијим одржавањем политичке заједнице. Због тога постоје чврсти отпори за његовим мењањем.

²⁹³ Самарцић је коментар објавио на сајту Нове српске политичке мисли, а пренео га је Хелсиншки одбор за људска права, у извештају из 2007. године, страна 389.

Публициста Томислав Жигманов, поводом горњег питања, сматрао је да на плану политичке репрезентације мањина постоји помак у виду укључивања колективних (читај) етничких заједница у политички живот Војводине и да је страх од тзв. гетоизације истих бесмислен, једноставно зато што је укључивање у служби колективних или/и етничких идентитета, а не у служби њихове маргинализације. Он о томе пише: „Ако мањине хоће да изаберу своје представнике по етничком принципу, онда им то треба и дозволити. Не требају нам душебрижници који ће стално водити рачуна о томе да ли ће доћи до гетоизације мањина због овог или оног разлога“.²⁹⁴ Да је он сматрао да поменути облик политичке репрезентативности јесте у служби етничких идентитета, говори и став којим се жели показати да ли је он довољно ефикасан у пракси, а на тај став се не може одговорити док се не примени.

Из теоријске елаборације о програмским основама десничарских организација наводи се и њихов анти-антифашизам, што је посебно дошло до изражаја у политичком испаду припадника Националног строја који су напали учеснике антифашистичког протеста у Новом Саду, што је изазвало и забринутост а и страх не само етничких и политичких мањина, и свих оних код којих је грађански принцип доминантан, већ је парадоксално то да су они код којих је била испољена забринутост били предмет критике из највишег законодавног тела Србије.²⁹⁵ Тако је у републичком парламенту шеф посланичке групе ДСС Милош Алигрудих критиковао Ненада Чанка, председника ЛСДВ, тако што је његову делатност изједначио с Националним стројем. Штавише, устврдио је да би формирање Уставног суда било делотворно због оцењивања уставности деловања појединих партија и одредби да ли их треба забранити или не.²⁹⁶

Сва та обележја и дешавања из 2007. године упућују истраживача на налажење и другачијег контекста на којем представници десничарских организација, како већинског народа тако и националних мањина, на политичкој равни комуницирају. То је врста контекста који се у теоријско-методолошкој равни назива и интеракционистички. Како пише Јово Бакић, интеракционистички приступ обликовао је норвешки антрополог Фредрик Барт, у утицајној студији „Етничке групе и границе:

²⁹⁴ *Дневник*, 28.05.2008. године

²⁹⁵ Национални строј је 7. октобра 2007. године хтео да одржи тзв. марш за јединство Србије. Како је марш био забрањен, у промењеној форми одржан је скуп „За уставна и људска права Срба“. На тај други скуп оштро су реаговале многе невладине организације, које су позивале Новосађане на отпор неонацизму. Организована је протестна шетња која се кретала пешачком зоном Змај Јовине улице, до споменика Жртава рације. Међутим, колону је код Дома војске напала група неонациста узвикујући паролу: „Србија Србима“, „Војводина Србија“ и „Педери педери“.

²⁹⁶ *Данас*, 9.10.2007. године.

друштвена организација, културне разлике“. У Бакићевој интерпретацији етничка везаност одржава се континуираном дихотомизацијом између чланова и нечланова групе, „при чему је неопходно да ова везаност буде изражена и потврђена у друштвеном односу“. ²⁹⁷

Све оно што су етничка својства о којима смо већ говорили, нису ништа друго до ресурси које, просто речено, десничарске организације, у нашој интерпретацији, политизују, али оно што је много важније, то је да етничке везе или разилажења постоје у међуетничким сусретима као што су „ратови, политичка нестабилност вишеетничких империја или других политичких заједница, промена међународних околности, друштвена потчињеност извесних друштвених група у односу на неке друге у неком друштву, такмичење различитих друштвених група за ретка добра, радило се о економским, политичким или културним, трговина с различитим етничким групама и слично“. ²⁹⁸ Није нагласак на самој етничкој групи, већ на међуодношењу с другим етничким идентитетом. Која је то граница која једну етничку групу одваја од друге, и тиме јој одређује идентитет од других етничких група, на подручју који је предмет истраживања, одређено је неинтеракцијом него етничким својством као доминантним у програмима десничарских политичких акција. Чак и онај помак које су желеле учинити и ДС и СВМ наишао је на битне отпоре, можда и од оних којима су етничка својства примарна у односу на интеракцију.

Модалитети амортизације политичких напетости од стране владајуће политичке групације у виду институционалних решења, свакако да су били на цивилизацијској матрици и уз развијеније демократске процедуре, него пре 2000. године. Али нису учињени значајнији кораци ка трансформацији саме политичке заједнице ка грађанском друштву. Треба напоменути да је у целој 2008. години Србија била једина земља у Европи, која није донела Закон о забрани дискриминације. Тај предлог закона требао је да се нађе на дневном реду скупштине у последњем месецу 2008. године, али је након јавне расправе заказана седница за март 2009. године, када је уочи саме седнице скупштине предлог закона повучен, а на захтев СПЦ. Тиме хоћемо да кажемо да након осам година тзв. демократских промена еволутивност у изградњи демократске политичке заједнице, била је опструирана доминантним конзервативним мишљењем, које је на матрици националистичких уверења. Илустроваћемо то можда бизарном

²⁹⁷Бакић, Јово, Југославија: разарање и његови тумачи, *Службени гласник*, Београд, 2011, стр. 28.

²⁹⁸Бакић, ибидем

изјавом, али симптоматичном у кристализацији става према укупним политичким збивањима. Наиме, у мају 2008. године, пред Хашким трибуналом, Војислав Шешељ, председник СРС-а, изјавио је: „Ја верујем да је Звездан Јовановић²⁹⁹ лажно оптужен, а да није - уживао би славу Гаврила Принципа у српској историји“³⁰⁰. Ако се подржава убиство премијера, онда је логичан след да се жели и целокупна идеолошка позиција потребе за изградњом политичке заједнице на другачијим основама уништити. Тиме се хоће обезбедити доследност и континуираност у испољавању онаквих политичких ставова који ће нацију разумети на органском принципу нераскидиве повезаности и самим тим налажења политичких непријатеља у другоме који ту политичку хомогеност жели поништити. Други је припадник или друге етничке групе или другог политичког опредељења с којим је немогућ дијалог. Карактеристичан је и други пример када је за скупштинском говорницом председник Нове Србије Велимир Илић негодовао што је позиве за обележавање Дана државности Републике Србије у Орашцу потписивао министар Расим Љајић, а ово очигледно због тога што је он припадник друге етничке групе. У том периоду у листу „Правда“ изашао је наслов „Срећан рођендан, генерале“ (реч је о Ратку Младићу), где се преноси изјава Томислава Николића, који каже: „Многи би били срећни да се Младић нађе у Хагу, а то зависи само од њега. Такав сценарио би за Србију, а нарочито за Републику Српску, био крај. Караџићу и Младићу није место у Хашкој тамници. Желим му да се никада тамо не нађе“.³⁰¹

Изношење става Војислава Шешеља пред Хашким трибуналом свакако да се не може разумети у категоријама стереотипа као централној теми нашег истраживања, већ се из поменутог става да закључити какав је однос према другачијим формативним елементима политичке заједнице чија је персонификација био убијени премијер. На тој једној бизарној изјави изражена је сва дихотомија између онаквог политичког устројства које државу идентификује као етничку заједницу и онаквог устројства схватања нације као политичке заједнице грађана. Наравно да та дихотомија није чврста у смислу непрелазности границе од једног разумевања политичке заједнице ка другом, већ постоје ту разни прелазни нивои, што је за последицу имало да су слабашне грађанске структуре српског друштва политички "кокетирали" са националистичким тенденцијама. Изјава је дата с обзиром на њену помпезност да укаже на базичне

²⁹⁹ Звездан Јовановић је припадник Црвених беретки који је осуђен на 40 година затвора због убиства премијера Зорана Ђинђића.

³⁰⁰ *Глас јавности*, 23.05.2008. године.

³⁰¹ *Правда*, 13.03.2009.

разлике у политичким односима између огољене деснице и других форми политичке репрезентације заједнице. Друга изјава од стране Томислава Николића у имплицитној форми исказује оно што се сматра аутостереотипом, где се велича генерал Младић, вероватно због својих војних активности у 90-им годинама и истовремено амнестира од одговорности, ако ју је имао, а нетрпељивост се изражава према институцијама међународног карактера које треба да утврде тај степен војничке одговорности у ратним дешавањима на подручју экс Југославије. Оно што је карактеристично и за један и за други став јесте облик предрасудног закључивања, где се у првом случају према убијеном премијеру испољавају отворене антипатије због другачијег виђења политичке заједнице, а с обзиром на носиоца изречене изјаве, логично је и укључивање свих припадника организације коју заступа ка облицима агресивности, како према идеолошком неистомишљенику на нивоу политичке утакмице, а још и више према припадницима етничких заједница које не могу делити националистичку идеологију већинског народа. Ми можемо само закључити да, уколико не дође до реализације идеолошких циљева десничарских организација, а то су, у бити, идеје националне државе, долази до регресије у политичком понашању како према другим идеолошким неистомишљеницима, тако и још у већој мери према етничким мањинама. Ствар добија на тежини уколико етничке мањине такође имају десничарске организације које у спирали одговора гаје друштвене предрасуде према умереним организацијама сопствене заједнице, али и према другим етничким скупинама, у овом случају, већинског народа. Друштвене предрасуде имају идеолошку тежину, утолико што су, пре свега, усмерене према идеолошком противнику сопствене националне скупине. Тиме хоћемо да покажемо да стереотипи немају једнозначно тумачење, већ у њиховом вишезначном одређењу преплићу се и социјално-психолошко, и социолошко разумевање истих. За онај први став чини нам се да је дефиниција предрасуде од Гордона Олпорта продуктивна, одређујући је као „одбојни или непријатељски став према некој особи која припада одређеној групи, управо због тога што она припада баш тој групи; на основу групне припадности закључије се да појединац има негативне карактеристике које су иначе приписане датој групи.“³⁰² На основу ове одредбе као путоказа за разумевање предрасуда, непријатељски став може се изражавати и према идеолошком неистомишљенику, групама које се не уклапају у „друштвени систем“, или већ било ком различито другом, док би, руководећи се истом одредбом, етничка

³⁰²Allport, Gordon, *The nature of prejudice*, New York: a doubleday anchor book, 1958, str. 8.

стереотипија била, пре свега, предрасуда према другој етничкој скубини. Она се може испољити како социјалном дистанцом, избегавањем контакта, ограничавањем разних права, физичким нападом, па чак и геноцидом. Управо на свим круцијално-политичким темама за положај Војводине, а које су се тичале њеног унутрашњег уређења, али и односа према Републици Србији, испољиле су се одређене врсте друштвене дистанце између етничких скубина које су се огледале како у облику аутономије саме Војводине, тако и у облицима просторних посебности унутар ње. Проблем се, дакле, разуме вишеструко, не само кроз положај Војводине у Србији, и положај националних мањина у Војводини, већ су се и на сам положај Војводине рефлектовале прилике у држави Србији, пре свега оне које се односе на статус Косова. У другој половини 2008. године, покренута је кампања којом се негира Нацрт статута покрајине Војводине. Ту кампању у виду петиције против поменутог статута потписало је 75 интелектуалаца и академика. Разумети положај Војводине и разумети поменути петицију, немогуће је уколико не разумемо контекст њеног покретања, а он је саображен укупним дешавањима која су резултирала у фебруару месецу 2008. проглашењем независности Косова. Разумевање одређене политичке акције не значи и њено оправдавање, али се овом приликом испољава критичан однос, јер подручје Војводине не само да се није могло изједначити с подручјем Косова, већ га је требало разумети из једне више перспективе, саображено с модерним демократским тенденцијама у Европи. Ево шта о томе каже лидер ЛСДВ Ненад Чанак: „Ми не можемо стварати независну државу, не само зато што тај план нема упориште, него зато што је дубоко штетан. Војводина нема ни своју цркву, ни своју нацију, ни свој језик, ни историјску *државну традицију* (Г.К.). И нама друга држава не треба, али нам треба другачија Србија, децентрализована Србија, која у себи има аутономну Војводину, која ће европском Србијом у ЕУ моћи да функционише у Европи регија као самостални политички, приврдени, економски и културни субјект“.³⁰³ Овде је нагласак, дакле, на војвођанском субјективитету, а не државном идентитету, с тим што ми хоћемо да покажемо да се и поменути војвођански субјективитет гради кроз друге колективне идентитете, а за наш предмет радозналости, пре свега онај етнички. И овом приликом се позивамо на интеракционистичку теорију. То је оно тумачење које даје Јово Бакић, интерпретирајући ауторе интеракционистичке теорије, да се политички носиоци етничких идентитета суочавају с избором стратегија и тактика којима прибегавају да би у међуетничким односима прошли што је могуће

³⁰³ Хелсиншки одбор за људска права, Србија 2008: VI Баук децентрализације, стр. 314.

боље. У односу на могуће стратегије, појединци могу имати, каже Бакић, и већи број идентитета, или могу и сам идентитет променити. Како у горњем ставу Ненад Чанак инсистира на аутономности Војводине као услову војвођанског идентитета, тако ћемо видети да припадници етничких заједница, сем свог етничког идентитета, могу имати и војвођански, али готово је извесно да се у малој мери могу идентификовати са српским идентитетом. У наставку Бакић констатује да етничко такмичење, а ми га разумемо кроз политичку репрезентацију припадника различитих етничких скупина у јавној управи, се уклапа у поменути интеракционистичку теорију. Наиме, етничко такмичење у виду политичке утакмице доводи до сукоба „ако и само ако“ се оно доживљава као непоштено; сем тога непоштена утакмица води сукобу уколико не постоји међузависност међу етничким групама која би доносила корист *обема странама* (Г.К.)³⁰⁴

Поменути период истраживања створио је нове етничке односе на подручју Војводине, који се одликују поменутом такмичарском утакмицом, за разлику од 90-их година, када је због негирања саме аутономности Војводине и негирања њених специфичности и етнички однос схваћен не као такмичарски, него као нетрпељивост чланова највеће или доминантне групе према мањинским, услед многољудности саме групе. Војвођански идентитет у Нацрту статута Војводине одређује Војводину као „аутономну покрајину грађанки и грађана који у њој живе, у саставу Републике Србије, насталу на основу посебних националних, историјских, културних и других својстава свога подручја, као вишенационална, вишекултурна и вишеконфесионална демократска регија, интегрисана у европски систем региона.“ Овакво виђење Војводине наишло је на оштру осуду код десничарских организација, па је Милорад Мирчић, потпредседник СРС, говорио да представништво Војводине у иностранству представља „нуклеус стварања министарства иностраних послова, мреже амбасада и конзулата, док је развојна банка заправо друго име за Народну банку Војводине“.³⁰⁵ Мирчић је хтео да каже да статутарне одредбе Војводини дају атрибуте државности, које треба на све могуће начине спречити. Генерално, све примедбе од стране десничарских организација које негирају посебност подручја Војводине, ишао је у правцу истицања државних симбола према којима је Војводина требала да буде посебан државни и политички ентитет. У нацрту поменутог статута предвиђени су покрајински управни

³⁰⁴ Бакић, стр. 30.

³⁰⁵ „Предуслови за независну Војводину“, *Дневник*, 16.09.2008. године.

окрузи, па је један од њих требао да има седиште у Суботици, што је код српских националиста створило страх од могућег заокружења и издвајања мађарског националног округа, где би се проблематизовао њихов положај и пре или касније приступило сецесији поменутог округа ка матичној држави. Овај страх представника политичке деснице од могуће сецесије поменутог простора јесте саображен њиховим политичким уверењима која према етнички другом гаје неповерење, без обзира на то што су представници мањинских етничких заједница окупљени у политичким организацијама успешно сарађивали како с регионалним организацијама на нивоу Војводине попут ЛСДВ, тако и са странкама социјалдемократске оријентације које су у Војводини имале своје организационе целине, а да парадокс буде већи, налазили су се заједнички интереси и с десничарским организацијама које су представљале већински народ, уколико се радило о лукративним интересима и добијању синекура. Хоћемо да кажемо да су политичке организације етничких заједница могле сарађивати и имати партнерске односе и с политичким организацијама које су представљале већински народ, кроз однос такмичења и институционалних решења којима су се штитила њихова права, а сукобљавање је увек могло бити или плод непоштеног такмичења, или пак неуважавања етничког идентитета преко политичког репрезентовања. На поменуте бојазни политичке деснице одговорио је Бојан Пајтић, председник Извршног већа Војводине, ставом да се нигде: „на свету децентрализација (се) не доживљава као сепаратизам, него само у једном малом делу српске јавности. Овде је у суштини на делу отпор према свакој идеји која доноси модернизацију друштву“.³⁰⁶ Држимо да је први део Пајтићевог става тачан, који облике децентрализације држи као трендове развијених демократских држава, али исто тако држимо да је противљење тим трендовима много израженије него што он представља синтагмом „у једном малом делу српске јавности“. Текст нацрта статута прихваћен је 16. септембар и упућен је на јавну расправу, па га је Скупштина Војводине усвојила 14. октобра. Од 120 посланика Покрајинске скупштине, за предлог Статута где је предлагач Извршно веће Војводине, гласало је 89 посланика, а против је био 21 посланик. За предлог су гласали посланици из посланичких клубова „За европску Војводину“, Мађарска коалиција, „ЛСДВ - заједно за Војводину, Социјалистичка партија Србије - Партија уједњених пензионера Војводине - Покрет вршачка регија - европска регија, а противници посланици из посланичких клубова Српске радикалне странке и Демократска странка

³⁰⁶ „Увредљиво је Војвођане стално сумњичити“, *Дневник*, 25.10.2008. године.

Србије - Нова Србија. На предлог статута поднето је 155 амандана, од којих је предлагач усвојио само један.

Гласање о предлогу Статута Војводине можда боље него било шта друго илуструје политичку дихотомију на подручју Војводине између десничарских организација које представљају СРС, ДСС и НС, и странака социјал-демократске оријентације, које налазе заједнички интерес са странкама које представљају етничке мањине на тлу Војводине. У поменутом периоду на нивоу политичке праксе друштвене предрасуде се испољавају на нивоу склоности да се о другима лоше говори, док би за екстремну десницу конкретна политичка акција била не само у избегавању контакта или у виду социјалне дистанце, него и у физичком нападу или насиљем над националном мањином и генерално етничким другим. Било би значајно позивати се на истраживања у том периоду која би нам говорила о профилу припадника екстремно десничарских организација, не само о доби и нивоу образовања, већ и о друштвеним условима у којима су формирали сопствена политичка уверења.

У релативно дужем временском интервалу та уверења су последица свих оних дешавања која су обележила последњу деценију XX века на просторима бивше Југославије. У једној једноставној форми радило се о процесу потпуног државног разарања, где су актери тог разарања дизајнирали друштвену сцену која је почивала на незаконоу, криминалу, и генерално на нецивилизованим функционалним основама друштва. У таквом амбијенту формира се генерација свих оних носилаца екстремних идеологија, у нашем истраживању десничарских, које на тим основама покушавају градити или одржавати друштвене односе. Јер, држимо, да баш зато што није направљен отклон у односу на укупна дешавања из 90-их година у смислу утврђивања и узрока и последица тих догађаја с јасним перципирањем актера који су одговорни за тотално разарање државе, дошли смо у ситуацију да се у области истраживања, дакле у Војводини, догађаји из 90-их година нису пресекали вољом актера из Војводине и из Србије, нити некакавим консензусом актера који су били сукобљени, већ су сва та дешавања заустављена под силом страних организација. Ту је срж проблема. Жаришта опасних сукоба, нису угушена на нивоу унутрашњих односа, већ на нивоу спољне интервенције, што само по себи говори да оно што није превазиђено, увек у одређеном тренутку може бити актуализовано, и баш због тога екстремне организације и налазе упориште за своје деловање. Тиме хоћемо да кажемо да постоји континуитет у ригидности и упрошћеном схватању о карактеристикама друге етничке групе које се, у

овом случају, генерацијски преноси и насиље није ништа друго до манифестација оног расуђивања које у етнички другом види опасност. На другом плану, социолошком, хоћемо да пренесемо да су несагласни облици који су произвели рушење државе и нови формативни облици поновног конституисања, ишли су паралелно са свим оним социолошким проблемима који су "обезбеђивали" континуитет насиља у том периоду. Те социолошке факторе који су насиље чинили континуираним јесу: „1. економска депривација великог дела становништва, манифестована као апсолутна депривација (раслојавање и поларизација); 2. друштвена дезорганизација карактерисана аномијом и редукцијом легитимних начина обезбеђивања егзистенције; 3. изложеност насиљу, насилничким моделима и пораст толеранције према насиљу; 4. распрострањеност ватреног оружја; 5. пад ефикасности формалне контроле криминала, првенствено опадање ефикасности полиције у расветљавању кривичних дела“.³⁰⁷ Хоћемо да покажемо да су формативни облици нове државе приоритет давали националистичком дискурсу, где је подручје Војводине ипак доживљавано као поље могућности компромисних регулација етничких односа кроз институционална решења којима ће се уважавати права етничких заједница, али да је у пракси наилазило на озбиљне лимите, проузроковане виђењем државе на превасходно националистичкој матрици. Дакле, елемент државе као засебног ентитета моћи увек стоји у сенци оних компромисних решења која треба да се граде на мултиетничности и која стоје у другом плану у односу на доминантни принцип опште прихваћеног националистичког дискурса на државном нивоу. Хоћемо да покажемо и да је код актера који манифестују насиље и које вежемо за екстремне десничарске групе испољен онај друштвени модел понашања у коме се избегава одговорност и који је наслеђен из 90-их година од тада легитимних носилаца политичке моћи. Штавише, када се тај облик понашања устали и када не наилази на друштвену реакцију у виду позивања на одговорност, онда долази до друштвене десензитизације на насиље. Половином јуна 2007. године група Скинхеда у Сомбору је након концерта панк-рок групе Ритам нерета на смрт претукла Далибора Бороту. Од тринаест ухапшених младића, деветорица су осумњичена за убиство, а четворица за кривично дело изазивања националне, расне и верске мржње.

Процеси конституисања нове политичке заједнице, на новом формативном принципу њеног легитимисања након 2000. године, ишли су паралелно с

³⁰⁷Симеуновић-Патић, Биљана, *Убиства у Србији у контексту транзиције и рата*, Темида, 2003, стр 33-45.

континуираним политичким и друштвеним кризама. Како је, дакле, тај процес ишао без утврђивања одговорности за актере из 90-их година који су разорили претходну државу, све нове политичке кризе које је пратило политичко насиље одредиле су ово подручје као предмодерно подручје, или ако хоћемо још упечатљивије изнети, претполитичко друштво. Демонизација етнички другог јесте саставни део националистичке идеологије и за предрасудне ставове, али још и више њој је инхерентно физичко насиље. Увек постоје митови на основу којих се мобилише етничка скупина. Такав је био мит у Хрватској о непријатељу, или мит о пореклу на Косову, иако ти митови нису кључни за подручје Војводине, предрасудно расуђивање почива на националистичкој матрици која у другом види опасност по сопствену етничку скупину. Штавише, ако је политичко насиље инхерентно предрасудном расуђивању, и у одређеним историјским и друштвеним околностима стереотипизирању етничких заједница, оно је било својствено и државном апарату из последње деценије XX века, што се у крајњој линији манифестовало убиствима Ивана Стамболића, или Славка Ђурувије, на пример, а након тзв. демократских промена и убиством премијера Зорана Ђинђића. Због саме чињенице да се сам положај државе Србије налази на политичкој периферији међународне заједнице, онда је и овај доминантни етнички модел уређења државе битно ограничен, јер је утицај међународних политичких актера на саму периферну политичку заједницу огроман. Истини на вољу, утицај моћних међународних актера може бити фокусиран само на одређене друштвене и политичке теме које су јој у интересу, где се регулација друштвених и политичких односа у оквиру самог државног ентитета оставља унутрашњим актерима. Зато постоји политичка мимикрија између односа према међународној заједници, и унутрашњих политичких збивања, где се, према међународној заједници, формално уважавају сви демократски стандарди у политичком понашању, али се зато на унутрашњем нивоу могу спроводити различити облици отвореног, ређе, а прикривеног насиља чешће. Кулминација тог политичког насиља из 2008. године десила се 21. фебруара, на митингу „Косово је Србија“, који је организовала ДСС с неколико коалиционих партнера и СРС, који је за последицу имао урушавање материјалних добара, али много горе од тога, било је повређено преко 200 особа, а погинуо је Зоран Вујовић, студент из Новог Сада. Иако овај облик манифестног националистичког понашања, с образложењем чувања територијалног интегритета Србије, није имао за амбицију испољавање политичког насиља, сам националистички дискурс у себи укључује насиље као потенцијални облик решавања међунационалних односа. Насиље је инхерентно

национализму, јер идеологије реализоване на национализму често не могу да решавају конфликтне односе на компромисан начин. Тиме национализам испољава и једну другу карактеристику, а то је етнички нарцизам³⁰⁸, када се у сопственој скупини види све оно најбоље, а у другој све оно најгоре, дакле, етнички нарцизам је један облик самозаљубљености.

Други вид политичког насиља из 2008. године, био је испољен од стране екстремно десничарских организација поводом хапшења Радована Караџића, најзнаменитијег вође босанских Срба из последње деценија XX века, али је митинг боље организован него приликом претходно описаног политичког насиља, када су државни органи спречили веће инциденте, а реакција тадашњег генералног секретара СРС Александра Вучића, допринела је да демонстранти не испоље онај обим насиља као на претходном, већ описаном, митингу.

6.3 Избори из 2008. године

Избори из 2008. године. Избори за посланике у Скупштину Аутономне Покрајине Војводине одржани су 11. маја 2008. године, с тим што су по већинском изборном систему они одржани и 18. и 25. маја, и 1. односно 8. јуна 2008. године. На основу одлуке о избору посланика у Скупштину Аутономне Покрајине Војводине бира се 120 посланика, и то 60 посланика по пропорционалном, и 60 посланика по већинском изборном систему. Број уписаних бирача у бирачки списак у Аутономној Покрајини Војводини је у том периоду 1.720.818. Избори су одржани на 1782 бирачка места. На биралиште је изашло 1.050.165 грађана, од чега је број укупно нађених гласачких листића у гласачким кутијама био 1.049.625, од чега је број неважећих гласачких листића био 31.198, а број важећих 1.018.427.

По пропорционалном изборном систему странке су добиле следећи број гласова: За европску Војводину, ДС - Г17 плус, Борис Тадић - мр Бојан Пајтић, добила је 354.198 гласова, чиме је освојила 23 мандата; Заједно за Војводину - Ненад Чанак - Ненад Чанак, добио је 86.653 гласа, или 5 мандата; Либерално демократска партија -

³⁰⁸Нарцизам потиче од Нарциса, сина речног бога Кефиса, и нимфе Лириопе. Постао је леп младић којем су се удварале особе оба пола. Горд и ташт, одбијао их је, па их је проклела, по некима Афродита, а по другима Немезис, богиња која кажњава недела, а нарочито љубавнике без срца, да вечно размишља о својој лепоти, да воли оно што се не може постићи. Када се нагнуо на воду и језерца који је створио извор на брду Хеликону, Нарцис је угледао лепоту каква се само пожелети може. Заволео је слику која му не може узвратити љубав. Копнео је тако што није могао склонити очи од лепоте свога лица, а од те чежње је свенуо.

Чедомир Јовановић, добила је 45.313 гласова без мандата, СРС - Томислав Николић, добила је 310.599 гласова или 20 мандата; СПС – ПУПС - Душан Бајатовић, добила је 57.093 гласа, или 3 мандата; ДСС - Нова Србија - Војислав Коштуница - др Зоран Лончар, добила је 59.248, или 4 мандата, Magyar Koalicio - Pasztor Istvan, Мађарска коалиција - Иштван Пастор, добила је 77.390 гласова или 5 мандата; Група грађана Маја Гојковић - Маја Гојковић добила је 20.937 гласова и остала је без мандата; и Војводина је снага Србије - мр Игор Курјачки, добила је 6.966 гласова и остала је без мандата.³⁰⁹

За посланике по већинском изборном систему изабрано је њих 42 на предлог Демократска странка - Г17 плус-Борис Тадић, један мандат обезбедила је ЛДП - Чедомир Јовановић, СРС - Томислав Николић 4 мандата, СПС - Партија уједњених пензионера Србије - Душан Бајатовић обезбедила је 1 мандат, ДСС - Нова Србија - Војислав Коштуница, обезбедила је 2 мандата, док је 4 мандата обезбедила Мађарска коалиција - Иштван Пастор, 6 мандата обезбедиле су по већинском систему у општинама Војводине групе грађана. Оно што је за наше истраживање битно је да је ДС - Г17+ - Борис Тадић обезбедила 65 посланичких места на основу 33,74 посто гласова које је добила, док су десничарске организације СРС и ДСС-Нова Србија добиле 30 посланичких места на основу 35,23 посто гласова. Како смо сматрали да је СПС у основи конзервативна странка, још увек непреображена за социјалдемократску опцију, иако бисмо гласове њој опредељене ставили у корпус оних гласова које у скупштини сматрамо конзервативним, онда би та опција имала 40,67 посто гласова, а свега 34 посланика. Овим показатељима хоћемо да истакнемо да се друштвена стварност креира одозго од стране носилаца политичке моћи и оних актера који преко идеологије сопствених странака покушавају да уобличе политичку и друштвену стварност на матрици вредности чију смо дихотомију на претходним страницама покушавали подробно да објаснимо. Проблем видимо у томе што су десничарске организације добиле знатно мање мандата него политичке подршке путем опредељења бирача, али с друге стране, ни велика одговорност Демократске странке ка реализацији сопствених идеолошких уверења и усмеравања политичких вредности којима се руководила, није ишла потпуно аутохтоно у смислу отклона, према, држимо, доминирајућем конзервативном мишљењу у Војводини. Али је исто тако евидентно да је положај Војводине у односу на друге делове Србије у примени правних и

³⁰⁹<http://pik.skupstinavoivodine.gov.rs/Strana?s=izbori2008&i=2008>

институционалних решења, био развијенији. Признање институционалним решењима и правној регулативи дошло је од Саветодавног комитета о Оквирној конвенцији за заштиту националних мањина с краја 2008. године, где је такође закључено да постоји свеобухватни и стратешки приступ власти у Србији, односно политика инклузивности, за интеграцију мањина у ширу политичку и друштвену заједницу. Истини на вољу, одређене мере заштите мањина биле су плод притисака међународне заједнице, али је битно да су створени формативни оквири којима се један део политичке заједнице гради на развијенијим демократским стандардима. Кључна два закона која су донета у 2009. години јесу Закон о забрани дискриминације ("Сл. Гласник РС", бр. 22/2009.) и Закон о националним саветима. Овај Закон о националним саветима донет је након седам година од доношења Закона о заштити права и слобода националних мањина, с тим да је утврђена обавеза да се избор националних савета регулише посебним законом.

Закон о забрани дискриминације као правна форма уводи једнакост у положају и једнаку правну заштиту без обзира на лична својства оних на које се закон примењује, те је начело једнакости суштина забране дискриминације. Како закон предвиђа, „повреда начела једнаких права и обавеза постоји ако се лицу или групи лица због његовог односно њиховог личног својства, неоправдано ускраћују права и слободе, или намећу обавезе које се у истој или сличној ситуацији не ускраћују или не намећу другом лицу или групи лица, ако су циљ или последица предузетих мера неоправдани, као и ако не постоји сразмера између предузетих мера и циља који се овим мерама остварују“.³¹⁰ Овај став држимо значајним јер је важан елемент којим се могу проучавати стереотипи тражећи у њима дубље идеолошке корене, који негирају начело једнакости. Само због илустрације, наводимо да је у мају 2008. године Српско лекарско друштво тек након 18 година прихватило одлуку Светске здравствене орагнизације да хомосексуалност није болест. Ова илустрација је наведена да бисмо приказали како је једна струковна ауторитативна организација схватала различитост, што је плод стереотипа који се гајио према хомосексуалцима. За наше истраживање она наведена одредба из Закона о забрани дискриминације само је један правни канал ка укидању стереотипа за шта је било потребно донети још низ пратећих закона који ће стереотипе барем из правне регулативе искључити. Националистички дискурс по правилу велича сопствену нацију, док друге приказује као мање вредне и углавном им придаје

³¹⁰ Закон о забрани дискриминације, Основне одредбе, Повреда начела једнаких права и обавеза, Члан. 8.

негативне карактеристике, али је поменути законом барем то јавно испољавање сада ограничено. И на претходним страницама, а и у даљем истраживању желимо да покажемо да стереотипизацију морамо поставити у одређен контекст, а не посматрати је саму по себи. Зарад једноставног објашњења, нови друштвени односи богатог човека, капиталисту или тајкуна на пр., из позиције одређене идеологије више не посматрају као пљачкаша или онога који је до богатства дошао на непоштен начин, ако се говори о либералној идеологији. Али ако се говори о конзервативној или крајње левичарској, успешан предузетник, капиталиста или тајкун био би онај који је лопов. Као што се у либералној идеологији незапослени, или онај на рубу егзистенције не посматра више као жртва друштвених односа, већ се држи као неспособан, а из перспективе конзервативне идеологије он је идеалан бирач који у друштвеном и политичком колективизму налази спас свог незавидног положаја. Ова илустрација је хтела да покаже како се из идеолошке перспективе различито сагледава друштвена функција капиталисте, или егзистенцијална позиција незапосленог и како је за исту неопходна стереотипна инструментализација. Из идеолошког дискурса којег разумемо на Фукоовом трагу као облика тумачења стварности, можемо разликовати односе према другим етничким заједницама од стране већинске етничке заједнице, с обзиром на идеологију коју политички актери спроводе у стварности с циљем уређења политичке заједнице. Тиме хоћемо да кажемо, а на чему смо све време инсистирали и на претходним страницама, да све време постоји хегемони националистички дискурс, чији су носиоци политички актери с политичке деснице, који је доминирајући у односу на онај политички дискурс који уважава друге етничке заједнице, и њихова права и који покушава изградити политичку заједницу на принципу грађанства и који још увек има мање поверење у политичкој заједници Србије.

Та врста споменуте дихотомије у 2009. години долази до изражаја приликом обележавања Мађарске револуције из 1848. године, чији су датум војвођански Мађари хтели да обележе прославом на којој је требао да учествује и председник Мађарске Ласло Шољом. Тај празник се, иначе, у Мађарској слави као национални празник, а обележава га и мађарска национална заједница у Војводини, где је требало да на неколико места у Војводини председник Мађарске положи цвеће за невино страдале из 1942. године, односно 1944. године. Ту се мисли и на страдале углавном Србе из 1942. године, у такозваној рацији у Шајкашкој, али и на страдања припадника мађарске националности приликом ослобађања Војводине у јесен 1944. године. Та амбиција за

обележавањем Мађарске револуције од три дана с председником Мађарске није реализована, јер је из кабинета тадашњег председника Србије Бориса Тадића, дипломатским каналима упућена порука да би та врста обележавања празника могла утицати на поремећај међунационалних односа у Војводини, и самог њеног статуса, а посебно на процес усаглашавања око покрајинског статута. Ми истичемо овде другу димензију поменутог односа, а то је да су политички актери, манифестно заговорници политичке нације, условно речено, преузимали мале политичке ризике у прављењу отклана спрам друштвено преовлађујућег националистичког дискурса, већ су чинили онакве уступке који су требали да политички преображај укупног подручја што безболније реализују. То ће, у сваком случају, изазвати револт код припадника мађарске националне мањине, па се, штавише, Андраш Агоштон, председник ДСВМ, обратио писмом Иштвану Пастору и Палу Шандору, лидерима СВМ и ДЗВМ, да се због неприхватљивог понашања председника Тадића и игнорисања националних интереса Мађара, расправи политичка ситуација у самој држави. Помак је учињен због саме чињенице да су двојица председника направили споразум о формирању мешовите стручне комисије која је требала да испита догађаје током и непосредно након Другог светског рата, те изнесе истина о страдању невиних и Срба и Мађара.

Евидентан је помак ка хармонизацији етничких односа, чији су носиоци они политички актери који су у политичкој нацији као грађанској видели форму политичке заједнице као разложног и пожељног облика живљења. Они ометајући фактори схватани на начин виђења пожељног друштва, као етничког друштва, и даље су присутни у политичкој десници, с тим што је екстремна десница носилац политичких идеологија које теже пожељном друштву које идеализује прошлост, с тим што је покрет реакционарнији уколико је пожељно друштво даље загледано у прошлост. Из основног предмета истраживања социолошко разумевање стереотипизације јесте у објашњењу планске идеологизације, која је, сасвим разумљиво, различита код политичких актера на десници од политичких актера других идеолошких опредељења. Горе поменута два закона држимо да су имала, у садржајном смислу, одлучујући утицај да се етничке мањине потпуније integriшу у војвођанско мултиетничко и мултиконфесионално подручје, и у том смислу учињен је заиста велики корак напред, а ово тим пре јер и у 2009. години и у наредним годинама, долази до пацификације етничких односа. Десничарске организације и њихови представници покушавали су те процесе у свом дискурсу израженом говором и писањем, да дискредитују, и управо су позиви који су

чињени с десног крила били кочница ка даљем интегрисању подручја Војводине на матрици политичке нације. Поводом доношења статута Војводине карактеристичан је став Бошка Обрадовића, политичара из организације Двери: „Српска Војводина је настала као аутономија српског народа у оквиру Аустроугарске, с једним јединим циљем: опстанак српског народа... Актуелни српски режим, настављач је титоистичке политике разбијања српске државе... Нова Матица Српска, у Уједнињена омладина српска, народни трибуни и модерни начин деловања, против новог сепаратистичког режима у Новом Саду, јесу једина озбиљна политика у овом часу“.³¹¹ Горе изречен став, у сазнајно-социолошком смислу, лимитиран је идеолошким погледом, али још и више та лимитираност имплицитно позива на насиље према различитом другом, чиме је стављен у други план социјално-психолошки ниво разумевања стереотипа, који по правилу на квалитативним категоријама процењује вредност другог, а и сопствене етничке групе. У склопу овога што је речено, наводимо и друге актере с десничарских политичких позиција који су на директан или индиректан начин желели остварити свој интерес путем горе назначене националистичке идеологије. Текстови Бошка Обрадовића у 2009. години, секретара Управног одбора српског сабора Двери, промовишу се и на сајту Нове српске политичке мисли, часописа за политичку теорију и друштвена истраживања чији је уредник Ђорђе Вукадиновић, професор Филозофског факултета у Београду. Треба разумети да десничари увек граде сопствени национални идентитет, тако што га ускраћују или елиминишу права онима који га угрожавају, и то раде на један отворен или прикривен начин. „Први корак у дугорочној стратегији деконструкције националног идентитета српског народа требало је да буде тзв. заштита од *дискриминације сваког мањинског мишљења* (Г.К.) и стила живота у Србији, а други, и суштински корак, донело би тек кривично гоњење сваког супротног јавног начина мишљења, изражавања и живота од овог сада законски заштићеног и привилегованог. То у пракси значи да се промотерима идеологије хомосексуализма не само омогућава продор у српско друштво, већ им се пружа законска заштита од другачијег мишљења, које ће бити најстроже гоњено као говор мржње и дискриминације у дугорочној стратегији деконструкције националног идентитета српског народа“.³¹² Ова „дискриминација сваког мањинског мишљења“ из горњег става јасно је да је уперена против ЛГБТ популације, али ми држимо да је то само корак ка дискриминацији сваког мањинског мишљења које испољава и етнички други. Политички актери као носиоци

³¹¹Обрадовић, Бошко, *Православље*, Последна одбрана, преузето са www.pravoslavije.org.yu

³¹² Обрадовић, Бошко, www.nspm.org.rs

јавних функција с другачијих идеолошких позиција овом облику друштвене стереотипизације као одскочној дасци за насиље хтели су стати на пут покрећући пред уставним судом поступак за забрану организације Образа и 1389, где неће бити заобиђене ни одређене навијачке групе. Управо је Закон о забрани дискриминације био правни основ да државно тужилаштво покрене поступак за сузбијање претњи које су поменуте политичке организације у свом дискурсу промовисале, а и спроводиле на нивоу конкретних политичких акција. Како год, професор Правног факултета Оливер Антић³¹³ сматра да у случају забране Образа и 1389, постоји опасност злоупотребе права од стране власти, а када је реч о навијачким групама (при чему наводи пример убиства француског држављанина Бриса Татона), каже да је то „бесмислица“, јер је једна ствар ако нека организација има програмски основ или статут у коме се каже да су мета напада Цигани или Јевреји, а друга је ствар као када се каже о покрету 1389 следеће: „То су деца која воле да имају неку своју политичку идеју и свој политички пут... Они су, видите, ишли пешке до Газиместана, они су чинили оно што каже Устав Србије. Имате пример геј активисте који је изјавио како треба признати независно Косово... То је изјава уперена против територијалног интегритета, против устава итд... Ови из 1389 су се обрушили на њега, јер је то потпуно супротно њиховој политичкој логици и уставним прописима Србије“.³¹⁴

Неопадајући националистички дискурс коме је друштвена стереотипизација идеолошка водиља испољава се и у другачијем сагледавању фашистичке идеологије са овога поднебља. То је оно што је на више места у раду истакнуто, а у термину који је бриљантно пласирао професор Тодор Куљић анти-антифашизам. Одлука да се рехабилитује Драгиша Цветковић, премијер југословеснке владе уочи Другог светског рата, код принца Александра Карађорђевића, оцењено је као корак „ка националном помирењу за којим српски народ вапи читав век“ и изразио наду да ће „српска јавност у том чину правосуђа препознати правду“.³¹⁵ Разумемо принчеву амбицију ка националном помирењу, само не можемо разумети да је то на основама анти-антифашизма и то у времену када је уједињујући и кохезиони фактор и Еворпске уније и Русије као моћних међународних политичких актера управо на борби против фашизма. Десничарским идеологијама инхерентан је и национализам и стереотипи и она врста идеолошких ставова која сваки облик уважавања другог виде кроз призму

³¹³ У време писања овога рада, Оливер Антић је амбасадор Србије у Португалији.

³¹⁴ „Стање нације“, Б92, 23.09.2009. године.

³¹⁵ Тањуг, 30.09.2009.године.

интереса сопствене нације. Тако је Војислав Коштуница у два наврата премијер, дао следеће објашњење о раду и постојању десничарских организација у Србији: „У Србији није постојао фашизам ни профашистичко расположење у народу, ни када је фашизам владао у великом делу света и када је земља била под фашистичком окупацијом. Рећи да данас постоји фашизам у српском народу и српском друштву је гнусна лаж“.³¹⁶ У односу на посматрани период у нашем пољу истраживања када је дошло до релативног сплашњавања етничких сукоба, а можда и због тога што су донети круцијални закони који су сваки облик искључивости сада могли санкционисати, из времена када је Војислав Коштуница био премијер, војвођанско питање је било интернационализовано од стране етничких група које су сматрале да њихов идентитет није инкорпориран у политичку заједницу. То је довело, у том периоду, и до стања да се некажњивост екстремизма сама по себи понудила као матрица за политичко понашање младих генерација. Из нашег промишљања, политичка идеологизација је на један индиректан начин укључивала насиље. Промовисати четништво као антифашизам од стране десничарских организација само по себи отвара дубоке ране и додатно поларизује српско друштво у 2009. години једноставно зато што се вредности антифашизма не само маргинализују, него се и обезвређују. Чак је на том трагу и тадашњи руски председник Дмитриј Медведев приликом посете Србији, послао поруку о историјском ревизионизму на овом подручју. Због његове посете 20. октобар је у колективном сећању враћен као дан када је Београд ослобођен, и где су, што наводимо као поновљену историјску чињеницу, у том чину учествовали и партизани и Црвена армија. Дискурс екстремних десничарских организација чешће користимо због илустрација, јер је он огољен у испољавању стереотипа које повезујемо с насиљем по класичној Олпортовој дефиницији. Екстремистичке групе повезане су и с навијачким групама, што је у емисији „Инсајдер“ разматрала и новинарка ТВ Б92 Бранкица Станковић. Доказујући да се спортски клубови, навијачке групе, њихови организатори налазе у нераскидивим везама али све на фону несвакидашње искључивости, хомофобичности и непријатељства према другом.

Не постоји јединствен приступ нити јединствена теорија о свим стереотипијама, зато што оне могу имати различите корене, функције и начин мењања. Можда и због претходно изречених ставова, на следећим страницама анализираћемо профил носилаца десничарских идеологија зато што они као носиоци стереотипног расуђивања

³¹⁶Печат, 02.10.2009.године.

уједно имају и ауторитарну структуру личности. Тиме стереотипно расуђивање доводимо у корелацију с ауторитарношћу, о чему су у сопстеном истраживању указивали Драган Попадић и Миклош Биро, презентујући такво истраживање у раду „Аутостереотипи и хетеростереотипи Срба у Србији“.³¹⁷ Тако Борислав Кузмановић ауторитарност везује за облик ставова које појединци испољавају, при чему под ауторитарношћу подразумева „ригидност, мишљење у крутим категоријама, грубо и поједностављено класификовање појава у мали број категорија (честа употреба дихотомних категорија), нетолерантност на неодређеност“.³¹⁸ То је разлог што се ауторитаризам не разуме само као *per se* (Г.К.). Ауторитарни поглед на свет има потребу да исти објасни једноставним категоријама, зато се служи стереотипима као емотивно засићеним погледима где се ствара представа о другоме. Отуда и потреба за једноставним објашњењем другог. Погледи крајње десних политичких и цивилних организација једноставни су јер на изазове стварности дају упрошћене одговоре или, како то пише Радојица Бојановић, „Ауторитарни поглед на свет је специфичан у том смислу што, поред основне доктрине, непрекидно продукује посебне истине или смернице за понашање и мишљење својих присталица. Он је приручник с објашњењем који ставови су истинити и исправни, а који неистинити и неисправни“.³¹⁹ Когнитивна шема, овако представљена, јесте матрица разумевања екстремне политике која сопствену групу, нацију или расу види као супериорну, и где држава промовише нативизам, како је писао и Зигмунд Бауман, конструишући своје субјекте као "домороце", подстичући етничку, религиозну, језичку и културну хомогенизацију, и пропагирајући осећање о заједничкој мисији и судбини; док, с друге стране, производи непријатељство према сваком ко је изван "свете нације".³²⁰

На нивоу практичног политичког понашања, екстремне организације свесно производе анархију и хаос, јер се тако ствара страх који је потпорни стуб ауторитарног погледа на свет, просто зато што на том страху желе придобити људе за своја једноставна политичка убеђења. Тиме се прави основа за једно затворено друштво које се изнутра хомогенизује, дакако и на страху, а према споља изражава антагонистичка

³¹⁷ Биро, Миклош и Попадић, Драган, *Аутостереотипи и хетеростереотипи Срба у Србији*, Нова српска политичка мисао, Оригиналан научни рад, бр 1-2, стр 89-109, 1999.

³¹⁸ Голубовић, Загорка, Кузмановић, Бора, Васовић, Мирјана, *Друштвени карактер и друштвене промене у свету националних сукоба*, Институт за Филозофију и друштвену теорију и Филип Вишњић, стр. 68, 1995.

³¹⁹ Бојановић, Радојица, *Ауторитарни поглед на свет*, Центар за примењену психологију, Београд, 2004, стр. 128.

³²⁰ Zigmund, Bauman, *Modernity and ambivalence*, Fatharson M. (ed), Global culture, Nationalizm, globaliaztion and modernity, SAGE, London, 1990, str. 154.

осећања. Честа, слободни смо рећи, параноја, изражавана у атмосфери опште угрожености од другог, па био он представник етничке заједнице као у нашем случају, или идеологије као што смо горе навели, јесте инхерентно својство оваквог ауторитарног погледа на свет. Тај пројекат јединствености, с ексклузивним правом сопствене етничке скупине да поседује истину, добро, и друге несумњиво исправне, моралне особине, нужно се сукобљава с идеолошким погледима који такође на тој матрици полажу сопствени ексклузивитет. Ако бисмо исте или сличне погледе ставили код умерене деснице у истраживаном периоду, дошли бисмо до другог сазнања, а то је да се другачији погледи на стварност у виду приватног изражавања мишљења, дају разумети и толерисати, али не и у јавности. Овим смо хтели рећи да је доминантно политиколошки дискурс неопходно допунити социјално-психолошким објашњењем.

За екстремно десничарски поглед на свет сваки припадник мањине је реметилачки фактор који се посматра на начин на који власник куће гледа на своју кућу. Он не признаје подстанара и мисли да с њом може поступати као потпуни власник иако то није. Законска ограничења су таква да докле год постоји „заштићени станар“ дотле је власник куће само највећи поседник исте. Тоталитаристи, као носиоци екстремно десничарских погледа, на исти начин гледају на мањине, јер су оне ометајући чинилац државе која треба да почива на једнообразности већинске етничке скупине. Зато се мањинске етничке скупине у њиховим погледима на свет морају повиновати или асимилацијом, или подстрекивањем исељавања, игнорисањем у јавности, а увек је код екстремних политичких организација евидентно и насиље. Отуда потреба да не постоји ниједна мањина која би нарушавала хегемонски суверенитет већине.

Код екстремне деснице, у 2010. години, изражавају се оне врсте стереотипа на основу конфликта који датира из времена грађанских ратова на подручју екс Југославије, из последње деценије XX века. На згради Демократског савеза Хрвата у Војводини, у Суботици, исписан је графит „Марш из Србије“, а група изгредника из Суботице вређала је припаднике хрватске националне заједнице, хистерично певајући: „Мађарице, припреми салате, биће меса - клаћемо Хрвате“. Можда је у поменутој пароли једноставније и експлицитније изнесено све оно што смо на претходним страницама теоријски елаборирали, а то је да припадници екстремних организација не могу у свом „дворишту“ видети припаднике било које друге мањинске групе, а самим

тим и етничке, и саображено томе путем ширења страха исте се намеравају и „ослободити“.

Држава Србија је учинила још један помак у виду искључивања из јавног живота, крајње десних политичких и цивилних организација, доношењем Закона о забрани манифестација, неонацистичких или фашистичких организација и удружења, и забрани употребе неонацистичких или фашистичких симбола и обележја ("Сл. гласник РС", бр. 41/2009). Забрањивањем производње, умножавања, складиштења, презентације, величања или „на било који други начин ширења пропагандног материјала, симбола или обележја, којима се изазива, подстиче или шири мржња или нетрпељивост према слободним опредељењима грађана, расна, национална, или верска мржња или нетрпељивост, пропагирају или оправдавају неонацистичке или фашистичке идеје, и организације или се на други начин угрожава правни поредак“³²¹, крајње десничарске организације су маргинализоване из јавног простора и своју делатност организовале ван јавне сфере. Припадници неких етничких мањина због свих дешавања у релативно дужем временском интервалу испољавали су јасан страх у виду неповерења према држави приликом примене Закона о избору националних савета, што је нарочито дошло до изражаја код Хрватске мањине, чији су се припадници у мањем броју уписивали на посебан списак неопходан за избор националних савета. Страх није био изражен код мађарске националне мањине, која је добро организована, и преко савета националне заједнице успела је да изврши све радње везане за заштиту интереса и очување идентитета. Избори за мађарски национални савет ишли су паралелно са политичким сукобом који је дошао између доминирајуће Демократске странке, и Савеза војвођанских Мађара, који није желео гласати за буџет за 2010. године. Сукоб је најбоље илустровао Иштван Пастор, лидер СВМ, речима: „Могу замислити да се на свим нивоима повучемо у опозицију. Али једну ствар не могу прихватити и замислити: да нас понижавају и да ми то трпимо“.³²²

За странке националних мањина остваривање права у оквиру политичке заједнице јесте оно што се у жаргону зове „унутрашње-политички захтев“, али треба разумети и да је њихова политичка оријентација у великој мери одређена и политичким односима у матичној држави. У 2010. години у суседној Мађарској партија Виктора Орбана Фидес, освојила је двотрећинску већину за мађарски парламент, и то је, према

³²¹ Закон о забрани манифестација... Члан 3.

³²² „СВМ: Свилен гајтан стигао из Београда“, *Дневник*, 20.01.2010. године.

Пасторовим речима, требало да буде снажна подршка војвођанским Мађарима. На питање „Шта би војвођански Мађари могли добити Орбановом победом?“, Андраш Агоштон, председник ДСВМ, је одговорио: „Добићемо двојно држављанство и остварићемо аутономију“.³²³ Да је Мађарска национална мањина недовољно интегрисана у политичку заједницу Војводине, показује и изјава Пал Шандора, који је сматрао да Влада у Мађарској не треба да подржава аутономију Војводине, *већ етничку аутономију Мађара у Војводини* (Г.К.), а као врсту притиска на државу Србију да стави вето на улазак Србије у ЕУ.³²⁴ Након формирања Фидесове владе, мађарски парламент је и усвојио Закон о двојном држављанству, који је почео да се примењује од 1. јануара 2011. године. По тој процедури стицање мађарског држављанства је прилично поједностављено, јер су укинута услови везани за боравак у Мађарској, а остали су услови - пријављена адреса, материјално покриће и полагање испита за држављанство.

„Уколико странка може да докаже мађарско држављанство својих предака и на прихватљивом нивоу говори мађарски, што значи да може написати захтев, своју аутобиографију, и одговорити на неколико питања и уколико не постоји ризик јавне и националне безбедности, добиће мађарско држављанство“³²⁵, изјавио је Томаш Коршош, генерални конзул Републике Мађарске у Суботици. Нови Закон о двојном држављанству изазвао је бурну реакцију у Словачкој, где је држава Словачка по хитном поступку изменила сопствени Закон према коме свако ко добије држављанство друге земље осим у случају рођења и венчања, остаће без словачког држављанства. У Србији поменути закон није изазвао толико бурне реакције, јер, ако је у Братислави била узнемиреност чији се корен тражио у намери за ревизијом Тријанона, дотле је страх код председника Извршног већа АПВ био друге врсте. Он се прибојавао одлива образованих младих људи у развијене земље ЕУ. Ако су, дакле, код Словака били изражени страхови у виду политичких амбиција за стварањем аутономних области на етничком нивоу и везивања за матичну државу с циљем стварања велике Мађарске, страх те врсте, барем званично, није био доминантан и у Војводини у том тренутку. И Андраш Агоштон, чија се партија тринаест година упорно залагала да Мађари у Карпатском басену добију двојно држављанство, сматра да је мађарски пасош односно доказ о припадности мађарској нацији, главни разлог зашто људи подносе захтеве за добијање држављанства. Према његовом казивању, сем сентименталних, поседовање

³²³ „Агоштон: Добићемо аутономију“, *Дневник*, 24.04.2010. године.

³²⁴ *Дневник*, исто.

³²⁵ „Преци и мађарски језик услов за двојно држављанство“, *Политика*, 18.09.2010. године.

пасоша носи и практичне предности, јер даје шансу младима за запослење у западној Европи.³²⁶ Била је процена да ће око 80.000 грађана мађарске националности затражити двојно држављанство, а да би га евентуално сви добили, потребно је око пет година. Та спољнополитичка ситуација кореспондирала је са захтевима представника војвођанских Мађара на измену граница управних округа у Војводини, јер општине Ада, Кањижа, Сента, припадају севернобанатском округу, што интересима грађана три општине не одговара. Наиме, уместо да административне проблеме решавају у Суботици, принуђени су да путују у удаљенију Кикинду, јер је она центар њиховог округа. То је наишло на реакцију конзервативне деснице, јер су иза те амбиције видели тежњу за етничком аутономијом Мађара, која би у новим управним границама на социодемографском нивоу повећала њихову бројност знатно више него бројност већинског народа Срба.

Довођење у корелацију стереотипа са ауторитарношћу, потврдило је и истраживање које су извели Драган Попадић и Миклош Биро. Како је етноцентризам изражен особиним ауторитарних личности, потврдило се да је стереотипност у мишљењу ауторитарне личности, на шта су у крајњој линији, указали Адорно и други у чувеној студији Ауторитарна личност.³²⁷ Ауторитарнији ће, показало је истраживање, више идеализовати сопствену нацију, односно имати позитивније аутостереотипије, а веза са „хетеростереотипијама“ постоји само код оних народа с којима постоји етнички конфликт.

На претходним страницама покушали смо стереотипе повезати с компонентама десничарских идеологија које су у непромењеним идеолошким постулатима одржавале те стереотипе, док би мењање тих постулата, само по себи, било пресудно или за нестанак стереотипа или за њихово мењање. С променом идеолошких постулата који одређују стереотипе и они сами се мењају, или, да се од сплета фактора који су усвојени у виду идеологија и политичког понашања формирају и стереотипи и да се и њиховим мењањем мењају и стереотипи. Бар због тога поставке о настанку и мењању стереотипа не могу бити једном за свагда дате, јер како је већ речено, стереотипи могу имати различите узроке самим тим и вишеструку функцију, па је логично да је њихово мењање подложно и новим узроцима и новим функцијама.

³²⁶ „Војвођански Мађари имају изражен национални идентитет“, *Грађански лист*, 12.01.2011. године.

³²⁷ Adorno, Theodor, W., Frenkel-Brunswik, Else, Klevinson, Daniel. J., i Sanford, R. Nevitt, *The authoritarian personality*, New York, Harper & Row, 1950.

Уколико је конфликт између две етничке групе превазиђен, али не и нестао, сматрамо да ће и стереотип бити ублажен. Ублажена реторика која би, на пример, припаднике етничке групе према којој се стереотип испољава не означава више као убице, већ као непријатеље, или у још блажој форми, неистомисљенике. Конфликт је увек генератор негативних осећања према другој страни и она могу бити претворена или у непријатељство или, путем дијалога, амортизована. Хоћемо да кажемо да се стереотип може разбити дијалогом с другом страном, али и дијалог мора бити структурисан. Структурисан дијалог значи размену непосредних искустава, сличних социјалних група различитих етничких заједница, јер тешко да ће на пример, елита једне етничке групе разбити стереотип путем непосредног дијалога доњих друштвених слојева друге етничке групе.

Амбиција носилаца политичких и јавних функција у Војводини у периоду од 2000. до 2012. године ишла је у правцу грађења институција које ће изражавати и политичка и грађанска права на нивоу заједнице, али и институција које ће штитити и колективна права националних мањина као вид демократског пута интегрисања истих у политичку заједницу Војводине. Смело тврдимо да је непосредан контакт слабо остварен само с оном заједницом која је на просторима Војводине дубоко доживљена као инфериорна, и од које се створило осећање безразложне угрожености, али и претња за вредности систем како већинског народа, тако и других националних мањина, а то су Роми и донекле избеглице. Не сматрамо да је могућност њихове интеграције немогућа, али за већински народ и етничке мањине у Војводини, склоност ка изолационизму у односу на Роми и избеглице, већа је него склоност ка интеграционој политици. Свеукупно гледајући, интеграција је успешнија уколико постоји поверење и вера у успех за функционалнијом политичком заједницом која ће почивати на прихватању другог као таквог. У том смислу даљи развој институција које ће бити места размене искустава и разбијања стереотипа јесте задатак будућих носилаца јавних и управних улога. Не треба бити наиван па веровати да ће и стереотипи нестати с нестанком компоненти које их одређују, јер су они много трајнији од почетних узрока који их одређују. Стављање етничке групе у оквир идеолошког става политичке и цивилне деснице, често се врши унапред, без искуства, јер тако одговара политичкој и цивилној десници. Лакше се памте информације које потврђују одређени стереотип, него оне које га на било који начин разобличавају. Интеракција на нивоу етничких група, иако дугорочан политички и историјски процес, кључан је елемент за стицање поверења.

Одијум према Ромима, све време у истраживаном периоду присутан, и на почетку 2011. године, испољен је насиљем према припадницима ромске националне мањине. У септембру и децембру месецу настављени су етнички инцидентни у Темерину, сада већ препознатљивом месту за сукобе између припадника српске и мађарске етничке заједнице. У септембру месецу демолиране су и просторије мађарског културног центра „Петефи Шандор“ на Телепу у Новом Саду. Како је пренео дневни лист „Данас“, од 4. августа 2011. године, према истраживању које је спроведено у Србији порасла је етничка дистанца према припадницима одређених етничких заједница, с тим што је највећа и даље према Албанцима, које 40% испитаника нерадо види као држављане Србије, а чак 70% њих би одбило да ступи у брак с припадником албанске етничке заједнице. Нетрпељивост је велика и према Ромима, Бошњацима и Хрватима, а трећина грађана који не припадају овим групама не би желела да им они буду комшије, док би се већина противила и брачној вези с њима. Сва та дистанца, нетрпељивост и насиље као крајњи облик отпора према свакој врсти мултикултурализма на подручју Војводине, а идеја мултикултурализма није ништа друго до мешање различитих култура, религија и нација, испољава се и према већ традиционалним етничким скупинама према којима постоје уврежене предрасуде и стереотипи, али се нетрпељивост шири и према новим мањинама, сада организованим око LGBT популације. Међутим, ова врста нетрпељивости и насиља према LGBT популацији није у фокусу нашег интересовања, већ су то етничке заједнице које нарушавају идеју етничке хомогенизације и оне свеprisутне тежње за стапањем државних и етничких граница. Тај контекст нетрпељивости према новим мањинама треба разумети у светлу онакве десничарске идеологије која ове мањине доживљава као реметилачки фактор идеје о чистоти нације коју је на подручју Војводине пропагирао Национални строј као огранак међународне неонацистичке организације „Стормфронт“. Крајње десничарске организације попут „Образа“, Српског покрета 1389 и „Наши“, у том периоду нису још увек забрањени, с тим што су се неке од тих организација пререгистровале и постале политичке странке као српски сабор Двери. Година 2011. значајна је јер је теза о угрожености српске нације разрађена у Стратегији за очување и јачање односа матичне државе и Срба у региону. Тај документ је влада Србије усвојила у јануару 2011. године, а он је припреман готово две године. Завршни текст документа написало је неколико млађих историчара попут Чедомира Антића, и Предрага Марковића, а писао га је и Живадин Јовановић, министар иностраних послова СРЈ у време владавине Слободана Милошевића. За наше истраживање је важно да у амбицији државе за укључивањем

етничких мањина у политичку заједницу, Скупштина Србије 22. септембра усваја предлог Закона о реституцији. Према том предложеном закону право на реституцију немају прпадници окупационих снага који су деловали на територији државе Србије за време Другог светског рата. Странка која се противила таквом решењу, Савез војвођанских Мађара, најавила је жалбу Уставном суду Србије. Како је истакао функционер те странке, Ласло Варга, тај законски предлог постао је неприхватљив јер садржи „одредбу која је дискриминаторска тако што потврђује принцип колективне одговорности за оно што се током Другог светског рата дешавало“.³²⁸ Закон о реституцији усвојен је са 117 гласова „за“ и 23 „против“. Закон о реституцији уређивао је услове, начин и поступак враћања и обештећења за имовину која је на територији Републике Србије одузета применом прописа о аграрној реформи, национализацији, секрестрацији и других, а све према Акту о подржављењу који је донет после 9. марта 1945. године. Предвиђало се враћање имовине у натури, свакако тамо где је то било могуће, а тамо где је то немогуће било учинити планирано је да се обештећење бившим власницима или њиховим наследницима реализује у новцу и обвезницама по важећој тржишној вредности. Влада је прихватила и амандман ЛДП-а да се Закон о враћању имовине и обештећења примењује и на непокретности чије одузимање је последица Холокауста. Такође је прихваћен и амандман СПО где ће право на обештећење имати и они који су у могућности да судским путем докажу да су под присилом продали држави имовину између 1945. и 1958. године. Право на реституцију је одузето особама које су биле припадници окупационих снага на територији Србије за време Другог светског рата, као и њиховим потомцима. Државни секретар мађарског Министарства спољних послова Жолт Немет реаговао је на усвојен Закон о реституцији примедбом да то може утицати на даљи наставак европских интеграција Србије. Јер према Неметовом ставу испољеном у разговору са српским амбасадором изнето је да поменути закон оживљава принцип колективне кривице, јер према том закону сви они који су били припадници окупационих снага и њихови потомци не би имали право на обештећење. А преведено на ниво међуетничких односа значило би да су законом изузети сви етнички Мађари у Војводини.³²⁹ Штавише, и Одбор националног јединства парламента Мађарске усвојио је једногласну Резолуцију о неприхватљивости Закона о реституцији уз упозорење државног секретара Немета да Мађарска у децембру месецу 2011. године можда неће подржати кандидатуру Србије за чланство у Европској унији.

³²⁸Дневник, 23.09.2011. године

³²⁹Правда, 27.09.2011. године

Сложеност политичких односа, како између етничких заједница у самој Србији и Војводини, тако и међудржавних односа Србије и Мађарске добија примесу у виду реакције Европске комисије која је почетком октобра месеца 2011. године мађарској влади ставила до знања да гледа позитивно на српски Закон о реституцији, будући да је он „у складу с правном тековином ЕУ“ и не одобрава никакву „колективну кривицу“ Мађара у Другом светском рату на подручју Војводине, где је наглашено шефу дипломатије у Будимпешти да српски Закон о реституцији јасно дефинише и „поступак индивидуалне рехабилитације“.³³⁰ Овим ставовима желели смо приказати да се етнички односи не могу разумети изоловано или сами за себе ван међународног контекста и снаге политичких актера, како домаћих тако и међународних који уобличавају ту врсту односа.

6.4 Избори из 2012. године

Избори из 2012. године. На основу покрајинске скупштинске Одлуке о избору посланика у скупштину АПВ бира се 120 посланика, и то 60 посланика по пропорционалном, и 60 посланика по већинском изборном систему. У АПВ уписано је у бирачки списак 1.735.616 бирача, а избори су одржани на 1787 бирачких места. По пропорционалном изборном систему на изборима одржаним 6. маја 2012. године, према укупном броју бирача који су гласали, а било их је 1.011.401, мандате су добиле следеће изборне листе: Избор за бољу Војводину - Бојан Пајтић, добила је 212.189 гласова, или 16 мандата; Лига социјалдемократа Војводине - Ненад Чанак, добила је 111.397 гласова или 8 мандата; Покренимо Војводину - Томислав Николић: Српска напредна странка, Нова Србија, Покрет социјалиста, Покрет снага Србије - БК, добила је 185.311 гласова или 14 мандата; Ивица Дачић - Социјалистичка партија Србије, Партија уједињених пензионера Србије, Јединствена Србија, Социјалдемократска партија Србије добила је 113.910 гласова или 9 мандата, док је листа *Vajdasági Magyar szövetség - Pásztor István* - Савез војвођанских Мађара - Иштван Пастор добила је 62.275 гласова или 4 мандата; Демократска странка Србије - Војислав Коштуница, добила је 59.931 глас или 4 мандата; Српска радикална странка - др Војислав Шешељ, добила је 63.748 гласова, и по том основу добила 5 мандата. Преосталих 6 листа, од укупно 14, нису прешле цензус предвиђен за тај избор и остале су без мандата у Скупштини АПВ. По већинском изборном систему избори за 60 посланика у Скупштину Аутономне

³³⁰*Блиц*, 11.10.2011. године

Покрајине Војводине, такође су одржани 6. маја 2012. године, с тим што су одржана и поновљена гласања 13, 18, 20. и 27. маја и 3. јуна 2012. године. Према већинском изборном систему коалиција Избор за бољу Војводину - Бојан Пајтић, добила је још 42 посланика, Лига социјалдемократа Војводине - Ненад Чанак, добила је још 2 посланика, Покренимо Војводину - Томислав Николић, по истом систему добила је још 8 посланика, Ивица Дачић - СПС, ПУП, ЈС, СДПС добила је још 4 посланика; СВМ још 3, а један посланик у изборном систему изабран је на листи Преокрет. На основу броја мандата коалиција око Демократске странке добила је 58 посланика, Лига социјалдемократа Војводине 10, коалиција око Српске напредне странке добила је 22 посланика, Демократска странка Србије 4, коалиција око СПС 13 и СВМ 7, док је један посланик био с листе Чедомир Јовановић - Војвођански преокрет.³³¹

Поменуте изборе карактерише и успон већ култивисане десничарске организације Двери, која је на тим изборима добила 46.169 гласова и за мало остала без посланика у Скупштини АПВ. Основно питање које се поставило „Да ли поменути распоред мандата одговара опредељенима бирача Војводине или је тај распоред мандата плод политичког инжењеринга или плод политичког пројекта ДС који се веже за формирање других странака десничарске оријентације које нису прошле цензус и тиме расуле корпус десничарских гласова, омогућавајући ДС да и даље буде окосница креирања политичког живота у Војводини?“. Ако саберемо гласове које су добиле ДСС, СРС, Коалиција око СНС, Двери, видећемо да број гласова које су добиле, а укупно износи 35,52 %, не одговара броју мандата у Скупштини АПВ, а њих је укупно 31. Ако оном корпусу десничарских странака додамо и гласове који су дати СПС-у, видимо да десничарски бирачки корпус чини преко 47% бирача Војводине, који су добили укупно 44 мандата у Скупштини АПВ.

Војводина је уређена тако што је на политичком пољу искључена политичка десница. То искључивање деснице из политичког поља одлучивања и даље је генерално фрустрирало подручје Војводине. Однос према нацији је и даље кључна димензија разликовања политичких странака у Војводини, и стереотипизација на нивоу програмских опредељења читава се у чињеници колико остваривању интереса десничарских и политичких организација стоје на путу друге етничке групе. Та димензија политичког разликовања није релевантна за локални ниво, зато што су

³³¹<http://pik.skupstinavoivodine.gov.rs/Strana?s=resultati2012&i=2012>

постојале општине у Војводини, где су тзв. "анационалне" странке, какве су ЛДП и ЛСВ, ступале у коалицију а изразитим етнонационалистичким странкама, каква је нпр. СРС, где, дакле, идеолошке поделе не само да нису битне, већ их у великој мери неутрализују, сматрамо чак, нелокални општи интерес, већ појединачни интерес носилаца јавних улога на локалном нивоу. Када говоримо о личном интересу, он је, по правилу, лукративног карактера. Такве коалиције повремено су функционисале у општинама Сомбор, Нови Бечеј, Зрењанин, Нови Сад. У 2012. години програмска стереотипизација на нивоу еклатантне политичке акције испољава се код најактивније, у том периоду, екстремне десничарске организације српски народни покрет „Наши“, која је основана 15. јануара 2006. године и регистрована на савезном нивоу тадашње државне заједнице Србије и Црне Горе. Стереотипизација се читава у оним политичким акцијама у којима су активисти СНП „Наши“ запалили заставу АПВ испред просторија Лиге социјалдемократе Војводине. То је био одговор чланова те организације на одмазду учињену према њиховом активисти Стефану Петровићу, који је у политичком поступку такође због паљења застава Војводине осуђен на 15 дана затвора. Други облик акције којом се желела обезбедити заштита културног простора, огледао се у протестима против приказивања турских серија, веома гледаних не само на подручју Србије, него и у читавом региону. Акција је насловљена „Обилић је величина, Сулејман је само слина“, што је била реакција на приказивање турске серије „Сулејман величанствени“. Посебан је вид глорификовања војника из 90-их година, а посебно генерала Ратка Младића, који пред Хашким трибуналом одговара за ратна збивања из 90-их година. Акција промоције лика Ратка Младића названа је „Бенерализација“. Графити с његовим ликом и поменути слоганом осванули су у Новом Саду и Београду. Али оно што је за наше истраживање битно, то је да за поменути организацију и њено залагање за етничку хомогенизацију простора, стоје целе друштвене групе и етничке заједнице које су их у томе спутавале. Организација је изашла са списком непријатеља који су директно стајали на путу поменуте хомогенизације. То су: Б92, Блиц, Пешчаник, Нунс, Данас, Време, Република, Фонд за хуманитарно право, Жене у црном, Центар за културну деконтаминацију, ЈУКОМ, Хелсиншки одбор за људска права, Иницијатива младих за људска права, Санџачки одбор за људска права, Фондација Ехит, Аутономни женски центар, Реконструкција Женски фонд, Београдски центар за људска права, An amnesty international, Грађанска

иницијатива, Квирија центар, Геј стрејт алијанса, Докукино.³³² Стеротипизација ове крајње десничарске организације, изражавана кроз хомогенизацију српског етничког простора, очитовала се у дефинисању медија, невладиних организација и других друштвених група које су се поменутој хомогенизацији супротстављале. Штавише, ишли су с идејом предлагања закона где би невладине организације финансиране из иностранства добиле статус „страни агент“. Ова амбиција, према њиховом казивању, била је сагласна с узорима које су имали у законодавству САД и Русије, где је усвојени закон о страним агентима требало да онемогући истим мешање у унутрашњу политику државе Србије. Јавна стигматизација невладиних организација као реметилачког фактора хомогенизације етничког простора јесте у складу с идеологијом крајње десничарских организација које желе сагласност етничког, културног, привредног и укупног друштвеног живота на принципима једнообразности и онога што је већ теоретски уобличено као органски тип нације. На то је реаговало петнаест невладиних организација, које су позвале у својој декларацији спречавање „даљег противуставног деловања организација које шире мржњу и нетрпељивост, било да је реч о регистрованим удружењима грађана или неформалним групама“.³³³ Стигматизација покрета само је прва етапа ка стигматизацији људи који се таргетију као страни агенти. Организација „Наши“ је објавила званичну информацију на свом сајту да је један од најугледнијих интелектуалаца средње генерације у Србији, Иван Вејвода, најплаћенији страни агент, те у том смислу захтевају затварање београдске канцеларије „Балкански фонд за демократију“, јер сматрају да иста организује акције на изградњи независног Косова и да у том смислу финансира рад шиптарских организација.

Активисти саме организације су у Аранђеловцу, Младеновцу и Новом Саду имали и акцију лепљења плаката под називом „Страни агент, а не државни херој“. Те акције су биле одговор на кампању којом је убијени премијер Зоран Ђинђић, представљен као визионар и политичар отворен за сарадњу са светом и у том смислу представник оне друге грађанске Србије. Републички јавни тужилац је покренуо поступак за забрану удружења СНП „Наши“ и СНП 1389, али је Уставни суд Србије на седници од 15. новембра 2012. године донео Одлуку којом је тај предлог Републичког јавног тужиоца одбио, јер је утврдио да не постоје процесне претпоставке за вођење поступка утврђене уставом и законом, с обзиром на то да наведено удружење грађана

³³² Хелсиншки одбор за људска права, извештај за 2012. годину, *Екстремна десница: наметање вредностног кода*, стр. 39.

³³³ Хелсиншки одбор за људска права, исто, стр. 41.

не постоји, није регистровано и не делује. Пример с овом екстремном десничарском организацијом наведен је само зато да би се представио етнички стереотип кроз етничку нарцисоидност сопствене нације која се потпуно ирационално прецењује, а у овом случају не потцењују се друге етничке групе, већ се стигматизују медији и организације које критички сагледавају српску нацију, и у том смислу држе упитном идеју о националној величини. Вреди забележити да је по броју жртава екстремизма, Србија друга у јужној Европи и шеста у целој Европи, у периоду од 1999 - 2010. године.³³⁴

Десничарске организације у 2012. години, преко избора одржаних на свим нивоима, председничким, републичким и покрајинским, врше своју декомпозицију која се огледа у преузимању идеја и политике, до тада највећег опонента Демократске странке.

Те година на згради преко пута адресе пребивалишта овог истраживача појављује се графит који, мишљења смо, илуструје на вишеструком нивоу све претходно речено у раду: „Тамо где сам рођен ја ту је српска *партијаршија*“. Необразованост, идентификацију религијског и националног, идентификацију партијског и државног, органско поимање нације...

Тиме се дисконтинуитет континуитета наставља!

7 Закључак

Истраживање које смо спровели поделили смо у две целине, односно на теоријски и практични део. У првом теоријском делу, сем навођења теорија средњег обима које су нам се чиниле подстицајним за разумевањем основног феномена истраживања, имали смо за циљ и теоријско објашњење основних појмова због њихове прецизније употребе у другом практичном делу истраживања. Сматрајући да је подела на левицу и десницу актуелна у истраживаном периоду, за наш предмет истраживања десницу смо повезали с конзервативним политичким идејама, јер оне имају као политичка опција у Србији превагу у дужим историјским периодима у односу на друге политичке опције. При томе, сматрали смо да категоријлни апарат Норберта Бобиа којим је поделио „просторне представе политичког живота“ на левицу и десницу има у истраживаном периоду аналитичку употребу јер је дихотомизација политичког простора била

³³⁴Хелсиншки одбор за људска права, исто, стр. 33.

окосница политичког идентитета. Како је за наше поље истраживања било од важности разликовање на умерено и екстремно крило деснице, било нам је неопходно установљавати кључних политичких вредности које ће одредити положај политичке и цивилне организације на овом крају политичког континуума. Свакако да је нормативни аргумент био у служби емпиријског што се и потврдило у истраживању, с тим да су кључне вредности грађанске деснице на нормативном нивоу одређене као либералне и неегалитарне биле у служби успостављене демократске процедуре још недовољно консолидоване демократије. Екстремно десне цивилне и политичке организације биле су у својој основи реакционарне и по својим програмским опредељењима и политичком понашању антидемократске, или, да будемо још прецизнији, биле су противници демократије. Уверење да ће с постдиктаторским и постратним периодом, или с интервалом овог истраживања, доћи и до консолидовања демократије где ће заразни национализам неповратно отићи у историју, показало се погрешним. Штавише, на оном крајње десном политичком спектру покушавао се задржати предмодеран систем вредности с позамашним „капиталом“ етничких страсти који је стајао насупрот демократске политичке амбиције за модерношћу целокупног региона из поља истраживања. Умерено десне политичке организације биле су у истраживаном периоду заступљене у Скупштини Аутономне покрајине Војводине али то не важи и за странке и организације екстремне цивилне и политичке деснице. При томе, грађанску политичку десницу чиниле су странке које су по правилу биле организациони делови странака које су деловале на подручју целе Републике Србије, док су умерено десне организације које су представљале националне мањине на подручју Војводине у највећој мери и територијално омеђиле поље сопствених активности. Дисконтинуитет из 2000. године у односу на последњу деценију XX века странкама ДОС-а у Скупштини АП Војводине донео је 117 посланичких места од 120 колико броји војвођански Парламент. На изборима из 2004. године од странака грађанске деснице у војвођанском Парламенту места су избориле Демократска странка Србије, Покрет снага Србије, Г17 плус и Српска радикална странка чије је позиционирање према нашем аналитичком оруђу варијало између крајње и умерене деснице, и то пре свега на нивоу практичног политичког понашања, док су странке умерене деснице које су представљале националне мањине чинили Савез војвођанских Мађара и Демократски савез војвођанских Мађара. На изборима из 2008. године десницу у војвођанском Парламенту представљају Српска радикална странка и коалиција Демократске странке Србије и Нове Србије, с тим што Г17 плус наступа у коалицији са Демократском

странком, док националну мањину Мађара представља Мађарска коалиција. На последњим изборима из 2012. године који представљају и крајњи временски интервал истраживања, место политичке деснице у војвођанском Парламенту нашле су Демократска странка Србије, коалиција око Српске напредне странке, Српска радикална странка, док је националну мањину Мађара представљао Савез војвођанских Мађара. Сем умерене политичке деснице у истраживаном периоду делују и екстремне цивилне и политичке организације где су неке деловале под окриљем међународних екстремних организација. Од „аутентичних“ десних цивилних војвођанских организација издвајају се Српски народни покрет „Светозар Милетић“ и Омладински покрет 64 жупаније. Ако постоји везивно ткиво десних организација онда се оно испољава у ономе што Бурдије назива „имплицитни консензус“³³⁵ о кључним политичким категоријама – нација, држава, схватању непријатеља, територија, религија, али свакако битно различитим у односу на представљање већинског народа или националне мањине. Кључна одредница за ситуирање конзервативних политичких идеја био је национализам³³⁶, који се другачије разумевао код грађанске политичке деснице већинског народа у односу на национализам политичке деснице националних мањина, али је национализам различито доживљаван и у оквиру политичке деснице, с обзиром на чињеницу да ли је она ситуирана на умереном или екстремном крилу.³³⁷ Ентони Смит је дао оне неопходне одреднице нације које ће у истраживаном подручју рађати политичке напетости јер ће за политичку десницу она имати „идентитетску

³³⁵Бурдије према Стеф Јансену, Антинационализам, Библиотека 20 век, Београд, 2005, стр.97.

³³⁶ За истраживање је била посебно интересантна алегија Војина Димитријевића према којој се национализам објашњава руском дрвеном лутком „бабушком“. Према том пренесеном значењу национализам за последицу рађа друге национализме по моделу „отвориш један велики народ или државу, а у њему мањи, отвориш мањи, а у њему још мањи. Сви су они стари, праведни, напаћени и траже смоопредељење, али га не дају мањем од себе“. Руска бабушка, Република, Београд, 1992. пренесено код Стојиљковић, Зоран, Конфликт и/или дијалог, ФПН, Swiss Labour Assistance, Beograd, 2008, str.29.

³³⁷ „Порекло сваке националистичке доктрине лежи у вери, и то у вери у један колектив... Та вера приписује једном митском бићу-нацији-наднаравна својства, која су у стању надживети време, неоскрвљена историјским околностима и променама. Та вера прави трајну повезаност међу њеним конститутивним члановима и елементима, прави хомогеност, једнакост, чак и кад је то јединство невидљиво и спада у царство измишљотина. Поред тог колективизма, битан саставни део национализма је и метафизички есенцијализам. Према тој доктрини, појединци не постоје независно од нације, оној мајчинској плаценти којој захваљују свој живот и свој идентитет. Националном идентитету, кључно је речи националне реторике, захваљују своју друштвену, културну и политичку егзистенцију; национални идентитет се огледа у језику којим говоре, у обичајима које негују, у судбинској историји коју деле, понекад и у религији, етносу, раси којој припадају, па чак и у облику главе или у крвној групи којом их је Бог или случај обдарио. Тако утопијско предочавање једне потпуно хомогене и у себи затворене заједнице нестаје чим га покушамо упоредити с реално постојећим нацијама у конкретној стварности. Културна, етничка и друштвена хетерогеност, која је у њима више или мање јако изражена, доказује да појам 'колективног идентитета'- а 'национални идентитет' да и не спомињем, води у потпуности у заблуду“. Ljosa, Mario Vargas, Nationalismus als neue bedrohung, Edition Zweite Moderne, Herausgegeben von Ulrich beck suhrkamp, str. 19-20.

димензију“. Према том размишљању сем етничког, нација има и политичку одредницу. Према оној првој, припадност нацији одређују порекло, култура, митови, језик, док би политичку одредницу нације чинили територија, закони једне државе, њена економија.³³⁸ Консеквентан закључак оваквог идентитетског позиционирања огледа се у разликовању етно национализма и политичког национализма. Етно национализам има своје митске корене, „краси“ га претполитичко понашање и програмска је основа екстремне деснице. Умерена десница политички идентитет градила је превасходно на грађанину и виђењу државе као „политичке нације“ иако је ово разликовање на нивоу реакција на политичке датости често само условно. Доказивали смо да десница а нарочито екстремна негира значај региона Војводине и самим тим, у најмању руку, војвођански идентитет сматра упитним. Промене из 2000. године, учиниле су политички простор у Војводини демократским, али је држава остала нестабилна како због отвореног питања њених јужних граница, тако и због снажних дезинтегративних процеса у односу на Црну Гору. Грађанска и политичка десница сопствени идеолошки ексклузивитет градила је на идеји „националне државе“, где је нација одређивала положај државе и где је регион Војводине имао инструменталан карактер у наметању идеологије национализма схваћеног као „национални интерес“. Казивање академика Василија Ђ. Крестића у том погледу је илустративно: *“Народни покрет који оснивамо имаће задатак да у складу с Милетићевим свесрпским осећањем ради на брисању свих међусобних разлика, да потире све подвојености, да упућује на духовно обједињавање, на међусобно тешње повезивање. Сучељавања на основи староседеоци и колонисти (дођоши) злонамерно негована и подгревана, погубна су по све нас и морамо се трудити да их, за сва времена, искоренимо, да нашим несрећним супарништвом сами себи не наносимо штету, а користимо непријатељима.“*³³⁹ Дакле, код екстремне деснице која представља већински народ имамо оно разумевање националне државе које се одређује као „органско“³⁴⁰, где не постоји различитост мишљења, где је све

³³⁸ Смит, Ентони, Национални идентитет, Библиотека 20 век, Београд, 1998, стр.30.

³³⁹ <http://snp-miletic.narod.ru/knjiga/6.html>

³⁴⁰ О „органском“ национализму писао је већи број српских интелектуалаца: Оливера Милосављевић, Традицији национализма или стереотипи српских интелектуалаца 20. века о „нама“ и „другима“; Лазар Вркатић, О конзервативним политичким идејама; Попов Небојша, Српски популизам, од маргиналне до доминантне појаве.

подређено идеалу нације, где се велича саборност, где је идеалу жртвовања у име општег добра подређен сваки облик рационалног понашања. Етничка афилијација кроз културу, језик, обичаје, религију, за цивилну и политичку десницу у истраживаном периоду био је примарни облик одређења нације. То је био основ за етничке стереотипе према припадницима других етничких скупова. Цивилна и политичка десница националних мањина преко својих „етничких партија“ градила је своју идеолошку мантру на свим оним постулатима национализма о којима је луцидно писао Ентони Смит а „чији корпус циљева чине: 1) интеграција сународника у хомогену целину; 2) очување традиције и културног идентитета; 3) уједињење у јединствену националну државу свих сународника; 4) сопствено аутономно управљање економијом и 5) развој и увећање моћи и положаја националне државе“.³⁴¹ Захтеви су посебно били усмерени ка „очувању традиције и културног идентитета“ и „сопственим аутономним управљањем економијом“ и испољени су у програму Омладински покрет 64 жупаније. Код крајње цивилне и политичке деснице већинског народа доминира ауторитарни национализам, где у програмима нација одређује државне границе и зато се Војводина разуме у њеној несубјективности. У спирали одговора „етничке странке“ или странке заступници интереса националних мањина, а посебно оне на крајњем десном крилу, нису Војводину доживљавале као „своју“, већ су своје политичке аспирације и циљеве саображавали интересима матичних држава. Њихови политички апетити уколико су ишли против интереса матичних држава били су „деструктивни и превратнички“ јер су тежили митологемама о историјском народу, и примерено томе о његовим историјским границама, попут идеје о Мађарској пре потписивања Тријанонског споразума, или још даље, о Мађарима у Карпатском басену.

У теоријском одређивању конзервативних политичких идеја служили смо се упоредним приступом с основним циљем њиховог приказивања у перпетуираном облику у периоду нашег истраживања у односу на последњу деценију XX века. Доказивали смо да с одласком ауторитарног режима из последње деценије XX века није отишла и конзервативна политичка идеја, већ је на одређени начин она наставила да траје, тражећи надокнаду за раскол који је учињен у 2000. години. Свакако да би било претенциозно да смо применом упоредног метода желели приказати један општи политичко-историјски ток, што уосталом и није сазнајно утемељено. Циљ је био да се упоредним приступом, социјално-политичке датости разумеју у својим сложеним

³⁴¹Наведено према Стојиљковић, Зоран, Конфликт и/или дијалог, Београд, 2008, стр.31

облицима, које су, опет, условљене различитим политичким и социјалним детерминантама. Тиме показујемо да ће и у наредном периоду политичке опције које буду доминантно уређивале политички простор из нашег поља истраживања морати да с једним обликом конзервативизма праве компромис, а могуће и да га прогањају репресијом уколико ће он јачати код носилаца екстремне деснице. Због историчности политичких процеса показали смо да ће с новим политичким односима где нису искључени чиниоци који те односе производе, они наставити да постоје у другом облику који ће захтевати објашњење.

Други методолошки поступак који смо користили јесте анализа садржаја. На основу садржаја поруке испољене преко изјава представника десничарских организација, програма и памфлета, графита, брошура, њихових радова реконструисали смо ставове десничарских организација. Интезитет поруке био је одређен и њеном емотивношћу с основним циљем да остави снажан утисак на оне којима је упућена. Овај поступак нужно треба ограничено преузети јер је тешко прихватити његову објективност и он пре производи утисак код истраживача. Ово тим пре јер се овај методолошки поступак разуме као „средство за проучавање разних облика симболичког друштвеног општења“³⁴² и утолико је за потпуније и објективно разумевање истраживаног феномена био неопходан комплементарни приступ. Тиме смо показали да се истраживани предмет мора ситуирати у оквире постојећих друштвених и политичких односа и тиме дескриптивни приступ предмета истраживања надопунити експликативним. При томе, методолошки исправним сматрали смо да иза манифестног испољавања појаве постоје њени латентни мотиви и допринос овог истраживања и огледа се у њиховом откривању.³⁴³ У четири циклуса спроведених избора у Војводини у истраживаном периоду, поларизација између десничарских организација већинског народа и националних мањина на нивоу политичких конфликта, одређивала је њихов облик како према статусу Војводине, тако и према виђењу друге етничке групе у односу на тај феномен.

Етнички стереотипи били су инхерентни како програмима цивилне и политичке деснице тако и путокази на нивоу политичког понашања посебно израженог код екстремне цивилне и политичке деснице. Стереотипи у етничким односима имали су

³⁴² Милић, Војин, Социолошки метод, Нолит, београд, 1978, стр.597.

³⁴³ Мертон, Роберт, О теоријској социологији, Наклада ЦДД, Загреб, 1979, стр.80-150.

барем три функције: *когнитивну* – „схватање о карактеристикама неке нације“;³⁴⁴ *афективну* – реакцију на основу атрибута који се придају другим етничким скупинама – позитивну, негативну и неутралну реакцију и *социјалну* – детерминише како унутаргрупно тако и вангрупно разграничење – *ми* и *они* – где је вредносни систем тако структурисан да пружа оријентир у свакодневном општењу и формирању заједничких представа. Етнички стереотипи су „производ“ национализма и етничких предрасуда. Како етничке стереотипе карактеришу ригидна схватања, која се тешко мењају, и која су „везивно ткиво“ припадника цивилне и политичке деснице, они су у чврстим везама с предрасудама. Зато нам се чинило оправданим у теоријском делу приказати Олпортову скалу исказивања предрасуда, која је била примењива и у нашем истраживању. Он их је поделио на следећих пет:

1. Оцрњивање или оговарање - „израз је одређених антипатија и очитује се у вербалном исказу 'међу нама'“;

2. Избегавање - почива на стварању социјалне дистанце према припадницима групе у вези с којом постоје предрасуде. За наше истраживање је битна етничка дистанца, и показали смо да су десничарске организације и већинског народа и националних мањина ту врсту социјалне дистанце имале према емигрантима, Ромима;

3. Дискриминација - непосредно је усмерена према припадницима друге групе, јер их доводи у „неповољнији положај, од школовања, преко запослења и могућности становања, до одређених законских права“. Закон о забрани дискриминације донет је тек 2009. године ("Сл. Гласник РС", бр. 22/2009).

4. Физички напад - испољава ступањ предрасуда када је у питању физички интегритет појединца. Физичко угрожавање другог јесте ниво исказивања предрасуда којим се онемогућава редовно и нормално функционисање одређене мањинске скупине;

5. Истребљење - осликава се у линчу, прогону, геноциду, односно физичком истребљењу целих народа.³⁴⁵

³⁴⁴ Рот, Никола, Основи социјалне психологије, Завод за уџбенике, Београд, 2010, стр.503.

³⁴⁵ Шибер, Иван, Основи политичке психологије, Загреб, Накладно истраживачки завод.1998, стр.103

Из свега горе изнетог видимо да долази до преплитања категорија предрасуда и стереотипа. За наше истраживање је важна та дистинкција, која истиче да се *етничке предрасуде манифестују у етничким стереотипима*.

Тиме је у теоријском делу истраживања сем објашњења основних појмова утврђена и чврста корелација међу њима. Цивилна и политичка десница почива на национализму, има посебну врсту ставова где је нагласак на негативним етничким предрасудама, и где стереотипи представљају „рационализацију предрасуда“, и све те одреднице су „под кровом“ једног облика конзервативног мишљења и конзервативних политичких идеја!

Истраживање је потврдило и основне хипотезе с почетка рада, да су етнички стереотипи, као дисквалификације посебно изражени у бурним временима, наставили да постоје и у истраживаном периоду, још увек неконсолидоване демократије у региону. Истраживани период, третиран као оквир успостављања демократског социјално-политичког обрасца, још увек погодује „бујању“ стереотипа једноставно зато што све оне социјалне и политичке детерминанте које погодују њиховом настанку нису одстрањене, попут растакања једне државне заједнице (Србија и Црна Гора, проглашење независности Косова), непостојећег консензуса у прихватању вредности на којима ће почивати нова политичка заједница, митологизовање и оних вредности, које су, да парадокс буде већи биле и мото Европске Уније – *United in diversity*.

Друга потврђена хипотеза односила се на јачину етничких стереотипа, који су као негативни ставови испољавани према оним етничким скупинама које су таргетиране као реметилички фактор за образовање „сопствене“ политичке заједнице на етничком принципу.

Трећа потврђена хипотеза указивала је на непријатељство као конститутивни елемент националних држава о чему је још Лусебринк³⁴⁶ писао, где је непријатељство веће уколико је оно у непосредној прошлости утицало на прекомпоновање унутрашњих граница экс- Југославије где је оспораван интерес већинске нације.

Четврта потврђена хипотеза приказала је етничке стереотипе преко позитивних ставова и позитивног вредновања других етничких скупова уколико их с

³⁴⁶Lüsebring, Hans Jürgen, Interkulturelle kommunikation. Interaktion, Fremdquahrnehmung, kulturtransfer, 2. Aktualisierte und erweiterte auflage, stuttgart, Weimar: Verlag J. B. Metzler, 2008.

тим скупинама вежу заједничке карактеристике (религија, виђење међународног политичког поретка, облик уређења политичке заједнице).

Тако разумевани етнички стереотипи су били код цивилне и политичке деснице као представника већинског народа негативни ставови и негативна вредновања и јачи према оним етничким скупинама с којима су конфликти у виду ратних сукоба обележили последњу деценију XX века као према Хрватима, али су се испољавали и према Мађарима, као најорганизованијој етничкој мањини у Војводини. Позитивни стереотипи испољавали су се према оним етничким скупинама које су десничарске организације доживљавале као себи блиске. Држимо да ће етнички стереотипи наставити да у великој мери одређују и програме и политичко понашање политичке и друштвене деснице, јер они кореспондирају с доминантним политичким идејама и само ће развојем демократских институција у којима ће се размењивати искуства етничких скупина и ниво етничких стереотипа смањивати или пак показивати њихова неоснованост. Како ће удео моћних спољних играча и убудуће бити од великог значаја за уређење поменутог простора, тиме ће код умерене деснице долазити до програмског прилагођавања саображеног крајњем циљу међународног уређења овог простора, с тим што ће и убудуће то прилагођавање код екстремне деснице ићи неупоредиво теже.

Последице етничких стереотипа као генерализација и вредносних ставова који се испољавају према посматраној нацији који по правилу замагљују и искривљавају реалну слику, могу се сагледати бар на две равни. Прво, они могу потврдити „националну самосвест“ чије утемељење и почива на постојању „негативне конотације“, и друго, они производе „политички активитет“ где се у пожељној слици „другог“ успешније остварује постављени политички циљ. Али ту је и замка! Етнички стереотип који није последица непосредног искуства са другом етничком групом, уколико је негативан може бити узрок конфликта, који са своје стране носи другу врсту последица. Јер, уколико су трошкови конфликта велики он се враћа као бумеранг „уместо да отклони, или бар пригуши, додатно провоцира и ојачава линије унутрашњих раздора“.³⁴⁷ Треба ипак разумети да су етнички стереотипи „производи“ унутар одређене етничке скупине у трајнијим или дугорочним временским интервалима и према томе могу бити плод историјског међуетничког односа. У овом случају „произвођачи“ етничких стереотипа у виду цивилне и политичке деснице имају пред

³⁴⁷Стојиљковић, Зоран, Конфликт и/или дијалог, Београд, 2008, стр.34.

собом основни циљ: *етничко кохезивни*, усмерен на репродуковање постојеће или формиране идеологије и одржавања или формирања нових односа моћи, сејање непријатељства и остварења крајње идеје у виду етаблирања националних интереса по правилу сагласних са територијалном организацијом државе.

Етнички стереотипи нису ванполитичке природе. Отуда примаран политиколошки дискурс који подразумева да етнички стереотипи стоје у служби носилаца идеологије која на основу пређашњих дугих историјских интервала црпи право да у одређеном политичком тренутку са настанком мотива инструментализује и „пусти“ у орбиту етнички стереотип. Како су то по правилу цивилне и политичке организације деснице које имају национално популистички дискурс он је супротстављен демократско грађанском и зато је национално версус грађанском.

Да етнички стереотипи не би били у програмима и поступцима цивилне и политичке деснице фалсификати постојеће стварности, просто зато јер узимају од ње само оно што се инструментално може употребити а што није чињенично поткрепљено, биће потребно институционално и интердисциплинарно њихово разобличавање. Тај дугорочан поступак на „сметлиште историје“ бациће све оно што је искривљено и лажно а до тада...

8 Литература

1. Allport, Gordon, *The Nature of Prejudice*, A doubleday anchor book, New York, 1958.
2. Aronson, Elliot, Wilson, Timothy, D. and Akert, Robin, M., *Социјална психологија*, Заргеб, Маре, 2005, стр. 461.
3. Ashmore, Richard, D., and Frances, Del Boca, K., Conceptual approaches to stereotypes and stereotyping, *Cognitive processes in stereotyping and intergroup behavior*, 1, 1981, str. 35.
4. Bauman, Zygmund, "Modernity and Ambivalence", in Fatharson M. (ed), 1990, *Global Culture, Nationalism, Globalzation and Modernity*, SAGE, London, 1990.
5. Berger, Peter, *The sacred canopy*, A doubleday, New York, 1967.
6. Boas, Franz, *Race and democratic society*, J. J. Agustin, New York, 1945.
7. Brewer, Marilyn B., Brown, Rupert J., Intergroup Relations, 1998, In Gilbert, Daniel T. I Fiske, Susan T. (Eds.), *The Handbook of Social Psychology* (4th ed.). New York, McGraw-Hill.
8. Brown, Rupert, and Čubela Adorić, Vera, *Grupni procesi: dinamika unutar i između grupa*, Naklada Slap, 2006.
9. Christina Kollouki, *Clio in the Balkans, The Politics of History Education*, CDRSEE, Tessaloniki, 2002.
10. Conquest, Robert, *The great terror*, Harmondsworth, Penguin, 1971.
11. Courtois, Stephane, Wert,h Nicolas, Panne, Jean – Louis, Paczkowski Andrzej, Bartosek Karel, Margolin Jean – Louis, *Crna knjiga komunizma*, Bosančica – print, Sarajevo, 1999.
12. Čupić, Čedomir, *State and democracy, Cultural and ethical problems of the changing society and state – the case of Serbia*, 2008, edited by Podunavac, Milan, Službeni glasnik, Fakultet političkih nauka Beograd, Beograd, 2011, str. 416.
13. Devine, Patricia, Stereotypes and prejudice: Their automatic and controlled components, *Journal of Personality and Social Psychology*, 1989, 56, стр. 680-690.
14. Dollard J., Doob, L., Miller, W., Mowrer N. E., O. H. and Sears, R. R., *Frustration and Aggression*, Conn, Yale University Press, New Haven, 1939.
15. Friedrich, Carl J., Brzezinski, Zbignijew K., *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, New York – Washington – London, 1956.

16. Fukuyama, Francis, After neoconservatism, *New York Times Magazine*, 19.2. 2006, str. 62-67.
17. Garattini, S and E.B.Sigg (eds), *Aggressive Behavior*, Amsterdam, Excerpta Medica Foundation, 1969.
18. Gupta, Dipak, K. Path to collective madness. A study in social order and political pathology. Wesport, Conn, Praeger, 2001.
19. Gurr, Ted, Robert, *Why Men Rebel*, Ch.10: Causes and Processes of Political Violence, Princeton, 1970.
20. Habermas, Jürgen, „*The European nation-state: on the past and future of sovereignty and citizenship*“, in *The inclusion of others: Studies in political Theory*, MIT Press, Cambridge, 2001.
21. Hamilton, David L. Rose, Terrence L., Illusory Correlation and the Maintenance of Stereotypical Beliefs, *Journal of Personality and Social Psychology*, 1980, god. 39, str. 832-845.
22. Hamilton, David L., A Cognitive Attributional Analysis of Stereotyping, *Advances in Experimental Social Psychology*, 1979, 12, str. 53-83.
23. Hejvud, Endru, Stanovčić, Vojislav, i Jovanović, Jovan, *Politika*, Clio, 2004.
24. Karlins, Marvin, Coffman, Thomas L., Walters, Gary. On the Fading of Social Stereotypes: Studies in three Generations of College Students, *Journal of Personality and Social Psychology*, 1969, god. 13, str. 1-16.
25. Katz, Daniel and Braly, Kenneth, W.. Racial Stereotypes in one hundred College Students, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 1933, 28, str. 280-290.
26. Katz, Daniel, and Stotland, Ezra, "A preliminary statement to a theory of attitude structure and change." *Psychology: A study of a science* 3, 1959, стр. 423-475.
27. Kymlicka, Will, *Мултикултурално грађанство (либерална теорија мањинских права)*, Нови Сад, Центар за мултикултурализам, 2002.
28. Kohn, Hans, *Die Idee des Nationalismus: Ursprung und Geschichte bis zur Französischen Revolution*, Lambert Schneider, 1950.
29. Komšić, Jovan, Pantić, Dragomir, i Zoran Đ. Slavujević, *Osnovne linije partijskih podela i mogući pravci političkog pregrupisanja u Srbiji*, Friedrich-Ebert-Stiftung, 2003.
30. Laponce, Jean, A., *Left and right: The topography of political perceptions*, University of Toronto Press, 1981.
31. Lippmann, Walter, *Public opinion*, Transaction Publishers, 1946.

32. Lipset, Seymour, Martin and Rokkan, Stein, Party system and voter alignments, *Cross - national perspectives*, vol. 7, New York, The free press, 1967.
33. Llosa, Mario Vargas, Nationalismus als neue bedrohung, Edition Zweite Moderne, Herausgegeben von Ulrich beck suhrkamp, 2000.
34. Lüsebring, Hans Jürgen, Interkulturelle kommunikation. Ionteraktion, Fremdqahrnehmung, kulturtransfer, 2. Aktualisierte und erweiterte auflage, stuttgart, Weimar: Verlag J. B. Metzler, 2008.
35. Lutovac, Zoran, M., *Ideologija i političke stranke u Srbiji*, Friedrich Ebert Stiftung, 2007.
36. Maritain, Jacques, *Man and the State*, Chicago, Chicago University Press, 1951.
37. Michels, Robert, *Zur Soziologie des Purteiwesens in der moderner Demokratie*, Stuttgart, A. Kroner, 1970.
38. Mitscherlich, Alexander, *Zur Psychologie des Vorurteils (1964)*, 1978, u: Hartmann K.D.(ur.), 1975, str. 104.
39. Muzafer, Sherif, *Intergroup realitonsand leadership*, Willey, New York, 1962.
40. Neumann Franz, Leopold, *The Democratic and the Authoritarian State*, Glencoe, The Free Press, 1964.
41. Pennington, Donald, S., *Основи социјалне психологије*, Јастербарско, Наклада Слап, 1997.
42. Popper, Karl, *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, Bigs Beograd, 1993.
43. Riker, William, *The Theory of Political Coalitions*, Yale University Press, 1962.
44. Rokeach, Milton, *The Nature of Human Values*, The Free Press, New York, Vol. 438, 1973.
45. Russell, Bertrand, *Power – A New Social Analisys*, Allen and Unwin, London, 1939.
46. Sanford, Nevitt, Authoritarian personality in contemporary perspective, *Handbook of political psychology*, 1973.
47. Schmitt, Carl, *Politische Theologie – Vier Kapitel zur Lehre von der Souverenitat*, D. Humblot, Munchen, 1934.
48. Sherif, Muzafer, *Intergoup Relationsand Leadership*, Willey, New York, 1962.
49. Shils, Edvard, Primordial, personal, sacred and civil ties, *British journal of sociology*, 8, 1957, 130-145.
50. Sloterdajk, Peter, *U istom čamcu*, Beogradski krug, Beograd, 2001.
51. Szafranski, Richard, Toward a theory of neocortical warfare, pursuing the acme of skill. *Millitary rewiew*, 1994.

52. Tajfel, Henri, Ed., *Differentiation between social groups: studies in social psychology and intergroup relations*, European monographs in social psychology, No.14, Academic press, London, 1978.
53. Tajfel, Henry, *Differentiation between social groups, Studies in the social psychology of intergroup relations*, Academic press, London, 1978.
54. Tiger, Lionel, *Men in Groups*, New York, Random House, 1969.
55. Vukomanović, Dijana, *Ideološka matrica političkih partija u Srbiji (1990–2007), u Ideologija i političke stranke u Srbiji*, 2007, стр. 67-112.
56. Yinan He, *The Search for Reconciliation, Sino – Japanese and German Polish Relations since World War II*, Cambridge University Press, 2009.
57. Žolt, Lazar, *Vojvodina amidst multiculturalism and regionalization*, Novi Sad, Mediterran publishing, 2007.
58. Андрић, Иво, *Травничка хроника*, Београд, 1945.
59. Антонић, Слободан, Луј, Бонапарта и Милошевић, Слободан, једно поређење, *НИН*, 17. октобар 2002. године.
60. Арент, Хана, *Лаж у политици*, Филип Вишњић, Београд, 1994.
61. Арент, Хана, *Извори тоталитаризма*, Феминистичка издавачка кућа, Београд, 1998.
62. Арент, Хана, *О насиљу, Нова српска политичка мисао*, Београд, 2002.
63. Бајфорд, Јован, *Теорија завере*, Београдски центар за људска права, Београд, 2006.
64. Бакић, Јово, *Идеологије југословенства између српског и хрватског национализма*, Зрењанин, Градска народна библиотека „Жарко Зрењанин”, 2004.
65. Бакић, Јово, *Југославија: разарање и његови тумачи*, Службени гласник, Београд, 2011.
66. Бери, Норман, *Увод у модерну политичку теорију*, Службени гласник, Београд, 2007.
67. Блох, Ернст, *Дух утопије и природно право и људско достојанство*, Комунист, Београд, 1977.
68. Бобио, Норберто, *Десница и левица*, Народна књига, ЦИД, Београд, Подгорица, 1997.
69. Бојановић, Радојица, *Ауторитарни поглед на свет*, Центар за примењену психологију, Београд, 2004.
70. Бугарски, Ранко, *Језик у друштву*, Београд, Чигоја штампа, 2004.

71. Будаков, Слободан, лидер Војвођанског покрета, *Дневник*, 11.06.2004. године.
72. Булок, Алан, *Хитлер, слика тираније*, Задруга, Београд, 1954.
73. Валтер, Бењамин, *Уз критику силе*, Разлог, Загреб, 1971.
74. Васовић, Мирјана, *У предворју политике*, Службени гласник, Београд, 2007.
75. Васовић, Мирјана, *Етнички стереотипи и национални митови као препреке помирењу у српско-албанским односима.*, Факултет политичких наука, Београд, 2015.
76. Вебер, Макс, *Привреда и друштво*, (Том I и II), Просвета, Београд, 1976, Том I,
77. Вегел, Ласло, *Грађански лист*, 30.04-2.05.2005. године
78. Гавриловић, Дарко, *Заточеници митова*, Каирос, Сремски Карловци, 2010.
79. Гинтер, Андерс, *Застарелост човека*, Нолит, Београд, 1985.
80. Глигоров, Владимир, Институт друштвених наука, Београд, 2007. Голдстин Њубергер, Ребека, Шта би Платон данас рекао, *Данас*, 28. 01. 2005.
81. Голубовић, Загорка, Кузмановић, Бора, Васовић, Мирјана, *Друштвени карактер и друштвене промене у светлу националних сукоба*, Институт за филозофију и друштвену теорију, “Филип Вишњић”, Београд, 1995.
82. Грубор, Јелена, Доминантне димензије стереотипа у етничким и националним вицевима, *Социологија*, Вол. 54, број 3, 2011, стр. 385-399.
83. Давидовић, Горан, *Случај Национални stroj*, Арт пројект, Зрењанин, 2006.
84. Де Беноа, Алан, *Комунизам и нацизам*, Укореније, Београд, 2007.
85. Димитријевић, Војин, *Тероризам*, Радничка штампа, Београд, 1981.
86. Димитријевић, Војин, *Страховлада*, ИРО Рад, Београд, 1985.
87. Димитријевић, Ненад, *Кад падне режим: зашто је прошлост важна*, Реч, број 73, 2005, стр. 193-243.
88. Ђинђић, Зоран, *Национализам и патриотизам*, предавање одржано студентима бањалучког универзитета 21.02.2003. године.
89. Ђурковић, Миша, *Conservatism*, 1976.
90. Ђурковић, Миша, Баук деснице и конзерватизма, *Нова српска политичка мисао*, Нова едиција, вол. XI, Број 1-4, 2004.
91. Ђурковић, Миша, Десница у Србији од 1990-2003, *Нова српска политичка мисао*, Београд, Нова едиција, вол. XI, Број 1-4, стр. 127; 136; 138.
92. Ђурковић, Миша, *Идеологија и политичке странке*, ФПН, Институт друштвених наука, Београд, 2007, стр. 188.

93. Ђурковић, Миша, *Конзервативизам и конзервативне странке*, Службени гласник, Београд, 2007.
94. Ђурковић, Миша, *Народњаштво у политичким странкама Србије*, Београд, 2007, стр. 174.
95. Ђурковић, Миша, *Политика*, објављено 10.04.2015. године.
96. Ђурковић, Миша, *Политички екстремизам у сајбер простору Србије*, ЦРЦД, Зрењанин, 2013.
97. Ериксен, Јенс-Мартин и Стјернфелт, Фредерик, Анатомија мржње: путовања у Босну и Србију, *Александрија прес*, Београд, 2004.
98. Закон о забрани дискриминације, Основне одредбе,
99. Закошек, Ненад, Касиповић, М, и Шибер, Иван, *Бирачи и демократија*, Алинеа, 1998, Загреб.
100. Ивековић, Иван, Неопатријархат и политичко насиље, прилог разумевању етничких сукоба на Балкану и Кавказу, у *Република*, бр. 174.
101. Извештај о укупним резултатима Војводине избора за посланике у скупштину аутономне покрајине Војводине одржаних 24.09. и 8.10.2000. године, Покрајинска изборна комисија, 013-96, 2000, Нови Сад, 11.10.2000. године
102. Илић, Владимир и Кевежди, Мирослав, *Темерин- садашњост или будућност Војводине*, Зрењанин, Центар за развој цивилног друштва, 2012.
103. Илић, Владимир, *Мањине и избелице у Војводини*, Хелшински одбор за људска права у Србији, 2001.
104. Илић, Владимир, *Политички екстремизам у сајбер простору Србије*, Центар за развој цивилног друштва, Зрењанин, 2013.
105. Имре, Паска, *Апорије мултикултурализма*, Mediterran publishing, Нови Сад, 2012.
106. Инић, Слободан, Персонификација система обмане и лажи, *Наша борба*, 20.07. 1997.
107. Истраживање Форум V-21, Документ о Војводини 1989. до 2000. године, Нови Сад, 2002.
108. Јанков, Драгомир, *Војводина: подаци и чињенице*, Нови Сад, 2005.
109. Јансену, Стеф, *Антинационализам*, Библиотека 20 век, Београд, 2005, стр.97.
110. Калуђеровић, Горан, *Узроци и последице идеолошког и политичког екстремизма у Војводини после Другог светског рата на примеру немачке*

- националне мањине у периоду 1945 – 1952 (антрополошко – социолошко – историјски приступ), Магистарски рад, Београд, 2010.
111. Карлтон Ерик, *Лица деспотизма*, Клио, Београд, 2001.
112. Кетиг, Томислав, *Дуга сенка свитања*, Нови Сад, 2007.
113. Кецмановић, Душан, *Етнонационални стереотипи и етнонационална стварност*, Одјек, Сарајево, 2005.
114. Кецмановић, Душан, *Да ли смо сишли с ума, или докажи да си Србин. О етнонационализму и он нама*. Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 2006.
115. Киш, Јанош, *Неутралност државе*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 1996.
116. Комшић, Јован, *Војвођанско питање у процесу српске транзиције, (1988-2013)*, Дан граф, Београд, 2014.
117. Коштуница, Војислав и Чавошки, Коста, *Страначки плурализам или монизам*, Центар за филозофију и друштвену теорију, Београд, 1983.
118. Кузмањић, Тончи, *Распад СФРЈ и наслиједство: народњаштва не национализам*, ЦЦВО Београд, 2004.
119. Куљић, Тодор, *Анатомија деснице – Избор из публицистичких радова 1978-2013*, Чигоја штампа, Београд 2013.
120. Куљић, Тодор, *О схватању непријатеља у идеологији либерализма, конзерватизма и социјализма*, Зборник филозофског факултета у Београду, вол.13, бр.2.
121. Куљић, Тодор, *Облици личне власти*, Институт за политичке студије, Београд, 1994.
122. Куљић, Тодор, *Превладавање прошлости. Узроци и правци промене слике историја крајем XX века*, Београд, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Куљић, Тодор, Сириза и антифашизам, *Политика*, 21.02.2015. године.
123. Куљић, Тодор, *Тито*, Градска народна библиотека “Жарко Зрењанин”, Зрењанин, 2005.
124. Куљић, Тодор, *Тито-sociološko istorijska studija*, Градска народна библиотека „Жарко Зрењанин“, Зрењанин, 2005.
125. Куљић, Тодор, *Фашизам*, Нолит, Београд, 1987.

126. Куљић, Тодор, Зашто сваки рат прилично успешно криминалце преводи у патриоте, *Данас*, 25.03.2003.
127. Кусинен, Аине, *Бог руши своје анђеле*, Глобус, Загреб, 1981.
128. Лаинг, Роналд, *Политика доживљаја*, Нолит, Београд, 1977.
129. Лутовац, Зоран, *Идеологија и политичке странке у Србији*, ФПН, Институт друштвених наука, Фридрих Еберт Штифтунг, Београд, 2007.
130. *Људска права у сенци национализма*, Хелшински одбор за људска права у Србији, Београд, 2002..
131. Љушић, Радош, Димић, Љубодраг, *Владе Србије 1805-2005*, Завод за уџбенике, Београд, 2005.
132. Малуф, Амин, *Убилачки идентитет*, Паидеа, Београд, 2003.
133. Манхајм, Карл, *Идеологија и утопија*, Београд, Нолит, 1968.
134. Марковић, Предраг, „Цивилизација” против „Варварства“ – прилог теорији заједничког порекла етничких стереотипа, *Нова српска политичка мисао*, 2002, год. 9, посебно издање бр. 3, стр. 5- 31.
135. Марковић, Предраг, Ј., *Трансфер етничких стереотипа- Балкан је негде другде*, Завлада Friedrich Naumann, Zagreb, 2001.
136. Марковић, Слободан, Два столећа борбе за уставност и демократију у Србији, *Европски форум*, бр. 3, 2003.
137. Маркузе, Херберт, *Човјек једне димензије*, Веселин Маслеша, Свјетлост, Сарајево, 1989.
138. Мертон, Роберт, О теоријској социологији, Наклада ЦДЦ, Загреб, 1979.
139. Милграм, Стенли, *Послушност ауторитету*, Нолит, Београд, 1990.
140. Милић, Војин, *Социологија сазнања*, Веселин Маслеша, Сарајево, 1986.
141. Милић, Војин, *Социолошки метод*, Нолит, Београд, 1978..
142. Милосављевић, Оливера, Национални стереотипи у историјској перспективи, *Нова српска политичка мисао*, 1999, вол. 6, бр.1-2,
143. Милосављевић, Оливера, *Савременици фашизма, Огледи*, Хелсиншки одбор за људска права, 2010.
144. Милошевић, Слободан, *Године расплета*, БИГЗ, Београд, 1989,
145. Митровић, Андреј, *Време нетрпељивих*, ЦИД, Историја, Београд, 1974.
146. Михајловић, Срећко, *Леви и десни екстремизам у Србији*, 2007.
147. Молнар, Александар, Историја појмова и српски случај, *Нова српска политичка мисао*, Београд, 1, 1998,

148. Молнар, Александар, Народ, нација, раса, *Београдски круг и АКАПИТ*, Београд, 1997,
149. Молнар, Александар, Романтичарски републиканизам и фашизам, *Политикон*, 9, 2014,
150. Морен, Едгар, *Човек и смрт*, БИГЗ, Београд, 1981.
151. Муржон, Жак, *Људска права*, Плато, Београд, 1998.
152. Мусолини, Бенито, *О корпоративној држави*, Београд, 1937.
153. Накарада, Радмила, Главне контроверзе у историјским нарацијама Срба и Косовских Албанаца, у *Етнички стереотипи и национални митови као препреке помирењу у српско- албанским односима*, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, Београд, 2015,
154. Николић, Десанка, *Етнолошко проучавање стереотипа*, Јовановић, Бојан и др. (ур). *Етнопсихологија данас*, Београд, Дом културе Студентски град, 1991.
155. Новак, Виктор, *Магнум Цримен*, Нова књига, Београд, 1986.
156. Његован, Драго, *Пресуда Врховног суда Војводине деветорици најодговорнијих за ратне злочине почињене током рације у јужној Бачкој*, Рад музеја Војводине, Нови Сад, 2008,
157. Орловић, Славиша и други, *Идеологија и политичке странке у Србији*, Институт друштвених наука, Београд, 2007,
158. Орловић, Славиша, *Политички живот Србије између партократије и демократије*, Службени гласник, Београд, 2008.
159. Ортега и Гасет Хосе, *Побуна маса*, Градац, Чачак, 1988.
160. Павловић, Вукашин, *Демократија и друштвене промене*, Чигоја штампа, Београд, 2003.
161. Павловић, Вукашин, *Цивилно друштво и демократија*, Чигоја штампа, Београд, 2004.
162. Перовић, Латинка, *Планирана револуција*, БИГЗ, Београд, Глобус, Загреб, 1988.
163. Петрановић, Бранко, *Историја Југославија 1918 – 1978*, Нолит, Београд, 1980.
164. Петровић, Гајо, *Филозофија и револуција*, Напријед, Загреб, 1983.
165. Подунавац, Милан, *Принцип грађанства и поредак политике*, ФПН, Београд, 1998.
166. Подунавац, Милан, *Изградња модерне државе и нације*, Балканска перспектива, Годишњак 2007.
167. Полањи, Карл, *Велика трансформација*, Филип Вишњић, Београд, 2003.

168. Попадић, Драган и Биро, Миклош, *Аутостереотипи и хетеростереотипи Срба у Србији*, Нова српска политичка мисао, 1999, вол.6, бр. 1-2, стр. 89-109.
169. Попов, Небојша, Крстуловићи – трагом једне трагедије, *Република*, бр. 588-591, 01-28.02.2015.
170. Прокле, Херберт, Њилдман, Георг, Соннлеитнер, Ханс, Зонлајтнер, Ханс, Њебер Карл, Јањетовић Драгутин, Костић Ђорђе, Жилетић Зоран, Де Цајас Алфред М., *Геноцид над немачком мањином у Југославији 1944 – 1948*, Београд, 2004.
171. Пухало, Срђан, *Етничка дистанца и (ауто)стереотипи грађана Босне и Херцеговине*, Сарајево, Freidch Ebert Stiftung, 2009.
172. Радосављевић, Душко, *О Војводини 2000-2014*, Пачворк, Војвођанска политиколошка асоцијација, Нови Сад, 2014.
173. Рајх, Вилхелм, Масовна психологија фашизма, посебно издање часописа Идеје, Београд, 1973.
174. Рокаи, Петар, Ђере, Золтан, Пал, Тибор, Касаш, Александар, *Историја Мађара*, Клио, Београд, 2002.
175. Ролс, Џон, Ивовић, Милорад, Павићевић, Ђорђе и Глинтић, Татјана, Теорија правде, *Службени лист СРЈ*, 1998.
176. Рот, Никола, *Основи социјалне психологије*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 2008.
177. Рот, Никола, *Основи социјалне психологије*, Завод за уџбенике, Београд, 2014.
178. Сартори, Ђовани, *Странке и страначки суствани*, Политичка култура, Загреб, 2002.
179. Сартр, Жан Пол, *Размишљања о јеврејском питању*, Графос, Београд, 1992.
180. Симеуновић-Патић, Биљана, *Убивства у Србији у контексту транзиције и рата*, Темида, 2003.
181. Смит, Ентони, *Национални идентитет*, Београд, библиотека 20.век, 1998.
182. Соколовска, Валентина, *Колективна динамика етничких заједница у Војводини*, Mediterran publishing, НовиСад, 2010.
183. Становчић, Војислав, *Ауторитет и ауторитаризам*, Енциклопедија политичке културе, Савремена администрација, Београд, 1993.
184. Становчић, Војислав, *Власт и слобода*, Чигоја, Београд, 2003.
185. Становчић, Војислав, *Политичка теорија I*, Службени гласник, Београд, 2008.
186. Становчић, Војислав, *Политичка теорија*, Службени гласник, Београд, 2006.

187. Стојиљковић, Зоран, Конфликт и/или дијалог, ФПН, Swiss Labour Assistance, Beograd, 2008.
188. Стојиљковић, Зоран, *Партијски систем Србије*, Службени гласник, Београд, 2008.
189. Стојиљковић, Зоран, *Србија у лавиринтима транзиције (Огледи из политичке социологије савременог друштва)*, Службени гласник, Београд, 2011.
190. Стор, Ентони, *Људска агресивност*, Нолит, Београд, 1989.
191. Супек, Руди, *Друштвене предрасуде и национализам*, Глобус, Загреб, 1992.
192. Тадић, Љубомир, *Ауторитет и оспоравање*, Филип Вишњић, Београд, Напријед, Загреб, 1987.
193. Тадић, Љубомир, *Поредак и слобода*, Прилози критици политичке свести, Београд, 1967.
194. Тадић, Љубомир, *Традиција и револуција*, Српска књижевна задруга, Београд, 1972,
195. Тили, Чарлс, *Европске револуције 1492 – 1992*, ЦИД, Подгорица – Загреб, 2005
196. Тито, Броз, Јосип, *Аутобиографска казивања I*, Београд, 1982.
197. *Требјешанин, Жарко, Политички екстремизам у Србији*, 17. и 18.06.2006. године, Културни центар Зрењанин.
198. Финк, Еуген, Основни феномени људског постојања, Нолит, Београд, 1984.
199. Флере, Сергеј, *Енциклопедија политичке културе*, Београд, 1993.
200. Фром, Ерих, *Анатомија људске деструктивности I – II*, Загреб, Напријед, 1975;
201. Фром, Ерих, *Ауторитет и породица*, Напријед, Загреб, Нолит, Београд, 1984.
202. Фром, Ерих, *Бекство од слободе*, Нолит, Београд, 1989.
203. Фулбрајт, Вилијам, *Ароганција моћи*, Филип Вишњић, Београд, 2005.
204. Хелер, Агнес, *Свакодневни живот*, Нолит, Београд, 1978.
205. Хелер, Агнеш, *Славне револуције Источне Европе*, у: Миковић, Милован, *Руковат*, бр. 8-9, 10, 1991, Суботица,
206. Хелсиншки одбор за људска права, Извештај из 2007. године.
207. Хелсиншки одбор за људска права, *Људска права-талац друштвене регресије*, 2006.
208. Хелсиншки одбор за људска права, Србија 2008, VI Баук децентрализације.
209. Хелшински одбор за људска права и колективни идентитет, 2004.
210. Хобс, Томас, *Левијатан*, Култура, Београд, 1961

211. Хобсбаум, Ерик, *О историји*, Откровење, Београд, 2003.
212. Хоркхајмер, Макс, *Помрачење ума*, Веселин Маслеша, Свјетлост, Сарајево, 1989.
213. Чавошки, Коста, *О непријатељу*, Просвета, Београд, 1989.
214. Чавошки, Коста, Тито, *Технологија власти*, Досије, Београд, 1991.
215. Чупић, Чедомир, *Позив и политика*, Удружење за политичке науке, Београд, 2002.
216. Чупић, Чедомир, *Политика и зло*, Чигоја штампа, Факултет политичких наука, Београд, 2001.
217. Чупић, Чедомир, *Политичка антропологија*, Факултет политичких наука Универзитета, Београд, 2002.
218. Чупић, Чедомир, *Социологија*, Факултет политичких наука и Чигоја, Београд, 2002.
219. Џенкинс, Ричард, *Етницитет у новом кључу*, Аргументи и испитивања, Београд, XX век, 2001.
220. Џорџ Д.Х и Кол, Маргарета, *Основи савремене политике*, Геца Кон, Београд, 1935.
221. Шелер, Макс, *Положај човјека у козмосу*, Веселин Маслеша – Свјетлост, Сарајево, 1987.
222. Шибер, Иван, *Основи политичке психологије*, Загреб, Накладно истраживачки завод, 1998.
223. Шкиљан, Дубравнка, *Говор нације. Језик, нација, Хрвати*, Голден маркетинг, Загреб, 2002.
224. Шмит, Карл, *Норма и одлука*, Филип Вишњић, Београд, 2001.
225. Шушњић, Ђуро, *Дијалог и толеранција*, Књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 1994.
226. Шушњић, Ђуро, *Религија I и II*, Чигоја, Београд, 1998.
227. Шушњић, Ђуро, *Рибари људских душа*, НИП Младост, Београд 1976.

9 Дневне новине и информативни програми

1. „Предуслови за независну Војводину“, *Дневник*, 16.09.2008. године.
2. „Стање нације“, Б92, 23.09.2009. године.
3. „Увредљиво је Војвођане стално сумњичити“, *Дневник*, 25.10.2008. године.
4. *Барометар* No.2, Кућа толеранције из Београда.
5. Берисављевић, Живан, председник Уније социјалиста Војводине, *Дневник*, 11.06.2004. године
6. *Вечерње новости*, 17.06.2002. године
7. *Време*, 16.09.2004. године
8. Вучићевић Миладиновић, Лана
9. *Глас јавности*, 19.01.2002. године.
10. *Глас јавности*, 23.05.2008. године.
11. *Грађански лист*, 31.01.2004. године
12. *Грађански лист*, 1.06.2007. године.
13. *Грађански лист*, 1.10.2007. године.
14. *Грађански лист*, 2.04.2002. године.
15. *Грађански лист*, 20.7.2004. године
16. *Грађански лист*, 23.05.2007. године
17. *Грађански лист*, 30.12.2004. године.
18. *Грађански лист*, 4.08.2004. године
19. *Грађански лист*, 5.08.2002. године.
20. *Данас*, 9/10. 08. 2003. године.
21. *Данас*, 06.09.2002. године.
22. *Данас*, 08.03.2001. године.
23. *Данас*, 18.05.2016. године
24. *Данас*, 21.03.2001. године
25. *Данас*, 25.10.2002. године.
26. *Данас*, 28-29. 02. 2004. године
27. *Данас*, 29.04.2001. године
28. *Данас*, 29.06.2001. године
29. *Данас*, 4.10.2007. године
30. *Данас*, 6.10.2007. године.

31. *Данас*, 7.06.2006. године.
32. *Данас*, 9.10.2007. године.
33. *Дневник*, 1.03.2004. године
34. *Дневник*, 10.09.2004.године
35. *Дневник*, 10.11.2001. године
36. *Дневник*, 17.11.2005. године
37. *Дневник*, 18.01.2002. године.
38. *Дневник*, 2.09.2004. године
39. *Дневник*, 26.08.2004. године
40. *Дневник*, 27.12.2005. године.
41. *Дневник*, 28.05.2008. године.
42. *Дневник*, 29.03.2005. године.
43. *Дневник*, 6.11.2006. године.
44. *Дневник*, Свет, 11.05.2014.
45. *Дневник*,16.07.2001. године
46. Дрвар, Томислав, Сомбор, *Данас*, 22.10.2007.
47. *Експрес*, 2.03.2004.године.
48. Интервју Војислава Коштунице, *Пресс*, 10.11. 2009.
49. Кравић, Александар, Потпредседник Скупштине Војводине, *Дневник*, 4.06.2004. године.
50. *Magyar Szó*, 24.06.2001. године
51. Марковић, Михајло, интервју у *Огледало*, 28.04.2004. године.
52. Марковић, Михајло, *Политика*, 4.09.1990. године.
53. Микавица, Дејан, потпредседник новосадског одбора ДСС и члан одбора за Устав скупштине Србије, *Дневник*, 6.06.2004. године.
54. Милошевић, Милан, *Време*, бр. 474.
55. *Печат*, 02.10.2009.године.
56. Писмо САНУ светској јавности, *Политика*, 16.10.1991. године.
57. *Политика*, 2.08.2004. године.
58. *Политикон*, Нови Сад, 2015, бр. 10, стр. 10.
59. *Правда*, 13.03.2009. године.
60. Рашковић, Јован, „*Вјесник*“, 7.05.1988. године.
61. Степанов, Радивој, *Политикон*, стр. 13,14; 29.

62. Тамаш, Корхец, Покрајински секретар за управу, прописе и националне мањине,
Дневник, 6.06.2004. године
63. Тањуг, 30.09.2009.године.
64. Цветићанин, Невен, О политичкој десници у Европи и Србији, *Политика*,
22.01.2004.

10 Интернет извори

1. Крестић, Василије, Ђ., *Национално политичко огрешење ДОС-а*, Српски народни покрет, доступно на: <http://snp-miletic.narod.ru/knjiga/7.html>
2. *Национално васпитање*, Српски образ, доступно на: http://www.obraz.rs/?page_id=390
3. Обрадовић, Бошко, *Православље*, Последна одбрана, доступно на www.pravoslavije.org.yu
4. ОБРАЗ, Србским непријатељима, доступно на http://www.srb-obraz.org/Obraz/Nacela/Srbskim_neprijateljima.htm
5. Омладински покрет 64 жупаније, доступно на: www.hu/hirek/smr.pdf
6. *О нама*, Српски народни покрет 1389, доступно на: <http://www.1389.org.rs/onama.html>
7. Српски покрет обнове, Градски одбор Нови Сад, доступно на: <http://www.spons.rs>
8. Требјешанин, Жарко, *Психологија политичког екстремизма*, доступно на www.dps.org.rs/javni-interes-i-mediji
9. Hilton, James, L., and Hippel, William, Von, *Stereotypes, Annual review of psychology*, 1996, Vol. 47, No. 1, str. 237-271.
10. http://www.danas.rs/danasrs/dijalog/sta_bi_platon_danas_rekao.46.html?news_id=296457
11. Wikipedia:приступљено 21.04.2015. године. http://en.wikipedia.org/wiki/Samuel_P._Huntington#Academic_career
12. <http://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/sveske34.pdf>
13. Wilcox, Laird, M., *What is Political Extremism?*, 1988, www.voluntaryst.com/articles/027a.php
14. <http://www.1389.org.rs/izvedeneakcije.html>
15. <http://www.bhserbia.org/uvod.html>, prema Orlović, Vukmanović i dr., (2007.) *Ideologija i političke stranke u Srbiji*
16. <http://www.hu/hirek/smr.pdf>, prema Orlović i dr, 2007..
17. <http://pik.skupstinavojvodine.gov.rs/Strana?s=izbori2004&i=2004>
18. <http://www.vmsz.org.rs/sr/blog/o-clanstvu-u-evropskoj-narodnoj-partiji>, Елвира Ковач.
19. <http://www.dshv.rs/o-nama/>
20. <http://www.dss.rs/program-stranke/>
21. <http://www.lsvo.rs/vesti/arhiva/3171>
22. <http://www.srpskaradikalnastranka.org.rs/wp-content/uploads/2015/04/SRSprogram.pdf>
23. <http://www.spons.rs>
24. <http://pik.skupstinavojvodine.gov.rs/Strana?s=rezultati2012&i=2012>
25. <http://www.dssns.rs/dokumenti/>

Прилог 1.

11 ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Потписани-а Горан Калуђеровић

број уписа

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Етнички стереотипи у програмима цивилне и политичке деснице у Војводини

2000 – 2012. године

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

У Београду, 24. 05. 2016. године

Потпис докторанда

Прилог 2.

**12 ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНЕ И ЕЛЕКТРОНСКЕ
ВЕРЗИЈЕ ДОКТОРСКОГ РАДА**

Име и презиме аутора Горан Калуђеровић

Број уписа

Студијски програм

Наслов рада Етнички стереотипи у програмима цивилне и политичке деснице у
Војводини 2000 – 2012. године

Ментор проф. др Зоран Стојиљковић

Потписани Горан Калуђеровић

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам
предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду.**

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора
наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у
електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду, 24. 05. 2016. године

Потпис докторанда

Прилог 3.

13 ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Етнички стереотипи у програмима цивилне и политичке деснице у Војводини 2000 – 2012. године

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

У Београду, 24. 05. 2016. године

Потпис докторанда
